

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
Центр соціально-політичних досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

№ 1 (129) СІЧЕНЬ 2016

Видається з вересня 1998 року
Періодичність: 12 разів на рік

Дніпропетровськ
2016

Свідоцтво КВ № 19758 - 9558 ПР
від 19.03.13

ISSN 2077-1800 (Print),
ISSN 2413-8738 (Online)

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328 надано статус фахового видання з історичних, філософських, політичних та соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 08 від 28.01.16).

Індексується у пошуковій системі Google Scholar

Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора).

Редакційна колегія може не поділяти світоглядних переконань авторів і не несе відповідальності за надану ними інформацію. Передрук - тільки з дозволу редакції.

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА РЕДАКЦІЇ:

Видавництво «Грані»
вул. Чкалова, 25,
Дніпропетровськ, Україна,
49000

+38(056)744-38-35
almagrani@i.ua,
www.grani.org.ua

ДРУК:
ПП Тремпольцев
вул. Мирна, 21,
Дніпропетровськ, Україна,
49066

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор:

Квітка С.А.

Заступники головного редактора:

Шевцов С.В., Кривошеїн В.В., Шляхов О.Б., Колесников К.М.

Випускний редактор:

Яценко Н.Ю.

Комп'ютерне макетування:

Осипова А.Ю.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук
Венгер Н.В.	д.і.н., проф.
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф.
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гнатенко П.І.	д.філос.н., проф., член-кор. Національної академії пед. наук України
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф.
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Катаєв С.Л.	д.соціол.н., проф.
Квітка С.А.	к.філос.н., доц.
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук
Корх О.М.	д.філос.н., проф.
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф.
Лісеєнко О.В.	д.соціол.н., проф.
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф.
Нікілєв О.Ф.	д.і.н., проф.
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф.
Осетрова О.О.	д.філос.н., проф.
Побочий І.А.	д.п.н., проф.
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф.
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф.
Святець Ю.А.	д.і.н., проф.
Сергєєв В.С.	д.п.н., проф.
Суїменко Є.І.	д.філос.н., проф.
Сурмін Ю.П.	д.соціол.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Третьак О.А.	д.п.н., проф.
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф.
Удод О.А.	д.і.н., проф.
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф.
Хміль В.В.	д.філос.н., проф.
Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф.
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф.
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф.
Щудло С.А.	д.соціол.н., проф.
Юрченко С.В.	д.п.н., проф.
Якунін В.К.	д.і.н., проф.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Авксентьев А.О. Регіональна неоднорідність електорального простору: порівняльний аналіз (на матеріалі 100 національних кейсів)	6
Гримська М. І. Нативізм як складова ідеології крайніх правих політичних партій	12
Грубась В. В. Реалізація принципу субсидіарності в процесі децентралізації	17
Доля І.М. Проблеми комунікації влади і населення в зоні АТО	24
Зельман О.М. Виборчі технології та політична реклама як інструмент становлення політичного лідера	30
Ключник Р.М. Аксіологічна криза у комплексі факторів розвитку політичної системи	35
Колісниченко Р.М. Типологічні характеристики глобалістичної свідомості в контексті справедливості воєнних дій	40
Парлюк В.І. Політичні реформи в Україні: перехід від трансформації до модернізації	47
Самброс А.С. Стратегії інституційної мінімізації впливу політичного фамілізму на політичний процес в Україні	53
Дашевська О.В. Стан геополітичних досліджень в українській науці	59
Теленко О.М. Особливості функціонування невизнаних держав	65

ФІЛОСОФІЯ

Скловський І.З. Постнекласичний аналіз освітніх сенсів українського буття в аспекті метафізики історії	71
Борейко Ю. Г. Релігійний досвід у координатах повсякденності: від переживання надприродного до втілення в традиції	75
Сагуйченко В.В. Плюралізація і децентралізація форм шкільної освіти: позірне саморозчинення чи досвід самоорганізації	80
Содомора П.А. Поняття знака у контексті переходу від античної до середньовічної філософії (на матеріалі творів Томи з Аквіну)	84
Форкош С.М. Феномен еволюції культури: методолого-схемологічний аспект	88

СОЦІОЛОГІЯ

Глебова Н.І. Формування культури суспільної довіри: освітній вимір	92
Клименко О.Ю. Проблема формування соціального капіталу дітей з нетиповим дитинством	99
Медведєва Ю.Ю. Секуляризація та зміна функцій релігії в сучасному суспільстві	105
Стадник А.Г. Інформаційна війна як комунікативна технологія впливу на масову свідомість та громадську думку	111

ІСТОРІЯ

Малярчук О.М. Індустріалізація західного регіону України: проблеми подолання екологічних наслідків	116
Банях В.М. Російські «західники». Історія партії «Демократичний вибір Росії» (1992 – 1999 роки)	123
Сталовєрова Г.В. Особливості сучасної безпекової політики політичних партій Великої Британії	128

Published from September 1998
Certificate KB № 19758 - 9558 IIP
from 19.03.13

ISSN 2077-1800 (Print),
ISSN 2413-8738 (Online)

FOUNDERS:

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National academy of public administration, office of the President of Ukraine, Centre of sociopolitical research
PERIODICITY: 12 times on a year

Order № 1328 of 21 December 2015 by the Ministry of Education and Science of Ukraine was given the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences.

Published by the decision of the Academic council of The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university (protocol № 08 dated 28.01.16).

Indexed in the search engine Google Scholar

The authors are responsible for the content, the accuracy of the facts, quotes, numbers and names. The editors reserve the right for a little change and reduction, as well as literary fix articles (with preservation of the main conclusions and style of the author).

Editorial Board has the right not to share the philosophical beliefs of the authors and are not responsible for the information they provided. Reprinting - with the editorial's permission strictly.

ADDRESS OF THE PUBLISHER AND EDITORIAL: Publishing house «Grani»
25, Chkalov Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000
Tel.: +38(056)744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

PRINT:

PE Trempoltsev
21, Mirna Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49066

© «GRANI»

EDITORIAL**Editor in Chief:**

Kvitka S.A.

Deputy Editor in Chief:

Shlyakhov O.B., Shevtsov S.V., Krivoshein V.V., Kolesnikov K.M.

Managing Editor:

Yatsenko N.Yu.

Computer modeling:

Osypova A.Yu.

EDITORIAL BOARD

Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences
Wenger N.V.	Full Prof. Dr.
Vysotsky O.Yu.	Full Prof. Dr.
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gnatenko P.I.	Full Prof. Dr., member of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr.
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Kataev S.L.	Full Prof. Dr.
Kvitka S.A.	Assoc. Prof. Dr.
Kyrylyuk F.M.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science
Korh A.M.	Full Prof. Dr.
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr.
Liseyenko O.V.	Full Prof. Dr.
Lobanova A.S.	Full Prof. Dr.
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr.
Nikilev A.F.	Full Prof. Dr.
Osetrova O.O.	Full Prof. Dr.
Pobochyj I.A.	Full Prof. Dr.
Pronyakin V.I.	Full Prof. Dr.
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr.
Svyatets' Yu.A.	Full Prof. Dr.
Syergyeyev V.S.	Full Prof. Dr.
Suimenko E.I.	Full Prof. Dr.
Surmin Yu.P.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tretyak O.A.	Full Prof. Dr.
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science
Tupytsya O.L.	Full Prof. Dr.
Udod O.A.	Full Prof. Dr.
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Khyzhnyak L.M.	Full Prof. Dr.
Hmil' V.V.	Full Prof. Dr.
Shabanova Yu.O.	Full Prof. Dr.
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr.
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr.
Shchudlo S.A.	Full Prof. Dr.
Yurchenko S.V.	Full Prof. Dr.
Yakunin V.K.	Full Prof. Dr.

POLITICAL SCIENCE

Avksentiev A.O. Regional homogeneity of electoral space: comparative analysis (on the material of 100 national cases)	6
Grymska M.I. Nativism as an element of ideology of far right political parties	12
Hrubas V. V. The principle of subsidiarity in decentralization process	17
Dolya I.M. Communication problems between local authorities and population in the zone of anti-terrorist operation	24
Zelman O.M. Election technologies and political advertising as a tool of political leader formation	30
Kliuchnyk R.M. Axiological crisis among the factors of development of political system	35
Kolisnichenko R.M. Typological characteristics of globalistion consciousness in the context of the justice of war	40
Parlyk V.I. Political reforms in Ukraine: the transition from transformation to modernization	47
Sambros A.S. Strategies of institutional minimization of the impact of political familism on the political process in Ukraine	53
Dashevs'ka O.V. Geopolitical research in ukrainian science	59
Telenko O.M. The peculiarities of functioning of unrecognized states	66

PHILOSOPHY

Sklovs'kyy I.Z. Postnonclassical analysis of educational sessions in the aspect of ukrainian life: metaphysics stories	71
Boreyko Yu.G. Religius experience in the coordinates of everidey life: from the feeling of the supernatural to the embodiment of tradition	75
Sahuychenko V.V. Pluralistic and decentralized forms of schooling: samorozchynennya or seeming experience of self	80
Sodomora P.A. The notion of sign in the context of transition from antique to medieval philosophy (based on works of St. Thomas Aquinas)	84
Forkosh S.M. Phenomenon of evolution of culture: metodologo-schema-logical aspect	88

SOCIOLOGY

Glebova N.I. Formation of culture public trust: educational dimension	92
Klimenko E.Yu. The problem of social capital formation at children with non-typical childhood in crisis situations	99
Medviedieva Yu.Yu. Secularization and change of function of religion in modern society	105
Stadnyk A.H. Information warfare as ICT influence on public consciousness and public opinion	111

HISTORY

Malyarchuk O.M. Industrialization of western region of ukraine: problems of environmental consequences management	116
Banach V.M. Russian «westerners». the history of the party «Democratic choice of Russia» (1992 – 1999)	123
Stalovierova A.V. Stalovierova Features of modern security policy UK political parties	128

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 324(911.3:32)

Регіональна неоднорідність електорального простору: порівняльний аналіз (на матеріалі 100 національних кейсів)

А.О. АВКСЕНТЬЄВ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна,
E-mail: toshinho@rambler.ru

Авторское резюме

У статті автором досліджуються залежність електоральної поведінки виборців від територіальної приналежності. Концептуалізовані категорії «регіональної неоднорідності» та «електорального простору». Аргументовано, що подібна регіональна неоднорідність є властивістю електорального простору і може бути квантифікована. Кількісний вимір регіональної неоднорідності держави має прямий зв'язок із ризиками сепаратизму, громадянськими конфліктами або кризою легітимності влади на окремій території. Запропоновано формулу для оцінки кількісного виміру регіональної неоднорідності, засновану на інструментарії статистичного аналізу (зокрема, коефіцієнті варіації). Окреслено можливі напрями досліджень із використанням цього індексу по відношенню до окремих політичних суб'єктів та всього електорального простору різних рівнів (держава, регіон, виборчий округ). Наведено розрахунки відповідних індексів для українського електорального простору (за результатами виборів 1991-2015) та 100 інших національних кейсів. Проаналізована динаміка регіональної неоднорідності України за матеріалами електоральної статистики 1991-2015 років.

Ключові слова: електоральна географія, індекс регіональної неоднорідності, електоральний простір, коефіцієнт варіації, дифузія інновацій, «розкол», кількісні методи політології.

Regional homogeneity of electoral space: comparative analysis (on the material of 100 national cases)

А.О. AVKSENTIEV

V. N. Karazin Kharkov national university, Kharkiv, Ukraine, E-mail: toshinho@rambler.ru

Abstract

In the article the author examines dependence on electoral behavior from territorial belonging. «Regional homogeneity» and «electoral space» categories are conceptualized. It is argued, that such regional homogeneity is a characteristic of electoral space and can be quantified. Quantitative measurement of government regional homogeneity has direct connection with risk of separatism, civil conflicts, or legitimacy crisis on deviant territories. It is proposed the formulae for evaluation of regional homogeneity quantitative method which has been based on statistics analysis instrument, especially, variation coefficient. Possible directions of study with the use of this index according to individual political subjects and the whole political space (state, region, electoral district) are defined. Calculation of appropriate indexes for Ukrainian electoral space (return of 1991-2015 elections) and 100 other national cases. The dynamics of Ukraine regional homogeneity on the material of 1991-2015 electoral statistics is analyzed.

Key words: electoral geography, regional homogeneity index, electoral space, variation coefficient, innovation diffusion, «cleavage», quantitative methods in political science.

Постановка проблеми. Електорально-географічні особливості держав та їхніх окремих адміністративно-територіальних одиниць часто зумовлюють тенденції до дестабілізації політичної ситуації та стають каталізаторами конфліктів між громадянами. За контурами електоральних «розколів» простежуються розмежування виборців за етнічними, мовними, віковими, урбанізаційними, соціально-економічними, релігійними факторами. Висока регіональна неоднорідність державного електорального простору збільшує ризики сепаратизму та різних форм громадянського протистояння, послаблює легітимність влади на окремих територіях. Водночас ґносеологічний

аспект проблемної ситуації полягає в тому, що ця вкрай актуальна, зокрема і для сучасної України проблематика залишається на периферії дослідницького інтересу політологів. Вітчизняні електорально-географічні дослідження, якщо й зачіпають проблемне поле регіональної неоднорідності, то майже не використовують кількісні методи та відповідний інструментарій сучасної політичної науки.

Аналіз досліджень і публікацій. Виокремлення електоральної географії як окремого міждисциплінарного наукового напрямку, що знаходиться на стику політичної географії, соціології та регіоналістики, і вивчає територіальні особливості політичної участі, майже

одноголосно пов'язують з виходом у 1913 році роботи «Політична картина Західної Франції в роки Третьої Республіки» французького дослідника А. Зігфріда [10]. Саме ним були сформульовані базові гіпотези детермінації електоральної поведінки географічними (зокрема, навіть геологічними) факторами. Електорально-географічні дослідження проводились і надалі, в загальному руслі вивчення електоральної поведінки (Чиказька школа, Колумбійська школа тощо), проте справжнім проривом, пов'язаним безпосередньо із аналізом регіональної неоднорідності держав, стала «теорія розколів», запропонована в 1967 році С. Ліпсетом та С. Рокканом. Їхній метод пошуку конкретних історичних подій, які визначили контури майбутніх соціально-політичних розмежувань, спонукав дослідників до більш детального вивчення впливу базових соціальних конфліктів на партійну систему та електоральну поведінку. 4 ключових розмежування, запропоновані Рокканом та Ліпсетом – «центр / периферія», «місто / село», «власник / працівник», «церква / держава» – піддавались емпіричній перевірці на локальних кейсах [8]. У той же час варто зазначити, що ідея територіальної детермінації політичної участі за дихотомією «центр»/«периферія» була запропонована ще до Ліпсета і Роккана: зокрема, для розвитку електоральної географії велике значення мала сформульована шведським географом Т. Хагерстрандом та популяризована в англійських країнах американським соціологом Е. Роджерсом теорія «дифузії інновацій», яка має прямий електоральний вимір. З 70-х років ХХ сторіччя фактично починаються експерименти з моделями квантифікації електорально-регіональної неоднорідності. Усі запропоновані формули для виміру націоналізації / регіоналізації партій та електорального простору ґрунтовно аналізуються в статті сучасного дослідника Д. Бочслера [7]. Серед останніх досліджень та публікацій на електорально-географічну тему, і, зокрема, з акцентом на аналізі регіональної неоднорідності, варто відзначити роботи А. Секора, М. Шина, Дж. Вебстера, Л. Нельсона, В. Барні, Дж. Лейба, Н. Квінтони, Дж. Агню, Д. Денвера, Р. Джонстона, М. Хамфрі, Д. Левіна, Р. Гілмана, Дж. Маккензі, Ю. Топлака, Р. Ніємі.

Стосовно розробленості теми регіональної неоднорідності електорального простору в українській політичній науці варто зазначити, що ця проблема не виділялася окремо з загального електорально-географічного контексту та не опрацьовувалася за допомогою відповідних кількісних методів. При цьому з середини 90-х років у вітчизняних політологів, соціологів, географів та інших учених спостерігається відчутний інтерес до електоральної географії та динаміки електорального простору України. Серед представників української політич-

ної науки особливої уваги заслуговують роботи К. Черкашина, А. Єхніч, Н. Ротар, М. Гуйтора, Н. Хоми, А. Романюка, Ю. Шведа, Т. Мадриги, Є. Хана, О. Фісуна, І. Поліщука, О. Романюка, Т. Панченко, Н. Паніної, С. Біличенка, О. Михайлича, М. Дністрянського, С. Васильченка, Ю. Остапця, В. Березинського.

Мета дослідження полягає в оцінці кількісного виміру регіональної неоднорідності електорального простору в Україні за допомогою порівняльного аналізу з іншими державами. Також апробація варіаційного індексу регіональної неоднорідності на емпіричному матеріалі 100 національних електоральних кейсів дозволить сформулювати низку гіпотез щодо взаємозв'язку особливостей електоральної географії з іншими факторами.

Викладення основного матеріалу. Категорія «регіональна неоднорідність» (або «регіональна гетерогенність») періодично з'являється в роботах вітчизняних дослідників (переважно, спеціалістів з політичної регіоналістики) у доволі різних контекстах та без конкретних дефініцій, тому доцільно одразу дати цьому поняттю визначення. Пропонуємо під регіональною неоднорідністю розуміти властивість електорального простору, що проявляється в суттєвих відмінностях у типових формах політичної участі виборців, які належать до територіально різних частин цього простору. За логікою, визначаючи одну категорію через іншу, ми повинні чітко окреслити змістовні контури поняття «електорального простору». Доволі вдало, на нашу думку, дефініцію «електорального простору» формулює М. Арбатська: «населена територія, що має чітко окреслені сталі місцеві відмінності та особливості взаємодії учасників політичного процесу з приводу формування легальних органів влади» [1]. Тобто, в якості електорального простору ми можемо розглядати як елементи існуючого політико-географічного та адміністративно-територіального поділу, так і власні дослідницькі продукти електорального районування.

Категорія «регіональна неоднорідність» апіорі передбачає можливість та необхідність її кількісного вимірювання для проведення порівняльного аналізу, дослідження динаміки, типологізації тощо. Перші формули для квантифікації регіональної неоднорідності почали розроблятися в 70-х роках ХХ сторіччя, причому індекси розраховувалися по відношенню до електоральної бази політичних партій (а не усього електорального простору). Пропонуємо взяти за основу класичний приклад такого «індексу націоналізації партії», запропонований Р. Роузом та Д. Урвіном у 1975 році в роботі «Regional Differentiation and Political Utility in Western Nations» [9] та використати його дещо модифіковану версію для оцінки регіональної неоднорідності електорального простору України та інших держав. Саме Роуз і Урвін вперше

використали такий інструмент статистичного аналізу як коефіцієнт варіації для дослідження політичних партій. Втім, як справедливо зазначає Д. Бочслер, засновані на параметричному вимірюванні варіації індекси мають і деякі недоліки: зокрема, не мають верхнього математичного ліміту (тоді як більшість індексів автори намагаються вписати в діапазон від 0 до 1) та не враховують різний розмір і «питому вагу» територіальних одиниць, електоральна статистика яких досліджується (цей недолік, на нашу думку, доволі легко долається) [7]. Незважаючи на ці моменти, використання коефіцієнтів варіації для квантифікації регіональної неоднорідності видається дуже перспективним методологічним кроком. В якості вдалого прикладу аналізу націоналізації / регіоналізації партійних систем за допомогою варіативних індексів варто відзначити нещодавні дослідження науковців з Вищої Школи Економіки (перші на пострадянському просторі). Зокрема, роботу Ю. Гайворонського «Аналіз результатів парламентських виборів 4 грудня 2011 р. у Словенії» [2], М. Грїшина «Електоральні розколи Росії: тенденції до зростання» [3], Р. Туровського «Електоральний простір Росії: від нав'язаної націоналізації до нової регіоналізації?» [6]. Зауважимо, що в наведеному нижче вигляді індекс у цих роботах не застосовується (найближче до саме цієї форми модель Гайворонського, в якій, судячи з усього, замість середнього зваженого значення відповідних індексів кожної партії використовується середнє арифметичне). Відповідно, ми пропонуємо наступний алгоритм розрахунку індексу регіональної неоднорідності електорального простору.

1. Визначення структурного рівня необхідних статистичних даних (для дослідження загальнодержавного електорального простору – обласний, для регіонального простору – районний рівень, для району – населені пункти чи округи, для округів – виборчі дільниці).

2. Внесення в базу даних результатів кожного політичного суб'єкта в структурних одиницях відповідного рівня.

3. Розрахунок для кожного політичного суб'єкта індексу регіональної неоднорідності електоральної бази. Він розраховується як коефіцієнт варіації масиву результатів, здобутих партією в різних регіонах, районах, округах, дільницях тощо (в залежності від об'єкта дослідження).

4. Розрахунок середнього зваженого значення індексів регіональної неоднорідності електоральної бази всіх політичних суб'єктів, які беруть участь у виборах. Таким чином, регіональна неоднорідність електорального простору визначається як $IRNP = (Cv(A) * Ra + Cv(B) * Rb + Cv(C) * Rc + Cv(Z) * Rz) / (Ra + Rb + Rc + Rz)$, де $Cv(I)$ – коефіцієнт варіації масиву результатів партії/кандидата I, а Ri – загальний результат партії/кан-

дидата I в усьому електоральному просторі.

Таким чином, окреслюються щонайменше два можливих формати квантифікації категорії «регіональної неоднорідності»: по-перше, відносно електоральної бази окремих політичних суб'єктів і, по-друге, відносно всього електорального простору. Як видно з опису алгоритму, другий варіант розрахунків неможливий без першого – регіональна неоднорідність електорального простору залежить від регіональної неоднорідності підтримки усіх політичних суб'єктів.

У таблиці 1 наведено результати розрахунків індексу регіональної неоднорідності для електорального простору України (динаміка 1991-2015 років). Джерело інформації – сайт ЦВК [4].

Таблиця 1. Динаміка регіональної неоднорідності електорального простору України (1991-2015)

Вибори	IRNP
1991 (президентські, 1 тур)	0,478
1994 (президентські, 1 тур)	0,658
1994 (президентські, 2 тур)	0,554
1998 (парламентські)	0,758
1999 (президентські, 1 тур)	0,520
1999 (президентські, 2 тур)	0,382
2002 (парламентські)	0,728
2004 (президентські, 1 тур)	0,640
2004 (президентські, 2 тур)	0,591
2004 (президентські, 3 тур)	0,641
2006 (парламентські)	0,716
2007 (парламентські)	0,571
2010 (президентські, 1 тур)	0,616
2010 (президентські, 2 тур)	0,571
2010 (місцеві)	0,590
2012 (парламентські)	0,549
2014 (президентські, 1 тур)	0,350
2014 (парламентські)	0,442
2015 (місцеві)	0,571

У таблиці 2 наведено результати порівняльного аналізу регіональної неоднорідності 100 електоральних просторів відповідно до підсумків 100 загальнонаціональних виборів у різних країнах з 2011 по 2015 роки (аналізу підлягали парламентські та президентські вибори). Джерело інформації – сайт проекту «Електоральна географія 2.0.» [5].

Таблиця 2. Порівняльний аналіз регіональної неоднорідності

Країна	Рік	Тип виборів (+ тур)	IRNP
Кенія	2013	президентські(1)	0,803
Конго	2011	президентські(1)	0,796
Ліберія	2011	президентські(1)	0,748
Нігерія	2011	президентські(1)	0,712

Сьєрра-Леоне	2012	президентські(2)	0,686
Афганістан	2014	президентські(1)	0,662
Нігерія	2015	президентські (2)	0,644
Туреччина	2015	парламентські	0,608
Швейцарія	2011	парламентські	0,572
Малі	2013	президентські(1)	0,561
Україна	2012	парламентські	0,549
Македонія	2011	парламентські	0,547
Афганістан	2014	президентські	0,542
Литва	2012	парламентські	0,519
Сербія	2012	президентські(1)	0,516
Сербія	2012	парламентські	0,513
Литва	2014	президентські(1)	0,503
Туреччина	2014	президентські(1)	0,501
Киргизстан	2011	президентські(1)	0,491
Молдова	2014	парламентські	0,452
Румунія	2014	президентські (1)	0,451
Аргентина	2011	президентські	0,442
Україна	2014	парламентські	0,442
Південна Корея	2012	президентські(2)	0,425
Болгарія	2014	парламентські	0,418
Перу	2011	президентські(1)	0,416
Фінляндія	2015	парламентські	0,412
Фінляндія	2012	президентські(1)	0,398
Румунія	2012	парламентські	0,383
Канада	2011	парламентські	0,383
Росія	2011	парламентські	0,379
Мексика	2012	парламентські	0,372
Бразилія	2014	президентські (1)	0,370
Швейцарія	2015	парламентські	0,363
Україна	2014	президентські(1)	0,350
Фінляндія	2011	парламентські	0,349
Естонія	2011	парламентські	0,346
Естонія	2015	парламентські	0,345
Киргизстан	2015	парламентські	0,332
Португалія	2011	президентські(1)	0,324
Еквадор	2013	президентські(1)	0,318
Іран	2013	президентські(1)	0,313
Вірменія	2012	парламентські	0,313
Грузія	2012	парламентські	0,308
Болівія	2014	президентські (1)	0,307
Гана	2012	президентські (2)	0,306
Гватемала	2011	президентські(1)	0,294
Тайвань	2012	президентські(1)	0,289
Хорватія	2011	парламентські	0,285
Бразилія	2014	президентські (2)	0,284
США	2012	президентські(1)	0,283
Польща	2011	парламентські	0,283
Шрі-Ланка	2015	президентські(1)	0,275
Португалія	2015	парламентські	0,271
Румунія	2014	президентські (2)	0,269
Австрія	2013	парламентські	0,269

Польща	2015	парламентські	0,267
Нідерланди	2012	парламентські	0,267
Мексика	2012	президентські(1)	0,266
Іспанія	2011	парламентські	0,262
Вірменія	2013	президентські(2)	0,261
Норвегія	2013	парламентські	0,259
Ірландія	2011	президентські(1)	0,255
Албанія	2013	парламентські	0,251
Німеччина	2013	парламентські	0,250
Португалія	2011	парламентські	0,249
Данія	2011	парламентські	0,248
Швеція	2014	парламентські	0,243
Данія	2015	парламентські	0,242
Хорватія	2015	президентські(1)	0,238
Словенія	2011	парламентські	0,234
Хорватія	2015	президентські (2)	0,231
Росія	2012	президентські(1)	0,229
Перу	2011	президентські(2)	0,229
Індонезія	2014	президентські(2)	0,224
Італія	2013	парламентські	0,223
Чехія	2013	парламентські	0,217
Грузія	2013	президентські(1)	0,209
Польща	2015	президентські (2)	0,208
Греція	2015	парламентські	0,201
Люксембург	2013	парламентські	0,194
Кіпр	2013	президентські(1)	0,189
Чехія	2013	президентські(1)	0,185
Чилі	2013	президентські(1)	0,182
Гватемала	2011	президентські(2)	0,174
Франція	2012	президентські(1)	0,174
Монголія	2013	президентські(1)	0,169
Чехія	2013	президентські(2)	0,166
Сальвадор	2014	президентські(1)	0,137
Ліхтенштейн	2013	парламентські	0,137
Венесуела	2012	президентські(2)	0,135
Словенія	2014	парламентські	0,134
Венесуела	2013	президентські(2)	0,133
Франція	2012	президентські(2)	0,125
Сальвадор	2014	президентські(2)	0,115
Австралія	2013	парламентські	0,106
Словенія	2012	президентські(1)	0,103
Словенія	2012	президентські(2)	0,092
Чилі	2013	президентські(2)	0,086
Кіпр	2013	президентські(2)	0,076

Розрахунок індексів для динаміки українського електорального простору та 100 національних кейсів дозволяє, зокрема, зафіксувати деякі особливості самого інструментарію. Зокрема, індекс більш чуттєвий до парламентських виборів, ніж до президентських. Напевно, це об'єктивно пояснюється більшою кількістю конкурентоспроможних регіональних і макрорегіональних суб'єктів саме на виборах до парламенту, де «переможцями» мо-

жуть вважатися партії, які подолали бар'єр, тоді як президентські вибори завжди є боротьбою лише за один мандат. Тобто стратегічна поведінка політичних суб'єктів сприяє збільшенню регіональної неоднорідності електорального простору саме на парламентських, а не президентських виборах, що само по собі не виключає високий ступінь біполяризації і зростання напруги електорального поля під час, наприклад, другого туру президентських виборів.

Аналіз динаміки регіональної неоднорідності електорального простору України зазвичай вивчає наявність декількох «пікових точок»: першою з них став 1998 рік, коли одразу 8 партій потрапили до парламенту, а характерною рисою будівництва партійних проектів стала їхня опора на якийсь один регіон, в якому інвестори політичної сили мали найбільший політичний, економічний та адміністративний вплив («Громада» – Дніпропетровщина, СДПУ(о) – Закарпаття, ПСПУ – Сумщина і Харківщина). Високі показники IRNP збереглися і на наступних парламентських виборах 2002 року, коли, напевно, вперше в якості основного окреслився електоральний конфлікт «проукраїнських» опозиційних сил з президентським блоком. До 2014 року значення індексу трималося на відносно високому рівні, в діапазоні від 0,54 до 0,72. Абсолютний мінімум регіональної неоднорідності зафіксовано на президентських виборах 2014 року, коли Петру Порошенку вдалося безпрецедентно здобути перемогу в усіх регіонах. Однак вже парламентські вибори 2014 року та місцеві вибори 2015 року засвідчили тенденцію до посилення регіональної неоднорідності ($I_{RNP} 2015 = I_{RNP} 2007 = 0,571$). Варто пам'ятати про фактичне зникнення в 2014 році з електорального процесу історично базового для багатьох політичних суб'єктів регіонів – Криму та Донбасу. Багато в чому відносно більша однорідність українського простору, яка спостерігається за результатами виборів 2014 та 2015 років, є наслідком саме цього, а також стрімкого зниження явки на виборах у південно-східних областях.

Якщо порівняти результати розрахунків для українського електорального простору з кейсами інших країн, то можна дійти висновку, що в Україні рівень регіональної неоднорідності суттєво вищий за середній. Середнє арифметичне 100 розрахованих індексів склало $I_{RNP} = 0,328$, тоді як для України – $I_{RNP} = 0,575$. Загалом, порівняльний аналіз засвідчив, що найвища регіональна неоднорідність притаманна електоральним просторам африканських держав. Базова модель такого електорального простору – «розкіл» його на дві частини за лінією південь/північ або схід/захід і максимальна поляризація електорату (у більшості випадків за таким територіальним протистоянням стоять етнічно-плеємні та релігійні фактори). Електоральні карти цих африканських кейсів

дуже нагадують аналогічні українські 2004 та 2010 років. Саме етнічний (лінгвістичний як похідний від нього) та релігійний чинники зумовлюють високу регіональну неоднорідність електоральних просторів інших країн, які були включені до нашого порівняльного аналізу – наприклад Туреччини, Сербії, Швейцарії, Македонії. Стосовно пострадянських держав, висока регіональна неоднорідність, подібна до української, притаманна Киргизстану і Молдові; відносно високий рівень неоднорідності (0,3 – 0,5) електорального простору в прибалтійських державах, трохи нижчий у кавказьких країнах, низький у Росії. Втім, для якихось аргументованих висновків потрібне окреме дослідження регіональної неоднорідності електорального простору пострадянських держав на матеріалах усіх загальнонаціональних виборів (а не лише в період 2011-2015 років).

Ми вбачаємо серйозну перспективу в такому дослідженні, яке б допомогло пояснити траєкторії демократичного транзиту в посткомуністичних країнах. Також використання апробованого в цій статті індексу могло б бути виправданим для досліджень за наступними напрямками: вивчення динаміки та рівня регіоналізації політичних суб'єктів, аналіз регіональної неоднорідності окремих областей, міст та районів, розгляд неоднорідності виборчих округів (на цьому рівні індекс слугуватиме непрямым індикатором джеррімендерінгу).

Висновки. Актуальна для сучасної України та багатьох інших держав проблематика регіональної неоднорідності не може досліджуватись на належному рівні без застосування кількісних методів аналізу електоральної статистики. Одним з найбільш зручних інструментів сучасної політичної науки для вивчення впливу регіональних особливостей на загальнодержавний електоральний простір є коефіцієнт варіації. Заснований на ньому індекс (I_{RNP}) дозволяє оцінити кількісний вимір регіональної неоднорідності. Розрахунки I_{RNP} для України (за результатами всіх загальнонаціональних виборів з 1991 по 2015 роки) та 100 інших кейсів засвідчили дуже високий рівень регіональної неоднорідності українського електорального простору, який після свого мінімального значення на президентських виборах-2014 знову почав стрімко зростати, незважаючи на фактичне усунення з електорального процесу Криму і Донбасу.

Висока регіональна неоднорідність електорального простору, зазвичай, притаманна державам зі складною етнічною структурою (особливо яскраво ілюструється африканськими кейсами) та доволі великими територіями компактного проживання етнічних меншин. «Етнічна гіпотеза», як і припущення з іншими базовими чинниками, повинна бути перевірена за допомогою факторного аналізу у ході подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арбатская М.Н. Электоральное пространство и управление избирательными правами граждан [Электронный ресурс] / М.Н. Арбатская. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/200/30/>
2. Гайворонский Ю. Анализ результатов парламентских выборов 4 декабря 2011 г. в Словении [Электронный ресурс] / Юрий Гайворонский. – Режим доступа: <http://www.regional-science.ru/wp-content/uploads/2012/06>
3. Гришин Н. Электоральные расколы в России: тенденция к возрастанию [Текст] / Н.В. Гришин // SCHOLA – 2008: Сборник научных статей философского факультета МГУ. – М.: изд-во «Соц.-полит. мысль», 2008. – С. 98-103.
4. Офіційний веб-сервер Центральної Виборчої Комісії України [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cvk.gov.ua/>
5. Сайт проекту «Электоральна географія 2.0.» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.electoralgeography.com/new/ru/>
6. Туровский Р.Ф. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? [Текст] / Р.Ф. Туровский // Полития. – 2012. – № 3 (66). – С. 100-122.
7. Bochsler D. Measuring party nationalization: A new Gini-based indicator that corrects for the number of units [Text] / Daniel Bochsler // Electoral Studies. – 2010. – № 1 (29). – P. 155-168.
8. Lipset S.M. Party systems and voter alignments: cross-national perspectives [Text] / Seymour M. Lipset, Stein Rokkan. – New York: Free Press, 1967. – 554 p.
9. Rose R. Regional Differentiation and Political Utility in Western Nations [Text] / R. Rose, D. Urwin // Contemporary Political Sociology Series Nr. 06-007, London and Beverly Hills: Sage, 1975.
10. Siegfried A. Le Tableau politique de la France de l'ouest sous la Troisième République / Andre Siegfried. – Paris: A. Colin, 1913. – 536 p.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2015

REFERENCES:

1. *Arbatskaya M.* Elektoralnoe prostranstvo i upravlenie izbiratel'nymi pravami grazhdan (Electoral space and control of citizen electoral rights). – Regime to access: <http://www.politex.info/content/view/200/30/>
2. *Gajvoronskij Yu.* Analiz rezul'tatov parlamentskih vyborov 4 dekabrya 2011 g. v Slovenii (Analysis of parliamentary elections on 4 December 2011 in Slovenia). – Regime to access: <http://www.regional-science.ru/wp-content/uploads/2012/06>
3. *Grishin N.* EHlektoral'nye raskoly v Rossii: tendenciya k vozrastaniyu (Electoral cleavage in Russia: tendency to growth) *SCHOLA – 2008: Sbornik nauchnyh statej filosofskogo fakulteta MGU.* Moskva: izd-vo «Socialno-politicheskaya MYSL», 2008, pp. 98-103.
4. Oficijnij veb-server Central'noi Viborchoi Komisii Ukraini (Official web server of the Central Election Commission of Ukraine). Regime to access: <http://cvk.gov.ua/>
5. Sajt proektu «Elektoral'na geografiya 2.0» (Electoral georraphy 2.0). Regime to access: <http://www.electoralgeography.com/new/ru/>
6. *Turovskij R.* Elektoral'noe prostranstvo Rossii: ot navyazanoj nacionalizacii k novej regionalizacii? (Russia electoral space: from forcible nationalization to new regionalization). *Politiya.* 2012, no 66, pp. 100 – 122.
7. Bochsler D. Measuring party nationalization: A new Gini-based indicator that corrects for the number of units. *Daniel Electoral Studies*, 2010, no. 1(29), pp. 155-168.
8. Lipset S., Rokkan S. Party systems and voter alignments: cross-national perspectives. New York: Free Press, 1967, 554 p.
9. Rose R. Regional Differentiation and Political Utility in Western Nations. *Contemporary Political Sociology Series*, no. 06-007, London and Beverly Hills: Sage.
10. Siegfried A. Le Tableau politique de la France de l'ouest sous la Troisième République. Paris: A. Colin, 1913, 536 p.

Авксентьев Антон Александрович – аспірант
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
Адрес: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4
E-mail: toshinho@rambler.ru

Avksentiev Anton Oleksandrovych – postgraduate
V. N. Karazin Kharkov national university
Address: 4, Svobody Sq., Kharkov, 61022, Ukraine
E-mail: toshinho@rambler.ru

УДК 329

Нативізм як складова ідеології крайніх правих політичних партій

М.І. ГРИМСЬКА

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна,
E-mail: grymska.mi@ukr.net**Авторське резюме**

Охарактеризовано поточний стан справ у сфері дослідження ідеології крайніх правих політичних партій. Детально висвітлено підхід Каса Мудде до виокремлення головних складових ідеології сучасних крайніх правих. Розкрито сутність терміну «нативізм» у розумінні елемента ціннісних засад даної групи політичних партій та окреслено переваги і недоліки його використання у вітчизняному політологічному дискурсі. Представлено основні прояви нативізму у програмах сучасних крайніх правих політичних партій в європейських державах, зокрема, протиставлення ними «своїх» та «чужих». Означено ставлення крайніх правих до мультикультуралізму та його проявів. На основі класифікації К. Мудде виокремлено три головні групи «ворогів» з погляду крайніх правих – євреї, мусульмани та роми – і наведено приклади їх характеристики у програмних документах крайніх правих в Німеччині, Австрії, Франції та Угорщині. Підкреслено відмінності у вирішенні ворогів західноєвропейськими та східноєвропейськими крайніми правими, перші з яких розглядають у якості таких насамперед іммігрантів, особливо увагу приділяючи мусульманам, а другі – етнічні меншини, що проживають на території країни (найчастіше – спільноти ромів). Розглянуто загрози, які створюються такими ворогами – руйнування відчуття національної ідентичності і солідарності, зловживання державною допомогою, зростання рівня злочинності.

Ключові слова: політичні партії, крайні праві політичні партії, ідеологія, нативізм, популізм, авторитаризм, мультикультуралізм, Кас Мудде.

Nativism as an element of ideology of far right political parties

M.I. GRYMSKA

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: grymska.mi@ukr.net

Abstract

Current status of research on ideology of far right political parties is characterized. Cas Mudde's approach to distinguishing the main elements of ideology of contemporary far right political parties is presented in details. The essence of the term «nativism» in the context of values and principles of far right political parties is identified and advantages and disadvantages of its usage in Ukrainian political science discourse are discussed. Main cases of nativism in the programs of contemporary far right political parties are demonstrated, in particular, their views on «us» versus «them». The attitude of far right political parties to multiculturalism and its implications is identified. On the basis of Mudde's classification, three main groups of «enemies» as defined by far right political parties – Jews, Muslims and Roma – are distinguished and references to them in the programs of the far right political parties in Germany, Austria, France and Hungary are presented. The differences in treatment of enemies by Western European and Eastern European political parties are highlighted with the former considering the immigrants, in particular Muslims, as such, while the latter – ethnic minorities, living inside of the countries (most frequently – Roma communities). The threats, coming from such enemies – destruction of the sense of national identity and solidarity, abuse of state aid, increase of crime rates – are discussed.

Key words: political parties, far right political parties, ideology, nativism, populism, authoritarianism, multiculturalism, Cas Mudde.

Постановка проблеми. Ідеологія крайніх правих політичних партій як нової партійної групи в європейських країнах, рівень електоральної підтримки якої зростає дедалі швидшими темпами, сьогодні займає важливе місце серед питань, які досліджують західні науковці. Один з найбільш впливових та відомих учених – дослідників крайніх правих політичних партій Кас Мудде у своїй фундаментальній праці «Популістські радикальні праві партії в Європі» аналізує цю проблематику, впроваджуючи три елементи, які вважає базовими для цих політичних сил: нативізм, популізм та авторитаризм. Науковець вкладає у ці поняття свої значення, дещо відмінні від звичних для по-

літології, але такі, які дозволяють комплексно та вичерпно розкрити сутність крайніх правих та їх ціннісно-ідейних засад. Ця позиція була підтримана багатьма іншими вченими, які розвивають її у своїх працях. Натомість, в українському науковому дискурсі перелічені терміни більш характерні для філософії, антропології та низки суміжних галузей знань, в той час як у політології і особливо при аналізі крайніх правих політичних партій вони не використовуються. Відтак детальне вивчення кожного з них вітчизняною наукою ще має бути здійснене.

Аналіз досліджень і публікацій. Першою працею, в якій було комплексно представлено термін «нативізм», є монографія Каса

Мудде під назвою «Популістські радикальні праві партії в Європі», видана у 2007 р. [3]. Крім того, він продовжує розглядати його і в численних статтях та виступах. Серед найновіших його публікацій варто відзначити доповідь «Зв'язок між імміграцією та нативізмом у Європі та Північній Америці» 2012 р. [4]. Як уже було зазначено вище, ідеї К. Мудде, в тому числі і щодо сутності поняття «нативізм» як характеристики ідеології крайніх правих, були розвинуті великою кількістю вчених, які досліджують цю групу політичних партій, і у своїх працях вони здебільшого опираються на визначення, запропоновані науковцем. В українській політичній науці публікацій, які б вивчали цю проблематику, виявлено не було.

Мета дослідження. Дана стаття покликана представити комплексне бачення терміну «нативізм», запропонованого К. Мудде для характеристики крайніх правих політичних партій, в тому числі через аналіз програм цих партій з метою доведення присутності цього ідеологічного елементу. Автор прагне започаткувати активну наукову дискусію щодо нативізму як складової ідеології крайніх правих, в тому числі і в контексті крайніх правих політичних партій сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи термін «нативізм», Кас Мудде розглядає низку підходів до його дефініції, запропонованих різними науками, підкреслюючи, що у політологічному сенсі він найчастіше розглядається як жорстке протистояння будь-яким меншинам, яке базується на відчутті належності до певного народу. На протигагу націоналізму, народи не протиставляються між собою на підставі якихось критеріїв, які б дозволяли визначити «кращих» та «гірших». Перевага віддається власному народу уже і лише тому, що людина є його членом. З цього погляду, нативізм – це система принципів, відповідно до якої держави мають бути населені виключно членами народу, а «чужі» елементи (люди та ідеї) несуть фундаментальну загрозу її гомогенності. Хоча підстави для виокремлення «своїх» та «чужих» в окремих випадках можуть бути етнічними, расовими тощо, найчастіше вони ґрунтуються на унікальній культурі народу, носіями якого і є її члени [3, с. 22].

З цього погляду, стверджує К. Мудде, термін «нативізм» краще відображає сутність ідеології крайніх правих, аніж поняття «націоналізм» чи «расизм». Це особливо важливо при розгляді крайніх правих політичних партій Східної Європи, які поки що не мають таких високих темпів міграції, як Європейський Союз, а тому в якості головних «ворогів» визначають національні меншини (про це мова піде далі). При цьому вчений розуміє, що головним недоліком цього терміну є його поширеність насамперед в англомовній науці, а в інших мовах дуже складно знайти адекватний

відповідник [3, с. 22]. Однак це жодним чином не применшує важливості його використання, оскільки саме він найкраще ілюструє специфіку ідеології крайніх правих політичних партій.

Розвиваючи тезу К. Мудде, варто проаналізувати програмні засади та риторику найбільш впливових європейських крайніх правих. Нативізм тут проявляється у їх поглядах на суспільні відносини. Зокрема, програми багатьох крайніх правих політичних партій розпочинаються представленням їх бачення національної держави як основи розвитку та добробуту народу. Народ розглядається тут як сукупність людей із спільною історією та культурою, яка проживає на певній території та самостійно визначає своє життя. Основний акцент робиться на культуру як фундамент, який формує спільність народу та творить відчуття належності. Виходячи з цього, одним з головних завдань держави є збереження цієї культури, а мультикультуралізм як відкрите суспільство, в якому співіснують кілька різних культур, ці партії жорстко критикують [3, с. 144].

Зокрема, у програмі Націонал-демократичної партії Німеччини зазначено, що мультикультуралізм як ідеологія співжиття культур в одній державі зазнав поразки [1]. За таких умов народ не може повною мірою реалізувати свою волю, будучи змушений адаптуватися до чужого способу життя та звичаїв, що поступово призводить до його занепаду і, зрештою, до смерті. Інша крайня права політична партія Німеччини Республіканці наголошує, що головною проблемою мультикультурного суспільства є втрата людиною відчуття дому. Як наслідок, не формується відчуття належності до народу окремого його члена, що, своєю чергою, руйнує солідарність та єдність спільноти в цілому. Через це, стверджується у програмі, мультикультурні суспільства завжди конфліктні [2]. Натомість у монокультурних суспільствах унікальна культура народу може розвинути якнайповніше.

При цьому крайні праві політичні партії не закликають до очищення своїх країн від «чужинців» чи встановлення етнократії у будь-якій формі. Навпаки, прагнучи дистанціюватися від численних звинувачень у фашизмі та неофашизмі, вони всіляко наголошують, що мирне співіснування різних культур та етнічних меншин, які дотримуються своїх звичаїв та традицій, корисне й потрібне. Але домінувати у державі може лише одна культура і усі, хто виявляє бажання проживати тут, має цю культуру приймати і поважати. Так, Партія свободи Австрії стверджує, що іммігранти, які прибувають в країну законно, інтегруються у суспільство, вільно володіють німецькою мовою, визнають австрійські закони та поважають національну культуру, мають право претендувати на проживання та отримання громадянства [5]. Шведські демократи у своїй

програмі підкреслюють, що шведом можна не лише народитись, а й стати. Проте, ті, хто хоче належати до шведської спільноти, мають повною мірою асимілюватися до неї, вільно розмовляти шведською мовою та ідентифікувати себе саме як шведів [9].

Із цієї проблеми логічно випливає наступна – формування та збереження ідентичності. Як і більшості ідеологій, крайнім правим характерний дещо міфологізований поділ світу на добро та зло. У контексті суспільних відносин це перетворюється на чітке розмежування між «ми» та «вони». «Ми» – це «свої», представники нашого народу, усі інші, відповідно, чужі та можуть розглядатись як вороги. Найчастіше до таких ворогів відносять дві соціальні групи – іммігрантів та етнічні меншими. Імміграція є одним з головних питань для крайніх правих політичних партій Західної Європи, оскільки рівень імміграції там достатньо високий і протягом останніх десятиліть продовжує зростати. При цьому деякі крайні праві розмежовують у своїх ціннісних документах дві групи мігрантів, відносячи до ворогів лише одну з них. Іммігранти з інших європейських держав розглядаються більш позитивно. Будучи носіями спільної для всієї Європи метакультури, вони легко інтегруються у суспільство та не становлять загрози для національної культури й ідентичності. Більш того, зміна ними місця проживання, як правило, не пов'язана з пошуком способу підвищення власного добробуту, тому такі «чужинці» роблять свій внесок у розвиток економіки.

Іммігранти з неєвропейських держав, на противагу цьому, здебільшого є носіями власних культур, які відрізняються від європейської та не завжди можуть поєднуватись з цінностями ліберальної демократії та звичним для європейців способом життя. Це особливо стосується іммігрантів-мусульман, які, приїжджаючи в європейську країну, намагаються максимально зберегти свої звичаї, а примус до дотримання прийнятих правил поведінки сприймається як дискримінація за релігійною ознакою. Насправді ж, стверджують крайні праві політичні партії, йдучи на поступки таким спільнотам, держава діє всупереч інтересам власного народу, який у такому випадку змушений адаптуватись до способу життя чужинців, а не навпаки [3, с. 85].

Такі погляди висвітлено у цілій низці програм крайніх правих політичних партій. Французький Національний республіканський рух підкреслює, що, наполягаючи на необхідності бути політично коректними, влада насправді обмежує свободу слова і самовираження громадян, які хочуть уникнути звинувачень у расизмі чи антиісламських поглядах, а тому змушені дуже ретельно стежити за своїми діями та висловлюваннями, в той час як мусульмани поводяться та виражають власні думки значно

вільніше, часто зазіхаючи на права та свободи корінного народу. Партія називає цей феномен «криміналізацією патріотизму» [7]. Націонал-демократична партія Німеччини представляє схожу позицію. У її програмі стверджується, що іммігранти схильні компактно оселятись у країнах Європейського Союзу, і наслідком цього стає перетворення даних територій у своєрідні гетто, де домінує їх культура, а представники корінного народу перетворюються на меншину. Це не просто загрожує збереженню національної ідентичності і культури, а створює осередки злочинності, де відсутні будь-який закон і порядок [1].

Тобто, крайні праві політичні партії наголошують, що загалом вони розуміють реалії сучасного світу і не закликають до повного закриття кордонів та ізоляції народу. Навпаки, у деяких випадках імміграція може піти йому на користь. Водночас, прибуваючи у певне суспільство, саме той, хто прибуває, повинен пройти асиміляцію, і його традиції та звичаї не мають ставати на заваді. У цьому контексті науковці підмічають цікаву особливість – виступаючи проти імміграції, крайні праві політичні партії позиціонують себе не просто як захисників культури народу та національної ідентичності, а й як адвокатів прав людини, наприклад прав жінок у мусульманських спільнотах [3, с. 83-84].

Як уже було зазначено вище, розгляд іммігрантів у якості головного ворога більш притаманний крайнім правим політичним партіям з західноєвропейських країн, в той час як партії цієї групи у Східній Європі, на противагу цьому, зосереджують свою увагу на етнічних меншинах, які знаходяться всередині держави. Це пояснюється нижчими темпами імміграції до цих країн, а також наявністю добре організованих етнічних меншин, які вимагають державного захисту або особливих прав. Ці меншини часто тісно пов'язані з сусідніми державами, де вони є більшістю або являють собою групи, які у цій державі раніше домінували (яскравим прикладом є постсоціалістичні країни) [3, с. 83-84].

При цьому не всі етнічні меншини розглядаються однаково. Ті з них, які залишаються пасивними, не мобілізуються, не здійснюють політичного тиску, ворогами не вважаються. Наприклад, китайські меншини можуть бути достатньо великими, проживати компактно і дотримуватись своїх традицій, але вони практично ніколи не висувають колективних політичних вимог і схильні до порівняно легкої адаптації до умов і правил поведінки тих суспільств, куди приїжджають. Такі етнічні меншини не стають об'єктами уваги крайніх правих політичних партій, які в якості ворогів розглядають організовані етнічні меншини, що здійснюють політичний тиск з метою отримання спеціальних прав чи преференцій.

Стверджується, що такі етнічні меншини не відчують належності та відданості державі, в якій проживають, а тому можуть навіть вдаватися до діяльності з підриву її стабільності та цілісності, утворюючи «п'яту колону» країни, з якої походять [3, с. 70-71].

Загалом, розглядаючи таких ворогів з погляду крайніх правих політичних партій, які базуються саме на нативізмі як одному з принципів їх ідеології, К. Мудде виокремлює три групи, які найбільш часто зустрічаються у програмах даної політичної групи і які поєднують як іммігрантів, так і етнічні меншини, що вже знаходяться на територіях європейських держав – євреї, мусульмани та ромське населення. Антисемітизм притаманний, скоріше, крайнім правим політичним партіям першої хвилі, які виникали одразу ж у перші десятиліття після Другої світової війни. На відміну від інших ворогів, загроза від яких прямо корелюється з кількістю у тій чи іншій державі, євреї вважаються небезпечними через владу, якою вони наділені. Найчастіше про них говорили як про «всесвітнє єврейство», яке входить у ключові державні та міжнародні інституції і поступово перебирає на себе всі важелі впливу. Прикладом може слугувати публікація лідера Угорської партії справедливості та життя під назвою «Прокиньтесь, угорці!», у якій він говорить про загрозу унікальності угорській державі з боку так званої «меншості гномів» (міжнародного єврейства), яка прагне контролювати весь світ [3, с. 78-82].

Разом з тим, такі погляди практично не притаманні більш сучасним крайнім правим політичним партіям. Прагнучи позбутись негативних асоціацій з фашизмом, крайні праві намагаються мінімізувати прояви відкритого антисемітизму, вселяючи приховуючи та завуальовуючи ці ідеї. Відтак сьогодні місце євреїв серед головних ворогів, на думку багатьох дослідників західноєвропейських крайніх правих політичних партій, посіли мусульмани. Антиісламизм навіть називають «антисемітизмом нового століття», підкреслюючи роль та місце цих ідей в ідеології крайніх правих. При цьому відмінність мусульман від попереднього ворога у тому, що їх кількість розглядається як важливий чинник. Окремий представник цієї релігії не вважається загрозою, в той час наявність закритої, компактної і достатньо великої спільноти іммігрантів, яка живе за власними звичаями і традиціями, руйнує відчуття національної єдності. Негативне ставлення до мусульман-іммігрантів ще більше посилюється після низки терористичних актів у США та європейських країнах, які пов'язують з радикальними мусульманськими організаціями. З того часу іммігранти розглядаються саме як мусульмани, тобто представники цілісної організованої ворожої спільноти, всередині якої будь-які відмінності нівелюються, а не як,

приміром, турки, марокканці тощо [4, с. 10].

Крайня права політична партія Альянс за майбутнє Австрії прямо говорить про загрозу політичного ісламу у формі релігійного фундаменталізму. Його принципи суперечать цінностям демократії та прав людини. Тому важливо, щоб ті, хто проживає в Австрії та сповідує цю релігію, розуміли необхідність дотримання австрійської конституції, поважали її закони та правила співжиття в австрійському суспільстві [6]. Французький Національний республіканський рух підкреслює, що іслам поступово стає другою релігією в країні, загрожуючи французькій мові, культурі, традиціям. Його вплив помітний у різних сферах суспільного життя: на вулицях дедалі більше людей носять мусульманський одяг, зростає кількість мечетей, деякі продукти стають забороненими у шкільних їдальнях. Зміна демографічної ситуації через старіння населення та постійне прибуття нових іммігрантів, стверджується у програмі, зрештою приведе державу до латентної етнічної війни на її території, яка відбуватиметься між французами та новоприбулими чужинцями з мусульманських країн [7].

Врешті до третьої групи ворогів відносять ромські спільноти. Антиромська риторика притаманна, насамперед, крайнім правим політичним партіям у тих державах, у яких меншини ромів є особливо чисельними – Угорщина, Болгарія, Чехія, Польща, Румунія, Словаччина. При цьому, у таких країнах негативне ставлення до ромів можна помітити не лише у програмах крайніх правих, а й інших політичних партій, які, щоправда, роблять це менш відкрито. Роми розглядаються як загроза суспільству у кількох контекстах. Перш за все, їх характеризують як «варварів», які і сьогодні ведуть примітивний спосіб життя, що надто різко відрізняється від традицій та звичаїв європейських народів, перетворюючи свої спільноти в осередки антисанітарії, порушень прав людини тощо. Більш того, навіть якщо держава допомагає їм адаптуватись, в тому числі і фінансово, вони не використовують ці можливості і надалі паразитуючи на суспільстві. Так, високий рівень безробіття ромського населення зумовлений не дискримінацією і неможливістю знайти роботу, а їх небажанням самостійно себе забезпечувати [3, с. 87].

По-друге, спільноти компактного проживання ромів вважаються осередками злочинності. У тих місцях, де вони знаходяться, у кілька разів зростає загроза нападів з метою пограбування, бійок, в тому числі з використанням ножів чи іншої зброї, викрадення дітей і т.д. Це створює додаткове навантаження на поліцію, яка змушена перекидати усі ресурси саме на боротьбу з цими негативними явищами, а також знижує рівень комфортності для усіх мешканців прилеглих територій [3, с. 87]. Ця проблема детально висвітлюється, зокрема,

у програмі «Руху за кращу Угорщину» (2010 р.). Партія наполягає на тому, що такі звані «злочини циган» (найбільш характерні для місць їх компактного проживання) досягли такого масштабу, що вони потребують створення спеціального підрозділу поліції, який би опікувався виключно ними – жандармерії [8].

Висновки. Відтак нативізм в ідеології крайніх правих політичних партій проявляється, передусім, у розгляді певних груп (іммігрантів чи національних меншин) як таких, що загрожують національній єдності та ідентичності. Зберігаючи культуру і традиції, вони стають на

заваді формуванню відчуття належності серед своїх членів, які, не проходячи асиміляцію, залишаються надто «іншими», а отже, «чужими».

При цьому, крайні праві політичні партії вдало використовують політику страху на противагу пропонуванню позитивних мір, які б сприяли зростанню самосвідомості та єдності народу. Така стратегія, що базується на нативізмі, приносить їм електоральні плоди, а тому заслуговує на окрему увагу дослідників і може стати предметом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Arbeit. Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) [Elektronische Ressourcen] // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
2. Bundesparteiprogramm. Social. Patriotisch. Ökologisch [Elektronische Ressourcen] // Die Republikaner. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.rep.de/upload/REP_Daten/Werbemittel/_Allgemein/Parteiprogramm/BUND_parteiprogramm_2011.pdf (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
3. Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe / Cas Mudde. – New York: Cambridge University Press, 2007. – 404 p.
4. Mudde C. The relationship between immigration and nativism in Europe and North America [Electronic Resource] / Cas Mudde / Transatlantic Council On Migration. – Electronic Data. – Mode of Access: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/Immigration-Nativism.pdf> (viewed on 12 December 2015). – Title from the screen.
5. Parteiprogramm der Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). Österreich zuerst [Elektronische Ressourcen] // Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/www.fpoe.at/dokumente/2015/2011_graz_parteiprogramm_web.pdf (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
6. Programm des Bündnis Zukunft Österreich [Elektronische Ressourcen] // Bündnis Zukunft Österreich. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.bzoe.at/images/pdf/programmwurf_bzoe.pdf (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
7. Programme. Pour que vive la France [Ressource électronique] // Mouvement National Republicain. – Données électroniques. – Mode d'accès: <http://www.m-n-r.fr/programme.htm> (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran.
8. Radical change: a guide to Jobbik's parliamentary election manifesto for national self-determination and social justice [Electronic resource] / Foreign affairs committee, 2010. – Electronic resource. – Mode of access: <http://www.jobbik.com/sites/default/files/Jobbik-RADICALCHANGE2010.pdf> (viewed on December 1, 2014). – Title from the screen.
9. Sverigedemokraternas principprogram 2011 [Elektronisk resurs] // Sverigedemokraterna. – Elektroniskt data. – Sättet tillgång: https://sd.se/wp-content/uploads/2013/08/principprogrammet2014_webb.pdf (visas p å 27 juni 2015). – Titel från skärmen.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2015

REFERENCES:

1. Arbeit. Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) [Elektronische Ressourcen] // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
2. Bundesparteiprogramm. Social. Patriotisch. Ökologisch [Elektronische Ressourcen] // Die Republikaner. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.rep.de/upload/REP_Daten/Werbemittel/_Allgemein/Parteiprogramm/BUND_parteiprogramm_2011.pdf (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
3. Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe / Cas Mudde. – New York: Cambridge University Press, 2007. – 404 p.
4. Mudde C. The relationship between immigration and nativism in Europe and North America [Electronic Resource] / Cas Mudde / Transatlantic Council On Migration. – Electronic Data. – Mode of Access: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/Immigration-Nativism.pdf> (viewed on 12 December 2015). – Title from the screen.
5. Parteiprogramm der Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). Österreich zuerst [Elektronische Ressourcen] // Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/www.fpoe.at/dokumente/2015/2011_graz_parteiprogramm_web.pdf (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
6. Programm des Bündnis Zukunft Österreich [Elektronische Ressourcen] // Bündnis Zukunft Österreich. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.bzoe.at/images/pdf/programmwurf_bzoe.pdf (am 17

June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.

7. Programme. Pour que vive la France [Ressource électronique] // Mouvement National Republicain. – Donné es électroniques. - Mode d'accès: <http://www.m-n-r.fr/programme.htm> (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran.

8. Radical change: a guide to Jobbik's parliamentary election manifesto for national self-determination and social justice [Electronic resource] / Foreign affairs committee, 2010. – Electronic resource. – Mode of access: <http://www.jobbik.com/sites/default/files/Jobbik-RADICALCHANGE2010.pdf> (viewed on December 1, 2014). – Title from the screen.

9. Sverigedemokraternas principprogram 2011 [Elektronisk resurs] // Sverigedemokraterna. - Elektroniskt data. - Sättet tillgång: https://sd.se/wp-content/uploads/2013/08/principprogrammet2014_webb.pdf (visas p å 27 juni 2015). – Titel från skärmen.

Гримська Марта Ігорівна – кандидат політичних наук, доцент
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60
E-mail: grymska.mi@ukr.net

Grymska Marta Ihorivna – PhD in political science, associate professor
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: grymska.mi@ukr.net

УДК: 32.001:351.82:005.591.46

Реалізація принципу субсидіарності в процесі децентралізації

В.В. ГРУБАСЬ

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: vhrubas@ukr.net

Авторське резюме

Децентралізація – це спосіб територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень з визначених питань або у визначеній сфері структурам локального або регіонального рівня.

Очікуваними позитивними наслідками децентралізації влади є: підвищення політичної активності громадян шляхом їх залучення до процесу прийняття рішень, покращання якості надання державних послуг населенню, ощадливе використання бюджетних коштів тощо.

А негативними наслідками в свою чергу можуть бути: загроза макроекономічній стабільності, жорсткі бюджетні обмеження та ін. Основними причинами загроз є або недостатність коштів, або недостатність повноважень, що передані місцевим органам влади. У процесі децентралізації повноваження всіх рівнів влади мають бути максимально чітко розділені.

Для мінімізації потенційних ризиків неефективності управлінської діяльності, внаслідок занадто великих чи занадто малих повноважень та відсутності необхідних ресурсів, має використовуватися принцип субсидіарності як необхідний критерій для визначення, яким чином повноваження доцільно розділити між різними рівнями державного управління та місцевого самоврядування, враховуючи специфіку регіонів, рівень розвитку суспільства та готовність місцевих еліт і громадян до участі в процесі управління.

Ключові слова: децентралізація, деволуція, деконцентрація, індекс децентралізації, повноваження, принцип субсидіарності.

The principle of subsidiarity in decentralization process

V. V. HRUBAS

Zaporizhzhya state university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: vhrubas@ukr.net

Abstract

Decentralization refers to redistributing or dispersing powers away from a central authorities to local or regional level.

The expected positive outcomes of decentralization of powers are: growth of citizens' political participation through their involvement in the decision-making process, improving the quality of public services, saving budget.

The possible negative consequences are: threat to macroeconomic stability, hard budget constraints. Misbalance in proportion of distributed powers and the funds available is the main reason for the possible nega-

© В.В. Грубась, 2016

tive result of decentralization. Therefore, the functions of all governmental levels and local authorities must be stated clearly.

In order to minimize potential risks of ineffective management, as a consequence of excess or lack of powers and necessary resources subsidiarity principle should be used. It is a necessary criterion for determining how powers should be divided between different levels of government and local authorities, taking in consideration peculiarities of regions, society and willingness of local elites and citizens to participate in the governance process.

Key words: decentralization, devolution, deconcentration, decentralization index, authority, the principle of subsidiarity.

Постановка проблеми. В більшості країн світу в останні десятиріччя набуває популярності передача значних повноважень на місця та організація публічної влади через механізм децентралізації. До основних причин, що обумовили популярність реформ децентралізації належать економічні, політичні, необхідність покращення якості надання державних послуг, консолідації суспільства, вирішення етнічних питань тощо.

Зазначають, що реформи з децентралізації сприяли підвищенню ефективності місцевого самоврядування: відповідальності та активному залученню громадян задля більш ефективного та якісного управління на місцевому рівні громадами та задоволення місцевих потреб.

Хоча в статті 132 Конституції України зазначено, що «територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади...» [7, с. 31], на практиці переважали тенденції з централізації управління, прийняття рішень та розподіл фінансів з Києва. Це призвело до зростання незадоволеності в регіонах та знижувало ефективність діяльності місцевої влади.

З 2014 року, задекларувавши курс на реформи, що є очевидно необхідними українському суспільству, влада переконує: децентралізація – одна з ключових реформ. Проводячи підготовчий етап до впровадження реформи з децентралізації, було в тому числі створено конституційну комісію, що має розробити зміни до основного закону, що сприятимуть децентралізації. Однак залишаються відкритими та обговорюваними питання, яким чином дана реформа впроваджуватиметься та якою вона буде. В контексті реформи з децентралізації все частіше озвучується принцип субсидіарності як необхідний для надання чітких обрисів децентралізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанню децентралізації взагалі та принципу субсидіарності, як необхідному критерію для визначення яким чином повноваження доцільно розділити між різними рівнями державного управління та місцевого самоврядування, присвячені роботи експертів українських фабрик думок Інституту політичної освіти, Українського інституту міжнародної політики, Інституту громадянського суспільства, ініціативної

групи Реанімаційного пакету реформ тощо.

Зріс інтерес у науковців як до проблеми децентралізації, так і до проблеми використання принципу субсидіарності.

Вивченням різних аспектів проблеми децентралізації влади займалися М. Баймуратов, О. Батанов, В. Кравченко, В. Вакулєнко, В. Мамонова, В. Шаров, А. Колодій, В. Князєв, Р. Плющ, І. Васильєва, Г. Одінцова, Н. Нижник, О. Фрицький, Г. Бребан, Ж. Вуєля, Б. Гурне, Р. Драго, Т. Маунц.

До найбільш ґрунтовних досліджень принципу субсидіарності сучасних західних політологів можна віднести праці М. Брюннера, Д. Дітріха, Т. Хегліна, А. Фоллесдаля, К. Ендо.

Серед українських та російських учених, що розглядали принцип субсидіарності системно, слід відзначити роботи А. Амплєєвої, С. Большакова, І. Бусигіної, І. Хохлова, Т. Панченко.

Мета дослідження. Проте в більшості наукових праць не розглядається зв'язок процесу децентралізації з практичним застосуванням принципу субсидіарності.

У рамках даної статті маємо висвітлити теоретичний потенціал принципу субсидіарності в процесі децентралізації влади.

Для цього слід:

- визначити поняття децентралізації та її типи;
- виокремити необхідні передумови процесу децентралізації влади;
- визначити можливі ризики впровадження реформи з децентралізації враховуючи теорії політики та результати практики впровадження реформи з децентралізації в країнах Європи;
- визначити поняття «принципу субсидіарності» та його практичний потенціал для успішного здійснення реформи децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Згідно із загальним визначенням, децентралізація – це процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів. Децентралізація – це специфічний метод управління, який є важливим для місцевої демократії та

розвитку суспільства. Вчені виділяють два типи децентралізації: адміністративну (бюрократичну) і демократичну.

Децентралізація адміністративна (інститут намісництва) означає розширення компетенції місцевих адміністративних органів, які отримують право на самостійну діяльність по відношенню до центральної влади, хоч і призначаються центральним урядом. Такий спосіб децентралізації по суті означає не децентралізацію, а деконцентрацію влади. Децентралізація демократична передбачає створення розгалуженої системи місцевого самоврядування, за якої вирішення місцевих справ покладається не на представників центрального уряду, а на осіб, обраних населенням відповідних громад чи регіонів [6, с. 7].

Децентралізація – є способом територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень з визначених питань або у визначеній сфері структурам локального або регіонального рівня, що не входять у систему виконавчої влади і є відносно незалежними від неї [6, с. 88].

Децентралізація означає такий спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, за якого більшість із них передається з рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власним завданням та повноваженням органів нижчого рівня.

У теоретичному вимірі децентралізація влади сприяє розвитку демократії в державі, завдяки розширенню впливу територіальних громад.

Найбільш інтенсивною формою децентралізації є деволуція, за якої центральний уряд передає повноваження у прийнятті рішень, фінансуванні та управлінні органам місцевого самоврядування. Останні мають свою визначену законом юрисдикцію на виконання повноважень, в межах котрих вони виконують суспільні функції для своїх виборців, яким вони підзвітні. Деволуція – це та форма децентралізації, яка може призвести до реального самоврядування. На неї покладаються найбільші надії, але з нею ж пов'язаний найбільший ризик.

Реалізація реформи місцевого самоврядування на принципі децентралізації забезпечує передачу значних повноважень від державних органів влади органам місцевого самоврядування та наділення їх відповідними ресурсами. При цьому зростає рівень відповідальності органів місцевого самоврядування перед громадами. А саме – передача повноважень влади на місця, формування спроможних територіальних громад, які матимуть свої фінанси і будуть здатними ними розпоряджатися.

Децентралізація покликана забезпечити розвиток ефективного управління на місцях. Очікується, що децентралізація дасть конкретному громадянину високу якість обслугову-

вання, розвинуту транспортну інфраструктуру, прозорість витрат його податків.

Країни Європи зважають на додаткову перевагу децентралізації. Р. Ебель підкреслює: «Західний світ розглядає децентралізацію як альтернативний спосіб забезпечення публічних послуг в економічно більш ефективний спосіб» [13, с. 145].

Таким чином, децентралізація створює умови для зміцнення самостійності влади на місцях через: координацію владою на місцях публічного сервісу відповідно до місцевих особливостей та потреб; ефективне використання фінансових, людських та матеріальних ресурсів; здійснення діяльності адміністративно-територіальних одиниць оперативного, залежно від специфічних вимог та місцевих потреб; організації спільного управління та урядування кожної адміністративно-територіальної одиниці.

С. Іфмаз [16] у 1999 році сформулював наступну гіпотезу: децентралізація має позитивний вплив на підвищення темпів економічного росту у будь-якій державі: федеративній чи унітарній. Однак, його гіпотеза не завжди підтверджується в перехідних країнах, в яких вплив децентралізації майже несуттєвий. Пояснити цю ситуацію спробували Я. Брюкнер [12] та Х. Зоу, які, працюючи незалежно один від одного, висунули припущення, що всі позитивні наслідки процесів децентралізації нівелюються такими характерними для країн цього типу явищами, як корупція та ухилення від податків.

Ще однією спробою дати обґрунтовані відповіді на питання: чи справді регіони з більшим об'ємом повноважень досягають кращих результатів, ніж інші, чи країни з вищим ступенем децентралізації економічно більш успішні, ніж централізовані держави, стало дослідження «Від субсидіарності до успіху: Вплив децентралізації на економічний розвиток» [14; 15], здійснене на замовлення Асамблеї Європейських регіонів (АСР). В ході його реалізації дослідники намагалися знайти зв'язок між рівнем автономії регіону, чи, іншими словами, ступенем децентралізації країни та економічним розвитком.

Індекс децентралізації складається з двох основних параметрів: «Децентралізації прийняття рішень» і «Фінансової децентралізації». Показник децентралізації прийняття рішень свідчить про рівень автономії на субнаціональному рівні управління, спроможність його одиниць приймати рішення незалежно від національного рівня. Ця форма автономії більшою мірою залежить від політиків, ніж від фінансових засобів, наявних в автономії.

Децентралізацію прийняття рішень для кращого врахування усіх чинників поділено на 4 підгрупи: адміністративна, функціональна, політична та вертикальна децентралізація. Адміністративна децентралізація відображає

кількість працівників органів місцевого і регіонального самоврядування; вона свідчить про людські ресурси, наявні в адміністративно-територіальних одиницях. Функціональна децентралізація відображає можливість приймати рішення органами місцевого та регіонального рівнів управління та втілювати їх у життя. Повноваження у прийнятті рішень свідчать про спроможність регіонів приймати рішення у різних сферах та реалізовувати свої повноваження для реалізації прийнятих рішень. Відповідно, обидва індикатори відображають впливовість регіону щодо вирішення проблем у найбільш важливих сферах діяльності суспільства, таких як економіка, освіта та дослідження, інфраструктура, міграція, соціальні послуги, охорона здоров'я тощо. Індикатор території (вертикальна децентралізація) відображає повноваження регіону щодо просторового та адміністративного формування території.

У свою чергу фінансова децентралізація свідчить про те, чи може регіональний рівень незалежно розпоряджатися певними фінансовими засобами. Теоретично, два цих параметри є взаємозалежними: регіональний рівень може лише тоді приймати незалежні рішення, якщо має достатні власні фінансові кошти і навпаки.

Дослідники зафіксували високу взаємозалежність між фінансовою та політичною децентралізацією, які не можуть бути ефективно реалізовані у відриві одна від одної.

Місцеві органи влади не можуть здійснювати ефективно політику маючи лише кошти чи лише повноваження. Повноваження в прийнятті рішень мають бути підкріплені фінансовими ресурсами.

Саме неспіввідносність завдань, що стоять перед місцевою владою, її фінансовому забезпеченню призводить до негативних наслідків (інституційної неспроможності виконувати делеговані місцевим органам влади функції, невдоволення населення якістю державних послуг, які надаються) що становить серйозну загрозу впровадженню реформ децентралізації влади.

Практика впровадження децентралізації влади в багатьох країнах світу засвідчує неоднозначність результатів реформ, які можуть бути як позитивними, так і негативними. Як успішне, так і невдале проведення реформ децентралізації залежать від низки суб'єктивних і об'єктивних факторів.

Однією з основних проблем децентралізації, з якими вже зіткнулися держави (зокрема Італія) стала відсутність чіткого переліку повноважень та способів їх здійснення на різних рівнях влади: національному, регіональному, місцевому - на практиці призводить до конфліктів. Результатом формального проведення реформи стали відсутність координації в державній політиці і конфлікт між центральними і місцевими органами влади, диспропорції

у соціально-економічному розвитку територій тощо.

Тому, одночасно з законодавчим закріпленням повноважень різних рівнів влади, має бути закріплена відповідальність за їх діяльність.

Також варто пам'ятати, що де-факто децентралізація - це інструмент, за допомогою якого передаються ресурси та повноваження місцевим елітам, а не конкретним громадянам. Звісно, що дані еліти мають виконувати представницьку функцію. І децентралізація буде реальною за наявності політичної культури участі, сильного громадянського суспільства на місцях, що здатне контролювати місцеві еліти. Однак, відсутність змоги реального контролю органів місцевого самоврядування громадянами означає фактично імітацію децентралізації. Більше того, в такому випадку децентралізація може призвести до формування «місцевих князьків» з вотчинами. А враховуючи фізичні розміри України може призвести до значного посилення відцентрових тенденцій.

У свою чергу варто відзначити, що в Україні вже були закладені такі загальновизнані демократичні принципи самоврядування, як самостійність і незалежність рад, децентралізація органів влади в Законі «Про місцеві Ради народних депутатів і місцеве самоврядування» (грудень 1990 р.). «Однак вони не отримали відповідного розвитку на місцях, адже надані новим законом повноваження випереджали реальні можливості рад» [9, с. 218].

Так само найбільшою проблемою місцевого самоврядування було дублювання функцій органів місцевого самоврядування органами виконавчої влади, державних адміністрацій, що фактично створювало жорстку вертикаль центральної влади. Можливість повторення такого ж сценарію, навіть з закріпленням децентралізації в Конституції, зумовлена положенням про префектів, що представлятимуть президента і матимуть змогу контролювати діяльність органів місцевого самоврядування.

Тому існує потреба визначення розподілу повноважень між різними рівнями органів місцевого самоврядування (зокрема між місцевими та регіональними), що мав би характер виключного та повного. Відповідні повноваження мають бути забезпечені фінансовими ресурсами, що дозволяють кожному рівню місцевого самоврядування ефективно та в повній мірі здійснювати свої функції.

Децентралізація влади на користь органів місцевого самоврядування й інших уповноважених суб'єктів не може мати абсолютний характер. Найважливішим питанням залишається те, яким чином та які саме повноваження доцільно передати з центру на місця, та як мінімізувати потенційні ризики неефективності управлінської діяльності внаслідок занадто великих чи занадто малих повноважень та наявності необхідних ресурсів.

Відповіді на цей запит покликаний принцип субсидіарності, що вже став дороговказом для поділу повноваження в Європейському Союзі (Принцип субсидіарності в 1993 р. з підписанням Маастрихтського договору став основою в тлумаченні розподілу компетенцій між державами-членами та Співтовариством). Сутність принципу субсидіарності полягає у здійсненні європейськими спільнотами своїх повноважень у галузях, в яких вони мають спільну з державами-членами компетенцію, лише у разі, якщо від таких дій може бути досягнутий вищий і повніший ефект, ніж при застосуванні цих повноважень національними органами. Саме він покликаний виконувати роль арбітра в тому, які функції мають виконуватися та на якому рівні.

Субсидіарність наближає громадянина ближче до процесу прийняття рішень, що свідчить про підвищення її значення в процесі управління [10, с. 136-137]. Субсидіарність передбачає достатньо високий рівень фінансової та адміністративної децентралізації, стверджує П. Свяневич [8].

Н. Глазунова розглядає субсидіарність як взаємодоповнюючу діяльність різних ланок влади та управління [4, с. 407]. Принцип субсидіарності – це результат необхідності узгодження інтересів різних рівнів державного та місцевого управління, переконує С. Сироткін [11]. Згідно з принципом субсидіарності, пише Н. Бровинська, «втручання держави припустиме лише в тому випадку, коли без її допомоги неможливо досягти поставлених цілей» [3, с. 212].

Так, у своєму дисертаційному дослідженні Г.З. Віккулова принцип субсидіарності розкриває як «принцип, згідно з яким кожен рівень владних структур повинен володіти повноваженнями, достатніми для вирішення проблем, які в силу своєї природи або в силу своєї значимості можуть бути вирішені саме на цьому рівні, причому з найбільшою ефективністю для всієї системи» [2].

На думку Н.В. Анісімової, «даний принцип є в певній мірі провідником ідеї децентралізації влади» [1].

Основна мета принципу субсидіарності полягає в оптимальному розподілі повноважень між центром і регіонами, а значить – в оптимальному співвідношенні централізації і децентралізації.

Субсидіарна демократія для українського суспільства – це передусім деконцентрація і децентралізація влади в поєднанні з громадською самоорганізацією [9, с. 115].

В умовах реформи місцевого самоврядування має розвиватися процес залучення населення до процесу прийняття рішень, муніципальних утворень до управління своїми територіями на основі громадських ініціатив. В результаті субсидіарність може стати в пер-

спективі повноцінною концептуальною основою ефективною взаємодії держави, місцевого самоврядування та громадянського суспільства в Україні.

Ключовими проблемами реформи децентралізації в контексті вимог субсидіарності є: недооцінка населенням ролі місцевого самоврядування, неучасть громадян у прийнятті рішень з питань місцевого життя, низький рівень відповідальності органів влади та посадових осіб за перевищення своїх повноважень, вузька фінансово-економічна база місцевого самоврядування, відсутність універсалізації органів місцевого самоврядування на основі принципу субсидіарності.

Рамки можливого застосування субсидіарності охоплюють державний, регіональний та місцевий рівні влади, але найбільш необхідні умови створені на місцевому рівні, оскільки самоврядування виступає в ролі малої одиниці, здатної самостійно реалізовувати окремі повноваження вищих органів і брати участь у розвитку громадянських ініціатив. В умовах соціально-економічної кризи застосування принципу субсидіарності дозволить реально економити грошові кошти, час, кадрові ресурси і забезпечити баланс соціальних інтересів.

Принцип субсидіарності може стати необхідним елементом політичної системи, оскільки він поступово переростає в політичний принцип, суть якого полягає в раціональному розподілі повноважень, захисті органів влади, формуванні відповідальних та суспільно активних громадян. Політична субсидіарність сьогодні здатна забезпечити необхідний рівень політичної децентралізації в тій мірі, яка потрібна для демократичної держави.

Висновки. Отже, децентралізація це такий спосіб територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень з визначених питань або у визначеній сфері структурам локального або регіонального рівня.

Очікуваними позитивними наслідками децентралізації влади є: підвищення політичної активності громадян шляхом їх залучення до процесу прийняття рішень, стримування проявів сепаратизму, покращення якості надання державних послуг населенню, ощадливе використання бюджетних коштів тощо. Однак, негативними наслідками, в свою чергу, можуть бути: загроза макроекономічній стабільності, жорсткі бюджетні обмеження та ін. Основною причиною негативних наслідків децентралізації є невідповідність фінансових ресурсів, переданих органам на місцях, повноваженням, що вони мають. Також неможливо досягти фактичного підвищення партисипації громадян у процесі прийняття рішень, якщо відсутнє розвинуте громадянське суспільство та культура участі. Значний вплив на фактичну децентралізацію влади матимуть місцеві еліти.

Для мінімізації потенційних ризиків не-ефективності управлінської діяльності, внаслідок занадто великих чи занадто малих повноважень та відсутності необхідних ресурсів, має використовуватися принцип субсидиарності як необхідний критерій для визначення, яким чи-

ном повноваження доцільно розділити між різними рівнями державного управління та місцевого самоврядування, враховуючи специфіку регіонів, рівень розвитку суспільства та готовність місцевих еліт та громадян до участі в процесі управління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Анисимова Н.В. Принцип субсидиарности в европейском праве: дис... канд. юрид. наук: 12. 00.10 [Электронный ресурс] / Н.В. Анисимова. – М., 2005. – 173 с. - Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/printsip-subsidiarnosti-v-evropeiskom-prave>
2. Большаков С. Принцип субсидиарности в современном демократическом управлении: концептуальные подходы и проблемы практической реализации: дис... д-ра полит. наук: 23.00.02 [Электронный ресурс] / Сергей Николаевич Большаков. – СПб., 2006. – 372 с. - Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/printsip-subsidiarnosti-v-sovremennom-demokraticheskom-upravlenii-kontseptualnye-podkhody-i>
3. Бровинська Н. Демократизація та регіональні аспекти трансформації в Україні [Текст] / Н. Бровинська // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К.: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – С. 725-756.
4. Глазунова Н.И. Система государственного управления [Текст] / Н.И. Глазунова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 551 с.
5. Гурне Б. Державне управління [Текст] / Б. Гурне; пер. з франц. В.Шовкуна. – К.: Основи, 1994. – 165 с.
6. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування: навч. посібник для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування [Текст]. – К.: ПРООН/МПВСР. – 2007. – 269 с.
7. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» [Текст]: Текст відповідає офіц. – К.: Школа, 2006. – 64 с.
8. Линьов К.О. Принцип субсидиарности у державному управлінні [Електронний ресурс] / К.О. Линьов. – Режим доступа : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2005-1/txts/LINOV.Htm>
9. Панченко Т. Принцип субсидиарности у сучасному демократичному розвитку України [Текст]: монографія / Панченко Т. В.. - Харків. : Майдан. 2011.- 368 с.
10. Токовенко В.В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії України [Текст]: монографія. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 256 с.
11. Сироткин С. Не путать федерализм с бюрократической централизацией [Электронный ресурс] / С. Сироткин. – Режим доступа: <http://www.hrights.ru/text/b12/Chapter12.htm>
12. Brueckner J.K. Fiscal Decentralization in Developing Countries: The Effect of Local Corruption and Tax Evasion [Text] / Jan K. Brueckner // Annals of Economics, and Finance. – 2000. – № 1. – P. 1-18.
13. Ebel R.D. Concept of Fiscal Decentralisation and Worldwide Overview [Electronic resource] / Robert D. Ebel, Serdar Yilmaz // International Symposium Quebec Commission of Fiscal Imbalance – September 2001. – P. 145-174. – Regime to access: <http://www.groupes.finances.gouv.qc.ca>
14. From Subsidiarity to Success: The Impact of Decentralisation on Economic Growth. Part 1: Creating a Decentralisation Index. A study commissioned by the Assembly of European Regions (AER). – [Electronic resource]. – Regime to access: http://www.interact-eu.net/news/aer_study_decentralisation/7/2778
15. From Subsidiarity to Success: The Impact of Decentralisation on Economic Growth. Part 2: Decentralisation and Economic Performance. A study commissioned by the Assembly of European Regions (AER). – [Electronic resource]. – Regime to access: http://www.interact-eu.net/news/aer_study_decentralisation/7/2778
16. Yifmaz S. The Impact of Fiscal Decentralization on Macroeconomic Performance [Text] / S. Yifmaz // National Tax Association Proceedings of the Ninety-second annual conference. – Atlanta, Ge., 1999. – P. 251-260.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2015

REFERENCES:

1. Anisimova N. Printsip subsidiarnosti v Yevropeiiskom prave: dis. ... kand. jurid. nauk: 23.00.04 (The principle of subsidiarity in European law. Law diss.). Moscow, 2005, 173 p. - Mode of access: <http://www.dissercat.com/content/printsip-subsidiarnosti-v-evropeiskom-prave>
2. Bolshakov S. Printsip subsidiarnosti v sovremenom demokraticeskom upravlenii: kontseptualnye podhody i problemy prakticheskoi realizatsii (The principle of subsidiarity in a modern democratic governance: conceptual approaches and problems of practical implementation). Mode of access: <http://www.dissercat.com/content/printsip-subsidiarnosti-v-sovremenom-demokraticheskom-upravlenii-kontseptualnye-podkhody-i>
3. Brovinska N. Demokratizatsiia ta regionalni aspekty transformatsii v Ukraini (Democratization and new regional aspects of transformation). *Materiali mizhnarodnoii naukovoi konferentsii*. Kyiv, 2001, pp. 725 - 756.
4. Glazunova N. Sistema gosudarstvennogo upravleniya (Governance system). Moscow, 2002, 551 p.
5. Gournay B. Derzhavne upravlinnya (Governance). Kyiv, 1994, 165 p.
6. Detsentralizatsiya ta efektyvne mistseve samovryaduvannya: navch. pos. dlya posadovtsiv mistsevyyh ta regionalnih organiv vlady ta fahivtsiv z rozvytku mistsevogo samovryaduvannya.(Decentralization and efficient local government. Tutorial for officials of local and regional authorities and experts on local government development). Kyiv, 2007, 269 p.

7. Konstitutsiya Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstitutii Ukrainy» (The Constitution of Ukraine. The Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine»). Kyiv, 2006, 64 p.
8. *Lynov K.* Prynstyp subsydiarnosti u derzhavnomu upravlinni: monografiya (The subsidiarity principle in governance) Mode of access: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2005-1/txts/LINOV.html>
9. *Panchenko T.* Prynstyp subsydiarnosti v suchasnomu demokratychnomy rozvytku Ukrainy: monografiya (The subsidiarity principle in modern democratic development of Ukraine: monograph). Kharkiv, 201, 368 p.
10. *Tokovenko V.* Politychne kerivnytstvo i regionalne upravlinnya: problemy vzayemovidnosin ta optimizatsiii vzayemodiii Ukraini: monografiya. (Political management and regional governance: problems of mutual relations and interactions optimization Ukraine: monograph). Kyiv, 2001, 256 p.
11. *Sirotkin S.* Ne putat federalizm s burokraticheskoy tsentralizatsiyey (Federalism shall not be confused with bureaucratic centralization). Mode of access: <http://www.hrighs.ru/text/b12/Chapter12.htm>
12. Brueckner, Jan K. Fiscal Decentralization in Developing Countries: The Effect of Local Corruption and Tax Evasion. *Annals of Economics, and Finance*. 2000, no 1, pp. 1–18.
13. Ebel, Robert D., Yilmaz, Serdar Concept of Fiscal Decentralisation and Worldwide Overview : International Symposium Quebec Commission of Fiscal Imbalance – September 2001. – pp.145–174. – Mode of access: <http://www.groupes.finances.gouv.qc.ca>
14. From Subsidiarity to Success: The Impact of Decentralisation on Economic Growth. Part 1: Creating a Decentralisation Index. A study commissioned by the Assembly of European Regions (AER). – [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.interact-eu.net/news/aer_study_decentralisation/7/2778
15. From Subsidiarity to Success: The Impact of Decentralisation on Economic Growth. Part 2: Decentralisation and Economic Performance. A study commissioned by the Assembly of European Regions (AER). – [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.interact-eu.net/news/aer_study_decentralisation/7/2778
16. Yifmaz S. The Impact of Fiscal Decentralization on Macroeconomic Performance. National Tax Association Proceedings of the Ninety-second annual conference. Atlanta, Georgia, 1999, pp. 251–260.

Грубась Вікторія Вікторівна - аспірант
Запорізький національний університет
Адреса: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: vhrubas@ukr.net

Hrubas Viktoriya Viktorivna – postgraduate
Zaporizhzhya state university
Address: 66, Zhukovs'kyi Str., Zaporozhye, 69600, Ukraine
E-mail: vhrubas@ukr.net

УДК 35.01:321.02

Проблеми комунікації влади і населення в зоні АТО

І.М. ДОЛЯ

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна, E-mail: irinadolya@rambler.ru

Авторське резюме

У контексті відновлення основ організації керування й місцевої влади в регіонах підданих зовнішній агресії особливої актуальності заслуговує дослідження проблематики комунікації публічної влади. Саме діалог й ефективний обмін інформацією між населенням і місцевою владою важлива складова реінтеграції територій Донбасу охоплених антитерористичною операцією. Специфікою більшості територій Донбасу стало безвладдя, у результаті відхилення законно обраних ще в 2010 році органів місцевого самоврядування. По суті, втеча мерів, депутатів місцевих рад у найважчий період життя регіону активізував у місцевих жителів почуття незахищеності й зрадництва з боку місцевої влади. Тим самим можна констатувати, що до проблем підвищення ефективності каналів комунікації зберігає свою актуальність до початку зовнішньої агресії й часткової окупації Донбасу, сьогодні додалася проблема налагодження комунікаційних зв'язків між населенням і новою місцевою українською владою фактично із чистого аркуша. При цьому необхідно враховувати, що умови військового конфлікту зберігаються й, безумовно, відкладають свій відбиток на взаємодію. У той же час саме розвиток комунікації в зоні АТО, особливо в населених пунктах, які пережили окупацію й звільнені може стати основою для гармонійного входження жителів в український соціум.

Створення військово-цивільних адміністрацій з метою тимчасово замінити нефункціонуючі органи місцевого самоврядування на Донбасі – унікальний досвід для України. Незважаючи на законодавче закріплення за ВЦА прав і обов'язків органів місцевого самоврядування, необхідно розуміти, що діють вони в умовах «неоголошеної війни» і тим самим у більшій мірі обирають модель обмеженої взаємодії з населенням.

Проведений у статті аналіз показує, що серед традиційних каналів подачі інформації ВЦА віддають перевагу прийому громадян посадовими особами; вивішуванню інформаційних оголошень. При цьому такі форми, як ЗМІ, Інтернет-ресурс, звіти, збори громадян практично не використовуються в роботі ВЦА, що в цілому викликає невдоволення в населення. Але головне, що в зоні АТО абсолютно відсутні такі важливі компоненти комунікації, як обмін інформацією й включення населення в процес прийняття рішень місцевої влади. Хоча дана тенденція характеризує й рівень взаємин не тільки влади з населенням у зоні АТО, навпаки, дослідження, проведені Всеукраїнською асоціацією органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» разом з Норвезьким інститутом міських і регіональних досліджень, показують, що й у мирних містах України населення також зазнає труднощів у комунікації із владою. Це підсилює рівень недовіри до місцевої влади як у зоні АТО, так і в цілому по країні. Автор статті приходиться до висновків про необхідність перегляду комунікаційної складової в роботі органів місцевої влади. Саме в зоні АТО склалися унікальні умови створити формат відкритого діалогу, залучення громадян у відродження інфраструктури і тим самим формувати почуття причетності до керування. Виходячи з підпорядкованості ВЦА державним структурам переломити ситуацію й налагодити комунікацію можливо тільки при сприянні й бажанні держави. Як найбільш діючий механізм може стати залучення державою в даний регіон представників третього сектора як волонтерів по створенню інформаційних служб при ВЦА, які б оперативно відбивали й поширювали інформацію серед населення й здійснювали зворотний діалог.

Ключові слова: комунікація, органи місцевого самоврядування, інформація, військово-цивільні адміністрації, обмін інформацією, відкритість влади.

Communication problems between local authorities and population in the zone of anti-terrorist operation

I.M. DOLYA

Kharkiv state academy of culture, Kharkiv, Ukraine, E-mail: irinadolya@rambler.ru

Abstract

In the context of restoration of government framework and local authorities in the regions prone to external aggression, special attention should be paid to the study of the problem of organisation of communication between public authorities and local population. It is the dialogue and the effective exchange of information between the population and the local authorities that constitute one of the major pillars of reintegration of Donbass territories, covered by the antiterrorist operation, into Ukraine; the regional specifics of the given territories is the anarchy resulting from withdrawal of the local government bodies that were legally elected yet in 2010. In fact, escape of heads and deputies of local councils in the most challenging period in life of the region catalysed the local people, reinforcing the sense of insecurity and understanding the betrayal of representatives of local government bodies. Thus, the issues of enhancement of communication channels effectiveness, which were still burning before the beginning of the external aggression and the partial occupation of Donbass, have been compounded today by the problem of establishment of communication channels between

© І.М. Доля, 2016

the population and the new Ukrainian local authorities nearly from scratch. This needs to take into account that the armed conflict conditions remain and, obviously, leave their imprint on social interaction within local communities. At the same time, it is the development of communication in the ATO zone, especially in the areas that underwent occupation or were released, which may form the basis for the harmonious entry of the citizens into the Ukrainian socium.

Establishment of civil-military administrations (CMAs) with the purpose to temporarily substitute the non-functioning local authorities in Donbass is the unique experience for Ukraine. Despite legal recognition of rights and duties of local government bodies, it should be understood that CMAs act in terms of the «undeclared war», increasingly choosing the model of restricted interaction with the population in this context.

The analysis conducted in the article shows that among the traditional information channels, CMAs give preference to reception of citizens by executive authorities and placement of announcements. At the same time, such forms as media, Internet resources, reports and assemblies of citizens are hardly used by CMAs which altogether results in discontent among the population. But the main thing is that in the ATO zone such important components of communication as information exchange and involvement of population in the decision making by local authorities are totally missing. This trend also defines the level of interconnection not only between the government and the population in the ATO zone; on the contrary, the studies, conducted by the All-Ukrainian Association of local government bodies of «Association of Ukrainian Cities» in cooperation with the Norwegian Institute for Urban and Regional Research, show that population in peaceful cities of Ukraine also experiences difficulties in communication with the government. This increases mistrust of the local government both in the ATO zone and in the country in the whole. The author of the article arrives at the conclusion about the need to reconsider the communication component in the work of local government bodies. It is in the ATO zone where the unique environment was established for creation of an open dialogue format, involvement of citizens into rebuilding the infrastructure thus nourishing the sense of participation in the governance. Given that CMAs report to state institutions, the situation can be reversed and the communication can be established only with the state support and intention. As the most efficient mechanism, the state may attract representatives of the third sector to this region, who could serve as volunteers for establishment of information services under CMAs, promptly reflecting and distributing information among the population and providing feedback.

Keywords: communication, local government bodies, information, civil-military administrations, information exchange, openness of governmental bodies.

Постановка проблеми. Однією з ключових складових процесу децентралізації владних відносин, що триває в сучасній Україні, є повернення довіри населення до органів публічної влади. В першу чергу – налагодження розумного діалогу між місцевою владою та мешканцями територіальних громад, що може сприяти громадськості як індикатор стійких позитивних чи навпаки тривалих негативних тенденцій реформ з децентралізації влади у державі. Враховуючи особливості нової об'єктивної реальності існування українського суспільства – акт зовнішньої агресії і як наслідок – окупація територій Криму та Донбасу, особливої актуальності набуває виявлення механізмів забезпечення повноцінної взаємодії між місцевою владою та громадою. В умовах проведення антитерористичної операції в реалії українського буття увійшли нові форми організації влади на місцях. Через порушення системи діяльності органів місцевого самоврядування (відсутність кворуму, відсторонення депутатів від своїх обов'язків, фінансові обмеження, відсутність вільного доступу до території громади тощо) більшість громадян залишилися поза системою управління, що посилює відчуття соціальної небезпеки та актуалізувало проблему політичного відчуження населення від влади. Збереження стану некерованості місцевих громад, особливо в населених пунктах наближених до лінії зіткнення, особливо тих, що мають досвід життя в окупації, безперечно, сприяє фор-

муванню негативного іміджу влади в цілому. Впровадження в зоні АТО, як альтернативи тимчасово бездіяльним органам місцевого самоврядування, військово-цивільних адміністрацій (далі – ВЦА) стало одним з альтернативних управлінських шляхів до повернення у мешканців Донбасу відчуття потрібності державі, а головне – легалізації на державному рівні форм альтернативних місцевого самоврядування. Інституціоналізація системи управління громадами шляхом адміністративного залучення військових, що призначались особисто Президентом держави, стала одним з варіантів створення дієвого механізму вирішення місцевих справ у складних умовах неоголошеної війни. Враховуючи існуючі тенденції до збереження кризи системи місцевого самоврядування в зоні АТО, актуальним на сьогоднішній день залишається питання визначення рівня ефективності як нових так і старих систем комунікаційного зв'язку між громадою та владою, з точки зору прозорості, відкритості, готовності до діалогу з населенням. Тому ефективне залучення військово-громадськими адміністраціями до співпраці активістів з числа місцевого населення є показником свідомого розуміння владою, громади як джерела владних повноважень. Такий підхід сприяє докорінним змінам у суспільній свідомості та фактичному налагодженню дієвої комунікації між державою та суспільством, що можна розглядати як одну з базових складових усієї реформи децентралізації влади в Україні.

Сьогодні, сучасний Донбас сприймається як своєрідний експериментальний майданчик для залучення ресурсів громадськості та держави з метою відпрацювання механізмів налагодження дієвої всебічної системи комунікації у відносинах «влада-народ», створення основи для подолання корупції, повернення довіри владним інституціям. На жаль, як в масштабах усієї України, так і в зоні АТО влада на місцях віддає перевагу передачі інформації лише через ті засоби зв'язку, які влаштовують виключно її, тим самим населення виступає в ролі пасивного учасника комунікаційного процесу. Такі можливості комунікації, як обмін інформацією, контроль за змістом, видами подачі через різні комунікаційні канали та безпосередньо участю у виробленні інформації – сучасній українській громаді недоступні.

Аналіз досліджень і публікацій. Тематика досліджень комунікацій за останні роки набуває в українському науковому середовищі зростаючого інтересу. Загальна інформатизація різних сфер життя стимулює вчених у галузях філософії, права, політології, психології, соціології, тощо виокремлювати ключові тенденції комунікативних процесів як в українському суспільстві, так і в глобалізованому світі. Говорячи про комунікацію як основу взаємодії між владою та населенням, науковці розрізняють її різні прояви в залежності від пріоритетності об'єкта дослідження. Зокрема, Н. Гнидюк, І. Ібрагімова, Р. Телешун зосереджують увагу на вивченні питань відкритості органів державної влади, різновидах форм подачі інформації на стадіях розробки та прийняття управлінських рішень. Комунікація, в контексті «паблік рілейшинз», досліджується у роботах таких учених, як В. Мойсеев, Г. Почепцов, В. Бєбик. Роль політичної комунікації в формуванні публічної політики та взаємодію ключових суб'єктів політичного процесу розглянуто в науковому доробку Т. Громова, Е. Дагбаєвої, В. Кравченко. Співвідношення категорій «влада» і «політика» з позиції комунікаційних процесів досліджується у роботах Х. Арєндт, Т. Парсонса, Н. Лумана, Ю. Хабермаса.

Мета дослідження – аналіз рівня задіяності комунікаційних каналів у роботі традиційних органів місцевого самоврядування, та нових – військово-цивільних адміністрацій відносно забезпечення їх відкритості та прозорості для мешканців громад, що проживають у зоні АТО.

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про українські реалії процесів комунікації між владою та громадою, доречним є звернення до класичного розуміння складових цього явища, з метою визначення загальних принципів розвитку комунікаційного діалогу у системі «влада-народ». На думку класика теорії комунікації Н. Лумана, одним з її символічних, генералізуючих комунікативних засобів виступає сама влада. Більш того, саме суспільство виступає

як комунікація, а публічна влада є одним з механізмів комунікації, тим самим влада або підтримує розвиток суспільства, або ж навпаки, руйнує його [9, с. 30-32]. Вперше запропонував розглядати політику як інформаційно-комунікаційну систему К. Дойч, який наголосив, що саме політика є тим процесом, що координує зусилля людей на шляху досягнення ними певних цілей. Проте, система комунікації може існувати лише за умови наявності зворотного зв'язку. Таким чином, ефект комунікації досягається лише за умови, що владні структури будуть постійно корегувати свої рішення, своєчасно реагуючи на попит інформації у комунікантів – громадськості. Якщо ж зворотного зв'язку немає, то влада поступово відсторонюється від адекватної побудови завдань, що в глобальній прогресії стає пусковим механізмом для виникнення зловживань у системі влади. При цьому К. Дойч чітко визначає пріоритетні канали комунікації: ЗМІ, електронні та друковані ресурси; організації та комунікація через неформальні канали побудовані на особистісних зв'язках [3, с. 96].

У цілому, комунікація в системі організації публічної влади розуміється нами як комплексне явище. На думку К. Штурхецького комунікація є «процесом становлення, розвитку і функціонування соціальної системи місцевого самоврядування, який забезпечує зв'язок між людьми та їхніми спільнотами, інституціями; сприяє накопиченню, збагаченню та збереженню соціального досвіду членів територіальної громади; сприяє розподілу й організації праці та спільної діяльності; є передумовою трансляції культури» [8, с. 37]. Таким чином, комунікація на рівні місцевого самоврядування можлива виключно за умов налагодження двостороннього діалогу між владними інституціями та населенням, оскільки члени громади повинні бути зацікавлені не лише в отриманні інформації від владних структур, але й свідомо пропонувати своє бачення існуючих проблем та варіантів їх вирішення.

Проте, як наголошують в аналітичній доповіді науковці Національного інституту стратегічних досліджень, в Україні відсутні загальні стандарти інформаційного обміну між владою та громадськістю, комунікація лише на початку свого зародження, як результат – залишаються невизначеними механізми здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади, відсутня культура активного зворотного спілкування населення з владними інституціями. Тим самим комунікація у площині «місцева влада – населення» є неефективною в українському суспільстві. Якщо на рівні державних органів влади певні зрушення у розвитку комунікації намічені, то сфера органів місцевого самоврядування залишається поза полем реформ. Зокрема, низка правових норм зобов'язує посадових осіб різних рівнів державної влади

створювати спеціальні структури, які повинні забезпечувати доступ до інформації громадян, серед таких Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. Особливі надії громадськість поклала на прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» яким юридично спрощувалась процедура отримання інформації. Наприклад, пункт 5 статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» чітко зазначає «не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умов отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно» [5, ст. 6, п. 5]. Однак, навіть прописана законодавча норма про доступність інформації в контексті створення прозорості бюджетних відносин на місцевому рівні, не зробила відкритими та доступними для мешканців принаймні зони АТО показники доходів і витрат власних місцевих бюджетів, через відсутність прописаного механізму її реалізації та невизначеність шляхів покарання за порушення прав громадян на отримання інформації.

З квітня 2014 року в Україні на Донбасі відбувається проведення антитерористичної операції, внаслідок якої Мінськими домовленостями було визначено лінії розмежування, відповідно до яких у частині населених пунктів в яких сільські, селищні, міські ради та/або їх виконавчі органи не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, у тому числі внаслідок фактичного саморозпуску або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичного невиконання. З метою покращення системи управління було прийнято рішення про впровадження на підконтрольних Україні територіях Донбасу нової форми – військово-цивільних адміністрацій, на яких тимчасово покладається виконання обов'язків органів місцевого самоврядування. Відповідно до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», Наказом Президента України № 123/2015 від 5 березня 2015 року, № 469/2015 від 7 серпня 2015 року, № 472/2015 від 13 серпня 2015 року створено 24 ВЦА різного територіального рівня. Зазначена форма стала оперативною необхідністю для збереження територій і повернення їх до суспільного життя. Традиційні форми, які надавали можливість територіальній громаді активізувати свій комунікаційний потенціал в умовах зони АТО, обмежені та фактично не є дієвими. Мова йде про такі форми, як комунальні ЗМІ, місцевий референдум, місцеві вибори, громадські збори, місцеві ініціативи, органи самоорганізації населення тощо.

Основним у зазначеному процесі є ускладнення процесів комунікативної взаємодії, як в

рамках традиційних, так і нових форм організації місцевої влади. В результаті різко падає довіра до цих інституцій. Зокрема, дослідження Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічна служба Центру Разумкова з 22 по 27 липня 2015 року констатували падіння довіри до місцевої влади в масштабах усієї України від + 10% у 2012 році до – 22% у липні 2015 р. [4]. А саме довіра є однією з ключових рис, що визначає загальний рівень розвитку держави в цілому. Зокрема, відповідно до концепції Ф. Фукуями, довіра до суспільних інститутів і держави визначає його прогрес [10, с. 6]. В українському суспільстві існує реальний дефіцит довіри до влади, що є гальмом для реалізації соціальних, економічних та політичних реформ в державі. Виходячи з головної мети комунікації, формування довіри населення до дій та рішень, що приймаються, рівень довіри до влади визначається ступенем залучення максимальної кількості каналів комунікації. Обмеження у доступі до розповсюджених каналів комунікації таких як ЗМІ фактично звужує види взаємодії до особистих звернень, брифінгів, звітувань, громадських зборів. Які, як виявляється, не є недостатньо ефективними в умовах реалій існування громад в зоні АТО.

Тому з впевненістю можна констатувати, що комунікація між владою і населенням в зоні АТО не просто ускладнена, вона взагалі відсутня. Окрім особистих прийомів посадових осіб та дошки об'яв, жоден з традиційних каналів комунікації у населених пунктах, розташованих в зоні антитерористичної операції, не працює. Залучення таких форм, як місцеві ЗМІ та громадські збори свідомо не використовуються представниками місцевої влади у прифронтових містах АТО, оскільки масові збори громадян під час ведення бойових дій становлять загрозу життю, а комунальні ЗМІ припинили свою роботу. На жаль, незрозумілим є недооцінка пріоритетів інформаційних технологій, наприклад, такого комунікаційного каналу, як Інтернет ресурс, соціальні мережі. В існуючому інформаційному вакуумі саме розміщення інформації на сайті міських органів влади (ВГА) може забезпечити оперативність і доступність, а головне – стати механізмом організації зворотного зв'язку в режимі онлайн, шляхом отримання оперативної інформації від населення з активною громадською позицією, й побудови такого бажаного діалогу. Показовим щодо відображення фактів низького комунікаційного процесу в зоні АТО є ситуація у місті Красногорівка Мар'їнського району. В якому з червня 2015 року функціонує військово-цивільна адміністрація, але за цей час, незважаючи на неодноразові звернення єдиної у місті громадської організації «Наше відродження» з проханням громади провести збори громадян, ВЦА та комендант міста не знайшли часу для спілкуван-

ня. З липня по листопад 2015 року ГО «Наше Відродження» направила до ВЦА м. Красногір'я 10 офіційних запитів з проханням надати інформацію щодо конкретних проблем міста: стан виконання бюджету міста; подолання корупції при розподілі гуманітарної допомоги населенню; відновлення водо-, електропостачання; вивіз побутового сміття, тощо. Жодне з зазначених питань так і не було вирішено, ВЦА обрала модель ігнорування мешканців, виправдовуючи свої дії гріваючою антитерористичною операцією. Такий стан речей в межах однієї громади є показовою демонстрацією низьких темпів децентралізації влади в межах усієї держави, її небажання налагоджувати спілкування з громадськістю. Як доводять соціологічні дослідження низький рівень комунікації зберігає свою актуальність не лише в кризових умовах зони АТО, вона притаманна всій Україні. Зокрема, Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» в рамках проекту «Формування політики, ґрунтованої на фактах, в сфері місцевого самоврядування в Україні» в червні-липні 2014 року провели опитування мешканців 11 міст-обласних центрів та у 9 містах обласного значення. За результатами зазначеного дослідження чітко простежується збереження проблеми з формування безперешкодного діалогу між представниками влади і громади. Зокрема, майже 51,9 % опитаних вважають, що в їхньому місті представники влади абсолютно не прислухаються до думки громадян і лише 5 % респондентів впевнені в тому, що місцева влада враховує думку населення [2, с. 7]. Зазначена тенденція логічно обумовлена низьким рівнем дієвості комунікаційних каналів. Наприклад, найбільш поширеними і популярними респонденти назвали місцеві вибори, більше 93 % респондентів повідомили, що брали в них участь за останні 12 місяців. Лише 22 % опитаних ходили на зу-

стрічі громадян з депутатами міськради, 18,4 % зустрічалися з міським головою, 9,9 % – зверталися до представників місцевої влади з пропозиціями, заявами, скаргами, 9,3 % – підписували петиції, колективні звернення. Лише 4,5 % опитаних брали участь в громадських обговореннях важливих рішень органів влади, проєктів нормативно-правових актів, 3,9 % – у семінарах, круглих столах, консультаціях. Ще 3,4 % робили запити до місцевої влади на отримання публічної інформації, 1,8 % – брали участь в громадських експертизах діяльності місцевої влади [2, с. 9].

Висновки. Проблема комунікації на місцевому рівні зберігає свою гостроту на сучасному етапі розвитку України. Відсутність діалогу стає одним з базових бар'єрів на шляху децентралізації та формування довіри населення до влади. Слабка поінформованість громадян та відсутність механізмів зворотного зв'язку не дозволяє мешканцям громад оперативно реагувати на процес впровадження рішень місцевої влади у життя. Фактично більшість каналів подачі інформації не задовольняє потребу громади, відсутність цілісної інформаційної політики потенційно сприяє корупції, зловживанням, знижує рівень довіри громадян до органів місцевого самоврядування, впровадження ВЦА, веде до підвищення суспільної пасивності й зниженню підтримки муніципальних реформ. На сучасному етапі реформування системи місцевого самоврядування в Україні терміновим є перегляд інформаційно-комунікаційної складової у роботі ВЦА на державному рівні. Існує потреба у наповненні фахівцями штатів військово-цивільних адміністрацій, в контексті чого було б доцільно передбачити обов'язкове створення аналогів прес-служб до складу яких входили б цивільні та військові посадові особи, журналісти чи фахівці в сфері зв'язків з громадськістю.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баровська А. В. Інституційне забезпечення державної комунікативної політики: досвід країн Європи [Текст]: аналіт. доп. / А.В. Баровська. – К.: НІСД, 2014. – 72 с.
2. Взаємодія органів місцевого самоврядування з громадськістю: стан, перспективи, рекомендації та практики [Текст]: Аналітичний звіт / Лиска О.Г., Засадко В.В., Юрченко М.М., Томнюк О.Є. – К.: АМУ, 2014. – 28 с.
3. Грачев М.Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития [Текст]: Монография / М.Н. Грачев. – М.: Прометей, 2004. – 328 с.
4. Громадська думка населення України: 2010-2015. Що змінилося? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/komu-bilshe-doannja.htm> - Назва з екрана.
5. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>. – Назва з екрана.
6. Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 № 141-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/141-19>. – Назва з екрана.
7. Почепцов Г. Теория коммуникации [Текст] / Г. Почепцов. – К.: «Ваклер», 2001. – 656 с.
8. Штурхецький С.В. Комунікативний потенціал місцевого самоврядування в Україні [Текст]: монографія / С.В. Штурхецький. – Рівне: ТОВ «Овід», 2011. – 148 с.
9. Луман Н. Власть [Текст] / Н. Луман. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
10. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Текст] / Ф. Фукуяма; пер. с англ. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 730 с.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2015

REFERENCES:

1. *Barovska A. V.* Institutsiyne zabezpechennya derzhavno yi komunikativnoyi politiki: dosvid krayin Evropi: analIt. dop. (Institutional support for public communication policy: the experience of European countries). Kyiv, 2014, 72 p.
2. Vzaemodiya organiv mistseвого samovryaduvannya z gromadskisty: stan, perspektivi, rekomendatsiyi ta praktiki: Analtichniy zvit (The interaction of local authorities with the public: state, perspectives, recommendations and Practice: Analytical Report). Kyiv, 2014, 28 p.
3. *Grachev M.N.* Politicheskaya kommunikatsiya: teoreticheskie kontseptsii, modeli, vektoryi razvitiya: Monografiya (Political communication: theoretical concepts, models, vectors of development: Monograph). Moskva, 2004, 328 p.
4. Gromadska dumka naseleennya Ukrayini: 2010-2015. Scho zmInilosya? (Public opinion poll in Ukraine: 2010-2015. What has changed?) Regime to access: <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/komu-bilshe-doannja.htm>
5. Zakon Ukrayini «Pro dostup do publichnoyi informatsiyi» vid 13.01.2011 № 2939-VI (he Law of Ukraine «On Access to Public Information» from 13.01.2011 № 2939-VI) Regime to access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
6. Zakon Ukrayini «Pro viyskovo-tzivlini administratsi yi» vId 03.02.2015 № 141-VIII (The Law of Ukraine «On civil-military administration» of 03.02.2015 № 141-VIII) Regime to access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/141-19>
7. *Pocheptsov G.* Teoriya komunikatsii. (communication Theory) Kyiv, 2001, 656 p.
8. *Shturhetskiy S.V.* Komunikativnyi potentsial mistseвого samovryaduvannya v Ukraini: monografIya. (The communicative potential of local government in Ukraine: Monograph). Rivne, 2011, 148 p.
9. *Luman N.* Vlast. (the Power). Moskva, 2001, 256p.
10. *Fukuyama F.* Doverie: sotsialnyie dobrodeteli i put k protsvetaniyu (Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity). Moskva, 2004, 730 p.

Доля Ірина Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент
Харківська державна академія культури
Адреса: 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4
E-mail: grymska.mi@ukr.net

Dolya Iryna Mykolaivna – PhD in political science, associate professor
Kharkiv state academy of culture
Address: 4, Bursackiy spusk Str., Kharkiv, 61057, Ukraine
E-mail: grymska.mi@ukr.net

УДК 32.019.5:316.46

Виборчі технології та політична реклама як інструмент становлення політичного лідера

О.М. ЗЕЛЬМАН

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна,
E-mail: prime.writer1@gmail.com

Авторське резюме

Описано та проаналізовано процес становлення політичного лідера за допомогою використання виборчих технологій, зокрема політичної реклами. Досвід американських спеціалістів у галузі реклами показує можливість ефективного застосування методик, що були успішно використані в сфері комерційної реклами в США першої половини ХХ століття.

Особливої актуальності питання виборчих технологій набуває в контексті виборів в Україні. Політичні лідери часто не знаходять підтримки серед населення. Справа в тому, що їх месиджі, адресовані електорату, часто не відповідають потребам останнього. Досвід майже кожної виборчої кампанії говорить тільки про зовнішній аспект застосування виборчих технологій. Це надто мало і надто примітивно для здобуття голосів політичним кандидатом чи конкретною політичною силою.

Стратегія виборчих технологій є настільки часто використовуваною, що останнім часом не знаходить належної підтримки та оцінки з боку електорату. Значна частина коштів, що йде на побудову образу політичного лідера, викидається на вітер. Це в кращому випадку, а в гіршому – працює як антиреклама. Політтехнологи невміло використовують медіаресурси. В політичній рекламі це призводить до викривлення каналів комунікації між політичним лідером та електоратом.

Проаналізовано практику проведення виборчих кампаній та використання виборчих технологій спеціалістами у галузі реклами в період першої половини ХХ в США. Розглянуто перевірені методики, котрі спрацювали в свій час. Вони є класичними і можуть бути адаптованими як елементи сучасних виборчих технологій.

Ключові слова: політичний лідер, політичне лідерство, політична реклама, виборчі технології, політичні технології, США, Україна.

Election technologies and political advertising as a tool of political leader formation

O.M. ZELMAN

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv, Ukraine, E-mail: prime.writer1@gmail.com

Abstract

The article talks about process of becoming a political leader by the use of electoral technologies, including political advertising. The experience of American specialists in the field of advertising indicates the possibility of effective application methods. These methods have been successfully used in commercial advertising in the US the first half of the twentieth century. They shows the effectiveness of proven methods of commerce.

Of particular relevance becomes the question of electoral technologies in the context of elections in Ukraine. Political leaders simultaneously no support among the population. The fact that they are the message addressed voters often do not converge with the needs of the latter. The experience of almost every election campaign speaks only about the external aspects of electoral technologies. It's too little and too primitive to obtain the vote for political candidates or specific political force.

Of particular relevance becomes the question of electoral technologies in the context of elections. Political leaders simultaneously no support among the population. The fact that they are the message addressed voters often do not converge with the needs of the latter. The experience of almost every election campaign speaks only about the external aspects of electoral technologies. It's too little and too primitive to obtain the vote for political candidates or specific political force.

The article analyzed the practice of election campaigns and the use of voting technology experts in the field of advertising during the first half of the twentieth century the United States. Considered proven techniques that worked in his time.

Keywords: political leader, political leadership, political advertising, election technologies Political Technologies, USA, Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасне застосування виборчих технологій в Україні характеризується відсутністю побудови раціональної стратегії. Це стирає процес комунікації між кандидатом та електоратом. Лідеру та електорату потрібно налагодити діалог. Це завдання, котре варто до-

сягнути не лише в процесі виборчих перегонів. Комунікативний процес має стати постійним. На зміну масовим «викидам» інформації з усіх медіаносіїв, має прийти продумана стратегія побудови діалогу між лідером та громадськістю.

Аналіз досліджень і публікацій. Визначаю-

© О.М. Зельман, 2016

чи ступінь дослідження проблеми даної статті потрібно розділити його на окреме вивчення таких понять як: «виборчі технології», «політична реклама» та «політичне лідерство». Почнемо з виборчих технологій. Теоретичну основу виборчих технологій становлять праці Л. Кочубей, І. Шкурата, В. Полторака, Д. Видріна, А. Куліша, М. Малишевського, І. Грознецького. Також дисертаційні роботи Г. Пилипенко, Є. Юрченка, О. Хромця, В. Мокана. Поняття «політичні технології» Ващенко розглядає як елемент політичної культури суспільства в цілому та окремих політичних суб'єктів зокрема [1]. Цікавий підхід до визначення політичних технологій, зокрема до їх класифікації, запропонував Д. Видрін. Згідно з його поглядами, існують справжні політичні технології, а є антитехнології. В останніх ставка робиться на досягнення приватного чи короткострокового результату, ігноруються наслідки в процесі прийняття рішень [2, с. 363]. Антитехнології існують виключно задля задоволення потреб і цілей певних соціальних прошарків. До речі, поняття «технологія» в контексті політичного поля, а саме – політичної реклами та пропаганди вживає М. Дюверже [5]. В. Бебик виборчі технології вважає одним із видів становлення політичного лідера [6].

Вивченням питання політичного лідерства займалися такі науковці, як Дж. Барбер, Ф. Бартлетт, В. Белл, Є. Богардус, Р. Зілдер, Г. Лассуелл, Ф. Редл, Р. Хілл, Ж. Блондель [3]. Серед авторів праць, присвячених політичному лідерству як цілісному конструкту в українській політичній думці, можна виділити монографії Ю. Зуцака, Н. Кононенко, О. Кривошеєнко, Б. Кухти, Ю. Луканова, А. Пахарєва, О. Траверсе, В. Яблонського. Більш детально проблематику політичного лідерства досліджено в зарубіжній політології, такими вченими як М. Вебер, Є. Вятр, А. Маслоу, М. Херманн, Ф. Бартлетт, Дж. Бернс, Є. Богардус, Р. Зілдер, Г. Лассуелл, С. Міллз, Ф. Редл, Р. Хілл.

Актуальними проблеми політичної реклами, політичної комунікації, виборчих технологій, ролі ЗМІ є в працях В. Бебика, М. Томенка, О. Зернецької, С. Кащавцевої, М. Варія, В. Королька, Н. Костенко, В. Полторака, Г. Почепцова, І. Слісаренка, Т. Ляпіної, Ю. Ганжурова, Є. Тихомірової, О. Гриценко, Е. Слободянюк, І. Шовкуна, Л. Кочубей, Б. Докторова [12]. Останій на базі біографічних досліджень відомих рекламистів першої половини ХХ століття показав основні принципи формування виборчих технологій та політичної реклами в процесі становлення політичного лідера.

Мета дослідження – аналіз застосування ефективних виборчих технологій та політичної реклами. Даний матеріал дає розуміння основних принципів, котрі реалізуються в процесі становлення політичного лідера, а також викремлює універсальні методи та моделі політиків у процесі комунікації з електоратом, коли

виділяються «найходовіші» для електорату переваги. Саме з їх використанням важливо працювати над створенням ефективних каналів комунікації політичного лідера та електорату.

Виклад основного матеріалу. Вибори – це один із видів «політичних продажів». І щоб торгівля була успішною, потрібно знати бодай основні її закони, методи, технології, створити комунікаційне поле, де можна найкращим чином подати усі переваги «політичного товару».

Отже, в який спосіб виборчі технології створюють сприятливе поле для комунікації лідера та електорату? Для більш глибокого розуміння почнемо із значення словосполучення, зокрема поняття «технологія». Слово походить від «техно» – мистецтво, майстерність, «логос» – наука, знання, має ряд визначень. Технологія – як сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення виробничих операцій [4, с. 32]. Саме поняття «технологія» досить широко вживається представниками західної політичної думки. Зокрема М. Дюверже, згадуючи явище пропаганди та політичної реклами, використовує даний термін [5, с. 653].

Підкреслимо, що в статті мова йде саме про виборчі технології, не про політичні технології (як часто вживається). Виборчі технології – специфічні прийоми організації виборчих кампаній. А поняття «політехнології» коректніше вживати в значенні політичних підходів, принципів і засобів для впровадження в політичну систему нових ідей, моделей, механізмів чи їх змін.

Виборчі технології є одним із видів політичних технологій. Щодо виборчих кампаній, то тут, на думку М. Варія, доцільно говорити про політико-психологічні технології просування політичного лідера [4, с. 270]. На думку Ж. Блонделя, політичне лідерство є вищим рівнем лідерства взагалі, оскільки відображає владні відносини в суспільстві на найвищому - державному рівні [3; 16-17]. Виборчі технології є комплексом заходів (передусім інформаційних), спрямованих на те, щоб донести його месидж до електорату.

Питання встановлення комунікативних зв'язків між політиками та електоратом часто відмінно виконує PR та політична реклама. «Продаж» електорату кандидата за допомогою політичної реклами – це погляд на нього з позиції маркетингового підходу. Політична реклама, розповсюджувана пресою, радіомовленням, телебаченням інформація про політичних діячів, кандидатів на виборчі політичні посади, політичні партії, блоки, організації, що сприяє їх популярності, призначена для невизначеного кола осіб і покликана формувати чи підтримувати інтерес до об'єктів політичної реклами, їхніх ідей, поглядів і політичних програм та задумів [10, с. 235].

«Продати» політичного лідера

Однією специфічною особливістю політичного лідера, як «політичного товару» є те, що майже ніхто із потенційних споживачів не має з ним контакту безпосередньо. Тому так важливо регулювати та контролювати інформаційний потік, котрий йде від політичного кандидата в електоральне поле. Цим професійно та ефективно займаються спеціалісти з PR та політичної реклами.

А запропоновані американськими рекламистами – Альбертом Ласкером та Брюсом Бартоном методи й підходи до політичної реклами в першій половині ХХ ст. виявилися ефективними та стали фундаментом практики становлення політичного лідерства. Американський підприємець, один з основоположників сучасної реклами Альберт Девіс Ласкер у процесі передвиборчої кампанії 29-го президента США Уорена Хардінга, обрав підхід до формування його образу в свідомості електорату як до «нового продукту» [12, с. 74]. Ласкер використав три головних прийоми із сфери споживацького ринку: 1. Принцип «reason why». Згідно з ним реклама має пояснювати переваги конкретного продукту в порівнянні з аналогічним. 2. Прийом рекламування свідків «testimonial advertising». При ньому для просування на ринку продукту використовують, як правило, проплачені думки і заяви популярних осіб, наприклад, зірок естради, спорту, інших відомих авторитетних людей для певної цільової аудиторії. 3. «Пріоритетне рекламування» – коли продукт, що наділений загальними для багатьох подібних продуктів характеристиками, позиціонується як унікальний.

Згідно з обраною Ласкером стратегією Хардінга позиціонували як звичайну людину, котра чудово розуміє потреби основної частини населення країни [12, с. 76]. Результати виборів 1920 року виявилися в вищій мірі успішними для республіканців – Хардінг і Кулідж отримали підтримку 60,3% виборців, демократи Кокс і Рузвельт тоді набрали лише 34,1% голосів.

Перемога Хардінга була результатом ряду макрофакторів. Але багато визначалося тим, що виборча кампанія будувалась Ласкером з урахування принципу маркетингу нових товарів.

Ще один творець американської реклами Брюс Бартон – біограф Авраама Лінкольна, відомий тим, що сприяв успіху ряду виборчих кампаній, в тому числі Уоррена Хардінга і Калвіна Куліджа [12]. Він сам був обраний сенатором і навіть розглядався як можливий кандидат у президенти.

До 1919 року Кулідж був маловідомим політиком, його майже не знали за межами штату Массачусетс. Восени 1919 року політичні позиції Куліджа значно посилилися. Але, все ж, для того, щоб «зробити» його президентом, потрібно було створити новий образ. За цю справу взявся Брюс Бартон. Дуже допомогло співпраці кандидата в президенти та рекламиста те, що цінності

першого і другого збіглися в багатьох аспектах.

Першу рекламну публікацію про Куліджа Бартон написав власноручно. Стаття вийшла в загальнонаціональному виданні. Куліджа позиціонували як губернатора, позбавленого амбіцій, що багато працює для людей. В публікації робився акцент на поточних проблемах суспільства. Кулідж показувався як людина, з котрою багато американців могли б себе асоціювати. Бартон писав: «Його ім'я ніби вирізано з граніту, воно подібно кремнію, з котрого висікають іскри» [12, с. 600]. Підкреслювалося, що Калвін Кулідж родом із сільської області і що його предки були янки (так називали мешканців Нової Англії, пізніше стали називати усіх мешканців США в цілому). Кулідж мав уособлювати в собі «американськість». Бартон писав, що Кулідж живе як усі американці, працює як вони і розуміє їх.

У 1920 році вперше жінки мали брати участь у президентських виборах. Бартон робив ставку на цей електорат. Він вважав, що жінки можуть активно голосувати за Куліджа, оскільки зацікавлені в збереженні порядку в країні, навіть більше, ніж чоловіки. Незадовго стаття про Куліджа з'явилася в жіночому журналі «Woman's Home Companion». Публікація називалася «Message to women» («Звернення до жінок») і була розрахована на те, щоб викликати симпатії Куліджа до жіночої частини електорату.

Завдяки сумісній роботі 1920 року в передвиборчій кампанії Бартона і Ласкера, кандидати Хардінг і Кулідж буквально розгромили представників від Демократичної партії – Кокса та Франкліна Рузвельта: 60% проти 34%.

У 1923 році Хардінг помер. Бартон негайно опублікував статтю, що саме такий президент як Кулідж потрібен Америці. Згодом Кулідж – представник від Республіканської партії таки став тридцятим президентом США. В 1924 році за нього проголосувало 54% виборців. За його конкурента – кандидата-демократа Джона Девіса (John Davis) – 29%.

Бартон став головним архітектором тридцятого президента США: розробив стратегію роботи з електоратом за використанням нової на той час комунікативної технології – радіо, рекомендував Куліджу в промовах уникати абстракцій і загальних положень, а більше розповідати історії, котрі зрозумілі середній аудиторії: «радіо-аудиторія – це не натовп, що зібрався вас послухати. Натовпу можна одне і те ж повторювати декілька раз. Радіоаудиторія швидко втомлюється і так само швидко може розбігтися. А ви про це навіть не будете знати» [13, с. 615].

Після завершення свого президентського терміну 1927 року вирішив не балотуватися вдруге. І тоді Бартон провів успішну виборчу кампанію 31 президента США Герберта Гувера. В 1937 році Брюс Бартон вперше сам рекламував себе і став конгресменом в одному із округів Нью-Йорка, отримавши більше голосів,

ніж усі його опоненти, разом узяті [15, с. 165].

Три десятиліття активної та плідної участі Бартона в політичному консультуванні та рекламі – унікальний випадок в історії реклами [14, с. 589, 625].

При грамотно налагодженій комунікації, правильному управлінні ресурсами навіть маловідомий кандидат може стати лідером політичних перегонів. Головне – обрати правильну стратегію виборчої кампанії і слідкувати за використанням тактичних прийомів. Саме політичне рекламування можна вважати доведенням «політичного товару» (лідера, партії) до цільової аудиторії (електорату).

Політична реклама – це своєрідна форма політичної комунікації в умовах вибору, метою котрої є сформувати в масовій свідомості образ,

уявлення про політичного лідера. За допомогою коректних технологій реально налаштувати громадськість на підтримку певної особи, створити бажану психологічну установку в виборця.

Сучасні політичні лідери в період передвиборчої кампанії грішать тим, що «викидають» значну кількість коштів задля налагодження процесу комунікації між лідером та цільовою аудиторією.

Та понаднормова присутність політичних лідерів у мас-медійному просторі не гарантує усім високого результату на виборах. Щоб досягти максимальної ефективності комунікації політичної реклами, особливу увагу варто приділяти вивченню суспільної думки, потреб, мотивацій виборців і налагодити двосторонній зв'язок між політичним лідером та громадськістю.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ващенко К.О. Політичні технології як чинник демократичного розвитку суспільства: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Костянтин Олександрович Ващенко. – К., 1999. – 184 с.
2. Видрін Д. Політика: історія, технологія, екзистенція / Дмитро Видрін. – К.: Либідь, 2001. – 432 с.
3. Блондель Ж. Політичне лідерство: шлях до всеосяжного аналізу / Ж. Блондель. – М. 1992. – 143 с.
4. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборні та виборчі технології / М.Й. Варій. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
5. Дюверже М. Политические институты и конституционное право / Морис Дюверже // Антология мировой политической мысли: В 5 т. – М.: Мысль, 1997. – Т 2. С. 643 – 661.
6. Пойченко А.М. Політика: Теорія і технології діяльності / А.М. Пойченко. – К.: Ін-т нац. відносин і політології НАН України, 1996. – 163 с.
7. Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.
8. Устименко С. Новости российского рынка избирательных технологий / С. Устименко // Власть. – 1999. – № 8. С. 25-28.
9. Докторов Б. Реклама и опросы общественного мнения в США: История зарождения. Судьбы творцов / Б. Докторов. – М.: ЦСП, 2008. – 616 с.
10. Войтович Н. Політична реклама й агітація на президентських виборах 1999 р. / Н. Войтович // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 2000. – Вип. 7. – С. 233-240.
11. Ханов Г. Скандалы и компромат (использование контрпропаганды в современных политических кампаниях) / Г. Ханов // Вестник Московского ун-та. Сер. Социология и политология. – 1998. – № 4. – С. 105-110.
12. Докторов Б.З. Гиганты американской рекламы / Б.З. Докторов. – Екатеринбург: УрФУ, 2014. – 188 с.
13. Gallup G. Survey of Reader Interest in Saturday Evening Post, Liberty, Collier's, Literary Digest / G. Gallup. – Northwestern University, 1931.
14. Marchand R. Advertising the American Dream. Making Way For Modernity, 1920-1940 / R. Marchand. – Berkeley: University of California Press, 1985.
15. Bakker G. Building Knowledge about the Consumer: The Emergence of Market Research in the Motion Picture Industry / G. Bakker // The Emergence of Modern Marketing / Ed. by R. Church, A. Godley. – L.: F. Cass, 2003.
16. Березенко В.В. Стан політичного PR в Україні: соціально-комунікаційний аспект / В.В. Березенко // Держава та регіони. – Запоріжжя: ГУЗІДМУ, 2012. – С. 16-31.
17. Організація передвиборчої команди і проведення виборчої кампанії. Загальні принципи і методи // Держава і право. Зб. наук. праць. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – № 19. – С. 586-589.
18. Докторов Б. Альберт Ласкер: «Я – всего лишь апостол очевидности» / Б. Докторов // Телескоп. – 2005. – № 6. – С. 40-51.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015

REFERENCES:

1. *Vashchenko K. O.* Politychni tekhnolohii yak chynnyk demokratychnoho rozvytku suspilstva (Political technologies as a factor in the democratic development of society). K.: 1999. – 184 p.
2. *Vydrin D.* Polityka: istoriia, tekhnolohiia, ekzystentsiia (Politics, history, technology, existence) - K.: *Lybid*, 2001. – 432 p.
3. *Blondel Zh.* Politychne liderstvo: shliakh do vseosiazhnoho analizu (Political leadership: the way to a comprehensive analysis). - M. 1992 - 143 p.
4. *Varii M.I.* Polityko-psykholohichni peredyborni ta vyborchi tekhnolohii (Political and psychological cam-

- paign and election technology). К.: *Elha: Nika-Tsentr*, 2003. 400 p.
5. *Diuverzhe M.* Polytycheskye ynstituty y konstitutsyonnoe pravo (Political Institutes and right konstitutsyonnoe). // *Antolohyia myrovoi polytycheskoi misly: V 5 v. M.: Mysl*, - V. 2. 1997. - P. 643 – 661.
6. *Poichenko A.M.* Polityka: Teoriia i tekhnolohii diialnosti (Politics: Theory and technology activities). – К.: *In-t nats. vidnosyn i politolohii NAN Ukrainy*, 1996. – 163 p.
7. *Bebyk V.* Menedzhment vyborchoi kampanii (Management of election campaign). — К.: *MAUP*, 2003. — 424 p.
8. *Ustymenko S.* Novosti rossiyskoho rynku yzbyratelnykh tekhnolohyi (News Rossiyskogo market yzbyratelnykh technology). // *Vlast*. - №8. - 1999. - P. 25-28.
9. *Doktorov B.* Reklama y oprosy obshchestvennogo mneniya v SShA: Ys- toryia zarozhdenyia. Sudby tvortsov (Advertising and public opinion polls in the United States: History of origin. Doom of creators). — М.: *TsSP*, 2008. — 616 p.
10. *Voitovych N.* Politychna reklama y ahitatsiia na prezydentskykh vyborakh 1999 r (Political advertising campaign and the presidential election in 1999). // *Zbir. pr. Naukovo-doslidnoho tsentru periody- ky*. — Lviv, 2000. — Vyp.7. — P. 233–240.
11. *Khanov H.* Skandali y kompromat (yspolzovanye kontrpropahandi v so- vremennikh polytycheskykh kampa- nyakh)(Skandali and dirt (Using kontrpropahandi in modern polytycheskykh Campaign)). // *Vest. MHU*. — Ser. sotsyolohyia y polytolohyia. — 1998. — № 4. — P. 105–110.
12. *Doktorov B. Z.* Hyhanti amerykanskoi reklam (Giants of American advertising). — Ekaterynburh : *UrFU*, 2014. — 188 p.
13. Gallup G. Survey of Reader Interest in Saturday Evening Post, Liberty, Collier's, Literary Digest. — North- western University, 1931.
14. Marchand R. Advertising the American Dreram. Making Way For Modernity, 1920–1940. — Berkley : Uni- versity of California Press, 1985.
15. Bakker G. Building Knowledge about the Consumer: The Emergence of Market Research in the Motion Pic- ture Industry // *The Emergence of Modern Marketing / Ed. by R. Church, A. Godley*. — L. : F. Cass, 2003.
16. *Berezenko, V. V.* Stan politychnoho PR v Ukraini: sotsialno-komunikatsiinyi aspekt [Tekst] (State political PR in Ukraine: social and communication aspects). // *Derzhava ta rehiony*. — Zaporizhzhia: *HUZIDMU*, 2012. — P. 16-31.
17. Orhanizatsiia peredyborchoi komandy i provedennia vyborchoi kampanii. Zahalni pryntsypy i metody // *Derzhava i pravo. Zb. nauk. prats*. — Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2003. №19. — p.586-589
18. *Doktorov B.* Albert Lasker: «Ia — vseho lysh apostol ochevydnosti» (Albert Lasker: «I - Total lysh apostle evidence»). // *Teleskop*. 2005. № 6. P. 40–51.

Зельман Оксана Михайлівна – аспірант
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
E-mail: prime.writer1@gmail.com

Zelman Oksana Mykhaylivna – postgraduate
Ivan Franko national university of Lviv
Address: 1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: prime.writer1@gmail.com

УДК 321.01

Аксіологічна криза у комплексі факторів розвитку політичної системи

Р.М. КЛЮЧНИК

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ, Україна,
E-mail: nobelpolis@yandex.ru**Авторське резюме**

Статтю присвячено аксіологічній кризі як одному з чинників розвитку політичної системи суспільства. Виокремлено міжгенераційні та культурно-цивілізаційні аксіологічні кризи. Показано, що протиріччя між цінностями виживання та самореалізації часто призводять до політичної кризи. Доведено, що Арабська весна являла собою наслідок глибокої міжгенераційної кризи. Підкреслюються небезпечні наслідки культурно-цивілізаційної кризи в умовах глобалізації. Досліджено причинно-наслідкові зв'язки між нелегальною міграцією, екстремізмом та аксіологічними кризами. Особливу увагу приділено трансформаційному потенціалу вищої освіти в умовах аксіологічної кризи. Наголошено на необхідності реформування системи вищої школи в Україні з метою недопущення розвитку деструктивних кризових процесів в аксіологічній сфері. Проаналізовано світовий досвід розв'язання такого роду проблем і перспективи його ефективного застосування на українських теренах.

Ключові слова: політична криза, аксіологічна криза, політичні цінності, міжгенераційна криза, культурно-цивілізаційна криза, вища освіта, європейська інтеграція.

Axiological crisis among the factors of development of political system

R.M. KLIUCHNYK

Alfred Nobel university in Dnipropetrovsk, Dnepropetrovsk, Ukraine,
E-mail: nobelpolis@yandex.ru**Abstract**

The article is dedicated to axiological crisis as one of the factors of development of political system. Intergeneration and civilization crises are separated. It is shown that contradictions between survival and self-expression political values often lead to political crises. The Arabic Spring is proved to have been a consequence of a deep generation crisis. Dangerous consequences of cultural and civilization crisis within globalization are underlined. The influence of illegal migration, extremism and intolerance on axiological crises is considered. A special attention is paid to modernization possibilities of high school within axiological crisis. The necessity of reforming of high school in order to avoid negative consequences of axiological crises is underlined. International experience in high school reforms is analyzed. The perspectives of its implementation in Ukraine are considered.

Keywords: political crisis, axiological crisis, political values, intergeneration crisis, civilization crisis, high school, European integration.

Постановка проблеми. Одним з центральних понять політології є концепт політичної системи, у структурі якої традиційно виокремлюють інституційну, функціональну, комунікативну, регулятивну, духовно-ідеологічну підсистеми. Досліджуючи кризові явища, які притаманні політичній системі, не можна оминати й кризи у двох останніх підсистемах, адже ціннісні орієнтації є основними категоріями, які структурують та формують національну ідентифікацію. Світовий досвід переконливо свідчить, що до проблеми цінностей найчастіше звертаються у переломні моменти розвитку суспільства. Вирішення проблеми цінностей, у тому чи іншому обсязі, на певному етапі розвитку держави набуває важливого прогностичного значення. На нашу думку, цінністю слід вважати предмет чи явище, яке має суспільну значимість і користь. Отже, дослідження аксіологічних криз як чинника розвитку політичної системи є актуальним для сучасної України.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема аксіологічної кризи не є новою для полі-

тичної науки. Дана тема ґрунтовно розкрита у працях К. Бейда, Р. Інглхарта, В. Березинського. У працях А. Перфільєвої знаходимо інтерпретацію концепту індиґенізації як політичного феномена. Аксіологічна криза у російських реаліях досліджується М. Делягінім, в естонському суспільстві – М. Лаурістином, а в політичній системі Грузії – К. Чакавою. Роль вищої освіти у подоланні аксіологічної кризи розглянута вітчизняними вченими А. Карнаух, О. Хомерікі та А. Іщенком. Утім, сучасна політична наука потребує комплексних досліджень аксіологічних криз у їх різноманітті.

Мета дослідження – розкрити сутність аксіологічної кризи як чинника розвитку політичної системи.

Вклад основного матеріалу. Важливим питанням дослідження перехідних станів суспільства є розрізнення традиційного і сучасного суспільств: самі поняття «сучасне» і «традиційне» дуже відносні з семантичного погляду, так само як і їхнє співвідношення – із змістового. Проте необхідно зазначити, що поняття «традицій-

© Р.М. Ключник, 2016

не» не є синонімом нерозвиненості в соціально-економічному, політичному і духовному сенсі. В. Березинський слушно наводить приклад Японії, що зберігає всі основні риси традиційного суспільства, є передовою індустріальною державою з чималими соціальними завоюваннями [2, с. 15]. У суспільствах із різним розумінням сутності й обов'язку людини формуються принципові розбіжності в уявленнях про державу, політику, владу та право. Якщо ж в рамках одного суспільства погляди на означені інститути суттєво відрізняються (або ж діаметрально протилежними), то аксіологічна криза є практично неминучою.

Згідно з нашим баченням, аксіологічна (ціннісна) криза – це суперечність між представниками різних світоглядних позицій, докорінний злам звичних політико-ціннісних орієнтацій, що призводить до трансформації політичної свідомості значних груп громадян. На нашу думку, можна виокремити її основні види: міжгенераційну та культурно-цивілізаційну аксіологічні кризи [8, с. 3-4].

Міжгенераційна криза зумовлена істотними відмінностями у політичному світосприйнятті різних політичних генерацій, що виявляється у підтримці ними полярних ідеологічних платформ і політичних сил, часто радикального і навіть екстремістського спрямування (особливо це стосується молоді). Люди старшого покоління орієнтуються перш за все на цінності стабільності та порядку, в той час як для молоді більш важливими є постматеріалістичні цінності, що набувають істотної значимості для людей зі зростанням рівня життя. Молоді громадяни прагнуть приділяти більше уваги автономії, самовираженню (у тому числі художній і науковій творчості) та рівню якості свого життя. Свобода совісті, слова і друку висувуються на перший план, в той час як традиційні (екзистенційні) цінності вже не мають актуального значення. Цей зсув пов'язаний передусім зі зміною умов існування: після Другої світової війни громадяни країн Заходу вперше усвідомили, що фізичне виживання вже не є першочерговим завданням, оскільки воно є само собою зрозумілим. Як зазначає Р. Інглхарт, протягом усієї історії питання виживання було провідним для переважної більшості людства. Але помітне економічне зростання, що відбулося у повоєнну епоху, разом із формуванням держави загального добробуту (welfare state), сформувало принципово нові умови в розвинених індустріальних товариствах. Післявоєнні покоління виховувалися в умовах тривалої стабільності та добробуту, що було безпрецедентним у людській історії [19, с. 131].

Коли громадяни, народжені у повоєнну добу, почали брати активну участь у політиці, відбулася міжгенераційна зміна цінностей: старше покоління вважає пріоритетними цінності виживання (survival values), у той час як молодь чимдалі тяжіє до цінностей самовираження

(self-expression values). Це не могло не зумовити появу нових політичних рухів, які акумулювали інтереси нових поколінь, таких як «зелені» чи антиглобалісти. Означена ціннісна трансформація вказує на посилення індивідуалістичної орієнтації людини в умовах постмодерну.

Хрестоматійним прикладом загострення аксіологічної кризи, основою якої були протиріччя між цінностями виживання та самовираження, стали події 1968 р. у низці західних країн, передусім у Франції (студентські виступи проти уряду Ш. де Голля) та США (рух проти війни у В'єтнамі). Якщо початок Першої світової війни молодь європейських країн зустріла з певним піднесенням та ентузіазмом, то війни 1960-х рр. розцінювалися як безглузді і викликали обурення народних мас. Журналіст М. Курланскі писав про це: «У 1968 р. люди зрозуміли, що вони не безсилі, що вони можуть вийти на вулиці і стати творцями історії» [9, с. 536]. Рушійними силами подій кінця 1960-х стали, користуючись термінологією Р. Інглхарта, носії «цінностей самовираження», у той час як владні структури очолювали носії «цінностей виживання», для яких силовий спосіб вирішення конфліктів вважався прийнятним. Масові протести 1960-х рр. стали певною мірою прообразом «оксамитових» та «кольорових» революцій. Масові протести 1968 року стали одним з перших проявів міжгенераційної кризи, що призвели до відставки президента Ш. де Голля.

Яскравим прикладом міжгенераційної кризи останніх років стали події «Арабської весни». Протягом останніх десятиліть в арабських державах, завдяки експорту вуглеводнів, відбувалося стрімке економічне зростання, яке дедалі менше відповідало існуючим авторитарним режимам. На початку XXI ст. у Північній Африці було майже подолано неписьменність, а кількість людей з середньою та вищою освітою постійно зростала. Так, у 2001 р. у 21 арабській країні працювали 233 університети. Із 93 вишів, відкритих з 1993 по 2005 р., 51 був приватний. У 2000 р. лише в Єгипті нараховувалося 836 тис. студентів. У 2006 р. Всесвітній економічний форум опублікував рейтинг якості освіти, згідно з яким Туніс посів 11 позицію серед 125 держав світу [11, с. 49-50].

Незважаючи на переслідування опозиційної преси, диктаторські режими не чинили перепон розвитку Інтернету, а відтак громадяни (особливо молодь) мали можливість безперешкодно отримувати інформацію із закордонних джерел. Сформувався так зване «покоління очікування» («waithood generation»), до якого належали молоді люди, що здобули вищу освіту (часто за кордоном), володіли іноземними мовами, але не мали можливості реалізувати свій професійний і творчий потенціал за умов диктатури. Мережа Інтернет та супутникове телебачення давали можливість молоді порівнювати умови на батьківщині і за кордоном, нав'язували західні

стандарти споживання, які не могли бути втілені у вітчизняних умовах. Молоде освічене покоління вимагало свободи слова, але задоволення цієї вимоги означало наближення краху диктаторських режимів [18, с. 60-61]. Ці протиріччя і стали однією з причин соціально-політичних зрушень, що усунули від влади президентів Тунісу та Єгипту, призвели до громадянської війни у Лівії, Ємені та Сирії. Парадоксально, але саме протести освіченої молоді поклали початок процесам, які за короткий час не лише призвели до збройних конфліктів, а й відкрили шлях відкрито реакційним, фундаменталістським рухам на кшталт «Боко Харам» та «Ісламської держави», які категорично не сприймають будь-яку освіту західного зразка.

Міжгенераційна криза є особливо гострою у перехідних суспільствах, які знаходяться у стані демократичного транзиту. Старші покоління віддають перевагу цінностям стабільності та порядку, часто навіть схвально ставлячись до авторитарного минулого, в той час як молодші інтегруються до ринкової економіки і пов'язаних з нею політичних відносин, здатні до конкуренції та готові брати на себе відповідальність за свою громадянську позицію. За таких умов представники різних поколінь, будучи носіями різних цінностей, зіштовхнуться на електоральному полі. Так, розпад СРСР призвів до гострої кризи ідентичності росіян: якщо жителі союзних республік ототожнювали себе не лише із Союзом, але й з певною його республікою, то жителі РРФСР рідко ідентифікували себе як росіян: у 1992 р. такі громадяни становили лише чверть опитаних [4, с. 8]. В Україні це виявлялося, зокрема, у підтримці громадянами старшого віку Комуністичної партії, завдяки чому остання до 2014 р. була представлена у парламенті, впливаючи на нормотворчий процес.

Культурно-цивілізаційна криза полягає у зіткненні представників двох або більше цивілізаційних кіл у певному політичному просторі. Вона підриває підвалини соціокультурної інтеграції народних мас зсередини, відтак маси позбавляються колективних можливостей протистояти обставинам зовнішнього світу. Західні держави вже зіштовхнулися з подібною кризою: мігранти із Африки та Азії, часто нелегальні, не бажають інтегруватися у суспільство, створюючи гетто, які стають осередками злочинності і в майбутньому здатні підірвати єдність західної цивілізації. Більшість мігрантів є неосвіченими, виконують некваліфіковану працю за низьку плату, яка не відповідає життєвим стандартам розвиненої країни. Нелегальна міграція у ХХІ столітті стала глобальним явищем, причини якого – не лише нерівномірність розвитку країн та регіонів, голод, війни, репресії, безробіття, а й безвідповідальність лідерів західних країн. Основними «постачальниками» мігрантів є країни Африки, Азії, меншою мірою Латинської Америки [15, с. 351]. У той же час основний тя-

гар із прийняття та утримання іммігрантів несуть США, Канада, країни Європейського Союзу та Російська Федерація. Ці країни є традиційно християнськими, в той час як більшість мігрантів є мусульманами. Терористичні акти 2015 р. у Парижі, серія нападів нелегалів на громадян Німеччини у січні 2016 р. ілюструють складність завдань інтеграції радикально налаштованих елементів у європейське співтовариство.

Культурно-цивілізаційна криза втілюється у посиленні розрізненості людей, зростанні релігійної, соціальної, національної нетерпимості, екстремізму. Зростання девіантної, передусім відверто агресивної поведінки, – це одна з найгостріших проблем, з якою зіштовхнулися не лише країни, що розвиваються, а й передові західні суспільства. Так, у 2011 р. А. Брейвіком були вчинені одноосібно два теракти (в Осло і на острові Утойя). Унікальність подібної акції полягає у тому, що злочин подібного масштабу був здійснений етнічним норвежцем, який у такий спосіб протестував проти надмірної толерантності в європейському суспільстві [16, с. 152]. Враховуючи щорічне збільшення потоків мігрантів (переважно нелегальних) до країн Заходу, можна спрогнозувати подальші сплески насилля: окремі радикально налаштовані елементи вже не бажають миритися з існуючим станом речей і використовують у боротьбі за культурну і ціннісну цілісність західної цивілізації всі наявні засоби, включаючи силу. Це також призводить до того, що провідну роль у політичній системі починають відігравати партії, які виступають проти толерантності як політичної цінності: французький «Національний фронт» (його лідер М. Ле Пен відома своєю підтримкою політики В. Путіна), бельгійський «Фламандський інтерес», угорська «За кращу Угорщину» тощо. В останні роки діяльність низки ультраправих партій та рухів пов'язують зі спробами Росії дестабілізувати ситуацію в ЄС.

Закономірною відповіддю на аксіологічні проблеми і суперечності глобалізації стає процес індигенізації (дослівно «отуземлення»), що постає породженням протидії модернізації як вестернізації, її можна розуміти як своєрідний спосіб реакції на виклики модернізації, який полягає у формуванні специфічної модернізаційної стратегії, що ґрунтується на поєднанні ідеї розвитку з опорою на традиційні цінності як найкращий шлях реалізації національних інтересів. Під індигенізацією розуміють тенденцію до локального цивілізаційного усамітнення, що є намаганням протистояти глобалізації. Зміна сприйняття традицій суспільства, що прагне модернізуватися, відбулася і завдяки і внаслідок процесів індигенізації. Як справедливо зауважує А. Перфільєва, рушійною силою індигенізації часто стає релігія [13, с. 93]. Індигенізаційні тенденції неминуче вступають у конфлікт з глобалізаційними, розколюючи суспільство за ціннісним критерієм і дестабілізуючи політичну

систему. Штучне впровадження демократичних інститутів у відносно нерозвинені та / або незахідні за своїм цивілізаційним типом суспільства веде не до побудови демократії, а до створення квазідемократичного режиму, який за своєю суттю є авторитарним. Переконливою ілюстрацією руйнівного потенціалу експорту демократії, на думку М. Делягіна, є Росія 1990-х рр. [3, с. 110].

Сучасні радикальні виклики з боку незахідних цивілізацій, мобілізація азійсько-мусульманської самосвідомості і конструктивне переосмислення ліберальної ідентичності у прагненні західних суспільств до розв'язання іманентної ідентифікаційної кризи висувають нові культурні і цивілізаційні кордони, формуючи мозаїчні і парадоксальні мікросоціальні ідентичності у світі, що глобалізується [1, с. 154-155]. Так, балканська криза призвела до розпаду Югославії, збройного конфлікту між сербами та албанцями і міжнародного втручання, що завершилося визнанням низкою країн у 2008 р. Косово як незалежної держави. Втім, ці події обумовили демократичні перетворення в Сербії, яка після революції 2000 р. оформилася як демократична республіка з парламентським правлінням. Сусідство з мусульманськими спільнотами змушує сербську політичну еліту до забезпечення єдності сербської нації, яка є цитаделлю православної цивілізації на Балканах. Подібною є й ситуація в Грузії, де побудова демократичної політичної системи відбувалася в умовах тиску з боку Росії (через непідконтрольні Абхазію та Південну Осетію) та мусульманських етносів (в частково непідконтрольній Аджарії), у той час як президент-реформатор М. Саакашвілі впевнено і послідовно позиціонував свою країну як частину західної цивілізації [17, с. 44]. За декілька років було радикально змінено імідж Грузії: якщо за часів Е. Шеварднадзе вона сприймалася як корумпована країна зі слабкою економікою, то тепер це молода східноєвропейська демократія, орієнтована на західні цінності. Слід також зазначити, що за часів М. Саакашвілі зросла територія, фактично підконтрольна Тбілісі: у 2004 р. було реінтегровано Аджарію з портом Батумі. Приклад Грузії багато в чому є показовим для України та інших постсоціалістичних країн. Що ж стосується аксіологічних криз на вітчизняних теренах, то доцільно, на нашу думку, присвятити їм окрему статтю.

Одним з ефективних способів подолання аксіологічних криз є створення національної системи освіти на основі культурних традицій [7, с. 137]. Досягнення в цьому напрямку слугують меті формування національної самосвідомості, вихованню почуття патріотизму, поваги до своєї історії та культури. Національна система середньої освіти, до якої залучені практично усі громадяни розвинених країн у віці від 6 до 18 років, сприяє розвитку соціальної та громадської активності. Вищі навчальні заклади мають

широке поле діяльності для політичної освіти; сьогодні вже важко уявити собі вищу освіту без органічно вплетеної в неї політології (основ політичної науки), оскільки без неї, на нашу думку, неможливе формування у студентів належного рівня політичної культури, норм консенсусних відносин у складних умовах трансформаційних змін.

Можна погодитись з А. Карнаух у тому, що основне завдання політичної освіти у вищій школі – подолати поверхове й інколи негативне ставлення до проблем політики [6, с. 77]. Громадянське виховання студентства може проявлятися у: а) розробці концепції громадянсько-патріотичного виховання; б) плануванні виховної роботи; в) громадянській спрямованості викладання навчальних дисциплін; г) методичній та практичній допомозі студентському активу в організації і функціонуванні студентського самоврядування, молодіжних громадських структур. А. Іщенко слушно підкреслює необхідність підвищення уваги до суспільствознавчого блоку вищої освіти та питань університетського самоврядування, від чого значною мірою залежить майбутня участь молодих людей у суспільно-політичному житті [5, с. 101].

Враховуючи європейський вибір українського народу, слід зауважити, що справжня інтеграція в європейський культурний та освітній простір є способом індоctrінації демократичних цінностей. Попри розвиток інформаційних та комунікативних технологій, основним способом «експорту» знань через кордон є переміщення студентів та професорсько-викладацького складу. Перед вищою освітою постали нові завдання: підготовка професійних кадрів, які зуміють ефективно працювати в умовах глобального ринку. О. Хомерікі наголошує на важливості модернізації вищої школи, яка спрямована на підвищення якості та ефективності освіти [14, с. 37]. Велика увага приділяється формуванню єдиного світового освітнього простору через зближення підходів різних країн до організації освіти і процесів навчання своїх громадян, а також через визнання документів про освіту країнами планети.

В умовах аксіологічної кризи вкрай важливий перехід від міфологізації політичних цінностей до усвідомлення необхідності втілення їх у життя. М. Лаурістин наводить приклад естонського суспільства, яке перейшло від міфологізації свободи під час революційного прориву 1988 – 1990 рр., коли вона сприймалася як узагальнений емоційний образ світлого майбутнього (акція «Балтійський шлях»), до розуміння свободи як підприємницької цінності або як свободи вибору для споживача в епоху ринку і необмежених приватних ініціатив [10, с. 9-14]. Досвід Естонії у застосуванні технологій електронної демократії активно використовується в Україні після 2014 р.

Компромісне узгодження загальнолюдських цінностей зі специфічно українськими має бути

орієнтиром реформ в освітній сфері. Необхідно забезпечити оптимальний баланс між локальним і глобальним, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатна жити і діяти в ньому, нести свою частку відповідальності за нього, бути громадянином не тільки країни, а й світу [12, с. 193].

Висновки. Отже, аксіологічна криза є суперечністю між представниками різних світоглядних позицій, докорінним зламом звичних політико-ціннісних орієнтацій. На нашу думку, доцільно виокремлювати її міжгенераційний та культурно-цивілізаційний різновиди, втім, можна припустити можливість інших варіантів класифікації. Міжгенераційна криза є потужним фактором розвитку політичної системи: кожна політична генерація має власне бачення перспектив розвитку країни, яке втілюється у підтримці певних політичних сил.

Культурно-цивілізаційна криза є не менш впливовою, адже вона призводить до наростання відцентрових настроїв та розколу країни. Але водночас вона містить потенціал і до розвитку країни, про що свідчать приклади Сербії 2000 р. та Грузії 2004 р. Така криза обумовлює падіння довіри до поміркованих партій і дає шанс радикально налаштованим політичним силам випробувати себе у боротьбі за голоси виборців, незадоволених існуючим станом речей, що спостерігається у сучасній Європі. Втім, саме культурно-цивілізаційна криза часто мотивує політичну еліту ініціювати реформи у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, приділяти увагу, зокрема, патріотичному вихованню в рамках національної системи середньої і вищої освіти з метою консолідації політичної нації. Модернізаційний потенціал вищої освіти в умовах аксіологічної кризи має стати предметом подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Авксентьев В.А. Конфликт цивилизаций в региональном преломлении: Кавказ и Балканы [Текст] / В.А. Авксентьев, Б.В. Аксюмов // Полис. – 2007. – № 4. – С. 146-157.
2. Березинський В.П. Політичний ринок як атрибутивна властивість транзитивного суспільства [Текст] / В.П. Березинський // Грані. – 2015. – № 4 (120). – С. 13-17.
3. Делягин М.Г. Ценностный кризис: почему формальная демократия не работает [Текст] / М.Г. Делягин // Полис. – 2008. – № 1. – С. 109-122.
4. Дробижева Л. Российская идентичность и проблемы межэтнического согласия [Текст] / Л. Дробижева // Казанский федералист. – 2011. – № 4 (30). – С. 4-21.
5. Іщенко А.Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: перспективи для України [Текст] / А.Ю. Іщенко // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4. – С. 98-101.
6. Карнаух А. Вплив соціально-гуманітарних дисциплін у вищій школі на формування політичної культури студентської молоді [Текст] / А. Карнаух // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2009. – Вип. 1. – С. 76-80.
7. Карнаух А. Політична соціалізація студентської молоді [Текст] / А. Карнаух // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2006. – Вип. 17. – С. 136-140.
8. Ключник Р.М. Криза як чинник розвитку політичної системи [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Р.М. Ключник; Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Д., 2015. – 20 с.
9. Курлански М. 1968. Год, который потряс мир [Текст] / М. Курлански; пер.с англ. А.В. Короленкова, Е.А. Семеновой. – М.: АСТ Москва, 2008. – 541 с.
10. Лауристин М. Ценностные ориентации общества и средства массовой информации в период кризиса: эстонский опыт [Текст] / М. Лауристин // Философия и социальные науки. – 2011. – № 1. – С. 9-14.
11. Лукичев Г.А. Развитие высшего образования в арабских странах [Текст] / Г.А. Лукичев // Вестник высшей школы. – 2008. – №4. – С. 48-52.
12. Панченко Л.М. Вища освіта в інформаційному суспільстві: трансформація освітніх потреб [Текст] / Л.М. Панченко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Сер. Філософія. – 2015. – Вип. 44. – С. 185-197.
13. Перфільєва А.О. Релігійні чинники індигенізаційних процесів у сучасній Україні [Текст] / А.О. Перфільєва // Наукові праці: Видання ЧДУ імені Петра Могили. Сер. Політичні науки. – 2004. – Вип. 20. – С. 92-95.
14. Хомерікі О.А. Українська вища освіта в умовах глобалізації: крок назад перед стрибком уперед, або Шлях по замкненому колу? [Текст] / О.А. Хомерікі. // Грані. – 2015. – № 4 (120). – С. 36-40.
15. Bade K.J. Legal and illegal immigration into Europe: experiences and challenges [Text] / K.J. Bade // European Review. – 2004. – Vol. 12, № 3. – P. 339-375.
16. Billing P. Learning From the Unfathomable: An Analysis of Anders Behring Breivik [Text] / P. Billing, K. Ståle // Integral Review. – 2011. – Vol. 7, № 2. – P. 150-160.
17. Chakhava K. Road Leading Georgia to the European Union Membership [Text] / K. Chakhava // Journal of Social Sciences. – 2012. – Vol. 1, № 1. – P. 43-49.
18. Heydemann S. Syria and the Future of Authoritarianism [Text] / S. Heydemann // Journal of Democracy. – 2013. – Vol. 24, № 4. – P. 59-73.
19. Inglehart R.F. Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006 [Text] / R.F. Inglehart // West European Politics. – 2008. – Vol. 31, № 1-2. – P. 130-146.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2015

REFERENCES:

1. *Avksentev V.A.* «Konflikt tsyvylyzatsyi v rehyonalnom prelomeny: Kavkaz y Balkany» (Conflict of civilizations in regional dimension). *Polys*, 2007, Vol. 4, P. 146-157.
2. *Berezynskiy V.P.* Politychnyi rynek yak atributyvna vlastyvist tranzytyvnoho suspilstva (Political market as an attribute of a transition society). *Hrani*, 2015, Vol. 4 (120), P. 13-17.
3. *Deliahyn M.H.* Tsennostnyi kryzys: pochemu formalnaia demokratiya ne rabotaet (Axiological crisis: Why formal democracy does not work). *Polys*, 2008, Vol. 1, P. 109-122.
4. *Drobzyzheva L.* Rosyyskaia ydentychnost y problemy mezhetnycheskoho sohlasia (Russian identity and problems of ethnic concord). *Kazanskyi federalyst*, 2011, Vol. 4 (30), P. 4-21.
5. *Ishchenko A. Yu.* Hlobalni tendentsii i problemy rozvytku osvity: perspektyvy dlia Ukrainy (Global tendencies and problems of education development: perspectives for Ukraine). *Stratehichni priorytety*, 2014, Vol. 4, P. 98-101.
6. *Karnaukh A.* Vplyv sotsialno-humanitarnykh dystsyplin v vyshchii shkoli na formuvannia politychnoi kultury studentskoi molodi (Influence of social studies in high school on forming of political culture of youth). *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*, 2009, Vol. 1, P. 76-80.
7. *Karnaukh A.* Politychna sotsializatsiia studentskoi molodi (Political socialization of students). *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*, 2006, Vol. 17, P. 136-140.
8. *Kliuchnyk R.M.* Kryza yak chynnyk rozvytku politychnoi systemy (Crisis as a factor of development of political system). *Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara, Dnipropetrovsk*, 2015, 20 p.
9. *Kurlansky M.* 1968. Hod, kotoryi potrias myr (1968: The year that rocked the World). M.: AST Moskva, 2008, 541 p.
10. *Laurystyn M.* Tsennostnye oryentatsyy obshchestva y sredstva massovoi ynformatsyy v peryod kryzysa: estonskyi opyt (Axiological orientations of society and mass media under crisis: Estonian experience). *Fylosofiya y sotsyalnye nauky*, 2011, Vol. 1, P. 9-14.
11. *Lukychev H.A.* Razvytye vyssheho obrazovaniya v arabskykh stranakh (High school development in Arab states). *Vestnyk vysshei shkoly*, 2008, Vol. 4, P. 48-52.
12. *Panchenko L.M.* Vyshcha osvita v informatsiinomu suspilstvi: transformatsiia osvitnikh potreb (High school in information society: transformation of educational demands). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Filosofiia*, 2015, Vol. 44, P. 185-197.
13. *Perfilieva A.O.* Relihiini chynnyky indihenizatsiinykh protsesiv u suchasni Ukraini (Religious factors of indigenization in modern Ukraine). *Naukovi pratsi: Vydannia ChDU imeni Petra Mohyly. Politychni nauky*, 2004, Vol. 20, P. 92-95.
14. *Khomeriki O.A.* Ukrainska vyshcha osvita v umovakh hlobalizatsii: krok nazad pered strybkom upered, abo shliakh po zamknenomu kolu? (Ukrainian high school under globalization: a step backwards before a jump ahead or round running?). *Hrani*, 2015, Vol. 4 (120), P. 36-40.
15. *Bade K.J.* Legal and illegal immigration into Europe: experiences and challenges. *European Review*, 2004, Vol. 12, No. 3, P. 339-375.
16. *Billing P.* Learning From the Unfathomable: An Analysis of Anders Behring Breivik. *Integral Review*, 2011, Vol. 7, No. 2, P. 150-160.
17. *Chakhava K.* Road Leading Georgia to the European Union Membership. *Journal of Social Sciences*, 1(1): 43-49, 2012, P. 43-49.
18. *Heydemann S.* Syria and the Future of Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 2013, Vol. 24, No. 4, P. 59-73.
19. *Inglehart R.F.* Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. *West European Politics*. – 2008. – Vol. 31, № 1-2, P. 130-146.

Ключник Руслан Максимович – кандидат політичних наук, викладач
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля
Адреса: 49000, вул. Набережна Леніна, 18
E-mail: nobelpolis@yandex.ru

Kliuchnyk Ruslan Maksymovych – PhD in political science, lecturer
Alfred Nobel university in Dnipropetrovsk
Address: 18, Naberezhna Lenina Str., Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine
E-mail: nobelpolis@yandex.ru

УДК 32.001:355.01

Типологічні характеристики глобалістичної свідомості в контексті справедливості воєнних дій

Р.М. КОЛІСНІЧЕНКО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Кіровоград, Україна,
E-mail: RMK7@ukr.net

Авторське резюме

У представленій статті запропоновано типологію глобалістичної свідомості за ознакою справедливості воєн із застосуванням звичайної зброї. Виділено справедливий, несправедливий, пацифістський та воєнно-нейтральний типи глобалістичної свідомості.

Воєнно-нейтральна глобалістична свідомість відрізняється байдужим, безвідповідальним ставленням до міжнародних воєнно-політичних проблем, причин, характеру, наслідків та способів уникнення воєн.

Пацифістська глобалістична свідомість характеризується категоричним засудженням будь-якого застосування військової сили під будь-яким приводом, незважаючи на характер воєнних дій.

Головною ознакою несправедливого типу глобалістичної свідомості є підтримка несправедливих воєн, спрямованих на грубе порушення балансу міжнародних інтересів на користь певного суб'єкта міжнародної політики. Виділено агресивно-авторитарний, агресивно-демократичний, гегемоністично-авторитарний та гегемоністично-демократичний підтипи несправедливої глобалістичної свідомості.

Представники справедливої глобалістичної свідомості категорично засуджують несправедливі війни, визнають гостру необхідність збереження миру, проте реалізацію принципу справедливості у вирішенні масштабних політичних конфліктів розглядають більш пріоритетним політичним завданням, ніж недопущення військових дій будь-якою ціною. Виділено оборонний, визвольний та миротворчий підтипи справедливої глобалістичної свідомості.

Зроблено висновок, що ефективна практична діяльність ООН з підтримки миру є можливою лише за умови становлення миротворчої глобалістичної свідомості народів світу, формування відповідального ставлення політичних суб'єктів до воєнної політики людства, здійснення її об'єктивного оцінювання на основі принципу справедливості.

Ключові слова: глобалістична свідомість, глобальні проблеми, війна, справедливість.

Typological characteristics of globalisation consciousness in the context of the justice of war

R.M. KOLISNICHENKO

Interregional Academy of personnel management, Kirovograd, Ukraine,
E-mail: RMK7@ukr.net

Abstract

In the present article the typology of globalization consciousness on grounds of fairness wars using conventional weapons. Highlight a fair, unfair, pacifist and neutral military types globalization consciousness.

Military-neutral globalization consciousness is different indifferent, irresponsible attitude towards international military-political problems, causes, nature, consequences and ways to avoid war.

Pacifist globalizations consciousness characterized by categorical condemnation of any use of force under any pretext, regardless of the nature of war.

The main feature of the wicked type of globalization consciousness is to support unjust wars aimed at a gross imbalance of international interests in favor of a particular entity in international politics. Highlight aggressive-authoritarian, aggressive-democratic, hegemonic-authoritarian and hegemonic-democratic subtypes unfair globalization consciousness.

Representatives of fair globalization consciousness categorically condemn unjust war, recognize the urgent need for peace, but the implementation of the principle of fairness in resolving major political conflicts considered a priority political task than military action to prevent any price. Highlight defense, liberation and peacemaking subtypes fair globalization consciousness.

It is concluded that an effective practical activities of UN peacekeeping is only possible on condition of formation of peacekeeping globalization consciousness of the world, forming a responsible attitude to political actors humanity defense policy, the implementation of objective evaluation based on the principle of justice.

Key words: globalization consciousness, global issues, war, justice.

Постановка проблеми. Серед політичних чинників розгортання воєнних дій важливу роль відіграють політико-культурні процеси, особливості політичної культури, глобалістичної свідомості населення, суспільне сприйняття

можливостей ведення й характеру воєн, їх оцінка, підтримка чи заперечення з боку більшості членів суспільства. Важко переоцінити значення рівня розвитку глобалістичної свідомості населення в контексті розв'язання одвічного питання

© Р.М. Колісніченко, 2016

війни і миру, у боротьбі світової спільноти за відвернення війн, за мирне вирішення політичних конфліктів. Актуальними залишаються питання визначення сутності воєнно-політичної складової глобалістичної свідомості, дослідження її типології, вироблення моделі глобалістичної свідомості, оптимальної з точки зору воєнної справедливості.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливості розвитку глобальної свідомості людства досліджували О.Бабкіна, Р.Войтович, В.Горбатенко, Ю.Шемшученко, інші дослідники. Сучасний стан глобальних воєнно-політичних проблем постає предметом досліджень М.Буроменського, Д.Дробот, М.Требіна, багатьох інших учених. Проте воєнно-політична складова глобалістичної свідомості, її зміст, типологія, особливості формування залишаються недостатньо вивченими.

Метою дослідження є аналіз типологічних характеристик глобалістичної свідомості в контексті справедливості воєнних дій.

Виклад основного матеріалу. Сучасна політична філософія розглядає поняття справедливості як розумне встановлення балансу інтересів, його збереження і відновлення в якості гармонії відповідно до загальноприйнятих норм і правил [4, с. 105-109]. Відповідно під справедливою участю у війні слід розуміти ведення бойових дій, спрямованих на забезпечення балансу інтересів соціальних груп та міжнародних інтересів. Несправедливу війну доцільно трактувати як таку, що порушує цей баланс.

Найбільш неупереджено справедливості може забезпечуватися третьою стороною, незалежним експертом, який сам знаходиться поза конфліктом, зберігаючи дистанцію між безпосередньо конфліктуючими сторонами, гарантуючи об'єктивну оцінку [4, с. 105-109].

В умовах розгортання в певному регіоні планети воєнних змагань таким незалежним експертом може і повинна виступати глобалістична свідомість народів світу, виражена через представницькі інституції авторитетних міжнародних організацій. Адже розвинена глобалістична свідомість населення планети здатна найбільш об'єктивно виконувати суддівські функції з оцінювання правоти учасників воєнних дій з точки зору справедливості. Відтак правила оцінки рівня справедливості чи несправедливості конкретних воєнних дій, визначення їх характеру мають формуватися під визначальним впливом глобалістичної свідомості світового співтовариства. Воєнно-політична складова глобалістичної свідомості є тією частиною глобалістичної свідомості, в межах якої здійснюється відображення глобальних воєнно-політичних уявлень, зокрема щодо загрози ядерної війни, причин воєн, їх характеру, особливостей, наслідків, способів уникнення чи припинення, миротворчої діяльності людства, воєнно-політичної самосвідомості.

Категорія справедливості виступає одним з основних критеріїв типологізації воєнно-політичної складової глобалістичної свідомості.

За ознакою справедливості воєн із застосуванням звичайної зброї доцільно виділити наступні типи глобалістичної свідомості: справедливий, несправедливий, пацифістський та воєнно-нейтральний.

Воєнно-нейтральна глобалістична свідомість відрізняється байдужим, безвідповідальним ставленням до міжнародних воєнно-політичних проблем, причин, характеру, наслідків та способів уникнення воєн. У представників цього типу глобалістичної свідомості відсутній інтерес не лише до воєн, які відбуваються поза межами кордонів їхньої держави, а й до воєнних загроз у своїй країні, що може пояснюватися вкрай низьким рівнем військово-політичної компетентності, нерозумінням причинно-наслідкових зв'язків воєнних подій, значення їх можливих наслідків для людини і суспільства. Поширення серед населення воєнно-нейтральної глобалістичної свідомості негативно відображається на ефективності функціонування системи світової безпеки, породжує воєнну напругу та закладає підвалини для загострення глобальних воєнно-політичних проблем.

Розуміння людьми необхідності мирного співіснування сприяє поширенню пацифізму (від лат. *pacificus* - миротворчий) як одного з напрямів антивоєнного руху, представники якого виступають проти будь-яких воєн, незалежно від їхньої мети і характеру [3, с. 477]. На основі пацифізму ґрунтується пацифістська глобалістична свідомість, яка характеризується високим рівнем інтересу до глобальних воєнно-політичних проблем, категоричним засудженням будь-якого застосування військової сили під будь-яким приводом. Війна розглядається виключно у негативному світлі, ототожнюється з абсолютним злом, що несе лише насильство, руйнування та смерть. Кожне людське життя й мирне співіснування людей цінуються значно вище за будь-які цілі воєнної політики.

Однозначно негативне сприйняття воєнних дій, підтримка ідеї скорочення військових витрат у переважній більшості випадків є передумовою запобігання військових протистоянь і забезпечення миру в світі. Важливою перевагою пацифістської глобалістичної свідомості є категоричне засудження загарбницьких, колоніальних, інших несправедливих воєн, що може мати вагомий вплив на процес розв'язання подібних воєнно-політичних конфліктів мирним шляхом.

Проте досить сумнівною виглядає адекватність пацифістських ідей щодо оцінки справедливих, зокрема оборонних воєнних дій, спрямованих на відсіч іноземної інтервенції. Стосовно справедливих воєн зазначений тип глобалістичної свідомості перетворюється на вразливу ланку суспільної свідомості в частині формування патріотичної мотивації до збройного захисту своєї країни й реалізації національної ідеї, набуваючи ознак впливового чинника, що істотно послаблює обороноздатність потерпілої сторони. Тобто, за певних умов пацифістська глобалістична свідо-

мість може стати потужною ідеологічною зброєю в руках агресора, нівелюючи захисні можливості супротивника. Таким чином, значно зменшуються шанси на справедливе вирішення воєнного конфлікту, чим породжуються передумови його повторного виникнення й ескалації.

Адже, як доводить історичний досвід, загарбницька війна, завершена перемогою нападника з грубим порушенням балансу інтересів сторін, значно посилює насильство, суспільну напругу, що згодом нерідко виливається у розгортання бойових дій визвольного характеру. Відтак основними недоліками пацифізму є ігнорування причин і характеру воєн, відсутність різниці у ставленні до діаметрально протилежних типів війн, як справедливих так і несправедливих, неврахування того, що найбільш надійним способом забезпечення миру є справедливе збалансування інтересів конфліктуючих сторін.

Головною ознакою несправедливого типу глобалістичної свідомості є підтримка несправедливих воєн, спрямованих на грубе порушення балансу міжнародних інтересів на користь певного суб'єкта міжнародної політики чи групи таких суб'єктів. Доцільно виділити наступні підтипи несправедливої глобалістичної свідомості: агресивно-авторитарна, агресивно-демократична, гегемоністично-авторитарна та гегемоністично-демократична.

Агресією (від лат. *aggressio* – напад) вважаються усі види та форми незаконного, з погляду Статуту ООН, збройного нападу та застосування сили однією державою чи групою держав проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої країни, народу (нації) [3, с. 14-15].

Агресивно-авторитарна глобалістична свідомість характеризується підтримкою військової агресії з боку суб'єктів міжнародної політики з авторитарним чи тоталітарним типом політичного режиму, що, як правило, супроводжується копіюванням, нав'язуванням і утвердженням відповідного типу політичного режиму на захоплених територіях об'єктів агресії.

Формування позитивних оцінок агресії відбувається переважно під маніпулятивним впливом підконтрольних режиму суб'єктів політичної соціалізації, зокрема засобів масової інформації, тенденційного висвітлення подій, поширення інформації, що не відповідає дійсності.

Провокування агресивних емоційних настроїв і мотивацій досягається шляхом формування образу ворога, гіперболізованого зосередження уваги на поодиноких або вигаданих випадках грубих утисків ним прав певних членів суспільства, що ідентифікуються як «свої». Поширеною реакцією населення на застосування означених прийомів політичних маніпуляцій часто стає формування внутрішнього бажання «захистити» несправедливо пригноблених шляхом військового захоплення території іншої держави. Одним з прикладів подібного маніпулювання громадською думкою є загальна стратегія висвітлення

російськими ЗМІ сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні.

Одним із шляхів формування агресивно-авторитарної глобалістичної свідомості, що може активно використовуватися авторитарними лідерами є акцентування уваги громадян на цінності національних ресурсів потенційних об'єктів агресій, економічних вигодах, які здатна здобути країна за рахунок захоплення територій інших держав та розвитку військової промисловості.

У контексті провокування агресивних суспільних настроїв економічний чинник відіграє не менш важливу роль в процесі формування агресивно-демократичної глобалістичної свідомості. Представники цього типу глобалістичної свідомості виступають за військову агресію з боку демократичних суб'єктів міжнародної політики, що, як правило, супроводжується спробою утвердження демократичної форми суспільно-політичного устрою на захоплених територіях. Власне, поширення демократії частіше за все використовується в якості приводу для військового втручання на території суверенних держав. Основною ж причиною військових інтервенцій з боку розвинених демократій виступає економічна вигода від експлуатації ресурсів завойованих країн. Передусім мова йде про енергетичні ресурси, значення яких в світі постійно зростає так само, як і залежність цивілізованих країн від забезпечення нафтою і природним газом по мірі їх постійного вичерпання. Саме боротьба за енерго-ресурси, забезпечення ними потреб своєї країни частіше за все стає основою мотивації демократичного суспільства до формування войовничих поглядів, на яких базується агресивно-демократична глобалістична свідомість.

Певною мірою під впливом політичного маніпулювання, демократично організоване суспільство опиняється перед вибором: за допомогою військової сили встановити контроль за джерелами видобутку енергоресурсів інших, як правило, слабких недемократичних держав та забезпечити власні ресурсні потреби і стабільність цін на енергоносії як важливу умову соціально-економічного розвитку, або утриматися від захоплення чужих територій, поставивши під сумнів власну економічну стабільність. За таких умов, під впливом вродженого, притаманного людській психіці, егоїзму, прагнення до першочергового задоволення власних потреб і збагачення здатне виявлятися в масових агресивних зовнішньополітичних настроях громадян.

Одним з аргументів носіїв агресивно-демократичної глобалістичної свідомості може бути потреба розвитку воєнно-промислового комплексу як одного з найбільш прибуткових бюджетоутворюючих сегментів національної економіки, завдяки якому забезпечуються тисячі робочих місць та істотна частка податкових надходжень до державного бюджету.

Воєнно-промисловий комплекс є специфічним об'єднанням монополій і підприємств, що виробляють військову продукцію, представників

збройних сил, частини державно-адміністративного апарату, певного прошарку інтелігенції, профспілкових керівників, деяких представників ЗМІ, що склалося у цілому ряді країн і відверто або таємно виступає за необхідність гонки озброєнь, проти загального і повного роззброєння. ВПК з метою збільшення прибутків чинить тиск на органи державної влади з вимогами збільшення асигнувань на військові цілі, проведення агресивної зовнішньої політики. Як доводить практика, подібний тиск часто виявляється досить дієвим. Так, військові витрати Сполучених Штатів Америки, населення якої становить всього 5% населення планети, досягли третини світових витрат на військові цілі [3, с. 85].

Обсяг державних витрат на військові цілі, зокрема на здійснення військової агресії, як правило, значно перевищує податкові надходження до державного бюджету, що сплачуються військовими підприємствами разом з їх витратами на оплату праці й забезпечення соціальних гарантій працівників. Розвиток військових підприємств приватної форми власності вигідний не стільки державі і її громадянам, скільки власникам цих підприємств, зацікавлених у їх прибутковості, чим обумовлена слабкість економічної складової аргументації представників агресивно-демократичної глобалістичної свідомості щодо розвитку воєнно-промислового комплексу.

Більш переконливо, на перший погляд виглядає аргумент носіїв цього типу глобалістичної свідомості стосовно загроз глобального тероризму, зокрема тероризму під прикриттям ісламу, й необхідності боротьби проти нього. В світі нараховується понад 500 терористичних організацій з розгалуженими мережами виконавців, систем вербування, джерел фінансування, постачання зброї тощо. Діяльність глобальної терористичної мережі є однією з найбільших загроз світової безпеки, що породжує тисячі смертей, втрат, руйнувань, паніку. Проте, як показує досвід, військова агресія демократичних держав проти країн, в яких потенційно можуть формуватися джерела тероризму, не усуває причин терористичних атак, а навпаки, прагнучи придушити окремі терористичні угруповання за допомогою військової сили, посилює напругу міжцивілізаційних відносин, провокуючи нові теракти [2; 6]. Для подолання світового тероризму не обов'язково захоплювати суверенні держави, достатньо усунути його справжні основні причини, до яких належать, зокрема, питання диспропорційного регіонального розвитку світової економіки, проблеми забезпечення енергією, постколоніальної залежності, бідності, розвитку демократії, культури, світогляду й виховання.

Прикладом практичної реалізації поглядів носіїв агресивно-демократичної глобалістичної свідомості є захоплення території Іраку військами коаліції США, Великої Британії та інших країн у 2003 році, внаслідок чого лише у період з січня 2004 р. по серпень 2008 р. загинуло понад 76000 мирних громадян та співробітників служб

безпеки, більше 120000 людей отримали поранення. Втрати серед військовослужбовців коаліції становили близько 4000 осіб [5].

Військова агресія, як правило, тягне за собою людські втрати з обох сторін військового конфлікту, значні матеріальні витрати, посилює терористичні загрози. Агресія може бути економічно вигідною лише представникам воєнно-промислового комплексу та вищим ешелонам державної влади. Жахливий тягар війни лягає на плечі більшості громадян, протиставляючи будь-яку агресію інтересам народу, з чого випливає потреба розуміння людьми неприпустимості участі у несправедливих війнах, необхідності пріоритетності цінності людського життя над будь-якими іншими інтересами, незалежно від громадянства, національних, релігійних, соціальних та будь-яких інших ознак.

Гегемоністично-авторитарна глобалістична свідомість відрізняється негативним ставленням до участі у загарбницьких війнах, спрямованих на захоплення територій інших країн, проте характеризується прихильністю до гегемонізму, авторитаризму й утримання в покорі залежних країн і народів авторитарними державами шляхом застосування військової сили в разі потреби.

Аргументація носіїв гегемоністично-авторитарного та агресивно-авторитарного типів глобалістичної свідомості є близькими за змістом і можуть збігатися. Окрім того, аргументом представників гегемоністично-авторитарної глобалістичної свідомості на користь застосування військової сили для придушення визвольних рухів є прагнення до збереження існуючого впливу на підконтрольні території, бажання зберегти те, що традиційно вважається «своїм», апелювання до традицій, особливо якщо традиційне панування над чужими територіями було встановлене попередніми поколіннями.

Подібними аргументами користуються і прихильники гегемоністично-демократичної глобалістичної свідомості, яка відрізняється від гегемоністично-авторитарної лише прихильністю до демократичного типу політичного режиму. В її основі може лежати впевненість у неперевершеності свого народу, необхідності його переваги над іншими народами, збагачення своєї країни за рахунок експлуатації інших держав, насильницького утримання в покорі населення підконтрольних країн та територій, небажання втрачати зовнішньополітичний вплив, який міг бути забезпечений в результаті військових дій, ціною людських втрат та значних фінансових і матеріальних витрат.

Проте втілення в життя ідей представників гегемоністично-демократичної глобалістичної свідомості, так само як і носіїв інших підтипів несправедливої глобалістичної свідомості, породжує кровопролиття, що суперечать принципам справедливості, інтересам як підконтрольних, так і домінуючих народів, призводить до загострення світових воєнно-політичних небезпек. В світлі останніх тенденцій посилення насиль-

ства, терористичних та інших воєнно-політичних загроз глобалістична свідомість людства має трансформуватися в напрямку пошуків шляхів зниження глобальної напруги й агресивності, уникнення несправедливих воєн, збалансованого забезпечення міжнародної безпеки.

Представники справедливої глобалістичної свідомості мають значний інтерес, достатній рівень компетентності щодо глобальних воєнно-політичних проблем, виступають категорично проти несправедливих воєн, визнають гостру необхідність збереження миру, проте реалізацію принципу справедливості у вирішенні масштабних політичних конфліктів розглядають більш пріоритетним політичним завданням, ніж недопущення військових дій будь-якою ціною.

Справедлива глобалістична свідомість відрізняється усвідомленням необхідності формування оборонних воєнних доктрин, скорочення військових витрат, істотного роззброєння, націоналізації військових підприємств, встановлення глобальної заборони підприємствам приватної форми власності здійснювати виробництво зброї, що дасть можливість нівелювати вплив на державну політику з боку воєнно-промислового комплексу, економічно зацікавленого у військовій агресії.

Одними з важливих умов досягнення миру на планеті розглядається відмова від гегемонізму, гармонійний розвиток світової економіки, забезпечення незалежності ЗМІ, уникнення грубих прийомів політичного маніпулювання громадською думкою, світова демократизація ненасильницькими методами, що здатна усунути основні причини поширення тероризму й воєнних конфліктів.

Як справедливо відзначає Е. Бьорк: «Для того, що б перемогло зло, необхідно тільки одне – щоб хороші люди нічого не робили» [1]. На жаль, в сучасному світі гуманізм та прагнення до справедливості поступаються місцем егоїстичним бажанням політичних еліт до збільшення свого впливу й багатства, що нерідко виливається у загарбницькі й інші несправедливі війни. В умовах сьогодення одним з найбільш дієвих способів уникнення подібних воєн є можливість застосування проти військових злочинців військової сили. Саме військова сила, що слугує на боці справедливої сторони театру військових змагань є важливим засобом досягнення політичної справедливості. Відтак, відмова від справедливого застосування військової сили нерідко означає відмову від боротьби за справедливість, її приреченість на подальшу поразку. Подібний варіант розвитку подій є вкрай небажаним, оскільки, як зазначено вище, перемога у війні несправедливої сторони здатна посилювати насильство, суспільну напругу й створювати передумови для нових воєн справедливого характеру з подальшими людськими жертвами й руйнуваннями. Саме тому справедливій глобалістичній свідомості характерне позитивне ставлення до участі у справедливих воєнних діях, спрямованих на

досягнення гармонійного балансу політичних інтересів.

Виділяються такі підтипи справедливої глобалістичної свідомості, як оборонний, визвольний та миротворчий. Носії оборонної глобалістичної свідомості допускають участь лише в оборонних війнах, спрямованих на захист своєї країни від зовнішнього агресора.

Визвольна глобалістична свідомість характеризується підтримкою оборонних та визвольних воєн, що мають на меті звільнення території своєї держави від окупантів, припинення національного гноблення, соціального допущення, зміну дискредитованих представників державної влади, які застосовують зброю проти мирного населення.

Представники оборонної глобалістичної свідомості заперечують потребу у визвольних війнах, боячись усіх жахів і негативних наслідків воєнних дій. До того ж, ймовірна поразка може стати причиною ворожого контрнаступу, реакції і репресій. Проте переконливим аргументом на користь визвольної глобалістичної свідомості є необхідність звільнення від окупації та насильства, адже соціально й національно пригноблене суспільство живе в умовах постійного невдоволення, втрачає можливість реалізації внутрішнього потенціалу, повноцінного розвитку, забезпечення важливих потреб. Таке суспільство, позбавлене надії на перспективні зміни, не може буди щасливим, що ставить під сумнів питання щодо сенсу його існування за умов нав'язаних окупаційних порядків.

Збройна революція в мирній державі є неприпустимою, оскільки здатна провокувати військові перевороти, грубе порушення принципів демократії, жертви й безлад. Породжене соціальним або іншим гнобленням, масове невдоволення діями чи бездіяльністю владних органів може виявлятися виключно у мирних протестах, за допомогою яких народ може змінити дискредитованих представників керівництва держави на інших більш достойних. Проте застосування військової сили проти мирних громадян, політично вмотивовані вбивства беззбройних членів суспільства дають народу моральне право застосовувати зброю у відповідь. Відтак визвольну глобалістичну свідомість можна вважати більш оптимальною формою відображення воєнно-політичних проблем, порівняно з її оборонним типом.

Миротворчий тип глобалістичної свідомості передбачає участь в оборонних, визвольних, а також миротворчих війнах, спрямованих на оборону інших країн від військової агресії, визволення їх територій від окупації та усунення військових злочинців від керівництва державою. Миротворчі війни слід трактувати як оборонні та визвольні війни інших країн і народів, які потребують військової допомоги і не мають на меті порушення статуту ООН.

Значна частина носіїв визвольної глобалістичної свідомості не підтримує участі своєї держави у справедливих війнах інших країн, аргументуючи це недоцільністю нести людські й

матеріальні втрати задля встановлення «чужої» справедливості по відношенню до інших держав. Проте ними не враховується, що найбільш ефективним способом досягнення миру в світі, у тому числі забезпечення миру на території своєї країни, є справедливе збалансування інтересів усіх суб'єктів міжнародної політики.

За сучасних умов наявності спокуси у лідерів країн із потужним військовим потенціалом щодо участі у несправедливих війнах проти країн, що мають значно скромнішу військову силу, надійною запорукою уникнення несправедливих воєн може стати механізм глобальної безпеки, здатний зупинити воєнні порушення міжнародного права силами світової спільноти. В разі спільного системного застосування країнами світу військової сили проти агресорів й інших учасників несправедливих воєн, прагнення політичних лідерів до участі у таких війнах могли б бути суттєво нівельовані. Цим обумовлена крайня необхідність дієвого функціонування механізму глобального миротворчого контролю та втілення в життя по-

глядів представників миротворчої глобалістичної свідомості, що дає підстави віднести її до гуманізаційного типу глобалістичної свідомості.

Висновки. Ефективна практична діяльність ООН та глобальної спільноти з підтримки миру є можливою лише за умови становлення миротворчої глобалістичної свідомості народів світу, формування відповідального ставлення політичних суб'єктів до воєнної політики людства, здійснення її об'єктивного оцінювання на основі принципу справедливості. Саме прагнення до справедливості має набути ознак визначального чинника воєнної політики держав та глобальних трансформації.

Актуальність вивчення глобальних воєнополітичних проблем сучасності, необхідність поглибленого аналізу шляхів їх розв'язання зумовлює високу перспективність здійснення подальших наукових розвідок у напрямку дослідження сучасних особливостей воєнно-політичної складової глобалістичної свідомості суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бёрк Э. Философское исследование о происхождении наших идей возвышенного и прекрасного: Пер. с англ. / Эдмунд Берк. – М.: Искусство, 1979. – 237 с.
2. Дробот Г.А. Мировая политика : учебник для бакалавров [Электронный ресурс] / Г.А. Дробот. – М.: Юрайт, 2014. – 476 с. – Режим доступа: http://stud.com.ua/29607/politologiya/svitova_politika
3. Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
4. Политическая философия : учеб. пособие для академического бакалавриата / под общ. ред. Г.Л. Тульчинского. – М.: Юрайт, 2014. – 324 с.
5. США отчитались о жертвах войны в Ираке [Электронный ресурс] // Мир. – 2010. – 15 окт. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2010/10/14/toll1/>
6. Требін М.П. Україна перед воєнними викликами сучасності / М.П. Требін // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – № 4 (23). – С. 246-251.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2015

REFERENCES:

1. *Burke Edmund*. Philosophical study on the origin of our ideas of the sublime and the beautiful: Lane. with engl). – 1979. – Moscow: *Iskustvo*. – 237 p.
2. *Drobot G. A*. *Mirovaja politika: uchebnik dlja bakalavrov* (Global politics: a textbook for bachelors). – 2014. – Moscow: *Gurayt*. – 476 p. – Regime to access: http://stud.com.ua/29607/politologiya/svitova_politika
3. *Politologichniy enciklopedichniy slovník* (Political science encyclopedic dictionary). – 2-e vid., dop i pererob. – Kyiv: *Geneza*, 2004. – 736 p.
4. *Politicheskaja filosofija: ucheb. posobie dlja akademicheskogo bakalavriata* (Political philosophy: a training manual for academic undergraduate). – Moscow: *Gurayt*, 2014. – 324 p.
5. *SSHA otchitalis o gertvah voyni v Irake* (United States reported victims of the war in Iraq) // *Mir*. – 15.10.2010. – Regime to access: <http://lenta.ru/news/2010/10/14/toll1/>
6. *Trebin M. P*. *Ukraine pered voennimi viklikami suchasnosti* (Ukraine before war challenges of modernity) // *Visnik Nacionalnogo universitetu «Uridichna akademija Ukraini imeni Jaroslava Mudrogo»*. – 2014. – № 4 (23). – P. 246 – 251.

Колісниченко Роман Миколайович – кандидат політичних наук, доцент
Міжрегіональна Академія управління персоналом
Адреса: 25026, м. Кіровоград, вул. Варшавська, 2
E-mail: RMK7@ukr.net

Kolisnichenko Roman Mikolayovich – PhD in political science, associate professor
Interregional Academy of personnel management
Address: 2, Warshawska Str., Kirovograd, 25026, Ukraine
E-mail: RMK7@ukr.net

УДК 321.72; 323.2

Політичні реформи в Україні: перехід від трансформації до модернізації

В.І. ПАРЛЮК

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна,
E-mail: parlyk_vladislav@mail.ru**Авторське резюме**

Статтю присвячено аналізу сутнісних характеристик процесу політичних реформ в умовах складної ситуації у політичній сфері українського суспільства, а також визначенню основних потенційних напрямків подальших змін. Суттєвою глобальною політичною трансформацією є створення суверенної, незалежної України. Можна казати, що пройшло формування гілок влади, парламенту, зовсім нового для того часу інституту Президента. Поступово склалася багатопартійна система, створювалися громадські та громадсько-політичні організації. У 1996 р. була прийнята Конституція, але відсутність політичної консолідації політичного класу (еліти), боротьба за посади, ігнорування інтересів широких народних мас, використання політичних сил інших держав для внутрішньополітичної боротьби зробило всі ці досягнення суто формальними. Сучасний етап розвитку держави характеризується перманентною кризовою ситуацією, яка охоплює політичну сферу. Аналіз робіт учених (М. Михальченко, В.П. Горбатенко, М.О. Паламарчук, В. Трачук та інші) дозволили охарактеризувати проблеми і причини української моделі політичної модернізації.

У статті зроблено висновок про те, що трансформація політичних інституцій в Україні не була підкріплена модернізацією і зазнала краху. Вона відбувалася відповідно до характеристик, передбачених для країн з авторитарно-тоталітарним минулим та характеризується незавершеністю, нерівномірністю, нестійкістю багатьох процесів, наявністю великої кількості ризиків і відступів від базових варіантів перетворень.

Ключові слова: модернізація, політична трансформація, «синдром модернізації», демодернізація, політичні реформи.

Political reforms in Ukraine: the transition from transformation to modernization

V.I. PARLYK

Mariupol State University, Mariupol, Ukraine, E-mail: parlyk_vladislav@mail.ru

Abstract

Article is devoted to the analysis of intrinsic characteristics of process of political reforms in the conditions of a difficult situation in the political sphere of the Ukrainian society, and also to definition of the main potential directions of further changes. Essential global political transformation is creation of sovereign, independent Ukraine. It is possible to say that passed formation of branches of the power, parliament, institute of the President absolutely new the then. Gradually there was a multi-party system, the public and political organizations were created. In 1996 the Constitution was adopted. But lack of political consolidation of a political class (elite), fight for positions, ignoring of interests of a wide people at large, use of political forces of other states for internal political fight made all these achievements purely formal. The present stage of development of the state is characterized by a permanent crisis situation which covers the political sphere. The analysis of works of scientists (M. Mikhalchenko, V.P. Gorbatenko, M.O. Palamarchuk, V. Trachuk and others) allowed us to characterize problems and the reasons of the Ukrainian model of political modernization.

In article the conclusion that transformation of political institutes in Ukraine wasn't reinforced by the modernization and failed. It occurred according to characteristics, provided for the countries with the authoritative and totalitarian past and is characterized by incompleteness, unevenness, instability of many processes, existence of a large number of risks and derogations from basic options of transformations.

Key words: modernization, political transformation, «syndrome modernization», demodernization, political reforms.

Постановка проблеми. У незалежних державах, що утворилися після розпаду СРСР, модернізаційні процеси наразі не завершені та здійснюються за різними моделями. Політична система України модернізується за відбитою (запозиченою) моделлю, що передбачає орієнтацію на ліберально-демократичний вектор розвитку. Особливістю сучасного етапу розвитку України є те, що не стільки громадянське суспільство відіграє роль фундатора держави, скільки сама держава виступає інструментом власної трансформації та формування громадянського

суспільства. Реформування політичної системи українського суспільства впродовж останніх років стало пріоритетним напрямком діяльності як органів влади, так і громадсько-політичних об'єднань. Йдеться про вдосконалення відносин на рівні законодавчої, виконавчої та судової гілок влади у напрямку зміцнення демократичних засад їх функціонування та розвитку. При цьому лідери держави, представники політичних партій та громадсько-політичних рухів, громадські діячі постійно наголошують, що політичні зміни в Україні зайшли в безвихідь, вони

© В.І. Парлюк, 2016

йдуть надто повільно, нецілеспрямовані, суперечливі, пробуксовують, необхідно коригувати курс політичних перетворень.

Практика обговорення проектів реформ спочатку суспільством, а потім і на рівні парламенту, запропоновані моделі реформування влади викликали неоднозначну оцінку деяких пропозицій. Це означає, що успішне проведення політичних реформ як максимум потребує громадського консенсусу, а як мінімум - пошуку політичного компромісу між владою і опозицією. Звідси випливає висновок щодо реформи влади не як короточасної дії, пов'язаної із текстуальними змінами до конституції, а як складного, конфлікторозв'язуючого і поетапного процесу політичних компромісів, узгоджених позицій з принципових питань структурних та інституційних змін і механізмів їх реалізації на практиці. На сьогодні ж проблема полягає у тому, що і влада, і опозиція визнають доцільність політичних реформ, але кожен із них розуміє їх по-своєму. Тому є небезпека, що наслідки здійснення реформ не стільки сприятимуть консолідації суспільства та політичних еліт, скільки їх поляризації. Саме тому виникає нагальна потреба науково-політологічного аналізу як мети механізмів реалізації реформи, так і рефлексії щодо її очікуваних наслідків. На жаль, концептуального аналізу як позитивного, так і негативного результату цього процесу цілеспрямовано не проводиться, що залишає місце для теоретичної плутанини і політичних спекуляцій.

Враховуючи сказане, можна зробити висновок, що проблема дослідження політичних реформ в нашій країні набуває як науково-теоретичного, так і суспільно-практичного значення. Лише завдяки цьому є можливість ефективно вирішувати політичні проблеми суспільного розвитку в інтересах громадянського суспільства і держави, а не окремих груп корпоративних інтересів.

Аналіз досліджень і публікацій. Необхідність осмислення нинішнього стану розвитку українського суспільства спонукає українських вчених до розгляду окремих аспектів теорії модернізації та застосування її методологічного арсеналу з метою досягнення різних феноменів суспільно-політичної практики. У такому сенсі до проблеми модернізації звертаються: В. Авер'янов, В. Андрущенко, В. Бабкін, О. Бабкіна, В. Барков, В. Бебик, О. Висоцький, В. Воронкова, Є. Головаха, Н. Гражевська, В. Журавський, А. Заєць, Б. Канцелярук, В. Кремінь, І. Кресіна, Є. Кубко, А. Лузан, О. Лазоренко, С. Макеев, М. Михальченко, М. Мокляк, С. Наумкіна, В. Пазенок, Ю. Пахомов, Т. Перглер, М. Попович, Ю. Римаренко, А. Романюк, С. Рябов, Ф. Рудич, В. Сіренко, В. Табачковський, В. Танчер, В. Ткаченко, М. Томенко, В. Храмов, В. Цветков, М. Шаповаленко, М. Шульга, Г. Щедрова, В. Якушик та інші.

Мета дослідження. Головним завданням даної статті є аналіз сутнісних характеристик процесу політичних реформ в умовах складної ситуації у політичній сфері українського суспільства, а також визначення основних потенційних напрямків подальших змін.

Виклад основного матеріалу. Вже більше двадцяти років Україна існує як незалежна держава, котра проголосила шлях демократичних, правових та соціальних змін. Але до сьогодні не визначено магістрального напрямку політичних змін - трансформація, модернізація чи реформування.

«Політична трансформація - історичний процес змін, що постає як єдність декількох складових: трансформація політичної системи суспільства; трансформація «політичної людини» (особа, еліта, колектив, організація); трансформація політичної культури суспільства і особи (ідеї, норми, рівень політичних відносин тощо)» [9, с. 667]. Суттєвою глобальною політичною трансформацією є творення суверенної, незалежної України. При цьому і суверенітет, і незалежність країни трактувалися в основному в політичному плані - вихід з СРСР і розбудова суверенної європейської держави. Ця часткова політична мета досить швидко була досягнута. Цьому сприяли зовнішньополітичний (розпад СРСР) і внутрішньополітичний (розвал влади комуністів усередині країни і популярність гасел національного відродження) чинники. Але за цим кроком потрібно було визначитися з подальшим напрямком трансформаційного процесу, обрати революційний чи еволюційний шлях політичних перетворень. У цьому питанні було застосовано «суто український» принцип, коли в гаслах проголошується «революційність» реформування, а зміни ідуть повільно, поступово, без визначення конкретних рубежів та етапів. Старе, віджило поєднувалося з елементами нового.

Звісно ж, непотрібно розцінювати перший етап існування Української держави досить категорично. Можна казати, що пройшло формування гілок влади, парламенту, зовсім нового для того часу інституту Президента. Поступово склалася багатопартійна система, створювалися громадські та громадсько-політичні організації. В 1996 р. була прийнята Конституція. Але відсутність політичної консолідації політичного класу (еліти), боротьба за посади, ігнорування інтересів широких народних мас, використання політичних сил інших держав для внутрішньополітичної боротьби зробило всі ці досягнення суто формальними. Як вказують дослідники та громадські діячі - перша помилка, це не відсторонення від влади комуністичних кадрів, як у постсоціалістичних країнах Центральної Європи і Балтії (в деяких країнах була проведена і люстрація щодо них) [11], що призвело до формування незацікавленого в подальших реформах олігархічного режиму, який до сьогодні є

значною проблемою в Україні [6]. Не було сформовано на демократичних засадах нового парламенту. Багатопартійність та наявність значної кількості громадянських рухів стали суто формальною ознакою громадянського суспільства, тому що не мали значного впливу на населення. Конституція приймалася у досить специфічних умовах «нічної зміни». Перманентна соціально-економічна криза поглиблювала розкол інтересів влади і народу. Ну і нарешті, проголошені цінності «помаранчевої революції» 2004 р. так і залишилися нереалізованими, що поглибило процеси політичної аномії серед громадян. Тому варіант докорінних змін в Україні поступово міняв орієнтири з трансформації на модернізацію.

Наприкінці ХХ сторіччя беззаперечної переваги набула модернізаційна парадигма політичного реформування. Досліджуючи методологічні аспекти вітчизняної модернізації український політолог В. Горбатенко пропонує розглядати її крізь призму цивілізаційного підходу, вважаючи модернізацію рушійною силою новітньої історії нашої країни. Він констатує: «Набутий у 90-і рр. досвід функціонування України як суверенної незалежної держави переконливо свідчить про неможливість спрямування суспільних відносин у рідше реформаторських зусиль без належного наукового обґрунтування, прогностичних передбачень, розвитку новітніх методологій та теорій суспільних відносин» [2, с. 35-36].

Виходячи із особливостей вітчизняного контексту модернізації, дослідник зазначає: «Нова якість українського суспільства вимагає відповідного конкретно-конструктивного аналізу досягнень і прорахунків науки і практики та створення якісно досконалішої теоретико-методологічної основи. Складовими цієї основи мають стати об'єктивність та історизм; ціннісний, системно-структурний і фундаментальний підходи; органічна єдність теорії і практики; поєднання критичного і раціонального, конструктивного, порівняльно-ретроспективного, історичного та логічного підходів» [2, с. 36].

Зокрема, М. Михальченко тлумачить модернізацію як синонім усіх процесів удосконалення суспільств. Вона розглядається ним як творчо-перетворююча функція розвитку, що є необхідною умовою соціального існування. При припиненні модернізації суспільство занепадає і зникає [5, с. 39].

У своєму фундаментальному дослідженні М. Михальченко трактує політичну модернізацію як «віртуальний проект», що його без серйозного наукового обґрунтування по суті нав'язали суспільству [5]. У цьому зв'язку, зазначає автор, постає питання неадекватності соціальної ціни за збитки того варіанта модернізації, започаткованого на межі 90-х років ХХ ст.: «Вимагає серйозної дослідницької уваги варіант (модель) соціально-політичної модернізації, що був обраний українською владою після грудня 1991 року. Колосальні соціальні та мораль-

но-духовні збитки, що їх несе народ України за реалізацію цілей віртуальної модернізації, неспівмірно висока ціна порівняно з тією, яку заплатили країни Балтії і Центральної Європи за реальну модернізацію суспільства в цілому і його політичного життя» [5, с. 76-77]. Розглядаючи модернізацію, насамперед, крізь призму здійснення реальних політичних, економічних та соціальних реформ, вчений вказує на небезпеку, яка очікує нашу країну у разі, якщо старі адаптаційні механізми, вироблені ще в часи тоталітарного режиму, вичерпають себе, а нові вчасно не будуть створені: «І тоді можливий та реальний протестні потенціали перетнуться, і може статися соціальний вибух» [5, с. 77].

Таким чином, М. Михальченко одним із перших серед вітчизняних теоретиків політики визначив стан вітчизняного модернізаційного проекту як «невдалий варіант модернізації», що потребує відповідного корегування, спираючись, насамперед, на рекомендації науки. Проте, він не один серед вітчизняних фахівців, хто звернув увагу на своєрідну «модернізаційну пастку», в яку потрапила наша країна.

В. Горбатенко та В. Цветков також акцентують увагу на проблемі, що прибрала назву «кризового синдрому модернізації». До проявів цього синдрому автори відносять: кризу легітимності, кризу ідентичності та кризу управління. Остання, у свою чергу, поділяється на кризу політичної участі, проникнення та розподілу [1, с. 71]. Не вдаючись до детального аналізу кожного із зазначених компонентів кризового синдрому, зазначимо лише, що їх дія та вплив, у кінцевому результаті, призводять до зниження ступеня національної консолідації, посилення регіоналістських тенденцій, зниження довіри майже до всіх без винятку органів влади, кризи політичного лідерства.

Слід зауважити, що сучасні ризики зумовлені глобалізацією, яка породжує взаємозв'язок між ними і відповідно стає сутнісною проблемою. На це звертає увагу В.В. Кривошеїн, вказуючи на те, що в умовах трансформації українського суспільства має місце явище демодернізації. По-перше, демодернізація може бути результатом як свідомо руйнуючих дій, так і саморозпаду системи. На початковому етапі демодернізації суспільства виживають архаїчні соціальні структури, а наука і високі технології деградують. Кланово-корпоративні структури, до яких належать насамперед ті, хто володіє сировинними джерелами або мав до них доступ, не тільки збереглися, а й значно розширилися. По-друге, модернізація в Україні має ризик – асиметричний характер: як тільки українське суспільство вступило на шлях модернізації за західним зразком, його відкат назад (демодернізація) і навіть просто затримка, стояння на цьому шляху спричинили різку інтенсифікацію виробництва ризиків. Тобто демодернізація є надзвичайно ризиковою [4].

Як зазначає український дослідник О. Пухкал, у процесі політичної трансформації та модернізації політичної системи необхідно шукати оптимальні шляхи для переходу від командно-авторитарної системи до системи раціональної, пом'якшення вірогідного зіткнення старих, традиційних для даної національної політичної культури цінностей і норм політичного життя з новими модернізованими інститутами [10, с. 48]. Також, на думку М.О. Паламарчука, необхідним є пошук балансу між політичними амбіціями авторів пострадянських інтеграційних проектів і потенційними економічними вигодами від співпраці з країнами - учасниками таких проектів. Успішні внутрішні реформи дадуть змогу Україні відігравати важливу роль у регіоні й поліпшити умови для інтеграції в ЄС у майбутньому. Їх провал актуалізує зовнішні виклики для суверенітету й територіальної цілісності нашої держави, посилять ризик фіксації її периферійного становища у процесах глобального розвитку [7, с. 144].

На нашу думку, в умовах глобалізації, успішна модернізація України дає можливість інтегруватися у світовий політичний, економічний та інформаційний простір, не бути виштовкнутим за його межі і стати зайвим елементом у світовому масштабі. Проте, на думку В. Трачук, сліпе копіювання іноземних зразків модернізації суспільства загалом або його окремих сфер (як-от: «болонізація» системи вищої освіти та науки) здатні призвести до знекровлення України та позбавити її перспектив на майбутнє. З огляду на цю обставину спроби «наздогнати» західний світ є доволі сумнівними [12, с. 143].

Але правлячий клас України ще недостатньо усвідомив цей факт, як і те, що модернізація за готовими західними зразками спрямована передусім на цілі західного світу і аж ніяк не на цілі загальнолюдського процвітання та благоденства, створення «колоніальних демократій», за яких масам населення надається сурогат демократії у вигляді розпусти, послабленого контролю з боку влади, доступні розваги, залишеність самим собі, система цінностей, яка позбавляє людей від зусиль над собою і моральних обмежень.

Доцільно відзначити, що головними чинниками, що визначають першочергові кроки політичної реформи, є:

- розбалансованість наявної системи влади, домінування корпоративних інтересів та всеохопна корупція;

- необхідність докорінної зміни системи організації влади;

- необхідність впровадження нових моделей формування, організації діяльності, відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування, прозорості, підконтрольності та підзвітності перед суспільством;

- фінансова та економічна криза, що потребують термінової реалізації антикризових

заходів з боку органів влади та місцевого самоврядування, спрямованих на забезпечення можливостей розвитку економіки, створення нових робочих місць, забезпечення належного рівня соціального захисту;

- формування чіткої практики політичної взаємодії владних гілок, шляхом використання принципів компромісності та ідейної конкуренції, що дозволить сформувати виважену концепцію розвитку країни;

- підтримання практики громадянських обговорень за участю політичних діячів та авторитетних науковців, результативність яких формуватиме рекомендації щодо вирішення нагальних проблем, наявних у суспільстві [8].

У той же час, слід зауважити, українська модель модернізації - це не класична модель 80-90-х років, а швидше неомодерністська модель, характерними рисами якої є:

- ця модель не відстоює тільки світові зразки модернізації - досвід США, Великобританії, Німеччини, Франції, Японії, а комплексно використовує як класичні цілі модернізації - демократія, ринок, розумне державне регулювання законами, самодисципліна, соціальний захист, так і зразки модернізації Угорщини, Польщі, Росії, де враховуються історичні умови і постсоціалістична спадщина. Тобто, модернізація розглядається як комплексний проект, який формується на досвіді Заходу, Сходу і постсоціалістичних країн;

- ця модель не акцентує увагу на «унікальності України», на ізоляціонізмі, а орієнтується на участі в модернізації країни зовнішніх інвесторів зі Сходу та Заходу;

- українська модель модернізації є спробою модернізації за ініціативою «верхів», які діють на блокувній, а не однопартійній основі;

- в цій моделі відчувається технократизм, однолінійність проекту, слабка врахування інтересів регіонів;

- відсутність політико-культурного забезпечення проекту модернізації, щоб підготувати населення до позитивів і негативів модернізації в політико-правовій і етнокультурній сфері.

Однак не тільки народ і еліти повинні підготуватися до випереджувальної модернізації. Сама модернізація, якщо її суб'єкти бажають успіху, повинна враховувати історичні особливості і пристосуватися до нових умов розвитку України.

Виходячи з особливостей політичної модернізації в Україні та головними чинниками, що визначають першочергові кроки політичної реформи, необхідно визначити ряд напрямків її подальшого розвитку:

1. Структурно-змістове вдосконалення політичної системи, яке передбачає розкриття всіх її потенційних можливостей, формування політичної структури соціальної дії. Найважливішими складовими цього процесу є політична стратегія і тактика, вміле поєднання яких спри-

яє адаптації політичної системи до нових проблем, а також створює ситуацію її готовності до складних непередбачуваних ситуацій.

2. Інституціоналізація політичної структури спрямована на формування розгалуженої мережі соціально-економічних, політичних та культурно-ідеологічних інститутів сучасного суспільства, які мають забезпечити стабільність і соціальний порядок.

3. Забезпечення широкої участі громадян у політичному житті. Даний напрямок передбачає узгоджені дії політичної влади, яка мобілізує людські і матеріальні ресурси задля вирішення суспільно значущих завдань; політичних партій та громадських об'єднань, які спрямовують і доводять систему політичної участі до логічного завершення відповідно до завдань того чи іншого суспільства. Завдяки такій інтеграції дії здійснюється зв'язок між громадянами і владою, а також між різними верствами населення, що сприяє взаємореалізації завдань громадянського суспільства і політичної сфери.

4. Створення цілісної, взаємопогодженої на різних етапах і рівнях системи політичної соціалізації. Вона має бути спрямована на забезпечення зворотного зв'язку особи з політичною системою, а також - на створення якомога більшої кількості самостійних відповідальних соціально-політичних суб'єктів, здатних до самостійної обробки одержуваної інформації, до творчого, раціонально-корисного використання власного й сукупного досвіду в індивідуальній поведінці.

На думку А.Ф. Колодій, можливо зараз суспільство отримало шанс запровадити такі форми людського співжиття, зокрема відносин влади й народу, які не представлені або є нетиповими для сучасних систем Заходу. Тож треба наразі наважитись бути самими собою і а) домогтись реалізації установчої влади народу, б) включити до Конституції певні, добре продумані механізми прямої участі громадян у творенні політичних змін, як доповнення до представницької демократії [3, с. 276-280].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи ви-

щесказане, можна констатувати, що в Україні нині не існує згоди стосовно мети політичного розвитку, і це найсерйозніша перешкода на шляху політичної модернізації. Щоб зупинити дезінтеграційні та деградаційні процеси і розпочати кардинальні перетворення, важливо стабілізувати політичну ситуацію і таким чином розширити модернізаційні можливості політичної системи. Основним змістом політичної модернізації в Україні повинна бути демократизація суспільного і політичного життя, а модель політичної модернізації має визначатися не владними структурами, а громадським суспільством. Сьогодні треба вести мову про демократичну модернізацію, що спирається на традицію і поважає ментальність народу. Цей синтез можна означити терміном «поміркована модернізація», що забезпечує рух вперед, але рух не хаотичний і стрибкоподібний, а стабільний і упевнений.

На жаль, сучасний етап розвитку держави характеризується перманентною кризовою ситуацією, яка охоплює політичну сферу. Політичні скандали, що компрометують не тільки вищих посадових осіб, а й державу в цілому, не припиняються. Країна переживає своєрідний синдром політичної перевтоми. Частішають акції, які можуть призвести до соціального вибуху.

Здійснений аналіз наукової літератури та розвитку політичного процесу в Україні дозволяє стверджувати, що проектування інституційних трансформацій, необхідних для забезпечення прискореної модернізації, є складним завданням, попри наявність зразків, які довели свою ефективність в інших суспільствах. Трансформація політичних інституцій в Україні не була підкріплена модернізацією і зазнала краху. Вона відбувалася відповідно до характеристик, передбачених для країн з авторитарно-тоталітарним минулим та характеризується незавершеністю, нерівномірністю, нестійкістю багатьох процесів, наявністю великої кількості ризиків і відступів від базових варіантів перетворень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Горбатенко В. Демократія. Управління. Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: монографія / В. Горбатенко, В. Цветков. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. – 248 с.
2. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: монографія / В. Горбатенко. – К.: Вид. центр «Академія», 1999. – 239 с.
3. Колодій А.Ф. Парадигми змін і сучасний політичний процес в Україні / А.Ф. Колодій // Соціальне прогнозування та проектування: модернізація політичної системи України. Матеріали Міжнародної наукової конференції, 28 березня 2014 року. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – С. 276-280.
4. Кривошеїн В.В. Ризики модернізації в контексті трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / В.В. Кривошеїн // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 3. – С. 186-189. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_3_26. – Назва з екрана.
5. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н.И. Михальченко. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2001. – 440 с.
6. Мороз В. Справедливість є. Але за неї нікому боротися [Електронний ресурс] / В. Мороз. – Режим доступу: <http://blogs.korrespondent.net/journalists/print/moroz4/a116671>. – Назва з екрана.

7. Паламарчук М.О. Виклики модернізації в Україні: політичні аспекти: монографія / М.О. Паламарчук; за ред. О.В. Литвиненка. – К.: НІСД, 2014. – 152 с.
8. Політична енциклопедія / Нац. акад. наук України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса. – К.: Парламентське видавництво, 2011.
9. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядн. В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
10. Пухкал О.Г. Модернізація політичної системи України: державно-управлінський вимір / О.Г. Пухкал // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. – Д.: Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2010. – Вип. 3. – С. 41-50.
11. Сучасна українська політика. Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2009. – С. 7-88.
12. Трачук В. Політична еліта та політична модернізація / В. Трачук // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. праць. – Л.: «Львівська політехніка», 2008. – № 20. – С. 139-144.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015

REFERENCES:

1. *Horbatenko V., Tsvetkov V. Demokratiya. Upravlinnya. Byurokratiya: v konteksti modernizatsiyi ukrayins'koho suspil'stva: monohrafiya (Democracy. Management. Bureaucracy, in the context of the modernization of Ukrainian society: monograph). Instytut derzhavy i prava im. V.M.Korets'koho*, Kyiv, 2001, 248 p.
2. *Horbatenko V. Stratehiya modernizatsiyi suspil'stva: Ukrayina i svit na zlami tysyacholit': monohrafiya (The strategy of modernizing society: Ukraine and the world at the turn of the millennium: monograph). Kyiv, 1999, 239 p.*
3. *Kolodiy A.F. Paradyhmy zmin i suchasnyy politychnyy protses v Ukrayini (Paradigms of changes and the modern political process in Ukraine). Sotsial'ne prohnozuvannya ta proektuvannya: modernizatsiya politychnoyi systemy Ukrayiny. Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi 28 bereznya 2014 roku, Zaporozhye, 2014. - 281 p., pp. 276-280.*
4. *Kryvosheyin V.V. Ryzyky modernizatsiyi v konteksti transformatsiyi ukrayins'koho suspil'stva (Risks of modernization in the context of the transformation of Ukrainian society). Visnyk Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho. Ser.: filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya, 2013, no. 3, pp. 186-189. Regime to access: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_3_26*
5. *Mikhailchenko N.I. Ukrainское obshchestvo: transformatsiya, modernizatsiya ili limitrof Yevropy? (Ukrainian society: transformation, modernization or limitrophe Europe?). Institut sotsiologii NAN Ukrainy, Kyiv, 2001, 440 p.*
6. *Moroz V. Spravedlyvist' ye. Ale za neyi nikomu borotysya (Justice is. But there is no one to fight for it). Regime to access: <http://blogs.korrespondent.net/journalists/print/moroz4/a116671>*
7. *Palamarchuk M. O. Vyklyky modernizatsiyi v Ukrayini: politychni aspekty: monohrafiya (The challenges of modernization in Ukraine: the political aspects: monograph). Kyiv, 2014, 152 p.*
8. *Politychna entsyklopediya (Political Encyclopedia). Natsional'naya akademiya nauk Ukrayiny instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' imeni I.F. Kurasa*, Kyiv, 2011.
9. *Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk (Political Science Encyclopedic Dictionary). Kyiv, 2004, 736 p.*
10. *Pukhkal O. H. Modernizatsiya politychnoyi systemy Ukrayiny: derzhavno-upravlins'kyy vymir (Modernization of Ukraine's political system: public management dimension). Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya: zb. nauk. pr., Dnipropetrovsk, 2010, no. 3, pp. 41-50.*
11. *Suchasna ukrayins'ka polityka (Modern Ukrainian politics). Analitichni dopovidi Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F.Kurasa NAN Ukrayiny, Kyiv, 2009, pp. 7-88.*
12. *Trachuk V. Politychna elita ta politychna modernizatsiya (The political elite and political modernization). Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku: zb. nauk. prats', Lvov, 2008, no. 20, pp. 139-144.*

Парлюк Владислав Ігорович - старший викладач
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129
E-mail: parlyk_vladislav@mail.ru

Parlyk Vladislav Igorovich - senior lecturer
Mariupol state university
Address: 129, Bydivelnukiv Av., Mariupol, 87500, Ukraine
E-mail: parlyk_vladislav@mail.ru

УДК 328.188

Стратегії інституційної мінімізації впливу політичного фамілізму на політичний процес в Україні

А.С. САМБРОС

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна,
E-mail: sambros.a@mail.ru

Авторське резюме

У даній статті аналізуються характерні наслідки впливу політичного фамілізму на політичний процес в Україні, робиться висновок про в цілому негативну сутність досліджуваного явища. Виходячи з цього, з метою виокремлення ефективних стратегій боротьби з проявами політичного фамілізму вивчається світовий досвід – від загальних документів типу конвенції ООН проти корупції до прикладів конкретних держав. Предметом дослідження є політика країн, що вважаються зразками ефективної боротьби з корупцією у світовому (Сінгапур) і регіональному (Грузія) масштабах. Аналізується історичний шлях цих держав – від критичного розвитку політичного фамілізму до проведення вдалих антифамілістичних реформ з їх подальшим закріпленням в інституційному тілі держави. Відповідно, визначаються можливість і очікувана ефективність втілення наявних зразків інституційної мінімізації політичного фамілізму в українських політичних реаліях, оцінюються переваги й недоліки відомих методів боротьби з фамілістичними практиками. Окремо аналізуються очікувані наслідки прийняття закону України стосовно державного фінансування політичних партій як одного із можливих засобів мінімізації політичного фамілізму.

Ключові слова: політичний фамілізм, корупція, антикорупційна політика, реформи, Сінгапур, Грузія, політична воля, законодавство.

Strategies of institutional minimization of the impact of political familism on the political process in Ukraine

A.S. SAMBROS

V. N. Karazin Kharkiv national university, Kharkiv, Ukraine, E-mail: sambros.a@mail.ru

Abstract

This article analyzes the typical effects of the impact of political familism on the political process in Ukraine. It is concluded that in general the essence of this phenomenon is negative. Therefore, in order to highlight examples of effective anti-familistic strategies the paper studies the existing international experience – from public documents such UN Convention against corruption to examples of specific states. The subject of the current research is the policy of states, which are considered as global (Singapore) and regional (Georgia) samples of the anti-familistic movement. We analyze the historical path of these countries – from the critical development of political familism to the successful anti-familistic reforms with their subsequent consolidation of the institutional body of state. Accordingly, the research defines the possibility and the expected effectiveness of implementation of existing examples of institutional minimization of political familism in Ukrainian political realities basing on the advantages and disadvantages of current anti-familistic methods. The paper also analyzes the expected impact of the Law of Ukraine regarding the public funding of political parties as one of the possible means of minimization of political familism.

Key words: political familism, corruption, anti-corruption policy, reforms, Singapore, Georgia, political will, legislation.

Постановка проблеми. Явище політичного фамілізму справляє руйнівний вплив на діяльність будь-якої держави, незалежно від рівня її економічного й політичного розвитку. В реаліях української політичної системи, наскрізь просякнutoї фамілістичними й корупційними практиками, згаданий феномен є головною перешкодою на шляху до європейської інтеграції й демократизації, оскільки істотно зменшує довіру громадян до вітчизняних державних інститутів.

Подальший неконтрольований розвиток політичного фамілізму неминуче призведе до нових соціальних вибухів усередині українського суспільства, що спровокують не лише тимчасову економічну кризу, а й територіаль-

ні, військові й людські втрати. Якщо вітчизняна політична еліта не вдасться до реформ, спрямованих на боротьбу з політичним фамілізмом і корупцією, українська держава постане перед загрозою регресу й дестабілізації, що може спричинити ще одну революцію, спрямовану проти свавілля кланів, що використовують свої політичні, ділові й медійні зв'язки заради збагачення за рахунок решти населення країни, позбавленого права на економічну справедливість і чесний суд.

Аби визначити найбільш ефективні методи блокування політичного фамілізму, доцільно звернутися до фахового аналізу антифамілістичних стратегій, реалізованих у різних країнах світу, щоб у майбутньому адаптувати між-

© А.С. Самброс, 2016

народний досвід до політичних реалій сучасної України, що стоїть на порозі масштабного суспільно-політичного катаклізму.

Аналіз досліджень і публікацій. На жаль, комплексних наукових праць, присвячених алгоритму боротьби з політичним фамілізмом, наразі не існує. Тому в дослідженні спиратимемося передусім на зразки чинного антикорупційного законодавства Грузії та Сінгапуру – країн, яким вдалося суттєво зменшити прояви політичного фамілізму й хабарництва, та журналістські матеріали, що дозволяють об'єктивно оцінити наслідки реалізації того чи іншого закону.

Мета дослідження. Зараз українська політична дійсність особливо потребує фахових досліджень, здатних скоординувати реформаторські ініціативи чинної влади. Тому наша розвідка, метою якої є аналіз перспективності застосування іноземних методів боротьби з політичним фамілізмом і корупцією в умовах сучасної української політичної системи, має важливе практичне значення.

Виклад основного матеріалу.

Світовий досвід боротьби з політичним фамілізмом

Проблема політичного фамілізму та близьких до нього проявів неформальних практик у політичній діяльності не є проблемою конкретної держави, окремого суспільства чи устрою, а має глобальні масштаби, тому її розв'язання вимагає значних зусиль усієї міжнародної спільноти. Із цією метою в 2003 році Генеральна Асамблея ООН прийняла конвенцію проти корупції, котра була ратифікована багатьма країнами, зокрема й Україною [3].

Але вищезгаданий міжнародний документ є рекомендаційним і не має абсолютної юридичної сили, надто там, де окремі групи й конкретні індивіди постійно нехтують принципом верховенства права. Очевидно, що українські громадяни не є однаково рівними перед законом: хтось може коїти тяжкі злочини (аж до вбивства) без жодних наслідків, оскільки має впливових батьків [4], а хтосьотримувє тривалі терміни зарібні крадіжки на зразок викрадення велосипеда чи холодильника [7][11]. Де-факто в країні діє станове середньовічне право: судові рішення завжди ухвалюється на користь найбільш впливової із зацікавлених сімей.

Таке відверте беззаконня гальмує розвиток українського суспільства й держави, сприяє консервації й поступовому занепаду всієї соціально-політичної системи. Донедавна подібна ситуація існувала й у інших країнах, що, однак, спромоглися кардинально обмежити прояви політичного фамілізму, розробивши й застосували комплекс заходів, що потребують детального фахового аналізу.

Грузія

Грузія є одним із беззаперечних лідерів бо-

ротьби з корупцією й фамілізмом серед країн пострадянського простору.

Так, після отримання незалежності Грузія пинилася під владою родинного клану колишнього партійного керівника Едуарда Шеварднадзе [5], який був усунений від керівництва країною після «трояндової революції». Здобувши перемогу на президентських виборах 2004 року, нова команда Міхеїла Саакашвілі оголосила політику «нульової толерантності» до корупції, розпочавши боротьбу зі старими кланами, що слугували джерелом розповсюдження політичного фамілізму.

Протягом двох років були проведені реформи, що мали викоринити фамілістичні практики з грузинських політичних реалій: влада скоротила кількість міністерств і держслужбовців, оновила професійні кадри. Водночас уряд у 10-15 разів підвищив зарплати держслужбовців. Ця реформа, здійснена методом «шокової терапії», викликала невдоволення тих чиновників, які потрапили під скорочення, що, однак, не призвело до масштабних акцій протесту. Навпаки – чимало громадян схвалили такий захід.

Проведені заходи дозволили знищити чи розщепити велику кількість сімейно-кланових угруповань всередині грузинської влади, що здійснювали незаконну діяльність заради власного збагачення ще до проголошення незалежності Грузії. Показовим прикладом був клан колишнього президента Едуарда Шеварднадзе, до складу якого входив Джаба Іоселіані – один із найвпливовіших грузинських «зłodіїв у законі» 80-х років, котрий згодом став правою рукою голови держави та значною політичною фігурою [8]. Регулярні суворі санкції щодо чиновників, котрі заплямували себе зловживанням державною владою, суттєво послабили грузинські політичні сім'ї.

Зрозуміло, що боротьба з неконтрольованим розвитком фамілізму й корупції не була б ефективною, якби проводилася владною верхівкою в ручному режимі. Для забезпечення успішності результатів протягом 5-7 років було здійснено реформу в системі МВС. Проте, незважаючи на досить успішну реформу, працівники правоохоронних органів Грузії все ж вдаються до певних зловживань і політизації, а суспільство не має інструментів громадського контролю за їхньою діяльністю, що не дозволяє Грузії стати одним зі світових лідерів боротьби з корупцією.

Але загалом реформа виявилася вдалою, оскільки дозволила створити професійну поліцію, орієнтовану на надання послуг громадянам, що істотно підвищило довіру населення до правоохоронців. Дослідження свідчать, що близько 87% громадян Грузії довіряють поліцейським і схвалюють їхню роботу. Це найвищий показник серед країн Східної Європи та третій результат з-поміж усіх європейських

держав. Крім того, 96,4% грузинів відчувають себе захищеними від злочинів, тому країна вважається однією з найбезпечніших у Європі.

Важливо, що 60% громадян готові співпрацювати з правоохоронними органами, якщо стануть свідками правопорушення [1]. Можна стверджувати, що це сприяє створенню відповідної культури поведінки, суттєво зменшуючи терпимість до використання державної служби в інтересах чиновників і наближених до них осіб. У таких умовах людина, яка зловживає владою, не може розраховувати на байдужість громадськості, що створює додатковий психологічний бар'єр для звернення до корупційних або фамілістичних практик.

Таким чином, завдяки втіленню комплексної державної політики, спрямованої на боротьбу з корупцією й неконтрольованим розвитком політичного фамілізму, Грузія стала взірцем не лише для України, що наразі активно переймає грузинський досвід, а й для багатьох інших країн, що розвиваються.

Проте слід зауважити, що Грузія у своїй боротьбі з неформальною складовою політичного процесу багато в чому спиралася на відповідну політику Сінгапуру, про що свого часу заявляв колишній грузинський президент Міхеїл Саакашвілі [9].

Для порівняння: за індексом сприйняття корупції 2014 року Грузія в міжнародному рейтингу посіла п'ятдесяте місце, Україна – сто сорок друге (із 174 можливих), а Сінгапур – сьоме, хоча теж не належить до країн, що знаходилися в авангарді світового розвитку в останні століття [6]. А отже, досвід згаданої держави, що пододала неконтрольований політичний фамілізм і корупцію там, де це здавалося неможливим, заслуговує на пильну увагу дослідників.

Сінгапур

Сінгапур можна вважати еталоном вдалих кардинальних змін у державній політиці щодо корупції й політичного фамілізму, що, однак, були непростими й поступовими.

Після отримання повної незалежності в 1965 році країна опинилася в ситуації, що багато в чому нагадувала нинішні українські реалії: вкрай важке економічне становище, нехтування законом на всіх рівнях державного управління, участь ледь не всього бюрократичного апарату в корупційних схемах, небажання правоохоронних органів протистояти корупції, невміння населення відстоювати свої права. У таких умовах лідерам Сінгапуру довелося обирати між повним беззаконням і майбутнім держави, що ризикувала зникнути з політичної арени, щойно здобувши суверенітет. Зробивши вибір на користь останнього, новий уряд запровадив систему заходів, що дозволили країні впоратися з корупційною загрозою й замінити неформальні владні зв'язки на міцні й ефективні державні інститути.

Передусім було чітко регламентовано функції чиновників, спрощено бюрократичні процедури, встановлено суворий моніторинг дотримання високих етичних стандартів з боку чиновництва.

Контроль за втіленням нововведень забезпечувало спеціалізоване Бюро з розслідування випадків корупції, до якого зверталися громадяни зі скаргами на дії держслужбовців. Паралельно було введено жорстку кримінальну відповідальність за корупцію, посилено незалежність судової системи, також влада значно підвищила заробітну плату суддів і забезпечила їм привілейований статус [10].

Сінгапурському уряду не одразу вдалося досягти суттєвих успіхів у боротьбі з хабарництвом. Спочатку антикорупційні закони були відверто слабкими, бо не передбачали відповідальності за значне коло корупційних дій і не дозволяли отримувати необхідні докази зловживань. Особовий склад Бюро з розслідування випадків корупції переважно включав колишніх представників місцевої поліції, що створювало психологічні бар'єри для ефективної боротьби з хабарництвом.

Змінити стан справ, фактично викоринити корупцію й політичний фамілізм і таким чином вийти у світові економічні лідери, Сінгапуру вдалося завдяки політичній волі лідерів та вдосконаленню антикорупційного законодавства.

Передусім почалися антикорупційні розслідування у вищих ешелонах влади. Вкрай важливо, що перевірки торкнулися навіть близьких родичів прем'єр-міністра Лі Куан Ю та його найближчих соратників.

Провідна роль у боротьбі з хабарництвом була відведена Бюро з розслідування випадків корупції, що відповідає за реалізацію антикорупційного законодавства на практиці, розслідує й попереджає корупцію як у державному, так і в приватному секторах.

За функціями ця структура багато в чому релевантна повноваженням української прокуратури, однак між ними існують різкі практичні відмінності. Особливу увагу структура зосереджує на працівниках правозастосовних органів і держслужбовцях, котрі обіймають пости, здатні надавати корупційні вигоди. Тому кожен чиновник ще до вступу на посаду розуміє, який нагляд на нього очікує, що має значний психологічний вплив.

Сінгапурський уряд приділяє значну увагу не лише боротьбі з корупцією та проявами політичного фамілізму, а й профілактиці розвитку згаданих явищ у державному секторі. З чиновниками, особливо з правозахисних органів, проводяться регулярні бесіди про пастки корупції. Також працівники Бюро регулярно читають студентам коледжів лекції про те, чим використання корупційних схем задля особистого збагачення й надання переваг наближеним

особам загрожує держслужбовцям, їхнім родинам і всьому суспільству [10].

Отже, політична воля керівників країни, котрі відкрили інформацію не лише про власні доходи, фінансові операції й комерційні інтереси, а й про статки своїх родичів, показавши приклад решті чиновників дозволила Сінгапуру досягти значних висот у боротьбі з неформальною складовою політичного процесу.

Сінгапурський підхід до обмеження корупції й політичного фамілізму спирається на підвищення ефективності адміністративного управління, адже в умовах, коли воно діє непродуктивно, значно розширюється коло можливих видів неформальної політичної діяльності. Уряд країни керується авторитарними методами контролю бюрократії й запобігання корупції, що зумовлює сприятливий інвестиційний клімат Сінгапуру.

Чи може така політика виявитися ефективною в українських реаліях, передбачити складно. На перший погляд, в Україні наявні профільні інститути, що відповідають сінгапурським, але міжнародні рейтинги, що досліджують корупцію, постійно фіксують відсутність успіхів у боротьбі з хабарництвом і політичним фамілізмом усередині країни. Пояснити такий стан речей можна різними чинниками: починаючи від міцних сімейних традицій українського суспільства й завершуючи усталеною кланово-сімейною структурою, яку держава успадкувала від колишнього СРСР.

Водночас треба розуміти, що притягнення корупціонерів до відповідальності є лише частиною системних заходів боротьби з політичним фамілізмом і хабарництвом, особливо в умовах, коли українці масово не довіряють правоохоронним органам і судовій системі. Передусім необхідно змінити менталітет широких верств населення. Тут необхідні зовсім інші методи – такі, що дозволять критичній масі громадян не лише сформуванню новий склад органів державної влади, а й контролювати їхню діяльність всіма можливими засобами, зокрема особисто відмовляючись від використання корупційних і фамілістичних практик у власних інтересах.

Звісно, повністю відтворити політичну систему міста-держави Сінгапуру в Україні, що є найбільшою європейською державою, не видається можливим. Окрім того, авторитарні механізми боротьби з корупцією й фамілізмом навряд чи можна адаптувати до українських реалій, адже вітчизняні політичні лідери не будуть настільки ж послідовними, як сінгапурська влада, бо подібні ініціативи найімовірніше не отримають масштабної громадської підтримки населення, що сприймає корупційні й фамілістичні практики як норму.

Державна партійна політика

Розглядаючи способи мінімізувати поширення політичного фамілізму всередині бю-

рократичного апарату, не слід забувати, що згадане явище розповсюджується й поза межами державних структур, зокрема в царині публічної політики. Саме політичні партії забезпечують більшості впливових сімей доступ до політики, що в умовах України часто призводить до використання партійних брендів для захисту інтересів конкретних кланово-сімейних груп. Прикладів подібної поведінки у вітчизняній політиці достатньо: до них можна віднести «Нашу Україну» часів президентства Віктора Ющенка, «Партію регіонів» Віктора Януковича, «Єдиний Центр» Віктора Балоги тощо. Тому боротьба з політичним фамілізмом в Україні не має обмежуватися інституційним реформуванням державної служби. Однією з базових стратегій блокування фамілістичних і корупційних практик може стати державне втручання в найменш формалізовану й підконтрольну державі політичну сферу – діяльність політичних партій.

Спробою вплинути на згадану царину став нещодавно ухвалений Верховною Радою закон про державне фінансування політичних партій, який передбачає виділення бюджетних коштів на статутну діяльність політичних партій, не пов'язану з участю у виборах народних депутатів, президента України й місцевих виборах. Також закон регламентує компенсацію витрат на передвиборчу агітацію партій під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України. Основні положення закону:

- об'єм державного фінансування статутної діяльності партій складатиме 2% від розміру мінімальної заробітної плати помножених на загальну кількість виборців, котрі взяли участь у парламентських виборах;

- право на отримання бюджетних коштів надається кожній партії, за яку проголосували не менше 5% виборців (починаючи з чергових парламентських виборів 2019 року, цей бар'єр знизиться до 2%) [2];

- закон забороняє партіям приймати внески від державних і комунальних підприємств, а також організацій і юридичних осіб, в яких більше 10% статутного капіталу прямо чи опосередковано належать державі;

- кожна політична партія, що отримує державне фінансування, мусить пройти незалежний зовнішній аудит звітності стосовно майна, прибутків, витрат і фінансових зобов'язань;

- закон встановлює штрафи за порушення порядку надання чи отримання внеску на підтримку політичної партії, а також за умисне надання недостовірних даних у звіті партії. За недотримання визначених законом правил контролю політична партія буде нести колективну (позбавлення державного фінансування) та індивідуальну (адміністративну чи кримінальну) відповідальність.

Звісно, реакція громадськості на цей закон є неоднозначною: багато хто вбачає в ньому

черговий механізм фінансування можновладців та їхніх політичних партій за рахунок платників податків. Однак, якщо поглянути більш глобально, така ініціатива видається цілком логічною, оскільки відповідає світовій практиці й закладає підґрунтя для розвитку в державі реальної демократичної політичної структури.

Слід розуміти, що фінансування політичних партій за рахунок державних коштів – це той крок, що дасть поштовх для розвитку не лише олігархічних кланово-родинних політичних сил, але й дійсно ідеологічних партій, що ґрунтуватимуться на демократичних засадах. Завдяки йому партійне керівництво зможе відмовитися від роботи на клани й сімейні групи, бо наразі політичні активісти не можуть навіть мінімально забезпечити власний апарат, аби займатися професійною політикою, тому що громадяни неготові підтримувати партії фінансово, хоча б у формі членських внесків.

Висновки. Неконтрольоване поширення практик політичного фамілізму є однією з головних причин глибокої корумпованості українського суспільства. Оскільки згадані явища є взаємозумовленими, боротися з ними доцільно комплексно, передусім на законодавчому рівні.

Очевидно, що чинний закон про державну службу не працює. Тому заблокувати необмежений розвиток політичного фамілізму й корупції можна лише відкриті тендери й конкурси на отримання посад і підвищень у державному секторі. Тобто Україні вкрай необхідно звернутися до досвіду грузинського й сингапурського проєктів результативної боротьби з політичним фамілізмом.

Але в будь-кому випадку неможливо буде обійтися без більш кардинальних змін. Один із необхідних заходів – введення кримінальної

відповідальності за порушення правил прийому на державну службу (створення умов, що надають переваги окремим особам кандидатам на посаду, навмисний зрив конкурсу тощо). Окрім того, кримінальну відповідальність мають нести й особи, які вже отримали посади таким чином, – у тому разі, якщо буде доведено їхню поінформованість стосовно порушення закону. Водночас порушників, які повідомлять про відповідні зловживання, слід в окремих випадках звільняти від кримінального покарання.

Ще одна сфера, що потребує кардинальних реформ, – діяльність українських політичних партій. Наразі вітчизняні політичні сили переважно виконують роль виразників інтересів окремих кланово-сімейних груп, у той час як власне ідеологічні партії не можуть функціонувати через відсутність фінансування. Наявний стан речей загрожує стабільності політичної системи, а тому вимагає серйозного реформування українського законодавства.

Основи тривалого процесу таких змін були закладені Законом України «Про державне фінансування політичних партій», котрий дозволить партіям, що мають підтримку в суспільстві, отримувати бюджетні кошти для здійснення своєї статутної діяльності. Проте для достаточної мінімізації деструктивного впливу фамілістичних і корупційних практик на політичний, економічний і культурний розвиток українського суспільства необхідно запровадити повноцінний комплекс заходів, що відповідатимуть специфіці вітчизняних реалій. Пошук таких механізмів боротьби з політичним фамілізмом і корупцією повинен стати предметом подальшого політологічного дискурсу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Борьба с коррупцией по-грузински: метод «шоковой терапии» [Электронный ресурс] // ТАСС. – 2012. – Режим доступу: <http://tass.ru/arhiv/659270>.
2. ВР запровадила державне фінансування партій і їхню звітність [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/10/8/7084187/>.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
4. Мажор, який збив двох людей на тротуарі, відкупився від слідчих [Електронний ресурс] // ТСН. – 2012. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/mazhor-yakiy-zbiv-dvoh-lyudey-na-trotuari-vidkupivsysya-vid-slidchih.html>.
5. Манзуллин Р. Эдуард Шеварднадзе: неудобные факты [Электронный ресурс] / Р. Манзуллин, В. Нечаев, Е. Никулина, Г. Усоев // Аргументы и Факты. – 1999. – Режим доступу: http://www.compromat.ru/page_9406.htm.
6. Рейтинг стран мира по урону восприятия коррупции [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – 2014. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index/info>.
7. Рихліцький В. За крадіжку холодильника у теці чоловіка посадили у в'язницю майже на 4 роки [Електронний ресурс] / В. Рихліцький // zaxid.net. – 2014. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?za_kradizhku_holodilnika_u_teshhi_cholovika_posadili_u_vyaznitsyu_mayzhe_na_4_roki&objectId=1334818.
8. Родкин А. Кто такие грузинские воры в законе? [Электронный ресурс] / А.Родкин // OSP-UA.info. – 2015. – Режим доступу: <http://osp-ua.info/comments/46836-kto-takie-gruzinskie-vory-v-zakone.html>.
9. Саакашвили: «Сингапур и Эстония являются примером для Грузии» [Электронный ресурс] // Civil.ge. – 2011. – Режим доступу: <http://www.civil.ge/rus/article.php?id=21635>.

10. Сиротин А. Опыт борьбы с коррупцией в Сингапуре [Электронный ресурс] / А. Сиротин // Суда нет. – 2009. – Режим доступа: http://sudonet.ru/borba_s_corrupciei_v_singapore.
11. Три роки в'язниці загрожує дівчині за крадіжку іржавого велосипеда [Електронний ресурс] // ТСН. – 2012. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/tri-roki-v-yaznici-zagrozhuje-divchini-za-kradizhku-irzhavogo-velosipeda.html>.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2015

REFERENCES:

1. Borba s korruptsyeipo-hruzynsky: metod «shokovoi terapii» (Fighting against corruption in Georgian: the method of «shock therapy»). TASS, 2012. Regime to access: <http://tass.ru/arhiv/659270>.
2. VR zaprovadyla derzhavne finansuvannia partii i yikhniu zvitnist (Parliament introduced state funding of parties and their reporting). *Ukrainska pravda*, 2015. Regime to access: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/10/8/7084187/>.
3. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii (United Nations Convention against Corruption). 2003. Regime to access: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
4. Mazhor, yakyi zbyv dvokh liudei na trotuari, vidkupyvsia vid slidchikh (Major, who shot down two people on the sidewalk, bought off by investigators). *TSN*, 2012. Regime to access: <http://tsn.ua/ukrayina/mazhor-yakiy-zbiv-dvoh-lyudey-na-trotuari-vidkupyvsia-vid-slidchih.html>.
5. Manzullin R. Eduard Shevardnadze: neudobnyie faktyi (Eduard Shevardnadze: inconvenient facts). *Argumenty i Faktyi*, 1999. Regime to access: http://www.compromat.ru/page_9406.htm.
6. Reyting stran mira po urovnyu vospriyatiya korruptsii (Ranking of countries in terms of corruption perception). *Tsentri гуманітарних технологій*, 2014. Regime to access: <http://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index/info>.
7. Rykhlytskyi V. Za kradizhku kholodylnyka u teshchi cholovika posadyly u viaznytsiu maizhe na 4 roky (stealing refrigerator at mother-in-law son-in-law was jailed for almost four years). *zaxid.net.*, 2014. Regime to access: http://zaxid.net/news/showNews.do?za_kradizhku_holodilnika_u_teshhi_cholovika_posadili_u_vyaznitsyu_mayzhe_na_4_roki&objectId=1334818.
8. Rodkin A. Kto takie gruzinskie voryi v zakone? (Who are the Georgian thieves-in-law?). *OSP-UA.info.*, 2015. Regime to access: <http://osp-ua.info/comments/46836-kto-takie-gruzinskie-voryi-v-zakone.html>.
9. Saakashvili: «Singapur i Estoniya yavlyayutsya primerom dlya Gruzii» (Saakashvili: «Singapore and Estonia are an example for Georgia»). *Civil.ge.*, 2011. Regime to access: <http://www.civil.ge/rus/article.php?id=21635>.
10. Sirotnin A. Opyit borbyi s korruptsiei v Singapore (Experience in the struggle against corruption in Singapore). *Sudanet*, 2009. Regime to access: http://sudonet.ru/borba_s_corrupciei_v_singapore.
11. Try roky viaznytsi zahrozhuie divchyni za kradizhku irzhavoho velosypeda (Three years in prison for theft threatens girl rusty bike). *TSN*, 2012. Regime to access: <http://tsn.ua/ukrayina/tri-roki-v-yaznici-zagrozhuje-divchini-za-kradizhku-irzhavogo-velosipeda.html>.

Самброс Андрій Сергійович – аспірант
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Адреса: 61022, м. Харків, Майдан Свободи, 4
E-mail: sambros.a@mail.ru

Sambros Andriy Sergiivitch – postgraduate
V. N. Karazin Kharkiv national university
Address: 4, Maidan Svobody, Kharkiv, 61022, Ukraine
E-mail: sambros.a@mail.ru

УДК 32(303)

Стан геополітичних досліджень в українській науці

О.В. ДАШЕВСЬКА

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ, Україна,
E-mail: dashevskay@mail.ru**Авторське резюме**

Інтенсивність і різноманітність політичних і геополітичних процесів, що відбуваються в Україні, дають велику емпіричну базу для геополітичних досліджень. Разом з тим, популярність даної наукової течії залишається суто популістською, передаючи науці лише чверть всіх досліджень. Метою дослідження є розгляд динаміки та специфіки геополітичних досліджень у сучасній українській політичній думці.

У роботі зроблено огляд дисертаційних досліджень вітчизняних вчених. Відмічено, що більша частина робіт припадає на політичні науки за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Виділено основні тенденції у вітчизняних геополітичних дослідженнях:

1. Визначення місця України на геополітичній мапі світу через аналіз геополітичного положення та історико-політологічні дослідження;

2. Дослідження регіональних проблем, двосторонніх відносин між країнами;

3. Дослідження загальних питань міжнародної безпеки, тероризму та ролі України в системі міжнародної безпеки;

4. Аналіз етнополітичних проблем всередині України та їх вплив на міжнародні відносини;

5. Дослідження євроінтеграційних прагнень України як єдино правильних з точки зору геополітичного положення;

6. Загальні геополітичні дослідження, в яких розглядаються практики застосування тих чи інших теорій і концепцій геополітики у різні часи та різними країнами світу.

Аналіз представлених дисертаційних досліджень та іншої наукової літератури вітчизняних авторів говорить лише про першу ступінь засвоєння такої важливої політичної науки, як геополітика.

Ключові слова: геополітика, Україна, геополітичні дослідження, наука, геополітичні напрямки, дисертації, політичні науки.

Geopolitical research in ukrainian science

O.V. DASHEVS'KA

Alfred Nobel university in Dnipropetrovsk, Dnepropetrovsk, Ukraine,
E-mail: dashevskay@mail.ru**Abstract**

The intensity and diversity of political and geopolitical processes in Ukraine give greater empirical basis for Geopolitical Studies. However, the popularity of this research is purely populist currents, leaving only a quarter of all science research. The aim of the study is to examine the specific dynamics and geopolitical studies in modern Ukrainian political thought.

This paper reviews the dissertation research of local scientists. It was noted that most of the work falls on political sciences, specialty 23.00.04 - political problems of international systems and global development. The main trends in domestic geopolitical studies:

1. Identification of Ukraine's place on the geopolitical map of the world by analyzing the geopolitical position and historical and political research;

2. Study regional issues, bilateral relations between countries;

3. Research general issues of international security, terrorism and the role of Ukraine in the system of international security;

4. Analysis of ethnic and political problems in Ukraine and their impact on international relations;

5. Investigation euro integration aspirations of Ukraine as the only right in terms of the geopolitical position;

6. General geopolitical studies that examined the practice of various geopolitical theories and concepts in different times and different countries.

The analysis presented dissertations and other scientific literature suggests domestic authors only the first stage of mastering such important political science as geopolitics.

Key words: Geopolitics, Ukraine, geopolitical research, science, geopolitical trends, theses, Political Science.

Постановка проблеми. В українській політичній науці і геополітиці спостерігаються дві тенденції: перша – це заперечення усього «радянського», російського і копіювання або наслідування західних шкіл; друга – це заперечення усього західного і наслідування росій-

ських колег. Відповідно, в такій боротьбі сформуватися повноцінній геополітичній школі, яка має власні погляди на проблеми, досить складно. В той же час інтенсивність і різноманітність політичних та геополітичних процесів, що відбуваються в Україні, дають велику ем-

© О.В. Дашевська, 2016

піричну базу для досліджень, а результати можуть внести значний вклад у розвиток світової геополітичної науки.

Аналіз досліджень і публікацій. Варто відзначити великий внесок у розвиток української політичної та геополітичної науки таких вітчизняних діячів, як М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Липинського, С. Рудницького, Ю. Липи, І. Лисяка-Рудницького та інших, які розглядали окремі аспекти сполучення геополітичних ідей з політичними процесами та інститутами, розбудову України крізь призму ліберально-ідеологічної концепції. Водночас значний період часу (майже століття) українська геополітична наука залишалась під «залізною завісою» СРСР і тільки з отриманням країною незалежності почала відроджуватись. Серед сучасних вітчизняних науковців можна назвати О. Білоруса, В. Копійко, Ю. Макара, Г. Перепелицю, А. Романюка, С. Федуняка та інших.

Доволі інформативну підбірку праць українських вчених, які стосуються тих чи інших аспектів геополітики, наводять О. Заремба та О. Федоренко у своїй праці «Вітчизняна геополітична думка як явище політичної ідентичності українського народу у ХХ на початку ХХІ століття». Так, названі автори виділяють «цінний внесок у вивчення геополітичних ідей ... праць І. Кураса, М. Михальченка, О. Майборода, Ф. Рудича, О. Заремби, М. Поповича, Ю. Левенця, В. Литвина, Л. Шкляра, Ю. Шаповала», а також праць, «у яких здійснюється комплексний історико-політологічний та соціально-філософський аналіз проблем української державності – В. Крисаченка, М. Михальченка, М. Панчука» [3, с. 7].

Мета дослідження – розгляд динаміки та специфіки геополітичних досліджень у сучасній українській політичній науці.

Виклад основного матеріалу. Огляд дисертаційних досліджень вітчизняних учених за останні 15 років показує наявність заці-

кавленості до геополітики з боку різних наук – політичних, географічних, філософських економічних, історичних, юридичних. Так, за електронним запитом «геополітика» (без урахування закінчення) в базі даних авторефератів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського було видано 855 результатів, з яких 174 автореферати дисертацій з 1999 по 2011 роки. Починаючи з 2012 року у даній базі досліджень з тегом «геополітика» не знайдено. Розподіл дисертацій за галузями наук представлено на рис. 1.

Як видно з рис. 1 найбільша кількість робіт припадає на політичні науки, але разом з тим, дослідженням геополітичних питань присвячено й багато праць в історичних науках – 33%, що говорить про більшу зацікавленість науковців у розгляді геополітичної ретроспективи нашої держави та світу. Зрозуміло, що геополітика безпосередньо пов'язана і з економічними науками, особливо з міжнародними економічними відносинами – 12% усіх геополітичних досліджень припадає на економічну галузь. Філософські та релігійні аспекти геополітики займають 9% українських геополітичних досліджень. З точки зору географії, юриспруденції, держави і права, культури та філології геополітика виявилась недостатньо затребуваною проблематикою наукових досліджень серед українців – по 2%.

Більша частина робіт з політичних наук з досліджуваної проблематики була захищена за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку, найменша – за спеціальністю 23.00.05 – етнополітологія та етностановознавство (рис. 2).

Найбільший інтерес для нас становить тематика дисертаційних досліджень у рамках політичних наук (табл. 1).

Більша частина представлених робіт розглядає конкретно регіональні проблеми – Чорноморський регіон, арабський регіон, центральноазійський регіон, ЄС, Придністров'я,

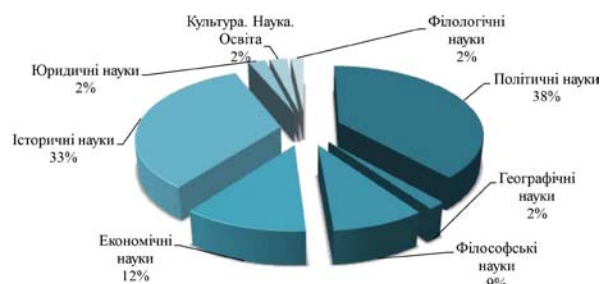

Рис. 1. Розподіл захищених дисертацій за галузями наук, 1998 – 2011 рр.

Джерело: Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського [8]

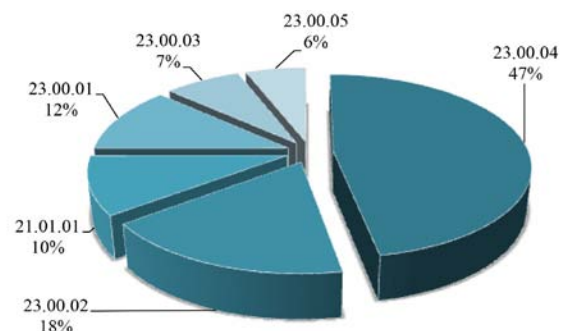

Рис. 2. Розподіл захищених дисертацій досліджень з політичних наук за спеціальностями, 1998 – 2011 рр.

Джерело: Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського [8]

Таблиця 1

Тематика дисертаційних досліджень з питань геополітики в рамках політичних наук (фрагмент)

№ з/п	Тема	Автор, рік	Провідна установа	Шифр спеціальності	Основні положення
1	Формування етнічної ідентичності домінуючих акторів Криму: політико-культурологічний аспект [13]	Ю. О. Білецька, 2011	Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського	23.00.05	Досліджено формування етнічної ідентичності домінуючих акторів Криму під впливом діяльності політичних акторів та інститутів у сфері культури. Вивчено геополітичний символізм Криму й його вплив на формування етнічної ідентичності. Висвітлено символічну роль Росії та Туреччини для кожної з етнічних спільнот в процесі етнічної ідентифікації.
2	Моделі безпеки у Чорноморському регіоні в сучасних міжнародно-політичних концепціях [7]	О. В. Бебешко, 2011	Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського	23.00.04	Проаналізовано моделі - похідні від американських концепцій "просування демократії та підтримання геополітичного плюралізму в Євразії ", "Великого Чорноморського регіону", проекту "Великої Європи" й Європейської політики сусідства, турецьких "модерністських" і "націоналістичних" підходів, російських концепцій "атлантизму", "державництва" та "неосвразійства", українських підходів у контексті євро-атлантичного й європейського векторів політики, збереження нейтрального статусу, посилення інтеграції в межах Православно-Східнослов'янської цивілізації.
3	Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї в контексті українсько-молдовських міждержавних відносин [4]	В. В. Кошур, 2011	НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса	23.00.05	Визначено причини конфліктогенності та геополітичне значення Придніпровського регіону Молдови в постбіполярній геополітичній системі. Висвітлено досвід українсько-молдовського співробітництва у вирішенні питань нормалізації суспільних відносин у регіоні на принципах забезпечення територіальної цілісності та державного суверенітету Республіки Молдова. Сформульовано пропозиції, врахування яких, на думку автора, сприятиме мінімізації суспільних загроз, пов'язаних з етнополітичним конфліктом у Придністров'ї, та формуватиме необхідні передумови досягнення євроінтеграційних цілей України та Молдови.

4	Трансформація арабських країн в контексті процесів глобалізації [12]	Ж. Б. Ігошина, 2011	Нац. ун-т "Одес. юрид. акад."	23.00.04	<p>Проаналізовано фактори впливу процесів глобалізації на суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток арабських країн, зокрема, на демократизацію арабських режимів, процеси регіональної інтеграції, вирішення гендерного питання, розвиток інформаційно-комунікативних технологій та регіональну безпеку.</p> <p>Однією з найгостріших проблем для арабських країн на сучасному етапі залишається проблема тероризму та боротьби з ним. Проаналізовано традиційні та структурні джерела нестабільності, а також вплив арабських "повстань" 2011 року на геополітичну трансформацію близькосхідного регіону.</p>
5	Політико-системні виміри геоелектричної кризи [9]	Н. С. Полубатко, 2011	НАН України ; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин	23.00.04	<p>Досліджено системні особливості сучасних міжнародних відносин і глобальної економічної кризи, а також виокремлено її головні політичні й економічні чинники.</p> <p>Досліджено геополітичні виміри глобальної економічної кризи, зокрема, її вплив на реалізацію геостратегій провідних держав світу, таких, як США, Росія та Китай, які, на думку політологів, визначають ієрархічну конфігурацію посткризової міжнародної системи та впливатимуть найбільше на зовнішню політику України.</p>
6	Стратегії "м'якої сили" в геополітиці Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу та Російської Федерації [11]	А. В. Луденко, 2010	НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин	23.00.04	<p>Проаналізовано еволюцію концепцій "м'якої сили" у геополітиці та міжнародних відносинах. Проаналізовано особливості стратегій "м'якої сили" США, ЄС та РФ, виокремлено спільні та принципово відмінні характеристики "м'якого" домінування, які полягають у спільності доктринальних положень щодо "м'якої сили" як вагомому складову зовнішньої та безпекової політики, відмінності підходів до їх практичної реалізації.</p>

7	Політичні імперативи позиціонування України в міжнародному інформаційному просторі [10]	О. В. Петкова, 2010	Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України	23.00.04	Систематизовано базові визначення інформації та виявлено генезу впливу інформації на міжнародні політичні відносини. Проаналізовано становлення, розвиток і впровадження інформаційних технологій у цілому в суспільному житті та конкретно в міжнародній політиці. Розглянуто сучасну інформаційну систему на трьох рівнях. Досліджено одну з нових функцій інформаційного простору - імідж-функцію та показано специфіку даної функції для України з урахуванням геополітичного положення й історичного розвитку держави.
8	Центральноазійський вектор політики КНР у галузі регіональної безпеки в постбіполярний період [14]	П. С. Ленський, 2010	Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України	23.00.04	Досліджено динаміку розвитку зовнішньої політики КНР з питань забезпечення регіональної безпеки в Центральній Азії. Виявлено та проаналізовано сучасні міжнародно-політичні виклики. Запропоновано нову інтерпретацію парадигмальних аспектів безпекової політики КНР з урахуванням геополітичних трансформацій і формування підсистеми міжнародних відносин в регіоні Центральної Азії за умов глобалізації.
9	Центр-периферійні відносини в територіально-політичній системі держави з позицій просторової ідентифікації [15]	В. М. Лісовський, 2007	Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. П. Могили	23.00.02	Досліджено проблему співвідношення центру та периферії у територіально-політичній системі держави в аспекті просторової ідентифікації. Значну увагу приділено вивченню процесу трансформації системи центр-периферійних відносин внаслідок формування нових геополітичних, геокультурних і геоекономічних чинників політичного простору . Досліджено ієрархію просторових ідентичностей у регіональному розвитку сучасної України та проаналізовано особливості геокультурного та геоекономічного простору в контексті центр-периферійних відносин у межах сучасного адміністративно-територіального устрою.

Кавказ, Закарпаття тощо. Достатньо робіт представляє дослідження українського питання в геополітиці, разом з тим, більша частина таких робіт акцентує увагу на двосторонніх відносинах з країнами світу та на питаннях етнонаціональних конфліктів та проблем із самовизначенням. Є роботи присвячені питанням міжнародної та національної безпеки. І лише декілька робіт, основною науковою проблемою в яких виступають саме геополітика та геополітичні фактори. Можна виділити наступні основні тенденції у вітчизняних геополітичних дослідженнях, які склались протягом 1999 – 2011 рр.:

1. Спроба визначення місця України на геополітичній мапі світу через аналіз геополітичного положення та історичні дослідження становлення української державності, пошуки національної ідеї – О.В.Петкова (2010), О.З.Ярошко (2010), О.О.Проскуріна (2009), Ю.М.Пазиніч (2007), В.М.Лісовський (2007), О.М.Яхно (2006), А.М.Зленко (2006), Г.О.Палій (2005), Ю.І.Шмаленко (2002), В.А.Булгаков (2002), Р.Й.Романюк (2001), М.С.Кармазіна (1999) та інш.;

2. Дослідження регіональних проблем, двосторонніх відносин між країнами – О.В.Бєбешко (2011), Ж.Б.Ігошина (2011), П.С.Лєнський (2010), Д.Б.Грегїрчак (2010), Н.П.Гордіюк (2010), О.В.Шевчук (2009), І.В.Вївчар (2009), І.В.Петрова (2007), Я.І.Тимків (2007), Кан Ден Сїк (2007), Р.В.Стадніченко (2005), Р.О.Козубський (2005), І.В.Ткаченко (2005), С.В.Глебов (2002) та інш.;

3. Акцентування уваги на загальних питаннях міжнародної безпеки, тероризму та ролі України в системі міжнародної безпеки – В.В.Петров (2010), І.А.Храбан (2008), В.М.Вакулич (2008), А.О.Мїшин (2006), В.О.Шишкіна (2006), В.М.Вдовенко (2006), Д.С.Ключко (2005), Т.С.Стародуб (2005), Ю.В.Марченко (2005), О.С.Бодрук (2003), В.Ф.Смоляннюк (2001) та інш.;

4. Концентрація уваги на етнополітичних проблемах всередині України та їх вплив на міжнародні відносини – О.Ю.Бїлецька (2011), В.В.Коцур (2011), О.О.Котелянець (2010), О.О.Бїрюкова (2007), В.О.Котїгоренко (2005) та інш.;

5. Домїнування підтримки євроїнтеграційних прагнень України як єдино пра-

вильних з точки зору геополітичного положення – М.М.Алієв (2006), Ж.О.Панченко (2006), О.В.Снігир (2004), А.В.Соболев (2004), С.Д.Василенко (2002) та інш.;

6. Роботи загальногеополітичного характеру, в яких розглядаються практики застосування тих чи інших теорій і концепцій геополітики у різні часи та різними країнами світу – А.В. Луценко (2010), А.М. Годлюк (2009), О.Б.Кандюк (2007), Р.М.Руюмеда (2007), В.Л.Кирик (2007), В.А.Ткачук (2006), С.І.Тихомїров (2000) та інш.

Необхідно відмітити майже повну відсутність робіт, присвячених аналізу суспільно-політичних відносин (тут не береться до уваги економіка) з Російською Федерацією, іншими країнами СНД. Щодо підручників з геополітики, то тут також невеликий доробок. Найбільш затребуваними є підручники з політичної географії та геополітики (А.Г. Гольцов, М.С. Дністрянський) [1,2]. Одними з перших підручників з геополітики в незалежній Україні є навчальний посібник від авторів В.В. Мадїсона та В.А.Шахова «Сучасна українська геополітика» [6] та «Геополітика: Підручник» колективу авторів А.І. Кудряченко, Ф.М. Рудич та В.О.Храмов [5].

Починаючи з 2013 року в Україні знов актуалїзувалось геополітичне питання в різних його аспектах. За пошуком у базї даних Google Scholar на запит «геополітика» українською мовою було видано 13100 результатів, російською мовою – 13200 за період 1999-2015 рр., зокрема з 2013 по 2015 рр. – 3470 українською і російською мовами і 16000 – англїйською мовою. За 2015 рік база даних Google Scholar видала результат 913 українською та російською мовами і 6000 – англїйською.

Висновки. Проведений статистичний огляд говорить про наявність певних проблем в українській геополітичній науці і взагалі, в наукових дослідженнях. Майже вікове перебування у складі СРСР після його розпаду так і не навчило Україну самостійності – самостійності не тільки в соціально-економічному житті та політичній організації громади, а і в самостійності обрання напрямів наукових пошуків, досліджень. Аналіз представлених дисертаційних досліджень та іншої наукової літератури вітчизняних авторів говорить лише про першу ступїнь засвоєння такої важливою політичної науки, як геополітика.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Геополітика: навч. посібник / М.С. Дністрянський; МОНМС України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2011. – 434 с.
2. Гольцов А.Г. Геополітика та політична географія: підручник / А.Г. Гольцов. – К.: ЦУЛ, 2012. – 415 с.
3. Заремба О.В. Вітчизняна геополітична думка як явище політичної ідентичності українського народу у ХХ – на початку ХХІ столїття [Електронний ресурс] / О.В. Заремба, О.А. Федоренко. – К., 2010. – 253 с. – Режим доступу: smoloskur.org.ua/bulPDF/Monograph.pdf. – Назва з екрана.
4. Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї в контексті українсько-молдовських міждержавних відносин:

- автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / В. В. Коцур; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К., 2011. – 18 с.
5. Кудряченко А.І. Геополітика: Підручник / А.І. Кудряченко, Ф.М. Рудич, В.О.Храмов. – К.: МАУП, 2004. – 296 с.
6. Мадіссон В.В. Сучасна українська геополітика: Навч. посібник для студентів гум. спец. вузів / В.В. Мадіссон, В.А. Шахов. – К.: Либідь, 2003. – 180 с.
7. Моделі безпеки у Чорноморському регіоні в сучасних міжнародно-політичних концепціях: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / О.В. Бебешко; Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімф., 2011. – 20 с.
8. Офіційний веб-сайт Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>
9. Політико-системні виміри гео економічної кризи: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Н.С. Полубатко; НАН України; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2011. – 18 с.
10. Політичні імперативи позиціонування України в міжнародному інформаційному просторі: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / О. В. Петкова; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. – К., 2010. – 20 с.
11. Стратегії «м'якої сили» в геополітиці Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу та Російської Федерації: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / А.В. Луценко; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2010. – 20 с.
12. Трансформація арабських країн в контексті процесів глобалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Ж.Б. Ігошина; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2011. – 19 с.
13. Формування етнічної ідентичності доміантних спільнот Криму: політико-культурологічний аспект: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / Ю.О. Білецька; Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімф., 2011. – 19 с.
14. Центральнаоазійський вектор політики КНР у галузі регіональної безпеки в постбіполярний період: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / П.С. Ленський; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2010. – 21 с.
15. Центр-периферійні відносини в територіально-політичній системі держави з позицій просторової ідентифікації: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.М. Лісовський; Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. П. Могили. – Миколаїв, 2007. – 21 с.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2015

REFERENCES:

1. *Dnistryans'kyi M. S.* Heopolityka : navch. posib. (Geopolitics: teach. guidances). *MONMS Ukrayiny*, L'viv. nats. un-t im. I. Franka. - L., 2011. - 434 p.
2. *Hol'tsov A.H.* Heopolityka ta politychna heohrafiya : pidruchnyk (Geopolitics and Political Geography: textbook). – Kyiv : *TsUL*, 2012 . – 415 p.
3. *Zarembo O.V., Fedorenko O.A.* Vitchyznyana heopolitychna dumka yak yavlyshche politychnoyi identychnosti ukrayins'koho narodu u XX na pochatku XXI stolittya (Domestic political thought as something political identity of the Ukrainian people in the XX century at the beginning XXI century). – Kyiv, 2010. – 253 p. – Access mode: smoloskyp.org.ua/bulPDF/Monograph.pdf . – Name of the screen.
4. *Kotsur V. V.* Etnopolitychnyy konflikt u Prydnistrov'yi v konteksti ukrayins'ko-moldovs'kykh mizhderzhavnykh vidnosyn (Ethno-political conflict in Transnistria in the context of Ukrainian-Moldovan intergovernmental relations); *NAN Ukrayiny, In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa.* - K., 2011. - 18 p.
5. *Kudryachenko A.I.* Heopolityka : Pidruchnyk (Geopolitics: textbook). – K.: *MAUP*, 2004. – 296 p.
6. *Madisson V.V., Shakhov V.A.* Suchasna ukrayins'ka heopolityka (The modern Ukrainian geopolitics): *Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv hum.spets.vuziv.* - Kyiv : *Lybid'*, 2003. – 180 p.
7. *Bebeshko O. V.* Modeli bezpeky u Chornomors'komu rehioni v suchasnykh mizhnarodno-politychnykh kontseptsyakh (Models security in the Black Sea region in the current international political concepts); *Tavr. nats. un-t im. V.I. Vernads'koho.* — Simf., 2011. — 20 p.
8. Ofitsynyy veb-sayt Natsional'noyi biblioteki imeni V.I. Vernads'koho (Web-site of the National Library named after V.I. Vernadsky). – Access mode: <http://www.nbuv.gov.ua/>
9. *Polubatko N. S.* Polityko-systemni vymiry heoekonomichnoyi kryzy (Political and geo-economic dimensions of systemic crisis); *NAN Ukrayiny; In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn.* — K., 2011. — 18 p.
10. *Petkova O. V.* Politychni imperatyvy pozytsionuvannya Ukrayiny v mizhnarodnomu informatsiyomomu prostori (Political imperatives positioning of Ukraine in the international information space); *In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn NAN Ukrayiny.* — K., 2010. — 20 p.
11. *Lutsenko A. V.* Stratehiyi «myakoyi syly» v heopolitytsi Spoluchenykh Shtativ Ameryky, Yevropeys'koho Soyuzu ta Rosiys'koyi Federatsiyi (Strategies «soft power» policy of the United States, European Union and Russian Federation); *NAN Ukrayiny, In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn.* — K., 2010. — 20 p.
12. *Ihoshyna Zh. B.* Transformatsiya arabs'kykh krayin v konteksti protsesiv hlobalizatsiyi (The transformation of Arab countries in the context of globalization); *Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.»* — O., 2011. — 19 p.
13. *Bilets'ka Yu. O.* Formuvannya etnichnoyi identychnosti dominantnykh spil'not Krymu: politykukul'turolohichnyy aspekt (Formation of ethnic identity dominant communities of Crimea: the political-cultural aspect); *Tavr. nats. un-t im. V.I. Vernads'koho.* — Simf., 2011. — 19 p.
14. *Lens'kyi P. S.* Tsentral'noaziys'kyi vektor polityky KNR u haluzi rehional'noyi bezpeky v postbipolyarnyy

period (Central Asian vector policy of China in the field of regional security in the post-bipolar period); *NAN Ukrainy, In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn.* — K., 2010. — 21 p.

15. *Lisovs'kyy V.M. Tsentr-peryferiyni vidnosyny v terytorial'no-politychniy systemi derzhavy z pozytsiy prostorovoyi identyfikatsiyi (Centro-peripheral relations in the territorial-political system of the state from the standpoint of spatial identification); Mykolayiv. derzh. humanit. un-t im. P.Mohyly.* — Mykolayiv, 2007. — 21 p.

Дашевська Ольга Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля
Адреса: 49000, вул. Набережна Леніна, 18
E-mail: dashevskay@mail.ru

Dashevs'ka Olga Volodymyrivna – PhD in economics, associate professor
Alfred Nobel university in Dnipropetrovsk
Address: 18, Naberezhna Lenina Str., Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine
E-mail: dashevskay@mail.ru

УДК 321.015/.02:341.218.2–047.275

Особливості функціонування невизнаних держав

О.М. ТЕЛЕНКО

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна,
E-mail: atelenko@inbox.ru

Авторське резюме

У статті досліджено особливості функціонування сучасних невизнаних держав, виокремлено їх визначальні ознаки. Висвітлено різні підходи до трактування можливостей невизнаних держав на міжнародній арені. Зазвичай державам важко розвиватися в умовах обмеженого визнання. Головним чином вони розраховують на гуманітарну допомогу міжнародної спільноти, а відносини з іншими державами розвиваються стихійно. Усі невизнані або частково визнані держави, за винятком Тайваню, слабкі економічно. Причинами цього є неефективне державне управління, тіньова економіка, обмеженість інвестування, зумовлена недовірою іноземних бізнес-структур, руйнування території та інфраструктури внаслідок воєнних дій. Попри це населення більшості невизнаних держав під впливом пропаганди підтримує від'єднання від материнської держави. Ступінь демократії в невизнаних державах різний, а демократичні інститути і процедури в них можуть мати лише зовнішні ознаки. Зовнішні покровителі суттєво впливають на життєдіяльність невизнаних держав, сприяючи економічному розвитку, створюючи різноманітні інвестиційні проекти, слугуючи ринком для збуту їх товарів. Держави-покровителі допомагають цим доволі крихким об'єднанням важливим для них з геополітичної точки зору військовими засобами.

Ключові слова: невизнані держави, міжнародне визнання, суверенітет, демократія, співпраця, міжнародні організації, дипломатичні відносини.

The peculiarities of functioning of unrecognized states

O.M. TELENKO

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv, Ukraine, E-mail: atelenko@inbox.ru

Abstract

The article deals with the peculiarities of functioning of modern unrecognized states. Main characteristics which states should have are shown. There are different views of scholars on the opportunities of unrecognized states on the international arena. It is difficult for the states to develop under the conditions of limited recognition. Primarily they rely on humanitarian aid of international community. The relationships of unrecognized states with other states develop spontaneously. Most unrecognized and partly recognized states have a weak economy. The reasons for this are: ineffective state governance, shadow economy, small investment as a result of distrust of foreign business-structures, ruin of territory and infrastructure as a result of war. Anyway the population of most unrecognized states supports secession. It can be attained with the help of propaganda and creation the image of enemy in the face of mother state. The level of democracy in unrecognized states varies and democratic institutes and procedures may have just formal character. Foreign patrons have a strong influence on vital activities of unrecognized states. They forward the economic development of unrecognized states, establish different investment projects, become a market for their products.

© О.М. Теленко, 2016

The patron states help those tiny entities with army as unrecognized states are very important for them from geopolitical point of view.

Key words: unrecognized states, international recognition, sovereignty, democracy, cooperation, international organizations, diplomatic relations.

Постановка проблеми. Невизнані або частково визнані держави функціонують за умов обмеженого дипломатичного визнання з боку держав – членів ООН або без нього. Це суттєво обмежує їх соціально-економічний і політичний розвиток, адже в епоху глобалізації існувати у міжнародно-правовому вакуумі нелегко будь-якій державі. Економічні ресурси більшості невизнаних держав є невеликими, крім того їх система управління не завжди ефективна. Актуальність теми пояснюється необхідністю вивчення проблем, з якими стикаються невизнані держави. Виявлення особливостей функціонування невизнаних держав допоможе оцінити значення акту визнання та встановлення дипломатичних відносин, з'ясувати складність умов, в яких їм доводиться існувати, з'ясувати причини, які спонукали ці політичні утворення обрати шлях сецесії як противагу існуванню в межах материнської держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливостям розвитку невизнаних держав присвячено низку праць. Ці питання вивчали Л. Бердегулова, А. Большаков, Т. Далявська, С. Капліна, Д. Кенол, П. Колсто, Д. Ніколаєв, С. Осіпова, С. Пегг, Г. Перепелиця, М. Платонова, А. Себенцов, М. Рігл. Дослідники розглядали сутність поняття «невизнані держави», причини їх виникнення, проблему дипломатичного визнання таких політико-територіальних утворень, їх роль у сучасних світових процесах тощо.

Мета дослідження – проаналізувати особливості функціонування у сучасному світі невизнаних або частково визнаних держав.

Виклад основного матеріалу. На карті світу є політичні утворення, які володіють основними ознаками державності, однак позбавлені міжнародного визнання. Їх називають «невизнаними державами». Ця назва досить умовна, оскільки вказує не на форму організації влади і наявність / відсутність суверенітету, а, радше, на проблему існування таких держав на світовій арені, в міжнародно-правових і політичних відносинах, на факт їх визнання чи невизнання [4, с. 29]. Водночас для того, щоб називатися державами, такі політико-територіальні утворення мусять володіти низкою ознак. Л. Бердегулова і С. Капліна умовно виокремлюють дві основні групи таких ознак: зовнішні і внутрішні. До зовнішніх вони відносять, зокрема, спроможність «невизнаної держави» забезпечувати власну безпеку, передусім військову; спроможність провадити відносно самостійну зовнішню політику, щонайменше, у межах «своїх» регіональної системи (зокрема стосовно питання впливу на перебіг переговорного процесу з «метрополією»), за участю наддержав і міжнародних орга-

нізацій. Серед внутрішніх ознак дослідниці виокремлюють спроможність невизнаної держави реалізувати суверенітет на підконтрольній їй території, гарантувати внутрішньополітичну стабільність і діяльність державних структур, а також забезпечувати мінімальні соціально-економічні потреби населення [1, с. 144].

У різних джерелах виокремлюють різні ознаки держави. Так, важливою умовою для ефективного функціонування держави важливою вважається наявність армії, спроможної захистити її внутрішній і зовнішній суверенітет, але ж навіть не всі давно визнані у світі держави нею володіють. Наприклад, Коста Рика, держава в Центральній Америці, ще 1948 р. відмовилась від використання армії, відтоді єдиною силовою структурою в цій країні є поліція. Це єдина в Америці нейтральна країна.

У політологічній і правовій літературі висловлюються різні погляди щодо можливостей невизнаних держав на міжнародній арені. Одні автори виходять з того, що факт невизнання того чи іншого утворення не виключає його автоматично з системи міжнародних відносин: відносини світового співтовариства й окремих країн з невизнаними державами можуть відносно успішно розвиватися у таких сферах, як міжпарламентська співпраця, співпраця в галузі освіти, у сфері економічної інтеграції, виробничої кооперації тощо. Усі ці форми співпраці базуються на нормативно-правових актах – договорах, угодах, указах. Водночас правова основа взаємодії невизнаних держав із світовим співтовариством і між собою формується стихійно [5, с. 126]. Очевидно, що поведінка невизнаних держав на міжнародній арені значною мірою залежить від їх внутрішніх характеристик, зокрема від ступеня демократії в країні, інтересів політичної еліти, соціально-економічних показників.

Інші дослідники вважають, що державам важко існувати за умов невизнання або часткового визнання насамперед через низький ступінь довіри до них з боку суб'єктів міжнародних відносин. Як зазначає М. Рігл, «більшість невизнаних держав перебувають у становищі держав-ізгоїв, що звужує їх економічну діяльність. Невизнані держави неспроможні привабити іноземних інвесторів, не можуть приєднатися до міжнародних організацій (таких як Всесвітній поштовий союз чи Світова організація торгівлі), проводити торгівлю на глобальному ринку (у сфері товарів широкого вжитку, військового обладнання тощо), отримувати позики від Міжнародного валютного фонду чи Світового банку, їх мешканці обмежені у подорожуванні чи представленні своїх «держав» у

спорті. У довгостроковій перспективі це спричиняє розчарування населення і зменшення його кількості, еміграцію кваліфікованих працівників та втрати людських ресурсів. Усі перелічені чинники суттєво обмежують економічну діяльність цих утворень» [13, с. 29]. За умов взаємопов'язаності і взаємозалежності держав сучасного світу обмеження членства держави в міжнародних організаціях та обсягу політичних трансакцій за її участю негативно впливає на її розвиток.

Прикладом ігнорування невизнаної держави міжнародним співтовариством може слугувати його ставлення до Турецької Республіки Північного Кіпру, проголошеної 1983 р. й офіційно визнаної лише Туреччиною. Багато міжнародних організацій, в тому числі Всесвітній поштовий союз, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародна асоціація повітряного транспорту, відмовилися визнавати або співпрацювати у сферах своєї компетенції з турками-кіпріотами. Невизнаний Ерканський аеропорт діє неофіційно і, як вважається, становить ризик для безпеки, поштові марки Турецької Республіки Північного Кіпру оголошені неправомірними і недійсними [12, с. 4-5]. Потрапити на територію Північного Кіпру літаком можна, лише зробивши коротку зупинку в Туреччині, оскільки прямих рейсів до Ерканського аеропорту немає.

Н. Касперсен і Е. Херберг відзначають, що невизнані держави зазвичай сприймаються як анархічні несприятливі землі, як «чорні плями» на карті суверенних держав. Їх характеризують як прихисток для організованої злочинності, через який проходять наркотики, зброя та інші небезпечні товари [8, с. 8]. У багатьох невизнаних державах спостерігається високий рівень криміналізації різних сфер життя суспільства. Наприклад, «Придністровська республіка має повністю криміналізовану економіку, яка базується на контрабанді і підробці брендової індустрії. Крім того, вона є безплатним притулком для бандитів і колишніх чиновників КДБ у підпіллі» [11, с. 728]. Це ще більше підриває довіру до невизнаних держав на міжнародній арені, адже вони можуть виявитись непередбачуваними при виконанні договірних зобов'язань і нехтувати нормами міжнародного права.

Попри все населення багатьох невизнаних держав підтримує сецесію. Показовими у цьому сенсі є Сомаліленд, Палестина, Турецька Республіка Північного Кіпру і Косово. На думку М. Рігла, «поєднання зовнішньої загрози, злиденного становища й обмежених ресурсів не обов'язково призводить до розмивання легітимності влади, однак це неодмінно збільшує тиск на бюджети невизнаних держав, які змушені ставити військові витрати пріоритетним завданням. Відповідно інші аспекти державотворення залишаються недофінансованими (інфраструктура, державні інституції, комунальні послуги тощо)» [13, с. 29]. Подібної точки зору дотри-

мується П. Колсто. Він вважає, що попри слабкість економіки і державних структур невизнані держави не занепали лише завдяки тому, що їм вдалося домогтися підтримки місцевого населення шляхом пропаганди і переваг власної ідентичності; спрямування непропорційно великої кількості своїх обмежених ресурсів на військовий захист; підтримки сильного патрона [11, с. 723]. Отже, пріоритетним завданням невизнаних держав є накопичення військової потужності, яка використовується головню як засіб політичного тиску на суверенні держави і захисту у разі порушення її внутрішнього суверенітету.

Можливості економічної діяльності невизнаної держави обмежені. Їй важко реалізувати багатосторонні інвестиційні та інфраструктурні проекти. Оскільки невизнана держава розраховує лише на гуманітарну допомогу міжнародного співтовариства, соціальні і культурні проекти, співпраця з різними країнами і регіонами перебуває у зародковому стані. Отже, існування і розвиток якоїсь території безпосередньо залежна від політико-правового визнання [2].

Є декілька причин, чому невизнаним державам не вдається створити ефективну економіку. По-перше, через шкоду, заподіяну війною. Зазвичай сецесію вдається реалізувати шляхом громадянської війни, яка частково або повністю охоплює територію невизнаної держави. Тривалість і запеклість таких воєн бувають різними, однак наслідками найчастіше є знищення цілих сіл і навіть міст. По-друге, через слабке інвестування невизнаної держави з боку іноземних фірм, оскільки правові контракти можуть не мати обов'язкової міжнародної сили. Крім того, інвестори можуть також боятися образити материнську державу і зашкодити своєму становищу на більшому ринку. По-третє, через велику тіньову економіку, часто з особистими зв'язками державних лідерів. По-четверте, через відсутність ефективних державних структур [11, с. 729]. Унікальною за рівнем економічного розвитку невизнаною державою є Тайвань (Китайська Республіка). Ця країна має необмежений доступ до міжнародних ринків і тісні економічні зв'язки з материнською державою: 30 % торгівлі Тайвань здійснює з Китаєм, на материкову частину йде 40 % його експорту. ВВП Тайваню перевищує 20 тис. дол. на особу [13, с. 29].

Ступінь демократії в невизнаних державах різний. Це видно з оцінок неурядової організації Фрідом хаус (Дім свободи), яка публікує щорічні звіти, в яких ступінь демократії в світі оцінюється за шкалою від 1 (найкращий показник) до 7 (найгірший показник) балів. За її оцінками, Тайвань і Північний Кіпр у 2015 р. були вільними (демократичними) державами й отримали 1,5 і 2 бали відповідно. Частково вільними (частково демократичними) визнані Косово (4 бали); Абхазія та Сомаліленд (4,5 бала); Нагірний Карабах (5 балів). Невільними (недемократичними) Дім свободи вважає

Придністров'я і Південну Осетію, які оцінив у 6,0 і 6,5 бала відповідно [9]. У деяких невизнаних державах демократичні інститути і процедури можуть слугувати лише зовнішніми атрибутами демократичних перетворень. Це, зокрема, стосується невизнаних держав, які виникли на пострадянському просторі.

Невизнані держави часто є маріонетками зовнішніх сил: Абхазія, Південна Осетія і Придністров'я – маріонетки Росії; Північний Кіпр – Туреччини; Нагірний Карабах – Вірменії. Зовнішньополітичний покровитель відіграє в їх розвитку важливу роль. Він надає їм пряму економічну допомогу, інвестиції, сприяє у здійсненні експортно-імпортних операцій, забезпечує гарантований попит на продукцію, перепродаж товарів в інші країни тощо. 99% бюджету Південної Осетії і переважна частина бюджету Абхазії забезпечуються переказами з російського бюджету і позабюджетних фондів. Росія – головний покупець абхазських товарів (80% експорту) і послуг у сфері рекреації [7, с. 42]. Як зазначає М. Платонова, «визнання Росією незалежності Абхазії і Південної Осетії прискорює втрату ними «фактичної незалежності», хочуть вони цього чи ні. Парадокс полягає в тому, що до серпня 2008 р., коли відбулася грузино-російська війна, Абхазія і Південна Осетія були невизнаними, але фактично незалежними державами; після серпня 2008 р. вони стали частково визнаними, але фактично незалежними більше вважатися не можуть. Якщо війни на початку 90-х років були їх «війнами за незалежність», то війна серпня 2008 р. стала війною, яка поклала кінець їх, нехай обмеженої, де-факто незалежності [6, с. 99]. Підтвердженням інтеграції Російської Федерації і Південної Осетії, а також маріонеткового статусу останньої є їх союзницький договір, підписаний 18 березня 2015 р., в якому передбачені провадження узгодженої зовнішньої політики, вільний ретин російсько-південноосетинського кордону, інтеграція митних органів двох держав, формування спільного оборонного простору [3, ст. 1; 2; 3; 5]. Якщо одна з договірних сторін зазнає агресії (збройного нападу) з боку якоїсь держави, групи держав або незаконних збройних формувань, то це буде розглядатися як агресія (збройний напад) також проти іншої договірної сторони [3, ст. 2]. Зближення невизнаної держави і держави-патрона може, в кінцевому підсумку, призвести до її номінального або фактичного поглинання останньою. Однак для деяких невизнаних держав незалежність є лише проміжним етапом об'єднання з державою-покровителем.

Турецька Республіка Північного Кіпру використовує турецьку валюту, а також реалізує головну частину експортно-імпортних операцій через Туреччину. До 1994 р., незважаючи на відсутність широкого міжнародного визнання, турки-кіпріоти могли торгувати не лише з Туреччиною, а й з іншими країнами. Найбільшим торговельним партнером Північного Кіпру була Велика Британія. Однак 1994 р. Європейський суд виніс вирок про заборону торгівлі з Північним Кіпром. Відтоді економічне зростання цієї невизнаної республіки є «штучним», оскільки його показники відображають лише рівень економічної допомоги з Туреччини [10].

Тайваню значну допомогу, особливо на початкових етапах існування, надали США та їх союзники. Навіть після визнання Тайваню 1979 р. частиною КНР США продовжують розвивати з ним відносини. Тайвань надалі користується Експортно-імпортним банком фінансування, гарантіями Корпорації приватних закордонних інвестицій, статусом нормальних торговельних відносин і прямим доступом на ринки США. Геополітичні союзники часто надають також пряму військову підтримку невизнаним державам (Росія – Абхазії і Південній Осетії, Туреччина – Турецькій Республіці Північного Кіпру) або ж є гарантами їх безпеки і посередниками у переговорному процесі (США та ЄС у Косово, Росія в Придністров'ї і Нагірному Карабаху) [7, с. 42-43]. Невизнані держави входять у сферу геополітичних інтересів низки країн, розширюючи простір їх впливу. Тому держави-покровителі не шкодують ні військових, ні економічних засобів для зміцнення свого авторитету в таких політичних утвореннях, за можливості посилюючи там військову присутність.

Висновки. Невизнані держави мають обмежені економічні та політичні можливості на міжнародній арені. Їм важко залучати іноземні інвестиції, брати участь у роботі міжнародних організацій і різноманітних культурних проєктах. Багато з них розраховують на допомогу і підтримку держав-покровителів, які за допомогою різноманітних дотацій сприяють розвитку невизнаних держав. Водночас останні слугують захисним бар'єром для держав-заступників у безпековому плані і ринком для збуту товарів – в економічному. Запорукою існування цих політичних утворень є внутрішня – підтримка населення, для якого незалежність є важливішою за економічне процвітання. Серед невизнаних і частково визнаних держав є як розвинені демократії, так і такі, ступінь демократії в яких низький.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бердегулова Л.А. Дипломатическое признание вновь возникающих государств как субъектов международно-правовых отношений [Текст] / Л.А. Бердегулова, С.Е. Каплина // Вестник ЗабГУ. – 2014. – № 2 (105). – С. 140-146.
2. Большаков А. Непризнанные государства европейской периферии и пограничья / А. Большаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/fifteen/008.htm>

3. Договор между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о союзнничестве и интеграции, 18 марта 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: kremlin.ru/supplement/4819
4. Николаев Д.Г. Феномен непризнанных государств в мировой политике [Текст] / Д.Г. Николаев // Вестник Московского университета. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика. – 2010. – № 1. – С. 27-41.
5. Осипова С.А. Непризнанные государства как политико-правовой феномен: теоретико-методологический аспект [Текст] / С.А. Осипова // Вісник СевНТУ: зб. наук. праць. Сер. Політологія. – 2011. – Вип. 123. – С. 124-127.
6. Платонова М.А. Де-факто независимые государства Кавказа: переосмысление терминологии [Текст] / М.А. Платонова // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 4. История. – 2012. – № 1 (21). – С. 98-101.
7. Себенцов А.Б. Феномен неконтролируемых территорий в современном мире [Текст] / А.Б. Себенцов, В.А. Колосов // Полис. Политические исследования. – 2012. – № 2. – С. 31-46.
8. Caspersen N. Engaging unrecognised states. An opportunity and challenge for the EU? [Text] / N. Caspersen, A. Herrberg. – Brussels: Initiative for peacebuilding, 2010. – 18 p.
9. Freedom in the world 2015 [Electronic resource]. – Regime to access: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2015#.VpJq17aLTdf>
10. Kanol D. Tutelary democracy in unrecognized states [Text] / D. Kanol // EUL Journal of Social Sciences. – 2015. – June. – P. 62-74.
11. Kolsto P. The sustainability and future of unrecognized quasi-states [Text] / P. Kolsto // Journal of Peace Research. – 2006. – Vol. 43, № 6. – P. 723-740.
12. Pegg S. De facto states in the international system [Text] / S. Pegg // Working Paper. – The University of British Columbia. Institute of International Relations. – 1998. – № 21. – 26 p.
13. Riegl M. Prospects and limits of economic development of unrecognized states: between organized hypocrisy and private interests [Text] / M. Riegl // European Scientific Journal. – 2014. – Vol. 10. – № 4. – P. 17-35.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2015

REFERENCES:

1. Berdegulova, L.A., Kaplina, S.E. Diplomatic recognition of emerging states as subjects of international legal relations. *Vestnik ZabGU*, 2014, no. 2 (105), pp. 140-146.
2. Bolshakov, A. Nepriznannye gosudarstva evropeyskoy periferii i pogranichia (Unrecognized states of European periphery and frontier line). Regime to access: <http://www.intertrends.ru/fifteen/008.htm>
3. Dogovor mezhdru Rossiiskoy Federatsiei i Respublikoy Yuzhnaia Osetia o soiuзничестве i integratsii, 18 marta 2015 g. (Treaty between Russian Federation and Republic South Ossetia on alliance and integration, 18th of March 2015). Regime to access: kremlin.ru/supplement/4819
4. Nikolaev, D.H. Fenomen nepriznannykh gosudarstv v mirovoy politike (Phenomenon of unrecognized states in world politics). *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 25. Mezhdunarodnye otnoshenia i mirovaya politika*, 2010, no. 1, pp. 27-41.
5. Osipova, S.A. Nepriznannye gosudarstva kak politico-pravovoy fenomen: teoretiko-metodologicheskii aspekt (Unrecognized states as a political and legal phenomenon: theoretical and methodological aspects). *Visnyk SevN-TU: zб. nauk. pr., Seria: Politologia*, 2011, Vyp. 123, pp. 124-127.
6. Platonova, M.A. De-fakto nezavisimye gosudarstva Kavkaza: pereosmyslenie terminologii (De-facto independent states of the Caucasus: redefining of the terminology). *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seria 4. Istoria*, 2012, no. 1 (21), pp. 98-101.
7. Sebensov, A.B., Kolosov, V.A. Fenomen nekontroliruemyykh territoriy v sovremennom mire (Phenomenon of uncontrolled territories in modern world). *Polis. Politicheskie issledovania*, 2012, no. 2, pp. 31-46.
8. Caspersen, N., Herrberg, A. Engaging unrecognised states. An opportunity and challenge for the EU? Brussels, 2010. 18 p.
9. Freedom in the world 2015, Regime to access: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2015#.VpJq17aLTdf>
10. Kanol, D. Tutelary democracy in unrecognized states. *EUL Journal of Social Sciences*, 2015, June, pp. 62-74.
11. Kolsto, P. The sustainability and future of unrecognized quasi-states. *Journal of Peace Research*, 2006, Vol. 43, no. 6, pp. 723-740.
12. Pegg, S. De facto states in the international system. Working Paper, The University of British Columbia, Institute of International Relations, 1998, no. 21, 26 p.
13. Riegl, M. Prospects and limits of economic development of unrecognized states: between organized hypocrisy and private interests. *European Scientific Journal*, 2014, Vol. 10, no. 4, pp. 17-35.

Теленко Ольга Мирославівна – кандидат політичних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м.Львів, вул. Університетська, 1
E-mail: atelenko@inbox.ru

Telenko Olha Myroslavivna – PhD in political science, associate professor
Ivan Franko national university of Lviv
Address: 1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: atelenko@inbox.ru

ФІЛОСОФІЯ

УДК 330.101

Постнекласичний аналіз освітніх сенсів українського буття в аспекті метафізики історії

І.З. СКЛОВСЬКИЙ

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград,
E-mail: sklo_iz@ukr.net

Авторське резюме

Виявлення метафізичних критеріїв інформаційної культури, як постнеокласичного осмислення розподілу ролей влади і суспільства, особистості, що засвоює дух патріотизму, оскільки на рубежі тисячоліть актуалізується осмислення етнонаціонального простору посттоталітарної доби України. Економіка надії обмежує схематизм «гвинтика», а тоді суспільство шанує чесність і порядність, професійну вимогливість до себе і інших, що є складовими взаємної відповідальності за майбутнє України. В цей же час у середовищі провідних педагогів та філософів нашої держави відбулося більш-менш повне усвідомлення того, що традиційна система освіти не може забезпечувати викривлені форми потреб сучасної економіки, щоб бути адекватними життю, долі і творчості наших видатних і філософів, і педагогів минулих часів. Це дуже важливе у трансцендентному контексті з тим, щоб виявити дух постнекласичного пізнання, як духовної активності, де виявляється його прихильність до антропологічно-історичного знання, - саме і виявляє активність тих цивілізованих патріотів, що в перспективі майбутнього стають європейцями, щоб подолати той рівень стереотипізації духу малоросійської меншовартості, які треба рішуче відкинути еволюційним шляхом власних знань, це відповідає часу цивілізаційно-європейських перетворень на зламі тисячоліть.

Ключові слова: антропологізм, освітній простір, метафізика, футурологія, професіоналізм, цивілізація, цінність, молодий фахівець, етнонаціональний, українське буття.

Postnonclassical analysis of educational sessions in the aspect of ukrainian life: metaphysics stories

I.Z. SKLOVS'KYY

Kirovograd national technical university, Kirovograd, Ukraine, E-mail: sklo_iz@ukr.net

Abstract

Identification criteria metaphysical information culture as Postnonclassical understanding of the roles of government and society, the individual that learns the spirit of patriotism as the Millennium updated understanding of ethnic space of post-totalitarian era Ukraine. Economy hopes limits schematism «cog», and then the society honors the professional honesty and integrity demands on themselves and others that are part of mutual responsibility for the future Ukrayiny. V the same time among the leading educators and philosophers of our country took place more or less complete realization that the traditional education system can not provide the curved shape needs to be adequate ekonomiky. Schob modern life, destiny and creativity of our outstanding and philosophers and teachers of the past chasivTse very important in the context of transcendent order to discover the spirit Postnonclassical knowledge as spiritual activity, where turns its commitment to anthropological and historical knowledge - it also shows activity of civilized patriots that in the future the future become Europeans to overcome the level of stereotyping spirit malorossiyskoy menshovartostnosti that should strongly reject evolutionary way their knowledge, this corresponds to the time civilizatsionno-європейських changes at the turn of the millennium.

Key words: anthropologies, educational space, metaphysics, futurology, professionalism, civilization, value, young professional, ethno-national, Ukrainian life.

Постановка проблеми. Розуміння національної свободи в «сім'ї великій, вільній, новій» Великий Кобзар заявив про становлення української політичної нації, що поступово долає всі страждання через визначення контексту націєтворення. Також не можна подолати комплекс духовної меншовартості, коли поважні історики (зараз, як і етнополітологи) ігнорують навіть і «Києво-Руський», гетьмансько-козацький і досвід власне український,

де УРСР стає одним з засновників ООН, витримавши всі негаразди «гібридного» протистояння з імперськими амбіціями.

Аналіз досліджень і публікацій. Конкретизацією якісної особливості поняття «український етнос», на думку Великого Кобзаря, маємо забезпечувати побудову концептуального змісту методології парадигмального відтворення суверенної держави та елітоутворення. У своїй основній ролі цей механізм виступає

© І.З. Скловський, 2016

як сполучна ланка між предметним і інформативним значенням сенсу національного буття. Майстерність та парадигми неперервної загальної та професійної освіти перехрещувались з творчим оновленням курсів з філософських дисциплін, етики та естетики соціології та політології. Освітній корпус філософських джерел оптимально висвітлював: проблеми, пошуки, перспективи втілення і педагогіки добра, і принципи демократичного патріотизму (В.Андрущенко, Н.Дем'яненко, П.Кононенко, К.Корсака, В.Лутая та ін.). К.Корсак, наприклад, аналізуючи той період, наголошував, що зміни проходять у всіх сферах суспільно-культурного життя, включаючи освіту.

Владі, що реформується, треба зрозуміти вислів Миколи Гоголя («Тарас Бульба») про віртуальний світ «української козацької нації», бо «Тарас», «Остап», «Андрій», «Янкель» - символічно відображають те, що великі справи не робляться «маленькими людьми». Цим український мислитель пояснював те, що молоді інтелігенти-патріоти теж бажають бути справжніми прихильниками цивілізаційних змін. На основі футурологічного аналізу з позицій «сім'ї великій, вільній, новій» сучасна метафізика історії намагається осмислювати освітній простір через національну ідею (М.Гоголь). У цих мислителів викладено головний дух футурології, як мотивування принципів наших націонал-патріотичних традицій (В.Аксьонова, В.Тарасенко, М. Мамардашвілі, О.Проценко, В.Лісовий, О.Гончар...).

Філософське розуміння сенсу освітнього простору дозволяє осмислити причини передчасних хворобливих і болісних феноменів, що може призвести до тимчасового краху соціального романтизму (І. Курас). Криза інтелектуальних цінностей потребує активізації всіх складових духовно-сенсового реалізування потенціалу громадської динаміки (В.Кремень, В.Андрущенко, М. Михальченко, Д. Дзвінчук, І.Зязюн, Л. Губерський...).

Мета дослідження - зрозуміти, в якій мірі криза моральних орієнтирів пов'язана з рівнем інформаційно-комунікативного самопізнання духовних порад і громадських суперечок, потреб духу істини або перекреслення вульгарно-соціологічних тлумачень практики, щоб не було «міни сповільненої дії» й не стільки під російську або польську, скільки під «історичну свідомість нашої молоді».

Виклад основного матеріалу. Відновлення української державності зумовило необхідність соціально-гуманітарного реформування освіти з метою і її системного та парадигмального перетворення. Дуже допомогли курси та спецкурси з філософських дисциплін, етики та естетики, теорій української та зарубіжної культури, зокрема: основи педагогічної майстерності; «Краса педагогічної дії» (1998); «Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, пер-

спективи»(2000); «Педагогіка добра»(2000). (В.Андрущенко, Н.Дем'яненко, П.Кононенко, К.Корсака, В.Лутая та ін...) К.Корсак, наприклад, аналізуючи той період, наголошував, що зміни проходять у всіх сферах суспільно-культурного життя, включаючи освіту. Але в основі методологічних новацій не було філософських основ парадигмального протистояння. Національне виховання не могло стати органічним компонентом усіх ланок та форм антропологізації системи освіти в Україні (А. Шептицький).

Антропологічні цінності базуються на оптимальному розумінні сенсу буття, завдяки якому затверджується шанобливе і дбайливе ставлення до молоді, як до членів патріотичної спільноти. Організаційні відносини створюють сприятливі можливості для виховання майбутніх спеціалістів у душі патріотичної відповідальності за стан справ на Батьківщині.

В цей же час у середовищі провідних педагогів та філософів нашої держави відбулося повне усвідомлення того, що традиційна система освіти не може забезпечувати у викривленій формі потреби сучасної молоді. Саме на початку 1990-х років в Україні з'являється велика різноманітність концепцій «нової» освіти. Вони недостатньо відображали прагнення українців здобувати демократичне громадське суспільство інтелектуалів (П.Могила, Г.Сковорода, М.Гоголь, Т.Шевченко) у душі новацій.(А.Макаренко, В.Сухомлинський, В.Вернадський...). У новій історіографії України постнеокласична метафізика історії потребує якісного перегляду дослідницьких установок(Н.Дем'яненко, П.Кононенко, К.Корсак, В.Лутая...). Нема такого визначення які мають дуже впливовий сенс на патріотичний розвиток альтернативного громадського життя. Теми морального впливу видатних педагогів і філософів у часи «радянського кризового соціуму» має доторкнутись до долі таких постатей знаних у цивілізованому світі, як В.Гавел чи В.Сухомлинський, В.Чорновіл, А.Міхнік, які оголосили своє бажання «жити не за брехнею». Так, В.Чорновіл виявив себе носієм пасіонарності національної ідеї.

«На даному етапі однаково небезпечно, - за думкою одного з відомих етнополітологів, - являються вимоги федералізації України та категоричні заборони прав регіонів» (І. Курас) [5, С. 3-8]. У політичній нації теж присутні об'єктивні і суб'єктивні критерії своєї етносоціальної історичності. Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Зміст освіти повинен відповідати соціальному замовленню передової еліти суспільства, забезпечувати високу наукову і практичну значущість навчального процесу. Етнічна реальність освітнього простору припус-

кає існування сталих соціальних критеріїв, як визнаних засобів метафізичного використання духовних екзистенціалів.

Політична футурологія за недовгий час розвинулась в Україні «під одягом інших» гуманітарних течій. Футурологи освіти мають виявляти всі життєві питання, що поступово виникли після Другої світової війни. Цей розділ футуролого-освітніх досліджень у наш час почав комплексно впливати на етнічний феномен.

Висновки. Узагальнено специфіку системних засобів і методів освітнього розкриття сутності феномена національної свободи, виявивши багатосекторний контекст поняття «пасіонарний імператив», що сприяє всебічності та конкретності дослідження «особливостей свободи українського націєтворення»;

виявлено те, що міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства дозволяє еволюційно подолати «відчуження у суверенному суспільстві»; доведено положення про трансцендентний вимір єдності офіційної та опозиційної діяльності, «малоросійської меншовартісності»; опредметнена категорія «національна ідея», завдяки чому наше суспільство правильно реагує на знакову обмеженість «примусової гібридизації» на пострадянському просторі; показано, наскільки гріховні прояви дії «природофобів», які можна зняти в результаті обмеження суперцентралізації влади та регіонального «бюрократичного зволікання» з оновленням кризового соціуму, оскільки патріотичний соціум відновлює цивілізаційну єдність нашого історичного народу як на Сході, так і на Заході.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства / В.І.Аксьонова// Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Зб. наук. пр. за ред. проф. Воронкової В.Г. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. – Вип.45. – С.128-141.
2. Андрущенко В.П. «Сучасна соціальна філософія». К.,1995 (у співавторстві з М. Михальченком); Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально - філософського аналізу / В.П. Андрущенко. - Київ: Атлант ЮемСІ, 2006. - 498 с. Губерський Л.В. Наукова ідеологія та особистість. — Київ : Вища шк.: вид-во при Київ. держ. ун-ті, 1988. — 189,[2] с. — ISBN 5-11-000354-8 (В пер.)
3. Дем'яненко Н.М. Педагогічна парадигма вищої школи України: генеза і еволюція // Філософія освіти: науковий часопис. - 2006. - № 2(4). - К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2006. - С. 256-266. Дзвінчук Д.І. «Сучасні тенденції розвитку та управління освітою»; професор (2008) Зязюн І.А. «Основы педагогического мастерства» (1987, 1989); «Педагогічна майстерність» (1997); «Краса педагогічної дії» (1998); «Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи» (2000); «Педагогіка добра» (2000).
3. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум/ В.Г.Кремень. - Київ: Грамота, 2007. - 575 с. Корсак К.В.,Плахотнік О.В. Основи сучасної екології: Навч. посіб. – 4-те вид., перероб. і допов. – К.: МАУП, 2004. – 340 с: іл.. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: Навчальний посібник. – К.: Центр «Магістр-S» Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с. Тарасенко В.Чи був СРСР імперією?/ В.Тарасенко,М.Сакада//Віче.-1999.-№10.-С.107-120.
4. Гавел В. Заочный допрос. Разговор с К. Гвиждялой /Вацлав Гавел; пер. с чеш. - М.: Новости, 1991. - 214 с.
5. Курас І. Федерация чи унітарна держава? // Політика і час.-1993.- №6.-С. 3-8.).
6. Мамардашвили М.К. Сознание как философская проблема/ Мераб Мамардашвили // Вопросы философии. - 1990. - №10. - С. 3-18.
7. Мілль Дж.С. Національність і представницьке врядування / Джон С.Мілль // Націоналізм. Антологія. 3-те вид. / Упор.: О.Проценко, В.Лісовий. - К.: ВД «Простір», «Смолооскип», 2010. – 684 с. – С.34-37.
8. Міхнік А. Оксамитова революція / Адам Міхнік// Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя.- 1995. - №4. - С.61-66.
9. (Новейшая история Украины./ П.Панченко и др. ч.2.- К.,1995.)
10. Ортега-і-Гасет Х. Бунт масс. /Х.Ортега-і-Гасет. Пер. з. еспан. Вольфрама Бургардта. – Нью-Йорк: Вид-во організації оборони чотирьох свобод України, 1965. – 157 с.
11. Сухомлинський В. Вибрані твори: В 5-ти т./Василь Сухомлинський.-К.:Радянська школа, 1976.- Т.1.- 653 с.
12. Чорновіл В.М. Твори :У 10-ти т. / В.М.Чорновіл; Упорядкування і коментарі Валентини Чорновіл; Ред. кол.: А.Пашко, В.Чорновіл та ін.-Київ: Смолооскип, 2003.-Т.2.-903 с.
13. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації / Андрей Шептицький. - Львів: Фонд митрополита Андрея Шептицького, 1991.-20с.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2015

REFERENCES:

1. *Aks'onova V.I. Mizhkul'turna komunikatsiya yak atrybut sotsiokul'turnoyi zhyttyediyal'nosti suspil'stva (Intercultural communication as an attribute of social and cultural life of society)// Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi. – Zaporizhzhya: Vyd-vo ZDIA, 2011. – Vyp.45. – P.128-141.*
2. *Andrushchenko V.P. «Suchasna sotsial'na filosofiya» («Contemporary Social Philosophy»).* К.,1995 (u spivavtorstvi z M. Mykhal'chenkom); *Andrushchenko V.P. Orhanizovane suspil'stvo. Problema orhanizatsiyi suspil'noyi samoorhanizatsiyi v period radykal'nykh transformatsiy v Ukrayini na rubezhi stolit': dosvid*

- sotsial'no - filosofsk'koho analizu (The organized society. The problem of social self-organization during the radical transformations in Ukraine at the turn of the century: the experience of social - philosophical analyzes). - Kyiv: *Atlant YuemSI*, 2006. - 498 p. *Huberskyi L.V.* Naukova ideolohiya ta lichnost' (Scientific ideology and lichnost.). — Kyiv : *Vyshcha shk. : izd-vo pry Kyiv. hos. un-te*, 1988. — 189,[2] p. — ISBN 5-11-000354-8 (V per.) *Dem»yanenko N.M.* Pedahohichna paradyhma vyshchoyi shkoly Ukrainy: heneza i evolyutsiya (Pedagogical Paradigm of Higher Education of Ukraine: origins and evolution)// *Filsoofiya osvity: naukovyy chasopys.* - 2006. - № 2(4). - K.: *Vyd-vo NPU im. M.P.Drahomanova*, 2006. - P. 256-266. *Dzvinchuk D.I.* «Suchasni tendentsiyi rozvytku ta upravlinnya osvitoiu» («Current trends in the development and management of education.») (2008); profesor *Zyazyun I.A.* «Osnovy pedahohicheskoho masterstva» (Principles of Teaching Mastery) (1987, 1989); «Pedahohichna maysternist'» (Pedagogical skills) (1997); «Krasa pedahohichnoyi diyi» (The beauty of educational action)(1998); «Neperervna profesiyna osvita: problemy, poshuky, perspektyvy» (Continuing professional education: problems, searches, perspectives) (2000); «Pedahohika dobra» (Pedagogy of good) (2000).
3. *Kremen' V.H.* Filosofiya natsional'noyi ideyi. Lyudyna. Osvita. Sotsium (Philosophy of national idea. Man. Education. Society). - Kyiv: *Hramota*, 2007. - 575 p. *Korsak K.V., Plakhotnik O.V.* Osnovy suchasnoyi ekolohiyi: Navch. posib (Fundamentals of modern ecology). - 4-te vyd., pererob. i dopov. - K.: *MAUP*, 2004. - 340 p; il. *Lutay V.S.* Filosofiya suchasnoyi osvity: Navchal'nyy posibnyk (The philosophy of modern education). - K.: *Tsentr «Mahistr-S» Tvorchoyi spilky vchyteliv Ukrainy*, 1996. - 256 p. *Tarasenko V.* Chy buv SRSR imperiyeyu? (Was the Soviet empire ?)// *Viche.*-1999.-№10.-P.107-120.
4. *Gavel V.* Zaochnyyi dopros. Razgovor s K. Gvizhdyaloy (Correspondence interrogation. Conversation with K. Gvizhdyaloy). - M.: *Novosti*, 1991. - 214 p.
5. *Kuras I.* Federatsiya chy unitarna derzhava? (Federation or a unitary state?)// *Polityka i chas.*-1993.- №6.-P. 3-8.).
6. *Mamardashvili M. K.* Soznanie kak filosofskaya problema (Consciousness as a philosophical problem) // *Voprosyi filosofii.* - 1990. - №10. - P. 3-18.
7. *Mill' Dzh.S.* Natsional'nist' i predstavnyts'ke vryaduvannya (Nationality and representative government) // *Natsionalizm. Antolohiya. 3-te vyd.* - K.: *VD «Prostir», «Smoloskyp»*, 2010. - 684 p. - P.34-37.
8. *Mikhnik A.* Oksamytova revolyutsiya (Velvet Revolution)// *Suchasnist'. Literatura, nauka, mystetstvo, suspil'ne zhyttya.*- 1995. - №4. - P.61-66.
9. Noveyshaya istoriya Ukrainy. (The recent history of Ukraine)/ *P.Panchenko i dr.* ch.2.- K.,1995.
10. *Orteha-i-Haset Kh.* Bunt mas. (The revolt of the masses). - N'yu-York: *Vyd-vo orhanizatsiyi oborony chotyrok'okh svobod Ukrainy*, 1965. - 157 p.
11. *Sukhomlyns'kyi V.* Vybrani tvory: V 5-ty t.(Selected works).-K.:*Radyans'ka shkola*, 1976.- Vol.1.-653 p.
12. *Chornovil V.M.* Tvory :U 10-ty t. (Writings).-Kyiv: *Smoloskyp*, 2003.-Vol.2.-903 p.
13. *Sheptyts'kyi A.* Za yednist' svyatoyi viry, tserkvy i natsiyi (For the unity of the holy faith, church and nation). - L'viv: *Fond mytropolitya Andreyi Sheptyts'koho*, 1991.- 20 p.

Скловський Ігор Зіновійович – доктор філософських наук, професор
Кіровоградський національний технічний університет
Адреса: 25006, м. Кіровоград, пр. Університетський, 8
E-mail: sklo_iz@ukr.net

Sklovs'kyi Ihor Zinoviiovych – doctor of philosophical sciences, Full Prof.
Kirovograd national technical university
Address: 8, Universytet's'kyi Av., Kirovograd, 25006, Ukraine
E-mail: sklo_iz@ukr.net

УДК 234.1

Релігійний досвід у координатах повсякденності: від переживання надприродного до втілення в традиції

Ю.Г. БОРЕЙКО

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
E-mail: borejko71@mail.ru**Авторське резюме**

В статті інтерпретується релігійний досвід у координатах повсякденності. Особливості тлумачення релігійного досвіду розглядаються крізь призму належності індивіда до певної релігійної спільноти. Релігійна традиція аналізується як складова повсякденності її носіїв та механізм трансляції релігійного досвіду. Акумуляуючи віру, догмати, інститути, практики, релігійний досвід постає фундаментальною основою релігії. Перехід від повсякденного життя до релігійного і навпаки супроводжується складнощами, які долаються за допомогою релігійних традицій, що належать до структур повсякденності. Якщо релігійний досвід є досвідом межового стану, то традиції та інститути, що претендують на тривале втілення його автентичного змісту, повністю належать повсякденності. В разі глибоких розбіжностей між соціальною реальністю і релігійним досвідом традиція функціонує відособлено щодо змісту первинного досвіду. Водночас традиція постійно апелює до релігійного досвіду як джерела власного сакрального авторитету. Релігійна традиція поєднує сьогодення з минулим, здійснює накопичення, відбір, стереотипізацію релігійного досвіду, утворює інституційну структуру, що забезпечує соціальний контроль і трансляцію змісту релігійного досвіду. Регламентуючи релігійний досвід, традиція запобігає вторгненню надприродної реальності в повсякденне життя.

Ключові слова: релігійний досвід, повсякденність, релігійна традиція, релігійна спільнота.

Religious experience in the coordinates of everyday life: from the feeling of the supernatural to the embodiment of tradition

YU.G. BOREYKO

Lesya Ukrainka eastern european national university, Lutsk, Ukraine,
E-mail: borejko71@mail.ru**Abstract**

In the article religious experience is interpreted in the coordinates of everyday life. The interpretation features of religious experience are examined through the prism of belonging individual to the certain religious community. Religious tradition is analysed as a constituent of everyday life its transmitters and mechanism of translation religious experience. Accumulating a faith, dogmas, institutes, practices, religious experience appears as fundamental basis of religion. The transition from everyday life to religious and vice versa, accompanied by difficulties that are overcome with religious traditions that are related to the structures of everyday life. If religious experience is the experience of the bordering state, then the traditions and institutions applying for a long term embodiment of its authentic content, wholly belong to everyday life. In case of large divergences between social reality and religious experience, tradition functions isolated in relation to meaning of primary experience. At the same time tradition constantly appeals to religious experience as source of own sacral authority. Religious tradition combines present time with the past, carries out an accumulation, selection, stereotyping of religious experience, forms an institutional structure that provides social control and translation of meaning of religious experience. Regulating religious experience, tradition prevents the invasion of the supernatural reality in everyday life.

Keywords: religious experience, everyday life, religious tradition, religious community.

Постановка проблеми. В сучасному світі набувають актуальності питання, що стосуються пошуку духовно-ціннісного підґрунтя існування людини. В цьому контексті істотного значення набуває осмислення релігійного досвіду, що зберігається в межах певної релігійної традиції. Проте складність інтерпретації релігійного досвіду полягає, зокрема, в прагненні суб'єктів пояснити в термінах повсякденності переживання, що не піддається типізації, втручанням надприродних сил. З іншого боку, отримання релігійного досвіду порушує режим повсякденності, не підтверджується попереднім життєвим досвідом. З огляду на це, обра-

ний ракурс дослідження передбачає з'ясування особливостей об'єктивації релігійного досвіду в площині повсякденного світу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема релігійного досвіду має міждисциплінарний характер і досліджується в працях Л. Астахової, П. Бергера, В. Джеймса, М. Еліаде, О. Золотухіної-Аболіної, І. Ільїна, І. Козловського, О. Козловського, А. Колодного, А. Лустенка, М. Мурашкіна, Р. Отто, О. Предко, А. Сафронова, В. Соловйова, Є. Торчинова. Більш детального дослідження, на наш погляд, потребує питання тематизації релігійного досвіду в світі повсякденності. Відтак метою статті є ін-

© Ю.Г. Бореjко, 2016

терпретація релігійного досвіду носіїв релігійної традиції в координатах повсякденності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «релігійний досвід», починаючи від засновника психології релігії В. Джеймса, розуміють як сукупність релігійних почуттів та переживань, психічних станів, що виявляються в певній формі та пов'язані зі сповіданням релігії, зокрема, гріховності, каяття, розради, навернення, святості, молитви, містицизму тощо. Відтак первинними в становленні релігії є переживання, певний психічний стан. В. Джеймс вважав реальним для людини лише те, що здатне збуджувати інтерес, привертати увагу, виокремлюючись на байдужому тлі. Вчений сформулював положення про багатшаровість реальності людського світу, яка містить ряд підсвітів, що реальні доти, доки вони є предметом інтересу, уваги людей [5].

В. Джеймс вбачав у релігії сукупність почуттів, дій та досвіду окремої особистості, акцентуючи увагу на пріоритеті досвіду щодо інституціоналізованої релігії. «Принаймні, в одному відношенні, – пише автор, – особиста релігія виявляється безсумнівно більш первісною, ніж богослов'я і церква: будь-яка церква, колишася заснована, живе після цього, спираючися на традицію; однак засновники кожної церкви завжди черпали свою силу з безпосереднього особистого спілкування з божеством. Так було не лише з тими, кому, як Христу, Будді або Магомету, приписується надлюдська природа, а й з усіма засновниками християнських сект» [4, с. 33].

Набуття релігійного досвіду, на думку І. Ільїна, можливе лише за умови прийняття божественного змісту. Йдеться про зміст Божественного Предмета, що розгорнутий у тканині людського суб'єкта. Поєднання людської любові з об'єктивно значущим життєвим змістом виявляється в духовній любові, яка опановує яву, внаслідок чого людина набуває дар «серцевого споглядання» – найважливішої складової релігійного досвіду. За І. Ільїним, релігійний зміст складають віра, переживання почуттям, що набуваються досвідом на першій стадії взаємодії Бога з людиною і споглядаються силою одухотвореної яви на другій, інтуїтивній стадії [8, с. 105]. З цього приводу справедливим вбачається твердження В. Соловйова про те, що «наша впевненість у дійсному існуванні божества нероздільно пов'язана з тими явищами, які дані в релігійному досвіді і які ми відносимо до дії божества на нас» [11].

Якщо В. Джеймс, наголошуючи на суб'єктивному характері реальності, не враховував інтерсуб'єктивних моментів соціального простору, то І. Ільїн стверджує, що суб'єктивне може бути й об'єктивним. В розумінні людиною особистого та чужого релігійного досвіду автор вбачає правильний шлях до Бога.

Суб'єктивність релігійного досвіду не слід розуміти як заперечення Церкви та її релігійних дарів, оскільки саме Церква є сферою, в якій Вища реальність поєднується з буттям людини. Справжнє релігійне життя, в якому дотримуються аксіоми релігійного досвіду, онтологізує людину, виводить її на новий рівень буття. Природно-суб'єктивний релігійний досвід вимагає від людини «автономності» як однієї з аксіом релігійного досвіду. На думку І. Ільїна, «автономна релігійність не виключає того, що за походженням своїм вона може бути соціально-гетерономною» [8, с. 83]. Соціально-гетерономне походження автономної релігійності передбачає, насамперед, виховання вільної релігійної особистості. По мірі розвитку та вдосконалення людина набуває і поєднує в собі те, що любить і прагне пізнати – Божественний Предмет.

Обґрунтовуючи інтерсуб'єктивний характер повсякденної реальності, А. Шюц доводив, що вона конструюється певною спільнотою чи суспільством, у чому задіяні, крім уваги й інтересу, спілкування, робота, фізичні маніпуляції з предметним світом. З цієї причини з усіх підсвітів досвіду виокремлюється світ повсякденного життя як форма вищої реальності. А. Шюц розуміє цю реальність як світ фізичних речей, до числа яких належить тіло людини, сфера її переміщень, тілесних операцій. Повсякденність чинить людині опір, подолання якого вимагає докладання певних зусиль, ставить перед людиною завдання, дозволяє втілювати плани, досягати успіху або зазнавати невдачі в досягненні мети. «Своїми актами роботи, – пише А. Шюц, – я включаюся у зовнішній світ; я змінюю його, і ці зміни, хоча й спровоковані моєю роботою, можуть бути пережиті та перевірені не лише мною, а й іншими людьми. Я поділяю цей світ і його об'єкти з іншими людьми; разом з іншими я маю загальні для нас цілі та засоби; разом з ними я працюю в різноманітних соціальних актах і взаєминах, контролюючи інших та перебуваючи під їх контролем» [12, с. 421]. Отже, повсякденна реальність, незважаючи на матеріальний характер та зовнішнє становище щодо людини, набуває особливої достовірності завдяки перебуванню у сфері реалізації людських задумів. У повсякденності людина постає не лише об'єктом, а й суб'єктом, що активно змінює світ відповідно до власної волі, завдяки чому для абсолютної більшості людей світ повсякденності є верховною реальністю.

Натомість відносини людини з духовним світом мають інше підґрунтя, оскільки реальність, яка відкривається в релігійному досвіді – абсолютному і самодостатньому світі, що не залежить від конкретної особистості, взагалі не є сферою переважання людини. Більше того, безпосередній релігійний досвід стосується про-

років, святих або людей, що мали досвід бого-явлення – небагатьох обраних, котрі не потребують посередництва в духовному світі, який відкрився їм в особливих формах. Релігійний досвід максимально віддалений від повсякденного соціокультурного досвіду, характеризується абсолютною включеністю у сферу релігії, схильністю до екзальтації, виходом за межі звичних норм. Він постає незрозумілим, ексцентричним, ворожим для пересічної людини, тому може розцінюватися як патологія. Контакт з духовним світом передбачає переоцінку цінностей, відмову від звичного способу життя, що загрожує душевному спокою, громадському порядку [2, с. 130].

Прийнято вважати, що в релігійному досвіді поєднуються когнітивний і афективний компоненти. Спільними для всіх релігій ознаками когнітивного компоненту релігійного досвіду є усвідомлення абсолютної значущості та цінності сприйнятих смислів, їх сакральної природи та сотеріологічної спрямованості. Оскільки докладне відтворення когнітивного змісту релігійного досвіду часто ускладнене, а отримане знання майже не піддається вербалізації, то засобами вираження релігійного досвіду є графічні символи, звуки, зображення, музика, поведінкові акти та інші форми передання смислів. Натомість афективний компонент релігійного досвіду є сукупністю пережитих у ньому емоцій. На рівні чуттєвого сприйняття релігійний досвід сприймається у візуальній, тактильній, слуховій, одористичній, смаковій формах.

Оскільки для абсолютної більшості людей безпосередній релігійний досвід недоступний, то він виявляється опосередковано у формі традиції. Склалося розуміння традиції як специфічного способу соціального спадкоємництва, що зорієнтований на відтворення минулих зразків соціальності, які часто сприймаються членами суспільства як обов'язкові, непорушні, природні закони соціального буття. Традиціями є певні культурні зразки, соціальні інститути, норми, цінності, знання, звичаї, ритуали, стилі тощо, тобто об'єкти соціокультурної спадщини і процеси та способи спадкоємництва. Різною мірою традиції присутні в усіх галузях соціального життя. Сучасне суспільство не може обійтися без відтворення досвіду, накопиченого попередніми формами соціуму, потребує засобів збереження та трансляції досягнутих зразків соціалізації. Відтак традиція постає найважливішим засобом забезпечення соціальної спадкоємності.

Релігійна традиція виконує функцію обслуговування сакральної сфери людської діяльності, постаючи механізмом закріплення та передачі релігійно-конфесійних цінностей. За оцінкою релігієзнавця О. Кирлежева, релігія «говорить про вічне», але говорить – в часі, а отже, зіштовхується з конкретним часом,

в якому ми всі живемо. Як традиція у своїй об'єктивній якості вона приходить з минулого, але індивідуальна свідомість, до якої звертається традиція, належить теперішньому» [9]. Через залучення в релігійну традицію індивід отримує готову світоглядну модель у вигляді вірувань та догматів, а також сталі стереотипи поведінки.

Релігійний світ тематизується через символи, що організують повсякденне життя віруючих, для якого характерні складні процеси взаємовідносин традиції з релігійним досвідом та його носіями. Завдяки схильності релігійної свідомості до символічного сприйняття світу, явища природи, життєві процеси людини пронизані переживаннями, що підкріплюють віру, навіть коли віруючі не зайняті культурною діяльністю. У процесі інституціоналізації змісту релігійного досвіду імпліцитні символічні смисли еволюціонують до доктринальних форм, тобто – від безпосереднього розкриття закодованих у символах значень до їх рефлексивного розуміння. Вірогідно, незважаючи на різницю між релігійним досвідом та формами його вираження, існує загальна динаміка конституювання релігійної традиції. Так, символічна форма релігійного досвіду визначає символічну природу використання його змісту в суспільстві. Зокрема, символічний характер досвіду задіяний у процесі формування осмисленого соціального порядку, що здійснюється на рівні символічної діяльності та інтерпретації прихованих у традиції символів.

Релігійна традиція, на думку М. Єфименко, є специфічною формою соціальних відносин, що формує алгоритм поведінки, взаємодії між людьми, соціальними групами, особистістю та суспільством. Особливості певних парадигм детермінуються змістом релігійного досвіду, що закріплюється традицією. Релігійна традиція є способом вираження релігійної свідомості на буденному і теоретичному рівнях. Основою живучості релігійної традиції є буденна свідомість, яка зберігає уявлення, прийоми та зміст релігійної діяльності. Релігійна традиція втілює релігійний досвід, опосередковуючи та рутинізуючи його шляхом інституалізації. За посередництвом ритуалу, який встановлює час та місце зустрічі зі священною реальністю, релігійна традиція оберігає повсякденну дійсність від вторгнення надприродного [7].

Отже, труднощі переходу від повсякденного життя до релігійного і навпаки долаються за допомогою релігійних традицій, що належать до структур повсякденності. «Релігійна традиція, які б інститути не виростили навколо неї, – пише П. Л. Бергер, – існує як факт звичайного повсякденного життя. Вона опосередковує досвід іншої реальності, як для тих, хто ніколи цим досвідом не володів, так і для тих, хто його отримав, проте постійно ризикує втратити. Будь-яка традиція є колективною пам'яттю.

Релігійна традиція є колективною пам'яттю тих моментів, в які реальність іншого світу вривається в переважаючу реальність повсякденного життя. Але традиція не лише опосередковує релігійний досвід, вона його також приручає [2, с. 130]. «Приручення» релігійного досвіду, за П. Бергером, є однією з найбільш фундаментальних функцій релігійних інститутів, які є виявом традиції.

Як бачимо, специфіка релігійного досвіду полягає в тому, що він є досвідом межового стану, натомість традиції та інститути, що претендують на тривале втілення його автентичного змісту, цілком належать повсякденній реальності. У випадку глибоких розбіжностей між соціальною реальністю та релігійним досвідом традиція функціонує відокремлено щодо змісту первинного досвіду. Водночас традиція постійно апелює до релігійного досвіду як джерела власного сакрального авторитету.

Найважливішим моментом будь-якої релігійної системи є передача попередніми поколіннями накопиченого релігійного досвіду. Сприймаючи релігійний світогляд послідовник певної релігії вбирає, передусім, внутрішню складову містичного життя. Відтак релігійна традиція поєднує різні культурні реальності, створюючи можливість для їх взаємодії та взаємообміну. Зокрема, полюсами релігійної традиції Православ'я є досвід аскета-подвижника, досвід віруючого мирянина, між якими перебуває особливий світ кліру.

Метою останнього, зокрема, є примирення вказаних культурних полюсів та переклад містичного досвіду на зрозумілу для мирянина мову. З церковної точки зору саме клір покликаний виражати стійкість релігійної традиції та вписувати її в динамічну соціокультурну реальність для забезпечення буденного світу пересічної людини від руйнівного вторгнення надприродної реальності, збереження інститутом релігії духовного змісту, основою якого є досвід безпосереднього богоспілкування. У традиційному християнстві наголошується на ролі святих, пророків, старців, оскільки «посередники» – духовні вчителі – покликані максимально сприяти людині в безпосередньому сприйнятті Бога.

На органічній притаманності традиціоналізму православ'ю наголошує архімандрит Рафаїл (Карелін): «У Православ'ї зміст невіддільний від форми і сама форма є не зовнішньою оболонкою, а символічною мовою, через яку засвоюється зміст того, що є вищим за слово. Образи й ритуали Православної Церкви – не узаконені звичаї, не надумані алегорії, не мімічне інсценування священних подій, а таємнича мова Церкви, духовні канали, через які людина з'єднується з метафізичним світом. Православ'я тотожне собі в аспекті часу й історії; воно не еволюціонує, не прогресує,

не розвивається від меншого до більшого, від нижчого до вищого. Воно отримало повноту життя в день П'ятидесятниці і зберігає її в своїх таїнствах та обрядах, але зберігає не як спогад, а як продовження самої П'ятидесятниці» [10]. Завдяки потенційній позачасовості та незмінності православна традиція актуалізує свій зміст у віровченні й культовій практиці. За висловом М. Бердяєва, православ'я менше всього виражається в поняттях, а розпізнається в житті Церкви й усього церковного народу [3]. Водночас абсолютизація традиції стала причиною домінування естетичного, ритуального аспекту православної релігійності та певного витіснення морального компонента з християнської духовності.

Отже, релігійний досвід інтерпретується професіоналами, має здатність до набуття інституціалізованих форм суспільного життя. Релігійний досвід є об'єктом монополії інститутів, що здійснюють функцію соціального контролю над вірою в його достовірність. Прийняття змісту релігійного досвіду і традиції зумовлюється належністю людини до певного суспільного середовища, тому можна стверджувати, що авторитет релігійного досвіду в суспільстві ґрунтується на вирішальному значенні соціального чинника. Традиція як посередник між релігійним досвідом і суспільством, зберігає пам'ять про цей досвід. Накопичення досвіду, що з плином часу анонімізується та об'єктивується, засвідчує, що релігійний досвід має, в тому числі, й соціальний вимір. «Досвід в цьому випадку, – пише Л. Астахова, задає кожному «Я» ту ж соціокультурну систему координат, що виробляється «Нами», «кожним» у «Ми». А «Я» приймає її як даність, але сприймає лише на віру, як соціалізовану структуру, об'єктивну, анонімно-універсальну, безсумнівну» [1, с. 30].

Традиція зберігає пам'ять про цей досвід за допомогою засобів, наданих суспільством. Релігійна традиція постає соціальним інститутом, що володіє монополією авторитетом на інтерпретацію та впровадження в суспільну практику символічних смислових кодів релігійного досвіду. Розподіл соціального життя на дві різні сфери – мирську і священну є, за Е. Дюркгеймом, основною ознакою релігії. Мирська сфера – це повсякденне життя, з приватними інтересами та звичайними заняттями. Священне – це окрема сфера, яка складається з особливих предметів, вірувань та обрядів. Священне наділене особливим моральним авторитетом і владою. Воно є предметом шанування і поклоніння, проте, водночас, джерелом заборони та примусу [6].

Оскільки традиція є соціальним інститутом, володіє авторитетом та можливістю соціального тиску на індивіда, вона здатна нав'язувати індивіду спосіб інтерпретації релі-

гійного досвіду. Релігійний досвід, своєю чергою, одухотворює інститути традиції та постає межовою основою її сакрального авторитету. Зв'язок релігійного досвіду з повсякденністю забезпечується завдяки посередництву різноманітних форм залучення до нього. Феномени повсякденності мають зовнішній та внутрішній горизонти, тому залучення до релігійного досвіду має зовнішню і внутрішню спрямованість. Так, зовнішній горизонт пов'язаний з формами культурної належності, внутрішній – з різноманітними формами навернення. Відповідно, зовнішня спрямованість релігійного досвіду зумовлюється релігійною традицією спільноти, представником якої є конкретний індивід.

Висновки. Отже, релігійний досвід – стан психіки, в якому людина усвідомлює своє пе-

ребування в контакт з надприродним, відчуває свою належність до реальності, що існує за межами повсякденного світу. Релігійний досвід є фундаментальною основою релігії, що акумулює віру, догмати, інститути, практики. Релігійна традиція постає системою зв'язків сьогодення з минулим, що здійснює накопичення, відбір, стереотипізацію релігійного досвіду, утворює жорстку інституційну структуру, яка забезпечує соціальний контроль і трансляцію змісту релігійного досвіду. Регламентуючи релігійний досвід, традиція оберігає повсякденне життя від вторгнення надприродної реальності. Прийняття змісту релігійного досвіду і традиції зумовлене належністю індивіда до певної спільноти, тому авторитет релігійного досвіду ґрунтується на вирішальному значенні соціального чинника.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Астахова Л. С. Динамика современных религиозных практик в структурах повседневности : автореф. дисс. ... докт. филос. наук : 09.00.14 – философия религии и религиоведение / Ленинградский государственный университет им. А. С. Пушкина. – СПб, 2013. – 39 с.
2. Бергер П. Религиозный опыт и традиция / П. Бергер // Социс. – 2011. – № 1. – С. 123-136.
3. Бердяев Н. А. Истина Православия / Н. А. Бердяев // Признания верующего вольнодумца. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 256 с.
4. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. – М.: Наука, 1993. – 432 с.
5. Джеймс У. Принципы психологии / У. Джеймс. – М.: Педагогика, 1991. – 368 с.
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Эмиль Дюркгейм. – М.: Наука, 1990. – 576 с.
7. Ефименко М. Н. Религиозная традиция как предмет социально-философского анализа: автореф. дисс. д. филос. наук: 09. 00. 11 – социальная философия. – Московский педагогический государственный университет. – М., 2001. – 36 с.
8. Ильин И. А. Аксиомы религиозного опыта / И. А. Ильин. – М.: РАРОГЪ, 1993. – 448 с.
9. Кырлежев А. «Безрелигиозное христианство» в «совершеннолетнем мире»? [Электронный ресурс] / А. Кырлежев. – Режим доступа: http://reshma.nov.ru/texts/kirzhelev_bezrelig_overshen.htm. – Название с экрана.
10. Рафаил, архимандрит. Традиция и Петух [Электронный ресурс] / Архимандрит Рафаил. – Режим доступа: karelina.ru/pravoslavie/81/1.html. – Название с экрана.
11. Соловьев В. С. Понятие о Боге (в защиту философии Спинозы) [Электронный ресурс] / В. С. Соловьев. – Режим доступа: <http://www.rondon.org/svs/pobvzfs.htm>. – Название с экрана.
12. Шюц А. О множественных реальностях / А. Шюц // Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1056 с.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2015

REFERENCES:

1. *Astachova L. S.* Dinamika sovremennykh religioznykh praktik v strukturakh povsednevnykh: avtoref. diss. ... dokt. filos. nauk : 09.00.14 (The dynamics of contemporary religious practices in the structures of everyday life. Philosophy Science diss.). *Leningradsky gosudarstvennyy universitet im. A. S. Pushkina. Sankt-Peterburg*, 2013, 39 p.
2. *Berger P.* Religioznyy opyt i tradiciya (Religious Experience and tradition). *Sozis*, 2011, no. 1, P. 123-136.
3. *Berdjaev N. A.* Istina Pravoslaviya (The truth of Orthodoxy). *Priznaniya veruyushhego volnodumca*. *Moskov*, 2007, 256 p.
4. *Dzhejms U.* Mnogoobrazie religioznogo opyta (The Varieties of Religious Experience). *Moskov*, 1993, 432 p.
5. *Dzhejms U.* Principy psichologii (The Principles of Psychology). *Moskov*, 1991, 368 p.
6. *Djurkhejm E.* O razdelenii obshhestvennogo truda. Metod sociologii (On the division of social labor. The method of sociology). *Moskov*, 1990, 576 p.
7. *Efimenko M. N.* Religioznaya tradiciya kak predmet socialno-filosofskogo analiza: avtoref. diss. ... dokt. filos. nauk : 09.00.11 (Religious tradition as a matter of social and philosophical analysis. Philosophy Science diss.). *Moskovsky pedagogichesky gosudarstvennyy universitet*, 2001. – 36 p.
8. *Ilin I.* Aksiomy religioznogo opyta (The axioms of religious experience). *Moskov*, 1993, 448 p.
9. *Kyrlezhev A.* «Bezreligioznoe christiyanstvo» v «sovershennoletnem mire»? («Irreligious hristiyanstvo» in the «adult world»?). Regime to access: http://reshma.nov.ru/texts/kirzhelev_bezrelig_overshen.htm.

10. Rafail, archimandrite. Tradiciya i Petuch (The tradition and Rooster). Regime to access: <http://karelin-r.ru/pravoslavie/81/1.html>.

11. Solovjov V. S. Ponyatie o Boge (v zashhitu filosofii Spinozy) (The concept of God (in defense of Spinoza). Regime to access: <http://www.rodon.org/svs/pobvzfs.htm>.

12. Shuz A. O mnozhestvennyx realnostyach (About multiple realities). Izbrannoe: *Mir, svetyashiysya smyslom*. Moskov, 2004, 1056 p.

Борейко Юрій Григорович – кандидат історичних наук, доцент
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Адреса: 43025, м. Луцьк, пр. Волі, 13
E-mail: borejko71@mail.ru

Borejko Yuri Grigorovich – PhD in history, associate professor
Lesya Ukrainka eastern european national university
Address: 13, Voli Av., Lutsk, 43025, Ukraine
E-mail: borejko71@mail.ru

УДК:37.013

Плюралізація і децентралізація форм шкільної освіти: позірне само розчинення чи досвід самоорганізації

В.В. САГУЙЧЕНКО

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, м. Харків, Україна
E-mail: valentina.sag@ukr.net

Авторське резюме

У статті досліджуються проблеми децентралізації і плюралізації шкільної освіти, що є постійною темою для освітнього дискурсу останні 25-30 років, але повною мірою ще не вирішені і сьогодні. Становлення децентралізації школи дебатуються з часів Першого з'їзду педагогічних працівників, коли тільки почали піднімати тему автономії загальноосвітніх навчальних закладів, становлення громадських та піклувальних рад. Тому заслуговує на увагу досвід децентралізації шкільної освіти у Польщі, де вдалося на практиці реалізувати децентралізацію шкільної освіти.

Підкреслено, що з позиції тільки фінансів, зміни парадигми управління, оптимізації шкільної мережі неможливо реалізувати у кожному навчальному закладі плюралізацію і децентралізацію шкільної освіти. Досліджено європейський та вітчизняний досвід плюралізації та децентралізації шкільної освіти. Запропоновано філософський підхід до вирішення цих складних аспектів реформування української освіти, з'ясувавши, чим є плюралізація і децентралізація: позірним саморозчиненням чи досвідом самоорганізації, коли є право на свободу вибору, самостійність. І як бути з відповідальністю за якість дій, що повинні привести до якісної освіти. Ці складні питання залишаються відкритими і сьогодні, потребують подальшого дослідження у площині філософії освіти.

Ключові слова: філософія освіти, школа, самоорганізація, децентралізація, відповідальність, самостійність, свобода вибору.

Pluralistic and decentralized forms of schooling: samorozchynennya or seeming experience of self

V.V. SAHUYCHENKO

Kharkiv national pedagogical university G.S. Skovoroda, Kharkiv, Ukraine
E-mail: valentina.sag@ukr.net

Abstract

The article deals with the problems of decentralization and pluralistic school, which is a constant theme for the educational discourse of the past 25-30 years, but still not fully resolved today. Becoming school decentralization debated since the first Congress of the teaching staff, whenever the topic began to raise the autonomy of secondary schools, the establishment of community councils and trustees. Therefore, noteworthy experience of decentralization of schooling in Poland, where he was able to realize in practice decentralization of schooling.

It is emphasized that only from a position of finance, change management paradigm, optimization of the

school network can not be implemented in every school pluralization and decentralization of schooling. Studied European and domestic experience pluralistic and decentralization of schooling.

A philosophical approach to address these difficult issues of reforming the Ukrainian education, finding out what is pluralization and decentralization: apparent self-dissolution or experience, when there is freedom of choice, independence. And what about the responsibility for the quality of actions that should lead to quality education. These challenging questions remain open today, need further study in the plane of the philosophy of education.

Keywords: philosophy of education, school, self-organization, decentralization, accountability, independence, freedom of choice.

Постановка проблеми. Вперше про децентралізацію шкільної освіти почали говорити експерти з 1988 року, після проведення Першого з'їзду педагогічних працівників, де йшлося про впровадження державно-громадського управління освітою, створення громадських і піклувальних рад. І сьогодні реформа освітньої галузі з питань децентралізації шкільної освіти найчастіше переходить у площину децентралізації управління освітою, де головними питаннями постійно були фінанси і оптимізація шкільної мережі, які були головними чинниками, за допомогою яких скорочувалась кількість навчальних закладів. Як запобігти масового закриття неефективних навчальних закладів, більшість яких є у сільській місцевості, чим може допомогти польський досвід, де відповідальність за утримання або неутримання навчальних закладів бере на себе місцева громада, завдяки чому вдалося запобігти закриття багатьох маленьких шкіл.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема дослідження децентралізації освіти найчастіше зводиться до питання розподілу зон впливу між гілками владних структур. Найбільш системне дослідження питань децентралізації управління освіти з урахуванням європейського досвіду проведено спільно українськими та польськими експертами у 2011 році за підтримки Всеукраїнського фонду «Крок за кроком». Під час дослідження учасники спостерігали становлення громадянського суспільства у державі, яка нещодавно стала на шлях демократичних перетворень. Дослідники підкреслюють величезну роль у цьому громадських ініціатив. «Учні, батьки, педагоги, керівники шкіл свідчили про зусилля громадських організацій, які сприяли подальшому функціонуванню навчальних закладів всупереч очікуваному закриттю малочисленних шкіл, на утримання яких у державі не було коштів» [6, с.181].

Мета дослідження – з'ясувати чим на практиці є плюралізація і децентралізація форм шкільної освіти: позірним саморозчиненням чи досвідом самоорганізації. Як філософія освіти досліджує ці складні питання, чи може вона під іншим кутом, а саме – з категорії самостійності, свободи вільного вибору, відповідальності, пошуку нових можливостей допомогти здійснити ефективне практичне реформування шкільної освіти, підвищити

якість навчання і в міській, і в маленькій сільській школі.

Вклад основного матеріалу. Дослідження питань децентралізації освіти найчастіше досліджували зарубіжні та вітчизняні педагоги з питань управлінської науки [2; 8; 9; 11; 12]. Є роботи з економіки освіти, державного управління, що теж заслуговують нашої уваги [3]. Є фундаментальні дослідження філософів з питань реформування вітчизняної освіти [5].

У 2015 р. американська інформаційна агенція Bloomberg свідчила: Україна входить до п'ятірки кращих країн за кількістю людей з вищою освітою [13]. Як ця освіта сьогодні допоможе звичайним людям у місцевій громаді взяти на себе відповідальність за майбутню якість шкільної освіти. В той же час цей ресурс має високі ризики у площині політичних процесів, на чому наголошує американське дослідження [8, р.5]. Аналітична доповідь ЮНЕСКО «Образование для всех к 2015. Добьемся ли мы успеха» свідчить: «Серед головних пріоритетів політики є забезпечення загального обсягу, грамотності, якості, розвитку потенціалу та фінансування» [7, с. 11]. Керівництво ЮНЕСКО підкреслює, що збір фінансової системи та її наслідки завжди очевидні у першу чергу і це змушує владу країн приймати відповідні дії. Збір у роботі освітньої системи не завжди можна побачити і передбачити. Але від цього вони не стають менш загрозливими. Адже відсутність рівних можливостей в освіті тільки зменшують подальші перспективи економічного розвитку кожної країни.

Підкреслимо, що фінансування стоїть не на першому плані, а на першому місці в пріоритеті – якість та розвиток потенціалу для всіх. І це є завданням для всіх країн. Таке завдання вдалося реалізувати польській системі освіти на практиці. У першу чергу за рахунок підтримки освітніх реформ громадянським суспільством цієї країни. Досвід функціонування та розвитку навчальних закладів Польщі свідчить: скорочення шкіл не має перспективи у подальшому, завдяки далекоглядній політиці вдалося уникнути масового закриття шкіл. Інша філософія допомогла місцевій польській громаді брати на себе відповідальність по утриманню навчальних закладів [6; 10]. Така філософія допомагає впроваджувати взаємодію різних індивідів, соціальних груп, інституцій. Зміна філософії у першу чергу дозволяє

всім вільно виражати свої інтереси і знаходити ефективні способи їх реалізації [6, с. 130].

На зміні освітньої політики йдеться у фундаментальному дослідженні академіка О.Я. Савченко, де державно-громадське управління освітою розглядається як чинник удосконалення освітньої політики, а соціальне партнерство в освіті як умова ефективності освітніх реформ [4, с.87- 102]. Все частіше сьогодні дослідники працюють у міждисциплінарному полі наук. Так і дослідження у галузі реформування шкільної освіти переходять з площини освітньої політики у площину взаємодії суб'єктів соціального партнерства, де зростає роль органів місцевого самоврядування. Їх роль у якості соціального партнера у всьому світі зростає, ми є свідками глобальної тенденції до децентралізації, регіоналізації та муніципалізації соціальної політики.

Місцеве самоврядування стає явищем скоріше суспільного життя: воно діє нарівні з іншими формами громадської та приватної самоорганізації, громадським самоврядуванням, громадськими об'єднаннями, фондами, спілками, корпораціями. І якщо місцеве самоврядування спроможне у межах своїх повноважень забезпечити можливість ефективного вирішення соціальної освітньої політики, ось тільки тоді воно й насправді представляє інтереси місцевого товариства. Для забезпечення ефективності реформи в освіті необхідно реалізувати ще один важливий аспект: навчальна програма повинна відображати консенсус у суспільстві, враховуючи місцеві, національні й глобальні потреби та очікування [7]. І тут ми входимо у площину взаємовідносини «людина – світ», де необхідно говорити про моральність, аксіологію індивідів, окремих соціальних груп, всього

суспільства, про їх готовність або неготовність до плідного діалогу. Для нашої освіти, що знаходиться у перманентному стані реформування, корисними будуть дослідження Г. Йонаса з етики відповідальності, де вчений намагається поєднати свободу вільного вибору, справедливості і саме відповідальності [10]. Як важко узгодити ці складні категорії у повсякденному шкільному житті, відійти від звичних стереотипів та алгоритмів, що вже не гарантують подальший розвиток... і пам'ятати, «що здатність до самоорганізації передбачає масштабну інваріантність соціальних систем, тобто розгалужену можливість продовження їхніх станів на шляху реалізації трансформації» [5].

Висновки. Можна погодитися із висновками експертів, що «представлене в освітньому законодавстві України громадсько-державне управління на всіх рівнях управлінської ієрархії перебуває в ембріональному стані, або широко використовується бюрократією для показової імітації залучення громадськості до управління. У тих випадках, коли органи громадсько-державного управління таки намагаються реально впливати на процес, вони наражаються на відсутність чітких процедур реалізації власних пропозицій» [1, с.11-12].

Цьому свідчить мала кількість навчальних закладів, що обирають самостійність. А децентралізація має привести до серйозних змін і в організації освітнього процесу, де пріоритетними стають свобода вибору, самостійність, самоорганізація, відповідальність, розвиток потенціалу кожної особистості. Подальші дослідження у площині цих складних філософських категорій мають допомогти реформі шкільної освіти реалізувати плюралізацію і децентралізацію школи на практиці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Георгій Касьянов. Освітня система України 1990-2014. Аналітичний огляд. [Текст] / Благодійний фонд «Інститут розвитку освіти» - К.: ТАКСОН, 2015, 52 с.
2. Гриневиц Л. Децентралізація управління освітньою системою : на прикладі Польщі [Текст] / Л. Гриневиц // Освіта і управління: Науково-практичний журнал. - 2004. - Том7, №3/4. - С. 153-160
3. Лікарчук І. Піклувальні ради в загальноосвітніх навчальних закладах : перші уроки [Текст] / І. Лікарчук // Рідна школа : Щомісячний науково-педагогічний журнал. - 2004. - №5. - С. 3-5.
4. Методологія і методики планування політики загальної середньої освіти в Україні: практико-орієнтована монографія : для керівників національного, регіонального, міського (районного) та інституційного рівнів управління освітою [Текст] / М-во освіти і науки України [за наук. ред. О. Я. Савченко]. - Київ : [б. и.], 2010. - 127 с.
5. Синергетика і освіта : моногр. [Текст] / Нац. акад. пед. наук. України ; за ред. В. Г. Кремень. - К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. - 348 с.
6. Школа – центр активності громади: узагальнення адаптованого польського досвіду збереження освітніх послуг у сільській місцевості: матеріали Всеукр. науково-практичного семінару (Луганськ, 26-27 березня 2011 р.) [Текст] / ред. колегія: О.М. Дрепін, О. В. Переходченко, В. В. Щербаченко. – Луганськ: СПД Резніков В. С., 2011. – 268 с.
7. Education for All by 2015: will we make it? EFA global monitoring report, 2008. Paris, UNESCO; Oxford, UK, Oxford University Press, 2008. 434 p.
8. Fiske, Edward B. Decentralization of education. Washington, D.C. : World Bank, 1996, 39 p.
9. Fiszbein, Ariel, ed. 2001. Decentralizing Education in Transition Societies: Case Studies from Central and Eastern Europe. Washington, DC: World Bank.
10. Hans Jonas. Das Prinzip Verantwortung : Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation. Frank-

furt, Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 2012. 425 p.

11. Joseph I Zajda, David Thenuwara Gamage. Decentralisation, school-based management, and quality / Joseph Zajda, David T. Gamage, editors. New York; London: Springer, 2009. 238 p.

12. Robert W. Sweeny. Dysfunction and decentralization in new media art education / by Robert W. Sweeny. Bristol : Intellect, 2015. 131 p.

13. The Bloomberg innovation index. By the annual meeting business and government leaders of the World Economic Forum in Davos 2015. <http://www.bloomberg.com/graphics/2015-innovative-countries/>.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2015

REFERENCES:

1. *Georgiy Kas'yanov*. Osvitnya sistema Ukraїni 1990-2014. Analitichniy oglyad. [Tekst] (The educational system of Ukraine 1990-2014. Analytical Review.) / *Blagodїyniy fond «institut rozvıtku osvıti»* - K.: TAKSON, 2015, 52 p.

2. *Grinevich, L.* Detsentralizatsiya upravlinnya osvıtn'oyu sistemoyu : na prikladı Pol'shchı [Tekst] (Decentralization educational system: the case of Poland) // *Osvita i upravlinnya: Naukovo-praktichniy zhurnal*. - 2004. - Vol. 7, N3/4. - P. 153-160

3. *Likarchuk, i.* Pıklual'ni radi v zagal'noosvitnikh navchal'nikh zakladakh : pershi uroki [Tekst] (Board of Trustees in secondary schools: first lessons) // *Rıdna shkola : Shchomis'yachniy naukovo-pedagogıchniy zhurnal*. - 2004. - №5. - P. 3-5.

4. Metodologiya i metodiki planuvannya politiki zagal'noi' serednoi' osvıti v Ukraїni : praktiko oriєntovana monografiya : dlya kerivnikiv natsional'nogo, regional'nogo, mis'kogo (rayonnogo) ta institutsiynogo rıvniv upravlinnya osvıtoyu [Text] (Methodology and techniques of policy planning general secondary education in Ukraine: Practice oriented monograph: for managers of national, regional and city (district) and institutional education management levels) / M-vo osvıti i nauki Ukraїni; [za nauk. red. O. YA. Savchenko]. - Kii'v : [b. i.], 2010. 127 p.

5. Sinergetika i osvita : monogr. [Tekst] (Synergetics and education: monograph.) / *Nats. akad. ped. nauk. Ukraїni ; za red. V. G. Kremen'*. - K. : *institut obdarovanoi' ditini*, 2014. - 348 p.

6. Shkola – tsentr aktivnosti gromadi: uzagal'neniya adaptovanogo pol's'kogo dosvidu zberezheniya osvıtnikh poslug u sil's'kiy mistsevosti: materialı Vseukr. naukovo-praktichnogo seminaru (Lugans'k, 26-27 bereznya 2011 r.) [Tekst] (The school - community center activity: synthesis adapted preserving the Polish experience of educational services in rural areas: All-Ukrainian. scientific workshop (Lugansk, 26-27 March 2011)). – Lugans'k: *SPD Rėznikov V. S.*, 2011. – 268 p.

7. Education for All by 2015: will we make it? EFA global monitoring report, 2008. Paris, UNESCO; Oxford, UK, Oxford University Press, 2008. 434 p.

8. Fiske, Edward B. Decentralization of education. Washington, D.C. : World Bank, 1996, 39 p.

9. Fiszbein, Ariel, ed. 2001. Decentralizing Education in Transition Societies: Case Studies from Central and Eastern Europe. Washington, DC: World Bank.

10. Hans Jonas. Das Prinzip Verantwortung : Versuch einer Ethik fu'r die technologische Zivilisation. Frankfurt, Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 2012. 425 p.

11. Joseph I Zajda, David Thenuwara Gamage. Decentralisation, school-based management, and quality / Joseph Zajda, David T. Gamage, editors. New York ; London : Springer, 2009. 238 p.

12. Robert W. Sweeny. Dysfunction and decentralization in new media art education / by Robert W. Sweeny. Bristol : Intellect, 2015. 131 p.

13. The Bloomberg innovation index. By the annual meeting business and government leaders of the World Economic Forum in Davos 2015. <http://www.bloomberg.com/graphics/2015-innovative-countries/>.

Сагуйченко Валентина Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Адреса: 61002, м. Харків, вул. Артема, 29
E-mail: valentina.sag@ukr.net

Saguychenko Valentina Volodimirivna – PhD in philosophy, associate professor
Kharkiv national pedagogical university G.S. Skovoroda
Address: 29, Artema Str., Kharkiv, 61002, Ukraine
E-mail: valentina.sag@ukr.net

УДК 1:811.161.1

Поняття знака у контексті переходу від античної до середньовічної філософії (на матеріалі творів Томи з Аквіну)

П.А. СОДОМОРА

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, Україна,
E-mail: pavlosodom@gmail.com

Авторське резюме

Простежується взаємопов'язаність грецького та латинського періодів філософії на основі поняття знака. Досліджується зміст і суть цього поняття та витoki науки семіотики. Ключові філософські тези щодо визначення терміну розглянуто на матеріалі творів Августина і Томи з Аквіну. Показано глибинність поняття «знак» з точки зору головних філософських понять. Виділено основні вихідні позиції переходу від греки до латини. Прослідковано вплив попередніх філософів на формування середньовічної філософії. Аналізується питання перцептивності поняття знака. Проводиться зіставлення поняття знака, як воно виявляється у визначеннях Августина та його послідовників. Проводиться аналіз наступних визначень поняття знака у різних філософів Середньовіччя. Вказано ряд термінів, дотичних до поняття знака, а саме – поняття аналогії, яке з'являється ще у Аристотеля. Це питання постає як фрагмент проблеми знаків у пізнанні. Виявлено, що Аристотель вкладав у поняття аналогії дещо інший зміст, аніж у нього вкладали філософи Середньовіччя, зокрема Тома з Аквіну. Проблема знака постає із першого питання, яке ставить Аквінат у своїй філософії – питання буття як першого пізнаваного. Вказано, що поняття знака цікавило українських науковців ще у Києво-Могилянській академії. Проаналізовано праці сучасних науковців.

Ключові слова: знак, семіотика, сигніфікація, концепт, перцепт, дискурс, універсалії.

The notion of sign in the context of transition from antique to medieval philosophy (based on works of St. Thomas Aquinas)

P.A. SODOMORA

Lviv Danylo Halytsky national medical university, Lviv, Ukraine
E-mail: pavlosodom@gmail.com

Abstract

The connection of Greek and Latin period of philosophy is investigated on the material of the notion of sign. The content and essence of this notion is researched as well as the sources of semiotics as a science. The key philosophical theses on the definition of this term are considered on the basis of works of St. Augustine and St. Thomas Aquinas. The profundity of the notion of sign is explained from the view of main philosophical notions. Main aspects of transition from Antique to Medieval Philosophy are enlightened in the article. The influence of previous philosophical background that was related to the formation of medieval philosophy is considered as well. The notion of perceptivity of sign is analyzed in the article. The contrastive analysis of the notion of sign is conducted as it appears in works of St. Augustine and its followers. The analysis of upcoming definitions of sign in various medieval philosophers is made. The series of terms that is linked to the notion of sign namely analogy that appears in Aristotle's works is considered. This question arises as a part of problem of sign in knowledge. It is established that the notion of analogy in Aristotle's works has had different meaning than it had in Aquinas' works. The problem of sign arises from the primary question that appears in Aquinas' philosophy, namely the question of being as first known. It is emphasized that the notion of sign was mentioned in works of Ukrainian scholars of Kyiv Mohyla Academy. Certain works of modern scholars are analyzed as well.

Key words: sign, semiotics, signification, concept, percept, discourse, universalia.

Перехід філософської думки від греки до латини є важливим етапом, який важко побіжно розглядати, тому в цій статті маємо намір продовжити огляд основних причин цього складного явища: дещо про цей складний період вже ми обговорювали в попередніх статтях, а дещо ж, з уваги на великий обсяг матеріалу, залишимо для наступного дослідження. Перехід від греки до латини, по суті, є переходом від античної філософії до середньовічної [7], тобто саме у цей час відбувалося заснування християнських засад на базі філософії Аристотеля й Платона. У цій статті намагатимемося

докладніше з'ясувати роль Августина та його значення для наступних філософських течій, зокрема томізму.

В українській філософській літературі цей період висвітлено недостатньо добре, тому для дослідження питання послуговуємося здебільшого іноземними джерелами. Одним із визначних дослідників цього періоду є Дж. Ділі, дослідник питань семіотики. У працях цього науковця знаходимо багато матеріалу, важливого для висвітлення питання переходу від епохи античності до епохи Середньовіччя. Ряд ключових термінів увійшли у середньовіччя

практично у незміненому вигляді. У цій статті маємо мету розглянути поняття знака, який виник власне на початку середньовіччя, та його трансформацію упродовж цієї епохи.

Можна виділити три основні вихідні позиції переходу від греки до латини. Першим, хто спричинився до переходу, був Порфирій, що виніс на поверхню суперечку про універсальї, яка продовжувалася дуже довго [8,с.97]. Наступним був Боецій, уже латинянин, що впровадив різницю між перехідним (трансцендентним) та буттєвим (онтологічним) стосунком. Третім був Августин, який говорив про ідею знака (*semeion*) та про поділ буття на природне та культурне вже тільки латиною. Згодом основні тенденції цього періоду продовжували розвиватися у працях наступних філософів доби Середньовіччя.

У «Сповідях» Августин говорить про свою нецікавість до вивчення греки [1] та про те, що він вивчав неоплатоністів у латинському перекладі, однак це не слід вважати переконливим доказом того, що Августин, будучи високоосвіченою особою, не знав грецької мови, яка звідусіль його оточувала, про що говорять і дослідники [5,с.22]. Однак важливо не це, а те, що саме завдяки Августинові величезний період філософської думки отримав назву латинського.

Глибинність думки Августина не зрівнюється із жодним з філософів цього періоду. Вплив мислителя продовжується наскрізно через весь латинський період – починаючи від Св. Томи, що постійно цитує філософа у своїх творах, покладаючись на його авторитет, і аж до протестантів після Лютера і його тез у 1517 р. Саме в Августина з'являється поняття знака, що дало початок великій галузі філософії – семіотиці [6]. Він був першим, хто запропонував стосунок між посилачем, сприймачем та знаком, тобто словом, і це стає суттєвим штрихом до початку середньовічних і модерних теорій про мову. Властиво, посилачем є текст, сприймачем – читач, а посередником – слово. Іншими тріадами, що містять посилача, сприймача та посередника є різноманітні мисленнєві діяльності, включно із осмислюванням того, що було почуте чи прочитане.

Тож починаючи з IV століття у філософію входить поняття знака, що значною мірою спричинилося до процесу зростання філософії латинського періоду до зрілості. Починаючи із 396 до 426 року Августин працював над твором «Про християнське вчення» (*De doctrina Christiana*). Тож починаючи від Августина загальна ідея знака прикладається до таких природних та культурних феноменів, як хмара, оскільки є знаком певної погоди, та слова, що є знаком певної інформації.

Згодом поняття знака прояснив Тома з Аквіну в XIII столітті, а згодом, у XVII столітті, Джон Пуансо докладно з'ясував, що містить це

поняття [7,с.367]. Врешті, Джон Локк запропонував семіотику (із грецького *semeion*, знак) як галузь науки, що отримала свій розвиток, по суті, аж на початку двадцятого століття завдяки працям Чарльза Пірса. Тож поняття знака, як бачимо, наскрізно проходить через усі чотири періоди європейської філософії – класичний, середньовічний, модерний та постмодерний.

Слід, очевидно, бачити різницю між природним знаком, як-от: відбиток лапи вказує на те, що стежкою пройшла тварина, та культурним знаком – словом; також слід розрізнити теорію словесної мови та теорію знака. Однак саме Августин перший запропонував загальну семіотику, де знак стає родовим поняттям, а слова і теорія знаків – рівними між собою його видами. Інтерес Августина до концепта знака пояснюється тим, що це поняття лежить на початку шляху поєднання і узгодження книги природи, тобто філософії, та книг Писання, через які до нас промовляє Бог. Усе це висвітлюється у творі «Про християнське вчення», над яким він працював щонайменше двадцять дев'ять років свого життя.

У цій праці Августин говорить, що знаком є щось таке, що вносить у нашу свідомість щось поза собою. Згодом філософ аналізує різні речі з огляду їх знакової (сигніфікативної) функції. Аби показати, наскільки глибоким і обсяжним є такий аналіз, Августин впроваджує ряд вирізень, аби покрити увесь знаковий феномен, як-от: природні та умовні (*conventionales*) позначення; позначення, як вони функціонують у сприйнятті тварин та людей; позначення слів та позначення різних звуків та інше. Однак усі ці позначення мають спільну рису: всі вони означають щось поза собою, щось таке, що не є ними самими.

Однак середньовічні мислителі з плином часу намагалися розширити Августинове визначення знака, оскільки для них воно виявиться дещо завуженим. Так, Св. Тома вважатиме Августинове визначення вузьким із двох причин: перше, ангели також спілкуються завдяки знакам, хоча і є нетілесними, і тому ці знаки не вписуються в Августинове визначення; друге, люди використовуючи мисленнєві концепти, застосовують знаки, які не можуть зводитися до перцептів [7,с.331]. Слідом за Томою, спочатку Дунс Скотт, а потім і Вільям Оккам, випереджаючи Пуансо, вказують на вузькість Августинового визначення знака, оскільки воно не прикладається ані до концептів, ані до перцептів як таких. Однак, як концепти, так і перцепти, будучи ідеями та образами у мисленні, все ж здійснюють у свідомості певну функцію знака, яка полягає у позначенні чогось іншого через себе, як і говорив Августин.

Для того, аби знак функціонував, не є важливим, щоб він був чимось сприйнятливим

(перцептивним), як того вимагає визначення Августина, а достатньо, аби був чимось елементом реальності, яка приносила б у наступну реальність щось інше, аніж вона сама, щось таке, чого немає в реальності. Адже якщо хтось думає про коня, то необов'язково вимагається присутність коня, аби думати про нього. Адже коли думаємо про ангела, то будь-яка перцептивність вже унеможливлена: для того, щоб усвідомити якусь річ, немає конечної необхідності у її присутності.

Однак ці «слабини» Августинової теорії про знаки, з іншого боку, є сильними її сторонами, оскільки вони пов'язані з особливим інтересом філософа до Письма. Слова Письма, будучи, по суті, матеріальними структурами, які, під час їх сприйняття, провадять людину до таїнств – завдяки звукам і шумам. Цей факт, а також те, що Августина зараховували до великих Отців Церкви, прислухався до того, що визначення знака увійшло до «Сентенцій» Петра Ломбардського (1150 р.) – твір, що був компіляцією тогочасних патристичних поглядів та став основою для теологічних студій у середньовічних університетах, починаючи з XII століття і аж до кінця періоду Середньовіччя.

Як протестанти, так і католики вважають Августина «своім» – саме завдяки цим поглядам. Адже у цей період розподілу християнства на католицизм та протестантство філософія Августина перебувала, можна сказати, на чолі обох цих течій. Августинова теорія про знак, а також і його визначення, відіграла вирішальну роль як для католицьких, як-от Арауджо (1617), Пуансо (1632), так і для протестантських, як-от Тимплер (1612), Кекерман (1607) мислителів. Однак саме датування вказує на довгий період, який був необхідний для того, аби Августинові ідеї та твердження доросли до того, що їх почали використовувати інші християнські мислителі [9]. Хоча ідеї Августина не завжди яскраво світили, однак вони створюють постійну та неперервну лінію через усю латинську добу філософії.

Згодом, у XII столітті, до уточнення теорії знака долучається Тома з Аквіну, і насамперед – своїми «Коментарями» на «Сентенції» Петра Ломбардського. Тут Св. Тома вирізняє термін «знак» відповідно до його первинного визначення, яке позначає щось відчуттєво-сприйнятливим, що засновується на стосункові позначення, і зазначає, що щось таке, що не підпадає під відчуття, може бути знаком лише в другу чергу. У праці «De Veritate» Тома говорить, що «річ не може називатися знаком, хіба лиш у тому випадку, коли вона є чимось таким, від чого походить щось одне, переходячи від однієї речі як знаної попередньо, до другої, тобто через дискурс. Однак, оскільки пізнання ангелів не є дискурсивним, як людське, то в комунікації ангелів немає знаків. Тож знаки в люд-

ському пізнанні є відчуттєвими, оскільки наше пізнання, яке є дискурсивним, виникає від відчуттєвих речей».

Згодом, у «Questiones», Тома говорить про слово та його функцію як знака, вирізняючи слово від того, що воно позначає: «вимовлене слово є лише знаком, а не тим, що воно позначає; однак те, що розуміємо за ним, є обома – і знаком, і позначуваним, як і сама річ». Тома випрацьовує поняття знака, зазначаючи, що знаками для нас є відчуттєві предмети, оскільки людське пізнання, будучи дискурсивним, засновується на відчуттях. Однак можна сказати і загальніше, що знаком є будь-що знає, що репрезентує у собі щось інше, аніж воно саме. Тому ідеї та образи, думки у нашому мисленні, які перетворюють фізичні звуки на знаки, є причинами існування та виконання позначення лінгвістичних знаків.

Адже слова будь-якої людської мови, якщо приймати їх поза умовними позначеннями, що вони позначають, тобто окремо від думок та звичаїв, що пов'язують людську спільноту зв'язками певних домовленостей, мають лише просту фізичну природу пустого звуку, тобто вдареного повітря. А вже в контексті людських соціальних взаємозв'язків ці самі звуки підносяться до рівня звуків, що щось позначають. Тому не лише буття лінгвістичними знаками, а також їх дієве позначення засновується на думці як на причині. І тому внутрішній світ, тобто думка чи ідея, має раціональність знака значно стійкіше, аніж мовлене чи писане слово. І тому, як Тома зазначає у «Questiones», суперечачи своїм попереднім твердженням, ангели, так само, як і людські буття, пізнають речі завдяки знакам, і завдяки знакам спілкуються між собою.

Люди, як ангели, охоплюють речі мисленнєвістю, однак відрізняються від ангелів тим, що, подібно до тварин, пізнають речі відповідно до своїх відчуттів, а не до природи самих речей. Люди, на відміну від тварин, наділені мисленням, і на відміну від ангелів, наділені відчуттями. Тому людина усвідомлює, що речі перебувають у стосунку із сприймачем, і зацікавлення сприймача також незалежно існує у фізичному світі. Це усвідомлення є вмістилищем семіотичної свідомості, і є початком філософії, науки та моралі, є початком цивілізації, на відміну від соціальної взаємодії. Це і є принциповою різницею між тваринним і людським світом, між спільнотою та культурою. Існує, очевидно, принципово людський принцип використання знаків, і він відрізняється від тваринного, з одного боку, та ангельського, з іншого. Однак саме цю позицію знака не включив Августин до свого визначення.

Згодом, у період пізнього Середньовіччя, до визначення поняття знака долучився Пуансо своїм трактатом «De signis». Тож поняття

«знак», як бачимо, наскрізно проходить через усі чотири періоди філософії.

Поряд із дискусією довкола цього поняття виникають дискусії про інші ключові поняття середньовічної філософії зокрема: проблема аналогії з'являється як фрагмент проблеми знаків у пізнанні, також проблема значень виду та роду, що є одними з ключових понять філософії Аристотеля. Проблема буття як першого пізнаваного, яку піднімає Тома, тут же за собою логічно провадить наступну проблему – проблему знака. Це свідчить про важливість дослідження цього поняття. Сучасником Томи з Аквіну був Роджер Бейкон: властиво, він народився на десять років швидше, ніж Тома, і пережив його на вісімнадцять років. Він був першим, хто прагнув встановити загальне визначення знака, яке відповідало б тому, як його розпочав Августин на початку латинського періоду. Частиною його великого твору був трактат «De signis». Питання знака продовжують дослідники і сьогодні, що свідчить про важливість поняття як одного з ключових тер-

мінів, що проходять наскрізно через усі періоди європейської філософії.

На основі викладеного матеріалу видно важливість поняття «знак» для європейської філософії загалом і філософії доби Середньовіччя зокрема. Це поняття проходить наскрізно через усю схоластику – від Августина до Пуансо. В українській науці, на жаль, немає достатньої кількості досліджень на цю тематику. Існують, однак, переклади праць зарубіжних дослідників [2], що вже є значним зрушенням у процесі дослідження питання знака. Питання знака цікавило науковців ще у Києво-Могилянській академії. Так, С. Яворський пише про подвійну природу знака (функція відтворення і функція позначення), дещо відступаючи від томістичного трактування поняття знака [3,с.150]. Г. Кониський, говорячи про знак, подає його визначення: «Позначати означає бути знаком якоїсь речі» [4,с.124]. Оскільки поняття знака було присутнє також у працях українських науковців, це підтверджує важливість дослідження даного питання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Deely, John. *Four Ages of Understanding*. – Toronto, 2001. – 1020 p.
2. Deely, John. *Intentionality and Semiotics*. – University of Scranton Press, 2007. – 240 p.
3. Августин Блаженный. *Сповіді*. / Пер. Ю. Мушака. Львів : Свічадо, 2008. – 355 с.
4. Brown, Peter. *Augustine of Hippo. A Biography*. Berkeley, 1967. – 463 p.
5. Deely, John. *Basics of Semiotics*. – Toronto, 1990. – 149 p.
6. Sullivan, John. *The Image of God: The Doctrine of St. Augustine and Its Influence*. – Dubuque : Priory Press, 1963. – 356 p.
7. Ділі, Джон. *Основи семіотики*. Пер. з англійськ. А. Карась. – Львів : Арсенал, 2000. – 231 с.
8. Захара І. С. *Академічна філософія України XVII-I пол. XVIII ст.* – І.С.Захара. – Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 2000. – 239 с.
9. Кашуба М. В. *Георгий Конисский*. – М. : Мысль, 1979. – 173 с.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015

REFERENCES:

1. Deely, John. *Four Ages of Understanding*. – Toronto, 2001. – 1020 p.
2. Deely, John. *Intentionality and Semiotics*. – University of Scranton Press, 2007. – 240 p.
3. Avhustun Blazhenny. *Spovidi*. Per. Y. Mushaka (St. Augustine. Confessiones). Lviv, *Svichado*, 2008. – 355 p.
4. Brown, Peter. *Augustine of Hippo. A Biography*. Berkeley, 1967. – 463 p.
5. Deely, John. *Basics of Semiotics*. – Toronto, 1990. – 149 p.
6. Sullivan, John. *The Image of God: The Doctrine of St. Augustine and Its Influence*. – Dubuque : Priory Press, 1963. – 356 p.
7. *Dili, Dz. Osnovy Semiotyky*. Per. A. Karas. (Deely, John. Basics of Semiotics). Lviv, *Arsenal*, 2000. – 231 p.
8. *Zachara, I.S. Akademichna filosofia Ukrainy XVII-I pol. XVIII st.* (Academic Philosophy of Ukraine XVII-XVIII c.). Lviv, 2000, 239 p.
9. *Kashuba, M.V. Georgij Konysky* (Georgij Konysky). Moskwa, 1979, 173 p.

Содомора Павло Андрійович – кандидат філософських наук, доцент
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
Адреса: 79000, м. Львів, вул. Пекарська, 69
E-mail: pavlosodom@gmail.com

Sodomora Pavlo Andriyovych – PhD in philosophy, associate professor
Lviv Danylo Halytsky national medical university
Address: 69, Pekarska Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: pavlosodom@gmail.com

УДК 008/16

Феномен еволюції культури: методолого-схемологічний аспект

С.М. ФОРКОШ

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна,
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com**Авторське резюме**

У сучасних методологічних дослідженнях культури виникли підходи та методи, які потребують систематизації та узагальнення. Така потреба обумовлена тим, що на основі знань, які є результатом використання різних методів, неможливо прийти до єдиного уявлення про культуру, а отже, і спрогнозувати її подальший розвиток. У статті пропонується один із можливих варіантів такої об'єднуючої стратегії і позначається як методологічна схема еволюції культури. Дана методологічна схема враховує два ключові аспекти існування культури, її історичний розвиток та її ціннісні орієнтири. Головними структурними елементами такої схеми є: змістовний аспект, що визначає сутнісні характеристики на кожному історичному етапі, діяльнісний аспект, що відображає головні тенденції прояву і діяльної реалізації культури, форма усвідомлення, яка може бути виражена через світоглядні орієнтири, культурний імператив, який узагальнює ціннісні орієнтири тієї чи іншої культури.

Але сама методологічна схема опирається на вихідні філософські рефлексії, а отже від методологічної ситуації в філософії залежить і можливість розробки стратегії досліджень культури. У цьому плані відмічається трансформація філософії — від філософії до культурософії.

Ключові слова: культура, культурософія, методологія, методологічна схема, культурний імператив, філософія суб'єкта, форма усвідомлення культури.

Phenomenon of evolution of culture: metodologo-schemalogical aspect

FORKOSH S.M.

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, E-mail: sergey.forkosh@gmail.com

Abstract

In modern culture appeared methodological research approaches and methods that require systematization and generalization. This need stems from the fact that on the basis of knowledge resulting from the use of different methods, it is impossible to come to a common understanding of the culture, and thus to predict its further development. The article offers one of the possible options for such a unifying strategy and is designated as methodological scheme of culture evolution. This methodological scheme takes two key aspects of existence culture, its historical development and its vectors of values. The main structural elements of such a scheme are: meaningful aspect that determines the intrinsic characteristics of each historical stage, activity aspect that reflects the main tendencies of manifestation and active realization of culture, form of awareness that can be expressed through the attitudinal orientation, cultural imperative, that sum up the value of culture orientations.

But the methodological scheme based on initial philosophical reflection, and thus of the methodological situation in philosophy depends on the possibility of developing a research strategy for culture. The plan marked a transformation of philosophy - the philosophy to cultureosophy.

Key words: culture, cultureosophy, methodology, methodological scheme, methodological scheme, a cultural imperative, the subject of philosophy, a form of the culture awareness.

Постановка проблеми та мета дослідження. Різноманітні прояви соціальної дійсності, при спробах їх звести до єдиного поля, яке мало б власну тематизацію, несе в собі таку кількість важких методологічних проблем, що здається неможливим реалізувати більш-менш вдалу програму, яка дозволила б виявити і позначити культуру як таке тематичне поле. Від проявів соціальної дійсності до культури в цілому ведуть стратегії які так чи інакше несуть у собі ціннісні орієнтири тієї чи іншої соціальної дійсності, тому, як мінімум, слід враховувати, чи радше не ігнорувати феномен «самоопису» як її розуміє наприклад Н. Луман [5]. Для того щоб розгорнути розбір про культуру візьмемо типове

або усереднене визначення культури: «Культура - ... система історично діючих надбіологічних програм людської життєдіяльності (діяльності, поведінки та спілкування), що забезпечують відтворення і зміну соціального життя в усіх її основних проявах» [7, с. 341 - 347]. Відштовхуючись від цього визначення, можна виявити щось типове в феномені культури, тим самим відкриваючи можливість для більш глибокого її розуміння.

Питання про культуру відноситься до таких питань, які не можуть бути вирішені ні чисто логічними, ні чисто історичними методами. Але до того, як вирішувати питання про метод дослідження культури, слід запитати, в чому необхід-

© С.М. Форкош, 2016

ність знання про культуру, адже буття культури спочатку не потребувало рефлексії, а було чимось стихійним і само собою зрозумілим? Для того щоб відповісти на це питання, слід звернути увагу на ті сфери, де знання вже знайшло свою ясну і чітку мету. Наприклад, знання про природу є для нас необхідними, оскільки прояви природи повинні бути хоч якимось чином прогнозованими для нас. Первинно існуюча у природі людина пристосовувалась до закономірності природного буття, і лише свобода чи самосвідомість дала їй можливість поставитися до природи як до даності, яку слід вивчити і виявити такі початкові закони, тобто регулярні повторення подій, які б дозволили прогнозувати ці явища підпорядковуючи їх, тим самим, власній волі. У чому ж значення знання про культуру для людини? Зрозуміло, що відповідь можлива лише після розуміння самої сутності культури її еволюції. Таким чином, виникає парадокс — як зрозуміти навіщо людині знання про культуру, якщо до цього знати, що таке культура взагалі? Але саме питання про культуру можливе лише у випадку виникнення потреб у знанні про культуру. Щоб якимось чином вирішити цей парадокс, слід припустити, що потреби у знанні про культуру спочатку усвідомлюються як потреби не знань про культуру, а отже, рефлексій про принципи існування соціуму як цілого тощо, а як потреби знань про її локальні прояви, такі як релігії, мови, міфи тощо. Першим кроком, який спонукав би до виникнення або закріплення філософії культури або культурософії, могло б стати узагальнене уявлення про еволюційні процеси найбільш визначних елементів культури, але не в контексті їх історії (історія релігії, історія мови тощо), а в контексті визначальних аспектів їх функціонування. Отже, методологічна схема еволюції культури дала б змогу наблизитись до розуміння сутності культури, а також спрогнозувати її подальший розвиток. Спроба розробки такої схеми і є метою даної статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Уявлення про культуру, її структуру та генезис мають різноманітне походження. У методологічному плані найбільш розвинені розробки щодо проблеми культури виникли у соціології. Наприклад, К. Манхейм — засновник соціології знання, розглядав культуру як функціонування двох типів знання, ідеологічного та утопічного [6]. Культурософський підхід Є. Кассіра дає змогу розглянути культуру як систему символічних форм [4]. Культуролінгвістичний підхід, який знаходиться на етапі становлення, розглядає культуру крізь призму фіксації культурних феноменів у мові [3]. Існує ще велика кількість підходів і методів дослідження культури, але кожен з них дає певні локальні результати, які потребують узагальнення та систематизації.

На методологічному рівні відбуваються трансформації самого філософського пізнання в бік розуміння такого типу мислення, який мож-

на позначити як культурне мислення або культурне ставлення до дійсності. Такий рух можна позначити як рух від філософії до культурософії. Безліч спроб, так чи інакше, позначити нові шляхи розвитку філософії спираються на критику класичного розуміння філософії з притаманною їй раціональністю. Наприклад концепція В. Біблера розуміє рух філософської думки від науковчення до логіки культури [2], яка в свою чергу, обґрунтовується концепцією діалогу М. Бахтіна [1]. З іншого боку в теорії комунікативної дії Ю. Хабермаса [8] також визнається необхідність виходу з філософії суб'єкта з причини апорій самообґрунтування. Культура як концепт від ідеї рухається до типу мислення, і в цьому сенсі є сутнісно автономним утворенням, яке стає таким же явищем, як і її (культури) елементи, такі як міф, релігія і сама філософія.

Виклад основного матеріалу. Раніше вважалося, що культура є узагальноною умовою єдності людського буття, але настав час позначити культуру як новий тип мислення. Дійсно те, що істотно для філософії ставало конституційним для соціального розвитку. Сьогодні мова йде не про продовження шляхом узагальнення, руху від філософії до культурософії, а про якісне перетворення типу мислення, який синтезує власні уявлення, які можливо не матимуть істотних зав'язків із загальноприйнятим типом раціональності обґрунтованим філософією. Якщо філософське мислення прагне розробити форму загальних початкових питань, а потім досліджувати початкові структури буття, у всій їх різноманітності вимагаючи, таким чином, первинного обґрунтування дійсності і відволікаючись від соціально вимірюваних і емпіричних даних, які в кращому випадку можуть бути враховані, але не можуть бути чим-небудь ціннісно формулючим, то культурософське мислення намагається охопити деякі загальні сутнісні питання соціального буття, його ціннісний вимір, який має соціально акумулюючий характер. Останні можуть проявлятися наприклад, у творах мистецтва, побутових практиках і всьому тому, що можна позначити як смисловий життєвий горизонт. У цьому сенсі культурософське мислення є наступним етапом трансформації філософії і має підґрунтям не тільки в постмодерністську критику, але і в різного роду спроби виходу з апорій самоопису і самообґрунтування.

З іншого боку, якщо виявиться, що результати досліджень окремих наук дають можливість переходити не тільки до міждисциплінарних утворень, але й до цілісних уявлень про людину, і це могло б бути виявлено за допомогою розвиненого методологічного інструментарію, то можна ризикнути і спробувати знайти узагальнюючі поняття, які б змогли увібрати в себе весь методологічний потенціал подібних досліджень. Такого роду універсалії на даному етапі розвитку знань про культуру можуть бути позначені через поняття традиції та інновації.

Якщо припустити за аналогією, що розуміння людини самої себе виявляється у необхідності самопрогнозування для підпорядкування себе якій-небудь меті, то це завдання також намагаються вирішити природничі науки. Йдеться скоріше про те, щоб зрозуміти тотальність людського буття для можливої творчості самих себе, при цьому новим і найбільш важливим у цьому відношенні було б те, що розуміння людського буття вже припускає не тільки Я, але й МИ. Розуміння тотальності соціального буття, як основи для майбутнього людства - ось одне з опорних положень у розумінні культури. Задачу подібно даній слід вирішувати кожній культурі сучасності. У процесі вирішення такого завдання орієнтирами для досліджень повинні бути культурні цінності, які сформувалися у традиції даної культури. У західній традиції осмисленням поняття людини в її цілому займається антропологія, як ціле уявлення про людину в найбільш характерних її проявах. Необхідність розуміння людини самої себе у своєму максимумі необхідно для того, щоб врешті-решт мати можливість творчості з того матеріалу, який закладений у самій людській самості.

А звідси випливає, що перехід від вузько спеціалізованого знання до знання культурософського обумовлено закономірним розвитком як знання про людину, так і знання про природу. Розробка такого знання може привести до обґрунтування культуротворчого процесу, який розуміється, як тотальна можливість реалізувати свободу; свобода ж дана як апріорно закладене в самій дуальності природи і людини. По-іншому, чужість людини природі потребує подолання через творіння. Знання про природу і знання про культуру, врешті-решт, долаються тотальністю єдиної стратегії, яка в своїй єдності не забороняє прояв її множинного. Зрозуміло, що знання про культуру можливе завдяки як мінімум, двум чинникам: розумінню культури як множини, наприклад множині інших культур, а по-друге, завдяки тому, що те, що продукує культура, стає, зрештою, також чужим самій людині як раніше людині стала чужа природна дійсність. Але чи є у нас підстави припускати можливість такого знання як культурне знання або як можливий культуротворчий процес у методологічному сенсі? Можливо, щоб відповісти на це питання, нам слід звернутися з одного боку до емпіричної даності, а з іншого боку до сукупності методологічних розробок як у сфері гуманітарних, так і природничих наук, але перш за все до методологічних трансформацій у філософії.

Щоб наблизитися до даної проблематики, слід, хоча б у загальних рисах, позначити методологічну схему, яка послужила б деякою пропедевтикою до проблеми розуміння культури у рамках діалектики традиції та інновації. Така схема спочатку носила б структурно-феномено-

логічний характер, і позначені в ній положення, в процесі подальшого дослідження, могли б бути змінені.

Далі слід позначити деякі істотні риси виділених аспектів, наприклад, змістовний аспект може бути представлений через розуміння культури як специфічного способу існування людини в природі, а на наступному етапі культура реалізується вже як суспільна форма зв'язку, яка характеризує єдність людини з природою, і нарешті, сучасне розуміння культури може бути позначено як підхід об'єднуючий взаємну трансформацію природи і людини.

Діяльнісний же аспект являє собою конкретний розвиток історично закладених орієнтирів культури, які мають прояв на кожному етапі розвитку культури. Першому етапу відповідає культурна адаптація, яка розуміється як така форма організації культурних особливостей, яка черпає свої ціннісні орієнтири, і як наслідок формує свої культурні продукти в процесі адаптації до природних умов. Наступному етапу відповідає умовна культурна революція, яка передбачає перехідний етап, в якому осмислюється як необхідність подальшого розвитку культури, так і приймається необхідність врахування природної даності, яка все ще необхідна для формування продуктів культури. На даному етапі суспільна форма відношень диктує нові якісні елементи, які знаходяться вже у внутрішній структурі суспільства. І нарешті, третій етап діяльнісного аспекту може бути в загальному представлений, як культура творчості під якою слід розуміти таку діяльність, яка передбачає формування ціннісних орієнтирів і граничних ідей розвитку культури.

Культура творчості, безумовно, передбачає, що в результаті становлення, осмислення культури знаходить внутрішню свободу і формує власні норми та ідеали виходячи з притаманної культурі гомогенної структури, при цьому дуалізм природи і культури знімається в деякому третьому полі, яке зумовлене трансформаційними процесами. Якщо змістовний аспект еволюції культури забезпечує можливість історичного осмислення етапів її розвитку, а діяльнісний аспект вказує на форму активності на кожному з цих етапів, то форма усвідомлення пов'язує основні ціннісні орієнтири перетворюючись на світогляд, який стає орієнтиром для наступних. У самосвідомості, таким чином, класичні галузі культури, такі як релігія, наука та ін. являють собою, загалом, адекватну схему усвідомлення культури у процесі своєї еволюції. Звідси можна сформулювати деякі загальні установки в еволюції культури на кожному етапі, ці установки маніфестуються як імперативи. Імперативом для етапу, який сформувався через адаптацію і усвідомлюється через міфологію, може бути - Все обумовлено! На наступному культурному етапі, в якому суспільне є пріоритетним і відбуваються

еволюційні зміни в самоосмисленні переважно через релігію імперативом може служити - Усе дозволено, що не заборонено Богом! Нарешті на останньому етапі, який несе в собі потенціал для трансформації людини і природи знімаючи, таким чином, внутрішній дуалізм культури і природи, і може існувати переважно через культуру творчості, розуміючи себе через найбільш загальні сутнісні закони розвитку, які осмислюються філософією даючи можливість стверджувати, що - Все можливо!

Висновки. Отже, така методологічна схема неминуче повинна розглядати культуру з еволю-

ційної точки зору шляхом реалізації найбільш проявлених аспектів її (культури) існування. Такими аспектами можуть бути: змістовний аспект, що визначає сутнісні характеристики на кожному історичному етапі, діяльнісний аспект, що відображає головні тенденції прояву і діяльної реалізації культури, потім доцільно виявити форму усвідомлення, яка може бути виражена через світоглядні орієнтири, і нарешті, те щоб дало змогу узагальнити головні результати і визначальні цінності культурного розвитку акумулюючи в собі якийсь вихідний заклик, що й було б певним імперативом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бахтин М. М. Проблемы творчества Достоевского. Статьи о Толстом. Записи курса лекций по истории русской литературы / М. М. Бахтин. — М.: Русские словари; Языки славянских культур, 2000. — 799 с.
2. Библер В.С. От наукоучения - к логике культуры (Два философских введения в двадцать первый век) / В. С. Библер. — Москва: Издательство политической литературы, 1991. — 414 с.
3. Зиновьева Е.И., Лингвокультурология: теория и практика / Е. И. Зиновьева, Е. Е. Юрков. — СПб.: «Издательский дом «МИРС», 2009. — 291 с.
4. Кассирер Э. Философия символических форм: В 3 тт. / Пер. с нем. С. А. Ромашко. — М.—СПб.: Университетская книга, 2002
5. Луман Н. Л. Общество как социальная система / Н. Л. Луман. — Пер. с нем. А. Антоновский. М: Издательство «Логос». 2004. - 232 с.
6. Манхейм К. О специфике культурно-социологического познания // Избранное. Социология культуры - Karl Mannheim Essays on the Sociology of Culture / Пер. с нем. А. В. Дранова; Под ред. Е. О. Тучкова. — М.; СПб.: Университетская книга, 2000. — 501 с.
7. Новая философская энциклопедия / В. С. Степин. — 2-е изд., испр. и допол. — М.: Мысль, 2010. — Т. 2. — 634 с.
8. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung; Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft / J. Habermas. — Suhrkamp, Frankfurt am Main.: 1981 — 534, 632 p.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2015

REFERENCES:

1. *Bahtin M. M. Problemyi tvorchestva Dostoevskogo. Stati o Tolstom. Zapisi kursa lektsiy po istorii russkoy literatury (Problems of Dostoevsky's work. Articles about Tolstoy. Entries course on the history of Russian literature lectures).* — М.: *Russkie slovari; Yazyiki slavyanskikh kultur*, 2000. — 799 p.
2. *Bibler V.S. Ot naukoucheniya - k logike kulturyi (Dva filosofskikh vvedeniya v dvadtsat pervyy vek) (From the science of knowledge - to the cultural logic (two philosophical introduction to the twenty-first century)).* — Moskva: *Izdatelstvo politicheskoy literatury*, 1991. — 414 p.
3. *Zinoveva E.I., Lingvokulturologiya: teoriya i praktika (Cultural linguistics: theory and practice).* — SPb.: «*Izdatelskiy dom «MIRS»*», 2009. — 291 p.
4. *Kassirer, E. Filosofiya simvolicheskikh form: V 3 tt. (The philosophy of symbolic forms: In 3 vols).* — М.—SPb.: *Universitetskaya kniga*, 2002
5. *Luman N. L. Obschestvo kak sotsialnaya sistema (Society as a social system).* М: *Izdatelstvo «Logos»*. 2004. - 232 p.
6. *Manheim K. O spetsifike kulturno-sotsiologicheskogo poznaniya (On the specifics of the cultural and sociological knowledge)// Izbrannoe. Sotsiologiya kulturyi - Karl Mannheim Essays on the Sociology of Culture.* — М.; SPb.: *Universitetskaya kniga*, 2000. — 501 p.
7. *Novaya filosofskaya entsiklopediya (New Encyclopedia of Philosophy).* — М.: *Myisl*, 2010. — Vol. 2. — 634 p.
8. *Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung; Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft / J. Habermas.* — Suhrkamp, Frankfurt am Main.: 1981 — 534, 632 p.

Форкош Сергій Михайлович – кандидат філософських наук
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 03680, Київ, пр. Академіка Глушкова, 4д
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com

Forkosh Serhiy Mykhaylovych – PhD in philosophy
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 4D, Akademika Hlushkova Av., Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com

СОЦІОЛОГІЯ

316:37.06(103.2)

Формування культури суспільної довіри: освітній вимір

Н.І. ГЛЕБОВА

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь, Україна, E-mail: Nat_gavrina2005@mail.ru

Авторське резюме

В статті розглядається соціокультурна місія освіти як чинника формування суспільної злагоди, громадянської консолідації українського суспільства в контексті неоднозначних впливів ринкових відносин на світоглядні і життєві орієнтації сучасної людини. Аналізуються сучасні теоретичні концепти суспільної довіри як моделі раціоналізації людських взаємин, соціальної поведінки, досягнення соціальної спільності суб'єктів соціального розвитку та досягнення сталого соціального порядку. Обґрунтовується роль освіти як інтегруючої компоненти духовної культури сучасного суспільства та засобу реалізації потенціалу особистості на засадах суспільної взаємодопомоги. Відстежуються соціально-історична специфіка міждисциплінарних моделей застосування освітніх засобів уникнення надлишкової соціальної напруги та відтворення культури суспільної довіри в умовах ціннісних трансформацій сучасного українського соціуму і ризиків, пов'язаних з дефіцитом ринкової культури, що торкаються всіх рівнів людської свідомості: знань, практичного досвіду, навичок, умінь.

Обґрунтовується необхідність залучення педагогічних практик до формування соціальної довіри, як визначеної системи соціальних взаємин, що дозволяє встановлювати і забезпечувати якість соціальних зв'язків з опорою на ефективне використання соціального капіталу, яким є освіта. Визначаються освітні чинники формування атмосфери довіри в суспільстві як засобу розширення можливостей розвитку здібностей особистості, її повноцінної адаптації до правил ринкових взаємин і формування ринкової культури особистості, як запобіжника розбалансування суспільної довіри в українському соціумі. Розглядаються засадничі принципи функціонування інституту освіти в якості навчально-практичної суспільної лабораторії з формування, закріплення, відтворення і регулювання продуктивних форм відносин між членами суспільства шляхом вироблення ефективних зразків, еталонів, моделей суспільної поведінки та його впливи на механізми формування рольової структури індивіда в соціумі на засадах забезпечення згуртованості, взаємозалежності та взаємовідповідності членів оновлюваного українського суспільства.

Ключові слова: суспільна довіра, суспільна інституція, система освіти, інститут освіти, педагогічна практика, ринкова культура, культура довіри.

Formation of culture public trust: educational dimension

N.I. GLEBOVA

Melitopol Bohdan Khmelnytsky state pedagogical university, Melitopol, Ukraine,
E-mail: Nat_gavrina2005@mail.ru

Abstract

In the article the socio-cultural mission of education as a factor in the formation of social cohesion, consolidation of Ukrainian civil society in the context of ambiguous impact of market relations in the ideological orientation and life of modern man. Analyzes modern theoretical concepts of public trust as a model of rationalization of human relationships, social behavior, social community of subjects achieving social development and achieving sustainable social order. The role of education as integrating components of spiritual culture of modern society and a means of realizing the potential of the individual on the basis of social mutual aid. Tracked socio-historical specificity of interdisciplinary models use educational means avoiding excessive social tension and play culture of public trust in terms of value transformation of modern Ukrainian society and the risks associated with a deficit market culture affecting all levels of human consciousness, knowledge, experience, skills. Substantiated pedagogical practices need to involve the formation of social trust as determined system of social relations that allows you to install and ensure the quality of social relations based on effective use of social capital, which is education. Identify the factors shaping educational atmosphere of trust in society as a means of empowering the individual abilities of its full adaptation to the rules of formation of market relations and market culture personalities as fuse imbalance of public confidence in the Ukrainian society. We consider the basic principles of the Institute of Education as an educational and practical social laboratory of formation, consolidation, restoration and regulation of productive forms of relations between members of society through the development of effective samples, standards and models of social behavior and its effect on the mechanisms of role-playing patterns of the individual in society at basis to ensure cohesion, interdependence and updated conformity members of Ukrainian society.

Keywords: public trust, a public institution, the education system, college education, pedagogical practice, market culture, the culture of trust.

© Н.І. Глебова, 2016

Постановка проблеми. Історія цивілізаційного розвитку людства рясніє підтвердженнями тези, що лише завдяки освіті можна сформулювати добровільне прагнення індивідів до участі в організації ефективних форм життя спільноти без зовнішнього примусу. Стосовно сьогоденних світових і вітчизняних соціальних реалій надзвичайно актуальною лишається думка Д. Д'юї, що лише «освіта в демократичному суспільстві створює в людей особистий інтерес до суспільних відносин і управління суспільством, а також сприяє умонастрою, завдяки якому зміни в суспільстві відбуваються поступово, не породжуючи безладдя» [2, с. 96]. Дотично до українського сьогоденного соціо-культурного ситуація значно ускладнена, оскільки для того, щоб змінити соціальні умови, потрібна відповідна система освіти, а для створення ефективної системи освіти потрібна значна зміна соціальних умов.

Засвідчуючи високий авторитет інституції освіти в суспільному житті, зазначена вище теза в контексті визнання системотвірної функції галузі освіти в процесі досягнення суспільної злагоди, на нашу думку, сьогодні потребує аналізу засад і механізмів досягнення ефективного зворотного зв'язку крізь призму самої категорії суспільної довіри.

Аналіз досліджень і публікацій. У працях класиків соціології – Ф. Теніса, Е. Дюркгейма, М. Вебера знаходять обґрунтування засади теорії соціальної довіри як передумови і чинника соціальної спільноти і соціального порядку. Як джерело й ресурс соціального капіталу соціальна довіра розглядається в роботах Дж. Коулмана, Ф. Фукуями, П. Бурдьє, Р. Патнама. В працях Е. Гідденса, Н. Лумана і А. Селігмена аналіз категорії суспільної довіри пов'язується з реакцією людини на ситуації з її повсякденного життя, де проблема соціальних ризиків безпосередньо корелюється з балансом довіри, що формується тим чи іншим суспільством. Аналіз широкого кола проблемних аспектів сучасної освіти в працях Ф. Шереги, Т. Шульца, С. Кримського, В. Зубова, Л. Кривеги, Т. Троїцької та багатьох інших зарубіжних і вітчизняних дослідників констатує низку проблем, пов'язаних з утратою довіри громадян до суспільних інституцій, в тому числі освітянських. Безперечно, з увиразненням ознак інформаційних суспільств чіткіше проглядає соціально значима роль освіти як інтегруючої компоненти духовної культури в цих суспільствах. Уже ця обставина засвідчує, якої ваги набуває чинник суспільної довіри до інституції, що втілює величезне різноманіття соціальних практик на кожному конкретному етапі розвитку суспільства – як якісний параметр духовного і морального стану спільноти, що поділяє сучасні гуманістичні ціннісні і орієнтири у своєму розвитку.

Метою дослідження є обґрунтування засад

адаптації галузі вітчизняної освіти як чинника формування суспільної довіри до моделей соціально-економічної поведінки індивіда в умовах ринкових відносин.

Завданням роботи є аналіз обумовлення системи освіти до формування ринкової культури особистості, як запобіжника розбалансування суспільної довіри в українському соціумі.

Виклад основного матеріалу. Ф. Теніс ще наприкінці XIX ст. виявив, що за певних умов «довіра» з особистісної, психологічної якості людини трансформується в самостійний соціальний чинник, здатний істотно впливати на певні суспільні групи чи суспільство в цілому. Називаючи виявлений феномен матеріалізованою або «уречевленою довірою» Ф. Теніс уперше застосував цей термін при концептуалізації таких понять, як «спільність», «громада» і «суспільство» [14, с. 219].

Очевидно, що реалізація «матеріалізованої довіри» як якості суспільної свідомості передбачає наявність у суспільстві певної системи стосунків, що обумовлюють встановлення і підтримку соціальних зв'язків усередині спільнот і під час взаємодії між ними. Таким чином, саме певна, якісно визначена система соціальних взаємин, що дозволяє встановлювати і забезпечувати якість соціальних зв'язків є невід'ємною змістовною ознакою правильного користування того соціального капіталу, яким є освіта.

У концепції Е. Дюркгейма довіра також постає колективним утворенням і обумовленою продуктивною соціальною взаємодією, у той час, як «освіта є одним з найефективніших способів пристосування особистості до соціальної функції», а саме – «формування особливого типу особистості», що дозволяє формувати «нову людину» [3, с. 51-56]. Специфіка трактування Дюркгеймом поняття «суспільної довіри» полягає в тім, що передумовою соціального порядку та соціальної інтеграції в сучасному суспільстві є узгодженість у сприйнятті базових світоглядних цінностей його членами. Іншими словами, якщо людей об'єднують спільні цінності та норми, а поведінка людини стає передбачуваною і прийнятною внаслідок позитивного осмисленого сприйняття мотивів і дій іншої людини, то таке співтовариство має потенціал для співробітництва між різними індивідами на довірчих засадах.

Важливими в контексті нашої роботи є підходи до розуміння «довіри» в концепті М. Вебера, що ґрунтується на потребі раціоналізації людських взаємин і також пов'язується з передбачуваністю людської поведінки [1, с. 104-156]. Роботи Т. Парсонса являють собою спробу розгляду системи особистості і соціальної системи як взаємодоповнюючих одна одну, з опорою на погляди Ф. Теніса, Е. Дюркгейма, М. Вебера на довіру як на ґрунтовний

чинник соціальної спільності суб'єктів соціального розвитку і соціального порядку. Методологія підходу до довіри в системі соціальних відносин у рамках функцій соціальної системи розроблялася Т. Парсонсом і Р. Мертоном у напрямках відтворення чинних форм, внутрішньої інтеграції соціальної системи, орієнтації системи на реалізацію певних цілей щодо зовнішнього середовища, на адаптацію до умов навколишнього середовища та самоорганізацію. Хоча наведені вище автори розглядали довіру, насамперед і переважним чином, на рівнях і підсистемах економіки й політики, в яких соціальна довіра виконує функцію захисту суспільних відносин від впливу негативних чинників, забезпечує і зміцнює певний соціальний порядок. Т. Парсонс у своєму дослідженні дійшов висновку, що суспільні протиріччя, породжені й викликані на поверхню суспільного життя процесами диференціації його суб'єктів, значною мірою загладжуються ефективною системою освіти, а «навчання полягає в засвоєнні (під час перебування в школі) ієрархічної побудови суспільства, у пристосуванні до пропонованої останнім особистісної перспективи і досягненню індивідом гранично доступного йому статусу» [20, с. 309]. В подальших концепціях, розроблених в працях Е. Гідденса, Н. Лумана і А. Селігмена аналіз категорії суспільної довіри пов'язується з реакцією людини на ситуації з її повсякденного життя, де проблема ризику безпосередньо корелюється з балансом довіри, що формується тим чи іншим суспільством. За Е. Гідденсом, саме механізм довіри дозволяє стабілізувати як повсякденне, так і політичне та соціально-економічне життя суспільства, створює атмосферу впевненості в чесності та надійності інших людей, тим самим мінімізуючи загрози індивідуальному буттю і «втрата особистісного сенсу».

Важливим у контексті нашої роботи є підхід до соціальної довіри, що розглядає останню як джерело й ресурс соціального капіталу, викладений в теоретичних роботах Дж. Коулмана, Ф. Фукуями, П. Бурдьє, Р. Патнама. Дж. Коулман розглядає довіру як потенціал суспільної взаємодопомоги, що включає в себе зобов'язання і очікування, інформаційні канали і соціальні норми. Р. Патнем стверджує, що зростання соціального капіталу веде до збільшення довіри [11].

На думку Ф. Фукуями, в сучасному соціумі «радіуси довіри» сьогодні простягаються від максимально близьких міжособистісних взаємин до більш абстрактних орієнтацій стосовно об'єктів соціальних, а реалії, що ґрунтуються на поняттях, як «довіра», «спонтанна товариськість», засвідчують їх прямий вплив на «індустріальну структуру сучасних економік» [16]. Взаємозв'язок явища соціальної довіри і освіти як чинника її формування дозволяє відстежити моделювання суб'єктних моментів

проявів суспільної довіри в працях П. Штомпки, структурованих автором у кільомірній моделі, що включає зворотню довіру, власне довіру та культуру довіри. Визначення зворотної довіри характеризує результуючу оцінку ставлення до опонента, тобто постає маркером довірчості в міжособистісних стосунках. Власне довіру дослідник відносить до базових характеристик і властивостей особистості, що ґрунтується на моделях взаємин, засвоєних індивідом у дитинстві і закріплених у наступних взаєминах з соціальним середовищем, тобто функціонально надає їй статусу проміжної категорії, що заповнює смислове поле реалізації властивостей особистості в умовах соціального впливу на її поведінку [18]. В концепті П. Бурдьє соціальна довіра постає варіацією раціональної поведінки індивіда, що засвідчує його потреби «компенсаційного» визнання з боку офіційних інститутів та реалізації власних життєвих стратегій. У роботах П. Бурдьє довірі також відводиться роль символічного ресурсу, з нею пов'язується можливість інновацій, конструювання нових соціальних позицій. Разом з тим, концепт довірчих стосунків П. Бурдьє, як особливого соціального світу й поля взаємодії соціальних агентів, дозволяє висвітлити цілі та засоби соціальної взаємодійності суб'єктів соціального простору для процесів накопичення й реалізації соціальних потенціалів, в тому числі – в протистоянні потенціалів суб'єктів, яких влаштовує ситуація, і тих, кого ситуація не влаштовує. Н. Луман розкриває в категорії довіри той соціальний механізм, що покликаний керувати невизначеністю соціальних відносин страт і інституцій та знижувати їх ризики, розрізняючи у ній відмінності між ризиком і небезпекою, між способами впорядкування життєвих випадковостей внутрішнього або зовнішнього трибу. Таким чином, «системна довіра» виступає системою солідарної впевненості в сумі соціальних інститутів, а розрізнення між довірою і впевненістю стає розрізненням між довірою до людей і впевненістю в інститутах [8].

Узагальнюючи огляд стану концептуальних розробок категорії соціальної довіри в контексті освітнянської проблематики на міжособистісному і соціально-колективному рівнях, маємо всі підстави вважати і відправною, і кінцевою точкою аналізу необхідність створення умов задоволення цієї базової потреби людини, як потреби в безпеці, прогнозованості і стабільності особистого і колективного розвитку. Щодо контексту нашої роботи зазначимо, що саме у теорії Бурдьє вперше була підкреслена роль освіти в формуванні соціальних груп та в стратегіях забезпечення наступності від покоління до покоління [19, с. 241]. Сьогодні ж реалії зробили надзвичайно актуальним підхід до довіри, що пов'язаний з її розумінням як засобу мінімізації ризиків, а до сучасного різновиду

такого роду суспільних відносин, заснованих на довірі, можна віднести відносини, що ґрунтуються на експертному «фаховому» знанні, яке відтак виступає системним чинником передбачення, як обумови «довіри». Надзвичайно важливою для нас рисою концепції А. Селігмена є аспекти зв'язку довіри з тими соціальними умовами, що породжують ризики, відтак пов'язуючи безпеку суспільства з наявністю позитивного потенціалу довіри і можливістю досягнення взаємності в певному суспільстві в найбільш важливих соціальних інтеракціях [13].

Соціально-історичний досвід сьогодні вносить значні корективи в перебіг соціальних процесів, надаючи показникам соціальної довіри якостей їх маркера у дослідницьких спробах осмислення і прогнозування якості певних соціокультурних процесів сьогодення, позначених суперечливістю, значним дуалізмом і невизначеністю духовно-світоглядних орієнтацій у побуті, відмінностями, пов'язаними з глибокою соціальною диференціацією населення, за політичними уподобаннями, за рівнем індивідуалістичних і альтруїстичних схильностей, що в значній мірі не тільки блокувало розвиток соціальної довіри в суспільстві, а становило значну загрозу існуванню української культури і державності.

Дослідники зазначають, що саме механізми соціальної пам'яті великою мірою дозволяють пояснити недовіру українців до багатьох державних соціокультурних інституцій, серед яких – система освіти [12, с. 27]. Тому таким важливим чинником відтворення традиційно високого в історії України статусу освіти визнається потреба протидії деструктивним чинникам в умовах світоглядно-ціннісних протиріч формування новітньої загальнонаціональної системи виховання [15]. Практика показує, що освітній капітал як сума вроджених здібностей, загальної і спеціальної освіти, придбаного життєвого і професійного досвіду, творчого потенціалу, морально-психологічного і фізичного здоров'я, мотивів діяльності, значною мірою формує загальну ситуацію соціальної довіри в суспільстві, мінімізує ризик, пов'язаний з наданням довіри іншим. Однак, оскільки сьогодні надзвичайно важко прогнозувати темпи як суспільного, так і індивідуального розвитку, дослідники вважають, що «... ризик може розглядатися як одна із суттєвих властивостей, притаманних молоді як соціально-демографічній групі, і як значущий фактор її соціального розвитку» [5, с. 143]. Одним із таких ризиків сьогодні є дефіцит ринкової культури, що «торкається всіх рівнів людської свідомості: знань, практичного досвіду, навичок, вмінь тощо» і «закономірністю функціонування ринку є взаємозалежність попиту та пропозиції» [4, с. 229].

Тому для розуміння місця освіти в форму-

ванні атмосфери довіри в суспільстві великого значення сьогодні набуває розуміння чинних соціально-історичних контекстів. Разом з таким стійким феноменом, як «Path Dependence» – залежності від попереднього розвитку, серед особливостей соціальної організації і культури, що сформувалися в дореформений період і які відтворюються і донині, можна виділити наступні: недовіра до будь-якої влади, крім самої вищої; присутність значного пласту спадщини минулого у вигляді біполярності в масовій свідомості і політичній практиці; корупція і широкі поширення тіньової економіки; підміна загальних правил гри особистими взаєминами; масове невиконання законів як підданими, так і владою [9, с. 124]. Таким чином, дослідження соціальної довіри в українському соціумі тісним чином пов'язане з актуальним для сучасної України процесом трансформаційного, багато в чому й радикального перезавантаження світоглядно-ціннісних засад нового соціального порядку, оскільки «у хаотичних змінах сучасного українського суспільства потенційно можливими стають незвичайні комбінації світоглядних елементів, відбувається модифікація норм, моделей соціальної активності, посилюється світоглядний і поведінковий плюралізм» [4, с. 252].

Дослідники соціальних вимірів трансформації культурно-освітнього простору констатують рух до утворення особистісних світоглядних комплексів індивідів, до автономії в реалізації індивідуальних життєвих стратегій, прагнення до «соціального самобудування», певного відокремлення і відчуження від пануючих умонастроїв чи світоглядних настанов, а особливо в ієрархії ціннісних орієнтацій, намагання у власному житті покладатися насамперед на свої власні сили і здоровий глузд». На тлі неефективних локальних реформ «соціальне самобудування постає одним із способів виживання людини в умовах суспільної кризи» та ознакою «розуміння нових реалій та нових можливостей для умовно автономного існування людини, незалежного від того чи іншого формату державної влади» [4, с. 252].

У контексті спроб стабілізації соціального порядку не випадково одним з нормативних факторів, що зміцнює соціальну довіру, автори наведених вище концептів називають логічність взаємозалежності відтінків значення: уявлення про сталість і тривалість існування певних форм суспільного життя, про невідповідність соціальної поведінки індивідів, про узгодженість і передбачуваність у діях людей. Критерій довіри таким чином набуває ознак субстанційних властивостей соціального явища, що містить у собі потенційні чи реальні загрози існуючому соціальному порядку. Таким чином, в контекстах проблеми оновлення, формування інституційних засад і дотримання соціального порядку суть стабілізуючої функ-

ції освіти для вибудови соціальної довіри полягає в захисті суспільних взаємин від впливу чинників «соціальної ентропії», оскільки саме чинники мінливості соціального порядку, непередбачуваності змін, зміцнюючі суспільну недовіру означають розбалансування однієї з найголовнішої його соціальних засад.

Аналіз наведених вище праць дає змогу констатувати, що такі традиційні базові цінності українців, як життя людини і сім'ї, повага до особистості, соціальна справедливість та інші, які досі є ґрунтом консолідації сучасного українського суспільства зазнають глибоких і невідворотних впливів багатьох деструктивних чинників. Оскільки культура довіри пов'язана з історичним досвідом минулого, традиціями і з сучасною соціальною ситуацією, атмосферою довіри в суспільстві, культуру довіри слід розглядати як важливий потенціал суспільства і одну з умов його вільного розвитку [7, с. 252].

Однак цілком очевидно, що традиційні спільні цінності та спільні інтереси, що здатні послужити основою взаєморозуміння і взаємної довіри в суспільстві, в сучасних умовах здатні виконувати функцію продукування або відтворення існуючої суспільної довіри лише до певної межі. Констатуємо суспільну нерівність сучасного українського суспільства дослідники зазначають, що «соціальна селекція в такому суспільстві здійснюється за допомогою тонкого, замаскованого і водночас чіткого механізму, який містить у собі розмаїття каналів навчання, формальну і неформальну ієрархію типів шкіл, явні і латентні ціннісні орієнтації різних освітніх організацій, специфічні критерії оцінки успішності», тощо. Таким чином, цілком закономірним є висновок задокументованого соціального протиріччя розвитку інституту освіти, наслідки якого виказують очевидні (завдання освоєння знань і навичок, соціалізація) і приховані (відтворення соціальної нерівності) тенденції, демонструючи латентні функції сучасної освітньої системи [10].

Ринкові умови диктують сьогоденній освітанській галузі потребу усвідомлення чинників орієнтації на розвиток суспільного життя країни за умови індивідуалізації дій особистості й «відмови від ідеї тотального усупільнення», водночас з тим забезпечуючи формування в особистості «світоглядної системи, здатної знаходити дієві та ефективні механізми самореалізації себе у соціумі» [4].

Дуже важливою видається у вказаному контексті основна ідея теорії людського капіталу Т. Шульца, яка полягає в тому, що «набуття знань і навичок у процесі освіти не можна розглядати як споживання, а треба розглядати як інвестування. Інвестування в самого себе. Це єдиний шлях забезпечити свій добробут» [21, с. 10]. Поки що модель професійних знань як інвестиції стримується соціальним чинником диференціації індивідів у сфері освіти та «утри-

манськими настроями і споживчими амбіціями населення, що склалися за довгі роки в українському суспільстві», які і штовхають людей до вимог, що перевищують можливості держави [6]. Однак навіть за цих умов здатність системи освіти, що не дає гарантії життєвого успіху, впливати на ймовірність її набуття індивідом, дала змогу науковцям сформулювати ще одну базову вимогу до системи сучасної освіти «Система освіти є базисним соціальним інститутом, що визначає рівень науково-технічного, економічного і культурного прогресу суспільства. Щоб стимулювати цей прогрес, даний інститут повинен не тільки відповідати потребам часу, але й мати здатність до розвитку на випередження» [17, с. 7]. Адже в сучасних умовах адаптація світогляду індивіда до ринкових умов ґрунтується, передовсім, на вмінні особистості аналізувати плінні умови свого соціального буття, на її практичній готовності до соціальної та професійної мобільності. Це означає, що особистість повинна оволодіти вмінням знаходити альтернативні варіанти «майбутніх сценаріїв» своєї життєдіяльності внаслідок «зростання екстремалізації функціонування суспільства» [4, с. 229]. Оскільки домінуючим чинником розвитку інформаційного суспільства стає інтелектуальний капітал, в системі ринкових цінностей значно зростає вага якісної освіти.

Разом з тим, дослідниками констатується неоднозначний вплив ринкових відносин на світоглядні і життєві орієнтації сучасної людини, оскільки, окрім пробудження ініціативи й активності, розширення можливостей розвитку здібностей особистості, ринкові стосунки містять елементи подвійної моралі, відчуження, екзистенціального вакууму, приводячи до значних морально-етичних і психологічних проблем особистості й суспільства на шляху адаптації до правил ринкових відносин і економічного обміну [6]. Саме тому перехід до ринкових світоглядних установок і є адекватною формою реагування особистості на ринкову модернізацію соціального простору. Ця потреба не виключає впливу чинника саморозбудови особистості, потреби в конструюванні й виборі нею власного образу в чинному світі, своєї соціальної ролі та цінностей.

Тому констатуємо, що сучасний випускник професійного освітанського закладу сьогодні зобов'язаний усвідомлювати нові можливості «для підвищення її матеріального становища відповідно до докладених зусиль, знань та вмінь», дослідники зауважують ту обставину, що «ринковий тип поведінки лише починає формуватися й великою мірою залежить від перебігу реформ, соціальних очікувань індивідів» [6]. Як бачимо, всі проаналізовані вище дискурси так чи інакше виходять з інтерпретації соціальної довіри і освіти, як чинника її формування – як багаторівневої і мінливої сис-

теми, як найважливішого чинника стабільності і передбачуваності соціального життя. Саме тому розглянуті вище методологічні передумови виказують можливість залучити соціокультурні механізми довіри і недовіри в суспільстві до розбудови людської діяльності в сфері освіти найбільш раціональним чином, тим самим сформувати моральне ядро суспільства, що забезпечує основу колективних дій і взаємодій та уникнути зайвих ризиків.

Саме це мав на увазі Е. Дюркгейм, виокремлюючи в комплексі інтересів і цінностей, інституційних нормативних та дискурсивних чинників осмислення сучасного йому соціуму певні соціальні функції які має виконувати кожен соціальний інститут, а саме:

- закріплення і відтворення суспільних відносин;
- забезпечення стійкості соціальної структури суспільства;
- регулювання відносин між членами суспільства шляхом вироблення визначених зразків, еталонів, моделей;
- забезпечення стандартизованої і передбачуваної поведінки;
- забезпечення згуртованості, взаємозалежності та взаємовідповідності членів суспільства;
- упорядкування системи взаємодії членів суспільства [3, с. 108].

Висновки. Зважаючи на розглянуті вище соціальні чинники сьогодні можна констатувати

ти значну роль інституту освіти в процесі формування соціальної довіри в суспільстві у якості соціального інституту підтримки зв'язку між особистістю і суспільством і зміцнення цілісності останнього.

Однак важливість даного соціального інституту, за Дюркгеймом, визначається і тим, що він не лише впливає на сутнісні характеристики всього суспільства, сприяє розвитку матеріально-технічної, моральної та культурної основи суспільства, формує інтелектуальну еліту країни і культуру її мешканців у цілому, а й запускає механізми формування рольової структури індивіда в соціумі.

Вітчизняна система освіти сьогодні знаходиться у складному пошуку і відстоюванні інтелектуальних, ціннісних і соціально-економічних ресурсів, однак у цих умовах мусять здійснювати відбір культурної інформації і трансляцію ціннісних уявлень і моделей культурної ідентифікації, визначати етапи та методи освоєння культури суспільними стратами. Лише на цьому шляху вона здатна виконувати свою соціокультурну місію і бути впливовим чинником розвитку суспільства – інструментом пошуку суспільної злагоди, інтелектуальної основи громадянської консолідації, методом зниження надлишкової соціально-культурної напруги і відстоювати свою історично обумовлену роль – найпотужнішого і найнадійнішого механізму відтворення культури довіри в українському суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вебер М. Про деякі категорії соціології розуміння / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., 1998. – С. 104-156.
2. Д'юї Д. Демократія і освіта / Д. Д'юї; Пер. з англ. – Львів: Літопис, 2003. – 294 с.
3. Дюркгейм Э. Социология образования / Э. Дюркгейм; Пер. с фр. Т.Г. Астаховой; Науч. ред. В.С. Собкин, В.Я. Нечаев. – М.: ИНТОР, 1996. – 340 с.
4. Зубов В. О. Кроскультурный пастыш в условиях глобализации: світоглядний аспект / В. О. Зубов. – К.: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2014. – 278 с.
5. Зубок Ю. Теоретические и прикладные проблемы социального развития молодежи в обществе риска / Ю. Зубок // Безопасность Евразии. – 2003. – № 3. – С. 124-143.
6. Кривега Л.Д. Ринковий світогляд: зміст і цінності [Електронний ресурс] / Л.Д. Кривега, К.В. Сухарева. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20101224/1_krivega.php.
7. Кримський С.Б. Цивілізаційний розвиток людства / С.Б. Кримський, Ю.В. Павленко. – К.: Фенікс, 2007. – 316 с.
8. Луман Н. Общество общества. Ч. I. Общество как социальная система / Н. Луман. – М.: Логос, 2004. – 232 с.
9. Оксамитная С. Образование: новые тенденции воспроизводства традиционного неравенства / С. Оксамитная // Новые социальные неравенства / Под ред. С. Макеева. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2006. – С. 116-147.
10. Позднякова-Кирбят'ева Е.Г. Ціннісні диспозиції учнів у контексті соціокультурної диференціації освіти: Автореф. дис. ... канд. соціол. наук за спец. 22.00.04 – Спеціальні та галузеві соціології / Е.Г. Позднякова-Кирбят'ева; Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного та муніципального управління». – Запоріжжя, 2007.
11. Патнам Р. Творення демократії: традиції громадянської активності в сучасній Італії / Роберт Патнам; пер. з англ. В. Ющенко. – К.: Основи, 2001. – 302 с.
12. Сагайдак А. Дистанция власти по-украински. / А. Сагайдак // ДНК (Информационно-аналитический журнал). – 2005. – № 5 (14). – С. 24-29.
13. Селигмен А. Проблема доверия / Адам Селигмен; пер. с англ. И.И. Мюрберг, Л. В. Соболева. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
14. Теннис Ф. Общность и общество / Ф. Теннис // Теоретическая социология: антология / ред. С.П. Баньковская. – М.: Книжн. дом Университет. – 2002. – Ч. 1. – С. 216-248.

15. Троїцька Т.С. Філософська методологія як чинник модернізації професійної підготовки педагога: Моногр. / Т.С. Троїцька. – Сімферополь: Таврія, 2006. – 268 с.
16. Фукуяма Ф. Доверие [соц. добродетели и путь к процветанию] / Фрэнсис Фукуяма; [пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина]. – М.: АСТ, 2008. – 730 с.
17. Шереги Ф.Э. Социология образования: прикладной аспект / Ф.Э. Шереги. – М.: Юрист, 1997. – 301 с.
18. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка; [пер. с англ. под ред. В. А. Ядова]. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 223 с.
19. Bourdieu P. La distinction. Critique sociale du jugement / P. Bourdieu. – Paris: Minuit, 1979.
20. Parsons T. School class as a Social System / Parsons T. // Harvard educational review. – 1959. – Vol. 29. – № 4. – P. 297-313.
21. Schultz T.W. The investment in human capital / T.W. Schultz // American Economic Review. № 51. March, 1961. – P. 1-11.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2015

REFERENCES:

1. Veber M. Pro dejaki kategorii sociologii rozuminnja (Some categories of Humanistic sociology), Kyiv, 1998, pp. 104-156.
2. D'ui D. Demokratija i osvita (Democracy and education). Lvov, 2003. 294 p.
3. Durkheim E. Sociologija obrazovanija (Sociology of education). Moscow, 1996. 340 p.
4. Zubov V. Kroskulturniy pastish v umovach globalizazii (Cross-cultural paste in the context of globalization, ideological aspect). Kyiv, 2014. 278 p.
5. Zubok U. Teoreticheskie i prikladnye problemy socialnogo razvitija molodezhi v obchesnve riska (Theoretical and applied problems of social development of young people in a risk society). *Safety Evrazyy*, 2003, № 3, pp. 124-143.
6. Krivega L. D. Rinkovy svitoglyad: zmist i tsinnosti (Market outlook: the content and the value) Regime to access: http://www.confcontact.com/20101224/1_krivega.php.
7. Krymska S. B. Tsvivilizatsiyny rozvitok lyudstva (Civilization Human Development). Kyiv, 2007. 316 p.
8. Luman N. Obschestvo obschestva. Chast I. Obschestvo kak socialnaja sistema. (Society. Part I. Society as a social system). Moscow, 2004. 232 p.
9. Oksamitnaja C. Novye tendencii vosproizvodstva tradicionnogo neravenstva. (Education: New Trends traditional reproduction of inequality). Kyiv, 2006, pp. 116-147.
10. Pozdnyakova Kirbyat'eva E. G. Tsinnisni dispozitsii uchniv v konteksti sotsiokulturnoi diferentsiatsii osvity. - Abstract disertatsii na zdobuttya naukovoogo stupenja kandidata sotsiologichnyh nauk za spetsialnistyu 22.00.04 -Spetsialni ta galuzevi sotsiologii (Value disposition of the students in the context of socio-cultural education differentiation) Gumanitarny universitet «Zaporizky institut government and municipal management», Zaporizhzhya, 2007.
11. Patnam R. Tvorenje demokratii: traditsii gromadyanskoï aktivnosti v suchasnyy Italii (Creation democracy tradition of social activity in modern Italy). Kyiv, 2001. 302 p.
12. Sagaidak A. Dystantsija vlasti po-ukrainski (Distance of government in Ukraine), Information and analytical magazine, 2005, № 5 (14), pp. 24-29.
13. Seligman A. Problema doverija (The problem of trust). Moscow, 2002. 256 p.
14. Tonnies F. Obschnost i obschestvo (Community and society). Theoretical Sociology: Anthology. Moscow, 2002, Part 1, pp. 216-248.
15. Troitska T. S. Filososfska metodologiya yak chinnik modernizatsii profesiynoi pidgotovky pedagoga: monograph (Philosophical methodology as a factor in the modernization of teacher training: monograms). Simferopol, 2006. 268 p.
16. Fukuyama F. Dovere (Trust). Moscow, 2008. 730 p.
17. Sheregi F. E. Sociologija obrazovanija: prikladnoj aspect (Sociology of education: applied aspect). Moscow, 1997. 301 p.
18. Sztompka P. Sociologija socialnyh izmenenij (Sociology of social change). Moscow, 1996. 223 p.
19. Bourdieu P. La distinction. Critique sociale du jugement, Paris: Minuit, 1979.
20. Parsons T. School class as a Social System / Parsons T. // Harvard educational review. – 1959. – Vol. 29. – № 4. – P. 297-313.
21. Schultz T.W. The investment in human capital / T.W. Schultz // American Economic Review. № 51. March, 1961. – P. 1-11.

Глебова Наталя Іванівна – кандидат соціологічних наук, доцент
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Адреса: 72312, Мелітополь, вул. Леніна, 20
E-mail: Nat_gavrina2005@mail.ru

Glebova Natalia Ivanivna – PhD in sociology, associate professor
Melitopol Bohdan Khmelnytsky state pedagogical university
Address: 20, Lenin Str., Melitopol, 72312, Ukraine
E-mail: Nat_gavrina2005@mail.ru

УДК 316

Проблема формування соціального капіталу дітей з нетиповим дитинством

О.Ю. КЛИМЕНКО

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна, E-mail: kombatant@rambler.ru**Авторське резюме**

Загострення соціальних та економічних проблем, ескалація техногенних ризиків, зміни політичної ситуації – ці та багато інших кризових явищ вимагають від держави та суспільства уважного ставлення до проблем повноцінного розвитку і якісного виховання наступних поколінь. Захист дітей в умовах та реаліях нетипового дитинства набуває особливої актуальності для українського суспільства, яке переживає економічну та політичну кризи. Сьогодні в Україні зусилля держави і створеного нею інституту соціального захисту дитинства спрямовані не на допомогу та підтримку дитини як суб'єкта суспільного буття, а на вирішення завдань, поставлених перед організаціями та установами системи надання соціальної допомоги, які чітко визначені наявним переліком соціальних проблем.

Сучасні умови розвитку українського суспільства характеризуються наявністю тенденції до збільшення соціальних ризиків для дитини та її родини, які обумовлені рядом кризових явищ як інституційно-онального (криза інститутів сім'ї, освіти, соціального захисту), так і системного характеру (економічна, політична). Оскільки базові соціальні інститути формують певні системи, так звані інституційні матриці, що регулюють взаємопов'язане функціонування основних сфер суспільства – економічної, політичної, ідеологічної, то виникнення кризових явищ в одній з них стає пусковим механізмом для кризи усієї матриці.

На шляху до попередження негативних впливів на дитину близького оточення та соціального середовища, які й формують нетиповий характер перебігу дитинства, суспільство встановлює формальні та неформальні норми і правила, основними завданнями яких є гарантія нащадкам певних соціальних переваг та привілеїв відносно інших вікових груп. Такий стан речей обумовлений наступними чинниками: по-перше, об'єктивною зацікавленістю суспільства в розвитку наступних поколінь, як гаранта безперервності життя нації; по-друге, біологічно обмеженими можливостями життєдіяльності зазначеної вікової категорії.

Економічна криза, обумовлена проведенням на Донбасі антитерористичної операції, призвела до різкої диференціації прибутків населення, що стало пусковим механізмом для кардинальних змін у житті українського суспільства в цілому та суттєвого погіршення стану дітей в Україні зокрема. Процес адаптації дітей до нових умов і реалій буття супроводжується значними ускладненнями, що дозволило говорити про нетиповий характер перебігу дитинства цілого покоління. Оскільки соціалізація дітей сьогодні проходить в умовах повної зміни системи цінностей, економічної кризи та збройного конфлікту, загострюється питання накопичення соціального капіталу, що передається від покоління до покоління.

Концепція соціального капіталу є ключовою для багатьох напрямків соціально-економічного життя суспільства, що актуалізує необхідність проведення дослідження проблем його формування в умовах нетипового дитинства, обумовленого кризовими ситуаціями. За обставин різкого зубожіння значної частини населення України зазначена проблема значно загострилась, що поставило під питання взагалі його наявність у теперішнього підростаючого покоління, що не тільки вплинуло на нетиповий характер перебігу дитинства більшості дітей, але й стало ключовим фактором їх дезадаптації та викривлення механізмів соціалізації.

Ключові слова: соціальний капітал, кризова ситуація, нетипове дитинство, соціально-економічне життя, дитинство.

Religious experience in the coordinates of everyday life: from the feeling of the supernatural to the embodiment of tradition

E.YU. KLIMENKO

Kharkiv state academy of culture, Kharkiv, Ukraine, E-mail: kombatant@rambler.ru**Abstract**

Aggravation of social and economic problems, escalation of technological risks, changes in the political situation – these and many other crisis phenomena require careful consideration on the part of the state and society to the problems of full development and quality education of future generations. Child protection in conditions and realities of non-typical childhood becomes particularly relevant for the Ukrainian society beset by economic and political crises. In today's Ukraine, the efforts made by the state and the institutions of childhood social protection, established by it, are directed not at the support and assistance to the child as an actor of social existence but at solving the problems that organisations and establishments of the existing system face and that are clearly set out by the list of social problems.

The current conditions of Ukrainian society development are characterised by a trend of increase in social risks for the child and the child's family resulting from a number of crisis phenomena of both institutional

© О.Ю. Клименко, 2016

(the crisis of family institutions, education and social protection) and systemic nature (economic, political). As basic social institutions form certain systems, the so-called institutional matrixes that regulate interrelated operations of basic civil sectors – economic, political and ideological, the occurrence of crises in one of it triggers the overall matrix crisis.

Preventing negative impact on children on the part of the immediate surroundings and social environment that form a non-typical childhood nature, society establishes formal and informal norms and rules with the main tasks of guarantying decedents certain advantages and privileges over other age groups. This situation arises because of a number of reasons: firstly, because of the intrinsic interest and the society's need in children as warrantors of continuity and succession of generations; secondly, because of the objectively limited livelihood prospects, which are inherent to the specified age group.

The economic crisis comes from the conducted anti-terrorist operation in Donbass that sharply differentiated income of the population and triggered dramatic changes in the life of Ukrainian society in general, which led to significant deterioration of children issue in Ukraine. The process of children's adaptation to new life conditions and realities is now accompanied by significant complications; therefore, we can say that there is a non-typical nature of childhood of the whole generation. As currently children's socialisation takes place in conditions of the total change of the value system, the economic crisis and the armed conflict, the issue of the social capital, which is passed throughout generations, is aggravated.

As the concept of social capital is critical for many spheres of socioeconomic life of the society, this brought forth the author's study of the problem of foundation of children's social capital in conditions of non-typical childhood formed as a result of crisis developments. Under the drastic impoverishment of the large proportion of population of Ukraine, caused by the economic crisis, the problem of creation of social capital for future generations had intensified. This situation does not only impact the formation of non-typical childhood for most children but also turns a factor of their social disadaptation and deformation of socialisation mechanisms.

Key words: social capital, children, crisis situation, non-typical childhood, socioeconomic life, childhood.

Постановка проблеми. Загострення соціальних та економічних проблем, ескалація техногенних ризиків, значні зміни політичної ситуації – зазначені кризові явища та інші фактори небезпеки сучасного світу вимагають від держави і суспільства уважного ставлення до проблем повноцінного розвитку та якісного виховання наступних поколінь. Захист дітей в умовах та реаліях нетипового дитинства набуває особливої актуальності та неабиякого значення для українського суспільства. Лише здорові, благополучні, гармонійно розвинуті діти надають нації шанс на гідне майбутнє.

Економічна криза сьогодні, обумовлена проведенням АТО на Донбасі, яка різко загострила диференціацію доходів населення та стала пусковим механізмом до кардинальних змін життя українського суспільства в цілому, призвела до суттєвого погіршення становища дітей в Україні. Процес адаптації яких до нових умов і реалій буття став протікати зі значними труднощами та ускладненнями, тому можна говорити про нетиповий характер перебігу дитинства цілого покоління загалом у державі. Оскільки соціалізація дітей сьогодні відбувається в умовах повної зміни системи цінностей, економічної кризи та збройного конфлікту. Усе це загострює питання соціального спадку, що отримають наступні покоління в Україні та можливих перспектив, які постають перед ними.

На шляху до запобігання негативних впливів на дітей з боку природного та соціального середовища, що формують нетиповий характер перебігу дитинства, суспільство встановлює формальні та неформальні норми і правила, основним завданням яких є гарантія нащадкам

певних соціальних переваг та привілеїв у порівнянні з іншими віковими групами населення. Такий стан речей обумовлено наступними причинами: по-перше, об'єктивною зацікавленістю та потребою суспільства в дітях, як в гарантах безперервності й наступності поколінь; по-друге, об'єктивно обмеженими можливостями життєдіяльності, що притаманні зазначеній віковій категорії.

Аналіз досліджень і публікацій. Відомий американський соціолог і політолог, директор програми міжнародного розвитку в університеті імені Дж. Хопкінса доктор Френсіс Фукуяма, розглядаючи питання соціального капіталу та його продукту – суспільної довіри, зазначив, що соціальний капітал – це норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей. Іноді «соціальний капітал» є спробою застосувати економічну метафору для позначення певного соціального явища, яке насправді складне для загального розуміння. Хоча його основою, насамперед, є горизонтальні зв'язки між людьми, соціальними мережами та відповідними нормами, що впливають на продуктивність і добробут різних співтовариств [7, с. 4].

Вперше звернув увагу на соціальну складову людського капіталу лауреат Нобелівської премії з економіки Гері С. Беккер, який у 1992 р. зауважив, що «люди можуть опосередковано забезпечити свою старість, інвестуючи кошти в дітей... І батькам, і дітям було б краще, якби батьки вкладали кошти в дітей доти, доки граничний дохід від них не зрівняється з доходом від заощаджень, а залишкову суму відклали б як спадок» [1, с. 700]. Взагалі теорія людського капіталу як інвестиції одного покоління

в розвиток іншого вперше була створена ще на початку 1960-х років американським ученим Теодором Шульцем [9, с. 27]. У цьому контексті не можна залишити поза увагою статтю сучасного американського соціолога Джеймса Коулмана «Капітал соціальний та людський», в якій наведено не тільки теоретичні, а й методологічні парадигми інтеграції традиційних економічних концепцій з соціологічними та політологічними теоріями розвитку соціуму [3, с. 122]. Розглядаючи соціальний капітал як одну з форм людського капіталу, він виявив зовнішні та внутрішні зв'язки між зазначеними категоріями та організацією суспільства в цілому. Інакше кажучи, якщо сьогодні залишити поза увагою значну кількість соціально занедбаних дітей в Україні, які не мають можливості адекватно соціалізуватися, то в майбутньому вони можуть завдати значних збитків суспільству, ставши асоціальним тягарем. Соціум буде змушений реагувати на появу значної кількості безхатченків, злочинців, жебраків, що, безумовно, вплине на характер соціальних структур та економічних відносин.

Тому в основу концепції розвитку соціального капіталу Гері С. Беккер поклав теорію інвестицій одного покоління в наступне, однак, якщо рівень економіки позбавляє батьків можливості подібних капіталовкладень, то найкращою альтернативою для дитини на сьогодні є наявність державних гарантій. У такому разі держава бере на себе відповідальність за соціальне влаштування дітей, їх забезпечення та збереження здоров'я [1, с. 701]. Таким чином, вкладаючи ресурси у розвиток майбутнього покоління, суспільство в перспективі отримує гарантії свого сталого розвитку та соціального благополуччя. Отже, завдяки зазначеним дослідженням до наукового обігу була введена проблема впливу інвестицій у людський капітал, шляхом забезпечення майбутніх поколінь та розбудови соціального капіталу, як основи для розвитку суспільства в цілому.

Оскільки концепція соціального капіталу, як свідчить світовий досвід, є ключовою для багатьох напрямів соціально-економічного життя, то це обумовлює потребу комплексного вивчення проблеми його формування для дітей з нетиповим дитинством, перебіг якого відбувається в кризовій ситуації. На думку Джеймса Коулмана, виходом з такої складної ситуації є перегляд принципів та методів виховання в родинному колі, яке передбачає злиття фінансового, людського та соціального капіталів та формує стосунки між поколіннями, є основою для подальшого розвитку суспільства [3, с. 130]. За певних умов людський капітал батьків не може передаватись дитині, оскільки вони втрачають можливість впливати на її життя. Тоді виникає проблема формування соціального капіталу в межах державних установ (приютоків, дитячих будинків, сиротинців та ін.),

на які покладена відповідальність за соціальне влаштування дітей.

Метою дослідження є розкриття проблеми формування соціального капіталу дітей з нетиповим дитинством у сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні зусилля держави та створеного нею інституту соціального захисту дитинства спрямовані не на допомогу та підтримку дитини як суб'єкта суспільного буття, а на вирішення завдань поставлених перед закладами та установами існуючої системи, що чітко окреслені переліком соціальних проблем. Умовно вони розподілені на наступні групи:

1. Викликані поведінкою, що обумовлена віковими особливостями дітей (криза перехідного віку, проблеми в освітньому закладі, недобра з боку дорослих та ін.).

2. Пов'язані з ситуацією витіснення дитини з сім'ї (фізичне та(або) психологічне насилля, жорстоке поводження з дитиною, нерозуміння в сім'ї, відсутність одного або обох батьків, економічні труднощі та ін.).

3. Створені внаслідок перебування в освітніх установах та закладах, що працюють з дітьми (конфлікти з педагогами в школі, педагогічна занедбаність, дитяча злочинність тощо).

4. Спровоковані особливостями соціально-економічного та соціально-політичного розвитку суспільства (експлуатація дітей, скорочення дитячих установ, ведення бойових дій, екологічні катастрофи тощо) [4, с. 77].

5. Спричинені негативними наслідками ведення бойових дій у рамках проведення антитерористичної операції на окупованій частині України або в сірій зоні та прифронтових територіях, що знаходяться в безпосередній близькості від лінії розмежування (діти, що втратили сім'ю внаслідок збройного конфлікту, брали участь у бойових діях, переживають посттравматичний стан).

Іншим важливим елементом, який визначає спектр ризиків для дітей у нашій державі, є ставлення до них суспільства. В зазначеному сенсі сьогодні в центрі уваги суспільства перебуває світ дорослих з його проблемами та негараздами, а діти залишаються всього об'єктами впливу. Наслідком цього є недотримання прав і свобод дитини. Загалом, в рамках існуючого інституту соціального захисту дітей в нашій державі сформувались дві протилежні позиції соціальної політики. З одного боку, державна система надає певні переваги для дітей: їх захищають і охороняють, вони мають прописані на законодавчому рівні привілеї. З іншого боку, захист дітей від ризиків сучасності одночасно виступає і як захист суспільства від дітей. Таким чином, зазначена категорія іноді розглядається соціумом як маргінальна, що знаходиться на перехідному етапі - так званому «шляху до дорослого життя». Деякі держави

сьогодні прагнуть радикально змінити ситуацію, визнавши те, що дитина – це не тільки об'єкт соціального захисту, виховання, соціалізації та інших зовнішніх впливів дорослого соціуму, а й активний, свідомий суб'єкт життєдіяльності [2, с. 9].

У зв'язку з домінуванням державних інститутів соціального влаштування дітей в нашій державі особливого значення для українського суспільства набуває проблема відсутності соціального капіталу у їх випускників. За умов різкого зубожіння значної частини населення, викликаного економічною кризою, під питанням опинилось і формування соціального капіталу у дітей, що перебувають в родинному середовищі. Така ситуація не просто обумовлює нетиповий характер перебігу дитинства, але й запускає механізми соціальної дезадаптації зазначеної категорії населення.

Створенню моделей профілактики масової дезадаптації може посприяти розуміння даної проблеми на державному рівні – як соціально значущого, системного, багаторівневого завдання, у центрі якого перебуває особа дитини, що проходить процес становлення та особистісного формування в певному соціальному середовищі. В науковій літературі наведено кілька факторів, що впливають на процес дезадаптації дітей:

- спадковість (психофізична, соціальна, соціокультурна);
- психолого-педагогічний фактор (дефекти шкільного, інтернатного, сімейного виховання);
- соціальний фактор (кризи, конфлікти, соціальні трансформації, катастрофи);
- соціальна діяльність самого індивіда, тобто активно-вибіркове ставлення до норм і цінностей свого оточення, його впливу, а також особисті ціннісні орієнтації та здатність до саморегулювання свого оточення.

Однак соціальна дезадаптація – процес зворотній, тому, на думку багатьох учених і практиків, можна не тільки попереджати відхилення у соціальному розвитку дітей, але й керувати процесом соціалізації дезадаптованих індивідів за допомогою соціальних технологій [2, с. 97]. Особливої актуальності зазначені процеси набувають за умов участі держави в збройному конфлікті, коли трансформації свідомості дітей, спричинені їх індивідуальними переживаннями, залишаються поза увагою дорослих.

В Україні існує розгалужена мережа державних органів, установ та закладів, на які покладено обов'язок піклуватися про дітей, зокрема служби у справах дітей, органи опіки та піклування, органи освіти та науки, управління (відділи) у справах молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо [6]. Та хоч як добре налагоджена їхня робота, вони не можуть забезпечити накопи-

чення соціального капіталу, оскільки не відтворює замкнених стосунків між поколіннями, які виникають під час виховання дитини у родинному колі. Таким чином, стає зрозумілим, що державні форми соціального влаштування дітей з «нетиповим дитинством» є неперспективними. Зазначена проблема не має науково обґрунтованої управлінської практики її вирішення в рамках існуючої системи соціального захисту дітей.

Щоб розробити найбільш ефективні методи профілактики соціальної дезадаптації неповнолітніх, необхідно якомога раніше виявити дітей з нетиповим перебігом дитинства (які опинилися у скрутній життєвій ситуації). З цією метою на державному рівні було розроблено певний механізм.

Перший рівень – виявлення дітей з нетиповим дитинством та сімей в яких вони виховуються до того, як потрапили у державні пенітенціарні установи. Досвід роботи низки волонтерських організацій свідчить, що чим раніше виявлено сім'ю, яка потрапила в кризову ситуацію з якою самостійно вона не може справитись, тим більше шансів, за умов надання своєчасної соціальної допомоги, що дитина не буде дезадаптована та не залишиться без соціального капіталу. Організація роботи у зазначеному напрямку вимагає міжвідомчої взаємодії установ охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та правоохоронних органів.

Другий рівень – робота з сім'ями, що потрапили в кризову ситуацію та мають на вихованні дітей, і безпосередньо дітьми з нетиповим дитинством в установах освіти, соціального захисту, охорони здоров'я, виправних закладах. За таких умов організація роботи вимагає не тільки взаємодії різних відомств, а передусім певної системи, комплексного підходу в організації життя та діяльності дітей, їх реабілітації та ресоціалізації.

Третій рівень – припускає створення установ нового формату з кардинально новими методами роботи з дітьми з нетиповим дитинством та їх батьками, що потрапили в кризову ситуацію. Це можуть бути заклади сімейного виховання, кризові центри, соціальні готелі, установи постінтернатної адаптації та реабілітації для різних категорій.

Четвертий рівень – передбачає створення нових недержавних форм соціального захисту – самоорганізацію населення, волонтерський рух, громадські об'єднання і неурядові організації та ін. [5, с. 47].

Таким чином, для подолання нерелевантності людського капіталу батьків за умов існування в суспільстві низки кризових явищ, що спричиняють нетиповий перебіг дитинства та провокують дезадаптацію дітей, суттєвою допомогою може стати соціальна взаємодія. На думку засновника Чиказької школи соціальної екології Ентоні Гідденса, існують чотири

основні види соціальної взаємодії: змагання, пристосування, соціальний конфлікт та асиміляція. Суспільство, стверджував він, є найважливішим елементом соціальної взаємодії, що сприяє руйнуванню або зміцненню соціальних зв'язків. Отже, соціальна взаємодія – система взаємообумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших [8, с. 25].

У більшості розвинених країн проблема боротьби з нетиповим перебігом дитинства, соціальною занедбаністю дітей та її наслідком дезадаптацією стоїть на порядку денному при прийнятті політичних рішень та є ключовою у формуванні основних засад державної соціальної політики. Це стосується як країн, де рівень втрати соціального капіталу дитиною мінімальний (наприклад країни Західної Європи), так і тих, в яких він є неприпустимо великим (наприклад Росія). У цьому контексті цікавий досвід Великобританії. Так, за твердженням Е. Гідденса, в Англії, починаючи з 1997 р., лейбористи здійснюють стратегію соціальних інвестицій, ключовим аспектом якої були «інвестиції в людський капітал в усіх сферах життєдіяльності, де це можливо, замість прямого інвестування в соціальне обслуговування» [8, с. 117]. Відповідно до цієї стратегії діти розглядаються як цю стратегію напрямом соціального інвестування в майбутнє, що особливо актуально й для нашої держави на сьогоднішній день. Ось чому раннє виявлення сімей, що потрапили в кризову ситуацію чи опинилися у складних життєвих обставинах (так званий превентивний патронаж), на наш погляд, повинно стати першим етапом державної системи профілактики занедбаності дитини, нетипові характерні перебігу у неї дитинства, розпаду інституту сім'ї та як наслідок – втрата дитиною соціального капіталу, який суспільство не в змозі компенсувати повною мірою. Раннє виявлення соціального неблагополуччя родини гарантує своєчасну адресну допомогу і підтримку та запобігає процесам соціальної дезадаптації неповнолітніх.

Якщо критерієм виміру соціального капіта-

лу є рівень стосунків між дітьми та батьками, що визначає міцність родинних зв'язків, то державна політика підтримки сім'ї має переорієнтуватися з соціального захисту сімей, які вже опинилися в складних життєвих обставинах, на профілактичну роботу з родинами на ранній стадії кризи, їх виявлення як таких, що не бажають, не можуть або не мають можливості забезпечити своїм нащадкам фінансовий чи людський капітал.

Висновки. На наш погляд, соціальна політика «на упередження» за сучасних умов існування в українському суспільстві кризових явищ, обумовлених економічними та політичними негараздами, є найбільш ефективною та найменш затратною для держави в усіх відношеннях. Як показують дослідження, сім'я на ранніх стадіях неблагополуччя намагається шукати вихід з складної життєвої ситуації, більш охоче йде на співпрацю, намагається будь-що втримати накопичений соціальний капітал, а тому мотивована на отримання допомоги, яка може бути разовою, регламентованого характеру, однак допоможе пристосуватись до нових умов кризового характеру. Однак соціальна сфера України неготова до нових викликів та переходу в своїй роботі на принципи упередження та запобігання. Мережа соціальних закладів і установ у рамках, передбачених ключовими засадами державної політики, працює на ліквідацію наслідків дезадаптації, втрати соціального капіталу, а не на недопущення виникнення зазначених явищ.

Підсумовуючи вищевикладене, потрібно зазначити, що для забезпечення соціального капіталу кожної дитини та мінімізації впливу фінансово-економічної кризи на сім'ю, яка опинилася у складних життєвих обставинах, гарантованого надання якісних соціальних послуг, необхідна розробка державної стратегії, важливою передумовою виконання якої є формування небайдужого ставлення як суспільства, так і окремої територіальної громади до проведення соціальної роботи з родиною. Цьому може посприяти подальше вивчення концепції соціального капіталу в рамках конкретного соціального середовища.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Беккер Г.С. Экономический взгляд на жизнь : Нобелевская лекция Гери С. Беккера 9 декабря 1992 г. [Текст] / Гери Беккер // Мировая экономическая мысль сквозь призму веков : в 5 т. Т. 5. Всемирное признание. Лекции нобелевских лауреатов. – Кн. 1. – М. : Мысль, 2004. – С. 688–706.
2. Дівіцина Н.Ф. Соціальна робота з неблагополучними дітьми й підлітками [Текст] / Н. Ф. Дівіцина. – К. : Просвіта, 2012. – 288 с.
3. Коулман Дж. Социальный и человеческий [Текст] / Джеймс Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
4. Кузнецова Л.П. Основні технології соціальної роботи [Текст] / Л.П. Кузнецова. – Луганськ : Вид-во ЛДНУ, 2012. - 92 с.
5. Моргун А.В. На захист дитинства [Текст] / А.В. Моргун // Педагогічна скарбниця Донеччини. – 2011. – № 1. – С. 5-6.
6. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей [Електронний ресурс]. від 7

лютого 2007 р. Закон України № 609-V – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>

7. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? : Київська лекція [Текст] / Френсіса Фукуяма // День. – 2006. – № 177. – 17 жовтня. – С. 4.

8. Giddens A. The Third Way. The Renewal of Social Democracy [Text] / A. Giddens. – Polity Press, 1998. 680 p.

9. Schultz T. Investment in Human Capital [Text] / Teodor Schultz // The American Economic Review. – Marcy. – 1961. – № 1. – P. 26–42.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2015

REFERENCES:

1. *Bekker G.* Ekonomicheskiy vzglyad na zhizn : Nobelevskaya leksiya Geri S. Bekkera 9 dekabrya 1992 g. (Economic outlook on life: Nobel Lecture Geri S. Becker, December 9, 1992) *Mirovaya ekonomicheskaya myisl skvoz prizmu vekov. Vsemirnoe priznanie. Lektsii nobelevskih laureatov* 2004, no. 5, pp. 688–706.

2. *Divitsina N.* Sotsialna robota z neblagopoluchnimi dItmi y pIdlItkami (Sotsialna robot s dysfunctional ditmi th pidlitkami). Kyiv, 2012, 288p.

3. *Koulman Dg.* Sotsialniy i chelovecheskiy (Social and human). *Obschestvennyie nauki i sovremennost*, 2001, no. 3, pp. 122-139.

4. *Kuznetsova L.* Osnovni tehnologiyi sotsialnoyi roboti (The basic technology of social work). Lugansk, 2012, 92 p.

5. *Morgun A.* Na zahist ditinstva (In defense of childhood). *Pedagogichna skarbnitsya Donechchini*, 2011, no. 1, pp. 5-6.

6. Pro organi i sluzhbi u spravah ditey ta spetsialni ustanovi dlya ditey (On the bodies and services for children and special facilities for children). vid 7 lyutogo 2007 Zakon UkraYini N 609-V Regime to access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>

7. Fukuyama F. Scho take sotsialniy kapital? : Kiyivska leksiya (What is social capital? : Kiev lecture). Den, 2006, no. 177, p. 4.

8. Giddens A. The Third Way. The Renewal of Social Democracy. Polity Press, 1998.680 p.

9. Schultz T. Investment in Human Capital. The American Economic Review. Marcy, 1961.pp. 26–42.

Клименко Олена Юріївна – кандидат історичних наук, доцент
Харківська державна академія культури
Адреса: 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4
E-mail: kombatant@rambler.ru

Klimenko Elena Yurievna – PhD in historical science, associate professor
Kharkiv state academy of culture
Address: 4, Bursackiy spusk Str., Kharkiv, 61057, Ukraine
E-mail: kombatant@rambler.ru

УДК 316.74:2(075.8)

Секуляризація та зміна функцій релігії в сучасному суспільстві

Ю.Ю. МЕДВЕДЕВА

Національний авіаційний університет, Київ, E-mail: luckyjuli@mail.ru

Авторське резюме

Статтю присвячено проблемі визначення засад соціологічної рефлексії секуляризації як передумови формування буржуазного соціуму. Авторкою зроблено висновок про те, що традиційні способи бачення світу за умов секуляризації були замінені профаним і науковим світоглядом. З цієї причини можна стверджувати, що духовність і божественність більше не сприймаються як постійно присутні в навколишньому середовищі, а їх атрибути зміщуються на соціальні утворення, що призводить до заміни інтерперсональних відносин людини із Вищою силою громадо-опосередковуваними. За умов секуляризованої соціальності люди, вважаючи себе релігійними, оцінюють релігійний вплив на їхнє життя як менш важливий в порівнянні з минулими епохами.

Отже, соціальне життя все більше й більше зазнає зниження впливу релігії та церкви, оскільки світські переконання і світськість постійно посилюються у світогляді західних суспільств. З іншого боку, процес секуляризації характеризує вихід інституційних церков за межі тих сфер, які були контролювані ними або перебували під їх впливом. Це вперше виявилось в відокремленні церкви від держави, і в експропріації церковних цінностей і територій в XVIII столітті. У результаті церкви і релігійні інститути втратили своє багатство, престиж і вплив у суспільстві. Зменшення їх політичного і соціального впливу, навіть у нашому нинішньому столітті, є цілком очевидними.

Ключові слова: секуляризація, модернізація, соціальні функції релігії.

Secularization and change of function of religion in modern society

YU.YU. MEDVEDIEVA

National aviation university, Kiev, Ukraine, E-mail: luckyjuli@mail.ru

Abstract

The article is devoted to the problem of determining the principles of sociological reflection of secularization as a prerequisite for the formation of bourgeois society. Author concluded that the traditional ways of seeing the world in terms of secularization were replaced profane and scientific outlook. For this reason, it can be argued that spirituality and divinity no longer perceived as constantly present in the environment, and their attributes are shifting to social movements, leading to the replacement of interpersonal relations man with Supreme mediating force communities. Given the secularized social, people considering themselves religious, religious assess the impact on their lives as less important compared to past eras. Thus, social life is more and more exposed reducing the influence of religion and churches as secular beliefs and secularism in outlook continuously enhanced Western suspilstv. Z other hand, describes the process of secularization out institutional churches outside those areas that were controlled by them or under their influence. It first appeared in the separation of church and state, and the expropriation of church property and territories in the 18th century. As a result, churches and religious institutions have lost their wealth, prestige and influence in society. The decrease their political and social influence, even in our present century, is quite obvious.

Keywords: secularization, modernization, social functions of religion.

Постановка проблеми. Для цілей наукового дослідження резонним буде розмежувати різні аспекти процесу секуляризації і причини для його виникнення. Починаючи з історичного тла та визначення, подальший розгляд стосуватиметься впливу секуляризації на формування ідентичності західних суспільств у ставленні до релігії, що дозволить сформулювати точне уявлення про вплив процесу секуляризації на модернізацію релігійності та релігійної ідентичності в різних соціумах.

Концепція секуляризації є досить поширеною як у класичній, так і в посткласичній соціології. Аналіз історії її виникнення, лінгвістичного походження, а також різні визначення мають важливе значення для розуміння її сенсу.

Що стосується етимології терміна і концеп-

ту, то новий міжнародний словник Вебстера розглядає поняття секуляризації, відштовхуючись від кореня латинського слова «*Saeculum*», що перекладається як: «покоління» або «вік» [17, с. 2053]. Беручи до уваги цю лінгвістичну (етимологічну) дефініцію, Х. Кокс описує секуляризацію як процес, в якому люди абстрагувалися від «поза межного (потойбічного) світу» для того, щоб повернутися в бік «посейбічного світу». «*Saeculum*» у даному контексті має відношення до посейбічного (у більш звичному для соціології Е. Дюркгейма – профанного) світу чи епохи [3, с. 238]. Іншими словами, секуляризація означає процес переходу від священного (сакрального) до світського (профанного) світогляду, в якому містицизм, благоговіння, страх і тремтіння мають поступитися місцем банальним, світським та буденним аспек-

© Ю.Ю. Медведева, 2016

там життя [5, с. 503]. Як уже було відзначено вище, поняття секуляризації має різні інтерпретації, які навряд чи можуть обговорюватися тільки на основі дослідження мовного походження зазначеного поняття.

Аналіз досліджень і публікацій. Згідно з роз'ясненням нового міжнародного словника Вебстера, «світське» визначається як щось, що відрізняється за своїм статусом або стану, від церкви і церковного [17, с. 2053]. Це визначення відноситься до історичного фону концепції. У цьому зв'язку секуляризація за змістом збігається з експропріацією священних цінностей (переважно – земель) церков і монастирів, які мали місце під час Французької революції наприкінці XVIII століття [10, с. 9]. Цю ж точку зору поділяє Х. Майєр [12, с. 28], який стверджує, що експропріація цінностей церковної влади описувалася з використанням поняття «секуляризація».

Незважаючи на цей факт, поняття «секуляризація» має більш давню передісторію. Французьким послом Лонгвілем термін уперше було впроваджено в політичний лексикон під час переговорів щодо укладення Вестфальського миру в 1648 році [12, с. 27], використавши цей термін для опису експропріації церковних територій, які повинні були служити в якості компенсації за втрати німецьких територій під час Тридцятирічної війни (1618-1648) [3, с. 9].

Як уже зазначалося вище, Французька революція 1789 року створила історичний прототип процесу секуляризації. Вивчення причин Французької революції і наступного процесу секуляризації є необхідним не тільки для розуміння епохи того часу, але й сучасних нам тенденцій модернізації релігійної ідентичності. Квінтесенцією філософії Просвітництва, згідно з визначенням Енциклопедії Фішера, що посилається на І. Канта, в основному є обґрунтування «виходу для людини з стану її запущеної незрілості». Іншими словами, освіта має захочувати людей приймати самостійні рішення і мати мужність використовувати функцію власного розуму, власну раціональність, крім опори на авторитети [5, с. 139]. Манн [10, с. 10-11] стверджує, що Французька революція була першою спробою європейської людини побудувати неоесхатологію на основі раціональності та розуміння законів природи, власної влади людини, а не на очікуванні релігійного порятунку від Бога.

Це означало, що французька громадськість більше не мала готовності підкорятися як абсолютизму, так і владі церкви (для французького атеїстичного просвітництва релігія, церква і держава означали одне й те саме). Логічним наслідком цього, за зауваженням Гензика, стало не тільки зниження авторитету релігії і церкви, але й зменшення рівня політичної толерантності французів по відношенню до держави (світських установ) [3, с. 117].

Відповідно до точки зору Х. Майєра [12, с. 19-28] історична експропріація як частина секуляризації в XIX столітті, здобула політичну семантику і відповідну дефініцію. Під секуляризацією в цей період розуміється процес врегулювання незаконної релігійної влади, себто розглядається в контексті зіткнення права, релігії і держави [16, с. 37], як про це говорить Валадье, пояснюючи це тим, що оскільки релігія, в зазначений період була, представлена церквою.

Як уже згадувалося вище, детермінантою секуляризації став профанний світогляд, у якому релігія стала відігравати підлеглу роль у суспільстві. Рейс [13] резюмує ключові основоположні доктрини і практики секуляризації, вказуючи на те, що секуляризація включає соціальний процес, який призводить до формування світогляду, в якому стара парадигма Божественного Провидіння як діючого розуму і центру Всесвіту була відокремленою від ідеї людини, що стала для самої себе джерелом розуму і законодавчості всіх знань і діянь у Всесвіті.

Розглянувши історичні обставини появи теорії секуляризації, для соціології актуалізується питання про її вплив на суспільство в різних соціально-групових та інституціональних сегментах, що й характеризує секуляризацію як багатовимірний процес. Брайджек і Сорока [1, с. 338] стверджують, що секуляризація, в результаті зростаючої раціональності і великої заклопотаності меркантилістського і консьюмеристського суспільства проблемою економічного процвітання, відображає зменшувану важливість релігії в повсякденному житті. Якими є індикатори цього зниження ролі релігії в суспільствах і в яких показниках можна вимірювати цей процес? Оскільки історично обґрунтованим є те, що секуляризація, як правило, розглядається з точки зору церкви [4, с. 42], то найбільш очевидним чином вплив секуляризації, як зауважує Е. Гідденс [7, с. 545-546], виявляється у зменшенні чисельності контингенту релігійних установ в промислово-розвинених країнах (у більшості країн Західної Європи), хоча зниження відвідуваності церков зовсім не означає автоматичного зниження рівня релігійності.

Навіть якщо це можна пояснити в історичному контексті і в цілому можна розглядати як показник зростаючої секуляризації, причини цього явища, можливо, є просто пов'язаними з тим, що традиційні релігійні доктрини неналежним чином враховують потреби членів церкви [4, с. 42]. Отже, деградація інституційної церкви не повинна обов'язково призводитися до втрати релігійності [15, с. 371]. Враховуючи це, можна припустити, що члени церкви, насамперед, є вмотивованими звичкою або товариськістю, а не релігійними переконаннями, як припускає Інглхарт [9, с. 282].

З іншого боку, враховуючи наслідки секуляризації, зниження відвідуваності церкви виявляється важливим і потребує окремого розгляду.

Погоджуючись з цією точкою зору, можна стверджувати, що релігія та інституційна церква є тісно пов'язаними одне з одним, так що послаблення їх взаємозв'язку можна розглядати як симптом деградації релігійності. Крім того, відвідування церкви може вказувати на пріоритетність релігії в житті людей [9, с. 282]. Отже, невідвідування церкви може розглядатися як індикатор секуляризації [4, с. 9].

Це приводить нас до другого вимірювання чи рівня секуляризації, що стосується впливу суспільства. Як стверджує далі Гідденс [7, с. 546], значимість релігійних ідей і вірувань у повсякденному житті людей помітно знизилася. Особливо, якщо в цьому контексті релігія включає в себе віру в надприродне, то зв'язок між зменшеною релігійністю і, як наслідок, секуляризацією навряд чи можна заперечити. До епохи секуляризації релігійні норми і цінності сприймалися як належне і не могли бути поставленими під сумнів. На противагу цьому, сучасна ситуація характеризується підривом авторитету релігійних організацій, що робить людей невпевненими у традиційних релігійних цінностях [4, с. 513].

Ця загальна невпевненість навіть впливає на процес соціалізації. Дивлячись на процес соціалізації дітей в їхніх сім'ях, збільшення релігійної освіти можна стверджувати. Мало того, що світ і люди зміщують своє життя в сферу світського і профанного, відповідаючи на вічні питання більш тривіальним чином, але також і всі питання, які виникають у людей, практично не зачіпають сферу сакрального [12, с. 405]. Іншими словами, люди не можуть більше вбачати будь-які зв'язки між людським існуванням і космосом або вищим (трансцендентальним) рівнем буття [4, с. 9].

Крім трьох вказаних індикаторів, секуляризації, Гідденс і Майер вказують також на культурні елементи, такі як література, мистецтво і філософія, які також стали профанованими і секуляризованими, втративши раніше наявний зв'язок з релігією і релігійну інспірацію як джерело ідей [12, р. 33].

За твердженням Каммейєра, [10, с. 513], секуляризація виявляється у зменшенні релігійної влади в різних сферах, таких, як практики, цінності, переконання і влада релігійних інститутів. Те саме відбувається в соціальному, індивідуальному та культурному вимірах, де вплив процесу секуляризації виявляється в спадному впливі релігії на традиційну індивідуалізацію суспільства [4, с. 10]. Секуляризація є вираженням «відсутності» Бога, втрати сакрального, підвищення атеїзму і зростаючої незначності церкви, її принципів і ритуалів [11, с. 31].

Мета дослідження – визначення співвідношення між модернізацією та секуляризацією

як детермінантами функцій релігії. Завданнями, у зв'язку із визначеною метою, є

а) визначення соціальних передумов секуляризації як процесу формування нової релігійної ідентичності;

б) встановлення соціально-теоретичного співвідношення між секуляризацією та функціями релігії в секуляризованому суспільстві.

Статтю присвячено проблемі визначення засад соціологічної рефлексії секуляризації як передумови формування буржуазного соціуму.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши теорії секуляризації, в подальшому розгляді ми зосередимося на з'ясуванні взаємозв'язку модернізації та релігії в процесі секуляризації. У цій когерентності обговорюватимуться також і виключення з цієї точки зору. Крім короткого визначення терміна «модернізація» та його основних характеристик, в подальшому розгляді буде також проаналізована функція християнської релігії та її значення в західних суспільствах. Для вивчення занепаду релігійності як ознаки секуляризації уточнення визначення релігії, отже, стає, як мінімум, бажаним, якщо не неминучим. Крім того, це повинно послужити підставою для відповіді на головне питання, про взаємозалежність економічної безпеки як найважливішого соціального наслідку процесу модернізації – і зниженого рівня релігійності.

Дж. Брайджек і М. Сорока [1, с. 338] пов'язують релігію з вірою в надприродне, вище або божественне. Існують різні описи і пояснення зазначеного поняття і його функцій, тому сформулювати одне загальне визначення, на думку Е. Гідденса, досить проблематично [7, с. 531].

Хоча поняття релігії включає певні атрибути, які в цілому можуть бути екстрапольованими на більшість світових релігій, для формування робочої дефініції характеристик і функцій релігії ми будемо спиратися на новий міжнародний словник Вебстера. Зазначене видання пропонує корисний переклад латинського слова «Religare», що означає, на думку авторів, «зав'язати», «прив'язати знову» або «прив'язати швидко» [17, р. 1918]. Розглядаючи перший варіант перекладу, можна припустити, що релігія, в першу чергу, може співвідноситися з «прихильністю» людей до надприродного виміру реальності, до Бога чи певного божества. Зрозуміло, релігія з соціологічної точки зору передбачає дещо більше, ніж просто наявність персональних відносин між людиною і Богом.

Е. Гідденс [7, с. 531-532] підкреслює той факт, що релігія, в більшості випадків, передбачає функціонування громади віруючих, які поділяють позицію благоговіння і шанування відомої системи символів. Ці символи, як правило, є інституційно-пов'язаними з певними церемоніями або обрядами, наприклад з прак-

тиками церковної служби в християнській громаді. Додатково до поширених атрибутів, визначених Гідденсом, Каммейєр [10, с. 504] характеризує релігію як явище в суспільстві, що припускає участь у практиках, при наявності спільних переконань і цінностей членів спільноти щодо сакрального.

Аналізуючи деякі загальні релігійні цінності християнської віри як приклад, їх варто диференціювати щодо поняття «цінностей» в економічному сенсі.

Відповідно до точки зору Естера [4, с. 22], цінності, в першу чергу, співвідносяться зі схильністю поводити себе певним чином. З цієї причини цінності являють собою вкорінені орієнтації або мотивації, які «здійснюють управління» конкретними моделями поведінки, нормами і атрибутами особистості. Ще один аспект цієї концепції стосується опису цінностей як того, чого люди зазвичай дотримуються, втілюючи в них щось значуще, бажане чи необхідне для життя [7, с. 22].

Отже, цінності допомагають розрізнити добре і погане, правильне і неправильне [4, с. 21] і, отже, спрямовувати людей, щоб вони могли вибудувати свої відносини або переконання. В огляді «загальнолюдських цінностей і переконань», Інглхарт [9, с. 10] перераховує загальні християнські вірування.

Однак, що ж робить релігійні цінності і переконання настільки актуальними для суспільства? Поруч із щойно згаданою функцією, – впливу на громадську поведінку і формування думок та соціальних настроїв, – їх існування є пов'язаним з функціональністю релігії в цілому. Брайджек і Сорока [1, с. 335] беруть до уваги згадані вище характеристики релігії і вказують на важливу функцію релігії в суспільстві.

Вони стверджують, що установи та формалізовані ритуали, такі як, наприклад, служба в християнських церквах, слугують людям як інструмент забезпечення духовної єдності серед прихильників тієї чи іншої релігії [10, с. 505]. Нарешті ця єдність також включає в себе спільні цінності та переконання спільноти віруючих, які виконують релігійні обряди і ритуали.

Інтерпретуючи зазначену точку зору, є підстави зробити висновок про те, що основна функція релігії стосується об'єднання людей на соціальному рівні. Це поняття «соціальної інтеграції» [4, с. 38] або соціальної стабільності може бути сформульоване на основі ідей Е. Дюркгейма з урахуванням основних функцій релігії в суспільстві.

На додаток до вивчення функцій релігії щодо ритуалів і церемоній, Гідденс [7, с. 537] реактуалізує ідеї Дюркгейма щодо соціальної стабільності, стверджуючи, що релігія відіграє важливу роль у забезпеченні згуртованості членів деяких громад. Беручи участь у соціальних заходах, що мають місце в людському

житті, тобто в укладанні шлюбу, народженні чи смерті, – люди розвивають певну групову солідарність. У разі участі в траурній церемонії, солідарність в рамках групи є настільки потужною, що навіть включає в себе тих, хто має іншу орієнтацію і надає інше значення цій кризовій події.

Естер і ін. автори [4, с. 37] роблять висновок про те, що Дюркгейм розглядає релігію як соціальний факт і продукт інтерналізації спільних традицій і вірувань, що належать членам громади. У цьому зв'язку релігія забезпечує соціальну стабільність і солідарність між членами спільноти чи суспільства з метою створення основи для спілкування.

За твердженням Інглхарта [9, с. 285], однією з основних функцій релігії є утвердження оптимістичної есхатології, згідно з якою свідомість віруючого аксіоматично-центрується на установці про те, що за часів кризових ситуацій все буде, зрештою, добре, за умови дотримання деяких традиційних правил. Отже, на життєвому шляху релігія створює якусь карту для навігації, допомагає долати невпевненість і невизначеність у житті. Інглхарт підкреслює, що однією з найбільш потужних функцій релігійних систем є функції сугестії відносно спільноти віруючих. Релігія слугує своєрідним джерелом розради і комфорту, і, на додаток до терапії складних ситуацій, підтримує схвалення неминучих обставин, таких як смерть, страждання, розчарування [10, с. 504]. Не менш важливою функцією релігії виступає інтерпретаційна функція, що розкривається, наприклад, у дискусіях про несправедливість життя, з поясненням того, чому, наприклад, «погані речі трапляються з добрими людьми» і навпаки. Дюркгейм з цієї позиції стверджує, що релігія пропонує фундамент для розуміння і прийняття таких несправедливостей і допомагає людям не відокремлювати себе від суспільства при переживанні розчарування і дезорієнтації [1, с. 335]. Нарешті, говорячи про релігію як про джерело еквіфінальних смислів, варто згадати про можливість за допомогою релігії задовольняти потреби інтелектуального характеру. Елементарні питання, які виникають в людському житті, наприклад питання про мету життя, досить часто отримують свої відповіді в релігії [10, с. 504; 9, с. 37]. Справді, релігія задовольняє інтелектуальну допитливість по значущих для людини питаннях, інтерпретуючи походження і значимість людського життя [9, с. 285] та стратегії її інтерпретації [10, с. 504].

Висновки. Таким чином, традиційні способи бачення світу за умов секуляризації були замінені профанним і науковим світоглядом. З цієї причини можна стверджувати, що духовність і божественність більш не сприймаються як постійно присутні в навколишньому середовищі, а їх атрибути зміщуються на соціальні утворення, що призводить до заміни інтерпер-

соціальних відносин людини із Вищою силою громадо-опосередковуючими [7, с. 546].

За умов секуляризованої соціальності, люди, вважаючи себе релігійними, оцінюють релігійний вплив на їхнє життя як менш важливий в порівнянні з минулими епохами [12, с. 513].

Отже, соціальне життя все більше і більше зазнає зниження впливу релігії та церкви [4, с. 42] оскільки світські переконання і світськість постійно посилюються у світогляді західних суспільств. З іншого боку, процес секуляриза-

ції характеризує вихід інституційних церков за межі тих сфер, які були контрольованими ними або перебували під їх впливом. Це вперше виявилось в відокремленні церкви від держави, і в експропріації церковних цінностей і територій в XVIII столітті, як уже було відзначено раніше [12, с. 33]. У результаті церкви і релігійні інститути втратили своє багатство, престиж і вплив у суспільстві. Зменшення їх політичного і соціального впливу, навіть у нашому нинішньому столітті, є цілком очевидним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Джордж Дж. Брейк; Сорока, Мішель П., 1994. Соціологія: культурне розмаїття в мінливому світі. Бостон: Аллін та Бекон - Видавництво Simon & Schuster Inc.
2. Кокс, Харві 1981. Епоха світського міста (ред.) Хайнц - Хорст 1981. Дармштадт: Компанія наукової книги.
3. Доблер, Карл 1981. Секуляризація: багатомірна концепція. Бекфорд, Джеймс А. 1981. Соціологія – сучасна соціологія. Лондон: Мудрі публікації.
4. Естерн, Пітер, Халман, Руд, 1993. Індивідуалізація суспільства – зміни в Європі та Північній Америці. Нідерланди: Тілбург: Газета університету.
5. Фішер, Історія лексики, 2003. Франкфурт: Видавництво С. Фішер GmbH.
6. Гензик, Томас, 2001. Питання стабільності в рамках цінностей в релігії і сім'ї: цінності, що змінюють значення в західних суспільствах (ред.) - Результати і перспективи соціальних наук. Видання: Opladen, Leske + Budrich.
7. Гідденс, Ентоні, 2001. Соціологія. Оксфорд: Газета університету.
8. Інглхарт, Роланд, 1997. Модернізація та постмодернізація - культурні, економічні та політичні зміни в 43 країнах. Принстон: Газета університету.
9. Інглхарт, Рональд; Мігель Б. та Алехандро Морено 1998. Людські цінності і переконання: крос-культурних першоджерел: політичні, релігійні, сексуальні та економічні норми в 43 товариствах. Результати від 1990-1993. Анн-Арбор: Мічиганський університет.
10. Каммейер, Кеннет К.; Джордж Рітцер та Норман Р. Етман, 1994. Соціологія: мінливі суспільства. Бостон: Видавництво Аллін та Бекон.
11. Манн, Отто 1980. Секуляризація - це виклик з Європи. Філософія. Тюбінген: Кацман – Велгар.
12. Мейер, Хайнц, 1988. Критика релігії, соціологія релігії і секуляризації. Франкфурт: Видавництво Пітер Ланг.
13. Рейс, Кербер, Уолтер (ред.) 1986. Секуляризація: секуляризація і зміна значень. Мюнхен: Видавець Пітер Кіндт.
14. Schrey, Хайнц - Хорст (ред.) 1981. секуляризації. Дармштадт: Компанія Наукова книга.
15. Старк, Вернер, 1972. Соціологія релігії - християнське вчення. Нью-Йорк: Фордхем університет.
16. Валадье Пабло, 1986. Дослідження секуляризації. Під редакцією Кербер Вальтер. Секуляризація і зміна значення. Мюнхен: Видавець Пітер Кіндт.
17. Вебстер, 1993. Новий міжнародний словник. Кельн: Видавництво KÖNEMANN.
18. Вілсон, Родні, 1997, Економіка, етика і релігія - єврейська, християнська та мусульманська економічні думки. Лондон: Макміллан Ltd Пресс.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2015

REFERENCES:

1. *Dzhordzh Dz. Breyak; Soroka, Mishel' P., 1994. Sotsiologiya: kul'turne rozmayittya v minlyvomu sviti (Sociology: Cultural Diversity in a Changing World). Boston: Allin ta Bekon - Simon & Schuster Inc.*
2. *Koks, Kharvi 1981. Epokha svit's'koyi mista (The era of the secular city). Darmshtadt: Kompaniya naukovoyi knyhy.*
3. *Dobler, Karl 1981. Sekulyaryzatsiya: bahatovymirna kontseptsiya (Secularization: a multidimensional concept). Bekford, Dzheyms A. 1981. Sotsiologiya – suchasna sotsiologiya. London: Mudri publikatsiyi.*
4. *Estern, Piter, Khalman, Rud, 1993. Indyvidualizatsiya suspil'stva – zminy u Yevropi ta Pivnichniy Amerytsi (Personalization society - changes in Europe and North America). Niderlandy: Tilburh: Hazeta universytetu.*
5. *Fisher, Istoriya leksyky (History vocabulary), 2003. Frankfurt: S. Fisher GmbH.*
6. *Henzyk, Tomas, 2001. Pytannya stabil'nosti v ramkakh tsinnostey v relihiyi i sim'yi: tsinnosti, shcho zminyuyut' znachennya v zakhidnykh suspil'stvakh (The question of stability within the values of religion and family, values, changing values in Western societies) - Rezul'taty i perspektyvy sotsial'nykh nauk. Vydannya: Opladen, Leske + Budrich.*
7. *Hiddens, Entoni, 2001. Sotsiologiya (Sociology). Oksford: Hazeta universytetu.*
8. *Inhkhart, Roland, 1997. Modernizatsiya ta postmodernizatsiya - kul'turni, ekonomichni ta politychni zminy*

v 43 krayinakh (Modernization and postmodernizatsiya - cultural, economic and political changes in 43 countries). Princeton: *Hazeta universytetu*.

9. *Inhlkhardt, Ronal'd; Mihel' B. ta Alekhandro Moreno* 1998. Lyuds'ki tsinnosti i perekonannya: kroskul'turnykh pershodzherel: politychni, relihiyni, seksual'ni ta ekonomichni normy v 43 tovarystvakh (Human values and beliefs: Cross-cultural sources: political, religious, sexual and economic standards in 43 companies). Rezul'taty vid 1990-1993. Ann-Arbor: *Michyhans'kyi universytet*.

10. *Kammeyer, Kennet K.; Dzhordzh Rittser ta Norman R. Etman*, 1994. Sotsiolohiya: minlyvi suspil'stva (Sociology: changing societ). Boston: Allin ta Bekon.

11. *Mann, Otto* 1980. Sekulyaryzatsiya - tse vyklyk z Yevropy (Secularization - is the challenge from Europe. Philosophy). Filosofiya. Tyubinhen: Katsman – Velhar.

12. *Meyyer, Khaynts*, 1988. Krytyka relihiyi, sotsiolohiya relihiyi i sekulyaryzatsiyi (Criticism of religion, sociology of religion and secularization). Frankfurt: Piter Lanh.

13. *Reys, Kerber*, Uolter (red.) 1986. Sekulyaryzatsiya: sekulyaryzatsiya i zmina znachen' (Secularization and change values). Myunkhen: Piter Kindt.

14. Schrey, Хайнц - Хорст (ред.) 1981. секуляризації. Дармштадт: Компанія Наукова книга.

15. *Stark, Verner*, 1972. Sotsiolohiya relihiyi - khrystyuyans'ke vchennya (Sociology of Religion - Christian teachings). N'yu-York: Fordkhem universytet.

16. *Valad'e Pablo*, 1986. Doslidzhennya sekulyaryzatsiyi. (Research secularization), Myunkhen: Piter Kyndt.

17. *Vebster*, 1993. Novyy mizhnarodnyy slovnyk (New International Dictionary). Kel'n: Vydavnytstvo KÖNEMANN.

18. *Vilson, Rodni*, 1997, Ekonomika, etyka i relihiya - yevreys'ka, khrystyuyans'ka ta musul'mans'ka ekonomichni dumky (Economics, ethics and religion - Jewish, Christian and Muslim economic thought). London: Makmillan Ltd Press.

Медведєва Юлія Юріївна - докторант
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, Київ, пр. Космонавта Комарова, 1,
E-mail: luckyjuli@mail.ru

Medviedieva Yuliia Yuriivna – doctoral candidate
National aviation university
Address: 1, Komarova Av., Kiev, 03680, Ukraine
E-mail: luckyjuli@mail.ru

УДК 316: 303.01

Інформаційна війна як комунікативна технологія впливу на масову свідомість та громадську думку

А.Г. СТАДНИК

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, E-mail: a.g.stadnik@yandex.ru

Авторське резюме

У статті визначено ключові аспекти суті і впливу інформаційної війни на масову свідомість і громадську думку. В матеріалі ми розглядаємо інформаційну війну не як допоміжний механізм реальної війни, а як механізм впливу саме на громадську думку. І оскільки громадську думку не можна сформувати остаточно (поки є інформаційний контент, думка громадськості буде змінюватися постійно), оскільки в руках ЗМІ інформація виступає як справжня зброя націлена на масову свідомість. У статті детально обговорюються чотири основні чинники, які визначають ефективність інформаційного впливу: 1) суб'єкти інформаційних війн, які впливають на населення, масову свідомість, громадську думку; 2) інформаційна зброя війни; 3) сам контент, зміст інформації, що транслюється у ході інформаційної війни; 4) специфіка масової свідомості населення у тих чи інших країнах, формування та функціонування у них громадської думки. І оскільки інформаційна війна характерна для кризових ситуацій (як приклад можна взяти Україну з початку Майдану 2013 року), то подача інформації націлена на маніпулювання громадською свідомістю і, відповідно, громадською думкою як зовнішнім вираженням свідомості.

Ключові слова: інформаційна війна, громадська думка, масова свідомість, пропаганда, комунікація, ЗМІ.

Information warfare as ICT influence on public consciousness and public opinion

A.H. STADNYK

Classical private university, Zaporizhzhya, Ukraine, E-mail: a.g.stadnik@yandex.ru

Abstract

The article defines the key aspects of the merits and impact of information warfare on public consciousness and public opinion. In the article, we review the information war not as an auxiliary mechanism for real war, but as a mechanism of affecting the public opinion. The public opinion can not be formed completely (while there is information content, public opinion changes constantly) because the information in the hands of the media acts as a real weapon aimed at the mass consciousness. The article discusses in detail the four main factors that determine the effectiveness of the impact of information: 1) information warfare agents that affect the population, mass consciousness, public opinion; 2) information weapon of war; 3) the content itself, the content that is broadcast during the information war; 4) the specifics of mass awareness in different countries, the formation and functioning of their public opinion. And how much information war characteristic of the crisis (as an example to Ukraine since the beginning of the Maidan in 2013), the presentation of information aimed at manipulating public consciousness and, accordingly, the public opinion as the outward expression of consciousness.

Keywords: information war, public opinion, the mass consciousness, propaganda, communication and media.

Постановка проблеми. Інформаційні війни беруть свій початок здавна, зокрема вважають, що вже татаро-монголи, просуваючись на теренах Азії та Європи, розповсюджували чутки, що у разі невизнання їх супротивниками себе переможеними, то на них чекають страшні муки. Теоретичне осмислення проблеми інформаційних війн відносять до 90-х рр. ХХ ст., коли американський Авіаційний університет спробував спрогнозувати, якими можуть бути війни у 2025 р. та наступних роках.

Взагалі інформаційні війни розглядаються як дуже складне явище, що має не тільки економічні, соціальні, політичні, але й технічні складові. В цілому вони розглядаються як важливий засіб досягнення національних цілей тієї чи іншої держави за допомогою інформації, причому складовими інформаційних війн виступають війни психологічні, кібервійни, мере-

жеві тощо. Тобто йдеться про те, що у самому широкому сенсі інформаційні війни реалізують багато різноманітних функцій, пов'язаних як із взаємовідносинами між країнами, так і вирішенням низки завдань розвитку самих країн.

Зрозуміло, що при цьому основною функцією інформаційних війн все ж виступає вплив при їх реалізації, використанні інформації на масову свідомість та громадську думку. Основна проблема, яка, з нашої точки зору, потребує сьогодні глибокого дослідження, полягає у тому, що при очевидному впливі інформаційних війн на масову свідомість, напрямок та інтенсивність такого впливу, чинники, які визначають його (наприклад: інформаційна війна Росії проти України сьогодні), є неоднозначними.

Тобто визначення того, чому подібний вплив може змінюватися, ставати дуже сер-

© А.Г. Стадник, 2016

йозним та результативним і таке інше не є однозначним. Так, якщо розглядати згадану інформаційну війну між Україною та Росією, то її результативність, зокрема в середині країни-агресора, перевершила усі можливі кордони ефективності. Зокрема, це виявилось у ставленні більшості росіян до України, високому рейтингу російського президента, небажанні замислюватися та самостійно аналізувати ситуацію, що склалася, нівелюванні побутових проблем на тлі необхідності бути «ближчими до українського питання». До речі, приклади подібних інформаційних війн непоодинокі. Достатньо згадати ситуацію в Німеччині у кінці 30-х років ХХ століття.

Розробка порушеної проблематики є дуже складним та багатограним питанням. Так, наприклад, треба врахувати, що інформаційна війна може бути спрямована як на населення супротивника, так і на власне населення, або населення держав усього світу, що оточують держави-конкуренти, які пов'язані із протистоянням. І все ж, основної уваги, з нашої точки зору, потребує дослідження тих чинників, які можуть впливати та впливають на ефективність та результативність інформаційного впливу на населення (як «чужої», так і «своїї» країни), масову свідомість та громадську думку різних груп цього населення.

Реально можна виділити чотири групи чинників, що визначають ефективність подібного впливу. По-перше, це суб'єкти інформаційних війн, інформаційного протистояння, в якості яких можуть виступати як безпосередньо держави, так і недержавні організації, міжнародні організації, медіа-корпорації та інші соціально-політичні організації і спільноти, що мають певні інтереси та цілі, пов'язані із необхідністю впливати на населення, масову свідомість, громадську думку.

По-друге, використовувані канали впливу, так звана зброя інформаційної війни, в якості якої можуть виступати Інтернет, засоби масової інформації, зокрема телебачення, та інші.

По-третє, сам контент, зміст інформації, що транслюється у ході інформаційної війни.

По-четверте, специфіка масової свідомості населення у тих чи інших країнах, формування та функціонування у них громадської думки.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукових праць за темою інформаційної війни багато, але всі вони на сьогоднішній день не завжди враховують особливості реалій сьогодення. Серед зарубіжних учених першими, хто почав розглядати інформаційну війну, були Дж. Стейна і Р. Шафранський, які заговорили про інформаційну війну як про досягнення національних цілей за допомогою інформації. Теоретичні аспекти пострадянської інформаційної війни розглядали такі вчені, як Г.Г. Почепцов, І.І. Завадський, Н.І. Панарін, Д.А. Швецов та С.П. Расторгуев. З погляду маніпуляції

свідомості особистості інформаційну війну розглядав Г.В. Грачов. Питання громадської думки розглядали такі учені, як Б.А. Грушин, В.А. Полторак та Ю.П. Сурмін. Незважаючи на досить значний обсяг робіт за темою інформаційної війни, на сьогоднішній день бракує робіт, які б розглядали інформаційну війну з точки зору механізму впливу та формування громадської думки. Що й підштовхнуло нас для аналізу і вивчення даної теми.

Мета дослідження – розгляд ключових аспектів сутності та впливу на масову свідомість та громадську думку населення чотирьох основних чинників, що виступають ключовими, коли йдеться про комунікативний вплив, комунікативні технології, використовувані в процесі проведення інформаційних війн.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до аналізу цієї актуальної, але дуже складної проблеми, треба ще раз підкреслити, що він торкається лише одного, але дуже важливого аспекту проведення інформаційних війн, а саме: комунікативного впливу, комунікативних технологій впливу на масову свідомість та громадську думку. Тобто за межами нашого аналізу залишаються проблеми, пов'язані із загальними аспектами проведення інформаційних війн, їх теоретичного оснащення, взаємодії інформаційних війн з війнами загальними, тобто збройними конфліктами, та інше. Характеризуючи специфіку подібного комунікаційного впливу український фахівець Г.Г. Почепцов, який практично перший з українських вчених приступив до дослідження відповідної проблематики та і на сьогодні присвячує їй багато публікацій, зауважує: «слово «комунікативний» підкреслює особливий статус аудиторії як об'єкта впливу, оскільки успішний вплив може опиратися тільки на інтереси, цінності, ідеали аудиторії, тобто йдеться про необхідність розмовляти з нею на одній мові у прямому та переносному сенсі цього слова. Цілями такого впливу на масову свідомість є внесення змін у когнітивну структуру із тим, щоб здобути відповідні зміни у поведінковій структурі» [6, с. 20].

Взагалі, розглядаючи цю проблему, можна звернути увагу на те, що подібні комунікативні технології багато чому можуть ідентифікуватися із пропагандистськими технологіями. Хоча треба й враховувати різницю між ними. Якщо пропаганда націлена більше на почуття і емоції людей, то комунікація впливає на людський розум. У цьому і полягає основна відмінність пропаганди від комунікації.

Роль комунікації в суспільстві полягає у наданні суб'єктам інформаційної діяльності можливості надавати керуючий вплив на масову свідомість. Як справедливо зазначає відомий російський вчений Є.П. Тавокин, «всі закони, укази, накази, постанови, розпорядження, а також всі ті відомості, які поширюються в су-

пільстві, являють собою інформаційний вплив на масову свідомість. Основною структурою, яка реалізує цей вплив, є масова комунікація. Масова комунікація – система розповсюдження інформації з метою активного впливу на уявлення, оцінки, думки і поведінку людей, на громадську свідомість людей» [4, с. 51].

Для більш точного відображення сутності пропаганди є визначення англійського теоретика Л. Фрезера, який вважає, що «пропаганду можна визначити як мистецтво примусу людей робити те, чого б вони не робили, якби мали в своєму розпорядженні усіма даними, що відносяться до ситуації» [5, с. 111].

Пропаганда умовно ділиться на «білу», «сіру» і «чорну». Якщо розглядати білу пропаганду, то відмінностей від комунікації практично немає. В білій пропаганді, зазвичай, ведеться подача інформаційного контенту від імені офіційного джерела або його структурних підрозділів. Вона є відкритою, використовує перевірені дані і не приховує свої цілі. І цим самим дуже схожа на комунікацію.

Основні відмінності пропаганди від комунікації можна побачити, якщо розглядати сіру і чорну пропаганду. Найчастіше така пропаганда не вказує певного джерела інформації, використовує неперевірені відомості, прагне ввести людей в оману або ґрунтується на справжнісінькому обмані. У цьому і полягає та сама грань між відмінностями цих двох понять. Вона дуже тонка і заплутана, особливо в сьогоdnішній час, коли здійснюється активна інформаційна війна з боку Росії, і зрозуміти де правда в інформації, а де ніпрактично неможливо. З моменту початку революції в Україні (Майдан 2013 р.) технології пропаганди і комунікації переплелися між собою, подача інформації часто здійснюється таким чином, що б заплутати людей.

Кожна інформаційна війна має свої наслідки, і Україна в цьому плані не виняток. За той час, що проводиться інформаційна війна на Україну, ми, як країна, зазнали наступні втрати: 1) збільшення еміграції населення (за даними державної служби статистики України на момент початку революції в країні у 2013 р. еміграція населення склала 22,187 осіб, в той час як на момент кінця 2015 р. еміграція населення складає 372,156 осіб [2]); 2) втрата частини території (анексія Криму, окупація частини Донецької і Луганської областей); 3) спад промислового виробництва. І якщо при звичайній війні приходять до бажаного результату через залякування і знищення, то в інформаційній війні все робиться багато в чому через маніпуляцію свідомістю і громадською думкою. І щоб розібратися наскільки серйозною і непростою є ця проблема для держави, варто звернути увагу на механізми впливу інформаційного потоку на населення.

У кожній інформаційній війні є суб'єкт,

тобто той чи ті, хто управляють інформаційними потоками. Безпосередньо до суб'єктів діяльності в інформаційному просторі суспільства, що реалізує державну інформаційну політику, відносяться:

1) органи державної влади та управління, які мають стабільні інтереси в інформаційному просторі; формують і контролюють національний інформаційний простір; створюють структурні підрозділи, у функції і завдання яких входить ведення інформаційної війни;

2) міжнародні організації, які мають стабільні інтереси в інформаційному просторі та беруть участь у формуванні інформаційного простору; використовують національні структури, інтегровані в міжнародні організації; створюють власний науково-технічний потенціал і використовують потенціал країн;

3) недержавні організації, які мають інтереси в інформаційному просторі; створюють власний сегмент інформаційного простору; створюють в рамках своїх структур підрозділи, у функції і завдання яких входить ведення інформаційного протистояння; створюють і використовують власний науково-технічний потенціал та використовують потенціал союзників, а також підтримуючих країни, які так чи інакше пов'язані з діяльністю цього суб'єкта; розробляють і закріплюють на рівні своєї офіційної ідеології певні цінності та ідеали [3];

4) медіа-корпорації, основною функцією яких виступають поширення знань, ідей і цінностей, формування певних поглядів, уявлень і емоційних станів, людей і через них надання впливу на їх поведінку.

Формування суспільної свідомості за допомогою суб'єктів інформаційної війни з використанням методів психологічного впливу стає найбільш ефективним способом контролю і маніпуляції як всередині держави, так і за її межами. Все залежить від того, хто фактично визначає інформаційний контент. Таким чином, наше ставлення до проблем і явищ, навіть сам підхід до того, що вважати проблемою або явищем, багато в чому визначені тими, хто контролює світ комунікацій.

Інформаційна війна складається з дій, що вживаються з метою досягнення інформаційної переваги в забезпеченні в тому числі національної військової стратегії шляхом впливу на інформацію і інформаційні системи противника з одночасним зміцненням і захистом власної інформації та інформаційних систем і інфраструктури. Головна зброя, яку використовує інформаційна війна, це специфічна інформаційна зброя, що представляє собою засоби знищення, перекручення або розкрадання інформаційних масивів, добування з них необхідної інформації після подолання систем захисту, обмеження або заборони доступу до них законних користувачів, дезорганізації роботи технічних засобів, виведення з ладу телекомунікаційних

мереж, комп'ютерних систем, усього високо-технологічного забезпечення життя суспільства і функціонування держави [1].

Інформаційна зброя може характеризуватись такими показниками, як цілеспрямованість, вибірковість, масштабність впливу, досяжність, швидкість доставки, комплексність впливу на людей, технічні засоби і системи, можливість регулювання (дозування) «потужності» впливу, що визначає її як зброю масового впливу. Інформаційній зброї притаманні наступні особливості: атакуючий характер, універсальність, скритність, багатоваріантність форм реалізації, радикальність впливу, псевдовибірковість, свобода просторово-часового маневру, економічність, які роблять інформаційну зброю надзвичайно привабливою і небезпечною. Активне та агресивне нав'язування чужих цілей – це те, що робить інформаційну війну війною і відрізняє її від звичайної реклами.

В інформаційній війні, війні нового типу, використовуються канали безпосереднього впливу на суспільну свідомість, на душі людей. Завдання полягає в тому, щоб змусити маси діяти в потрібному суб'єкті інформаційної війни напрямку, навіть проти своїх інтересів, а в стані противника розколоти людей, змусити їх стати один проти одного. В інформаційній війні істотне значення має практичний досвід впливу на свідомість людей.

У наш час демонструються збільшені можливості інформаційного впливу на масову свідомість. У числі яскравих прикладів інформаційної війни можна назвати холодну війну СРСР – США, що привела до розпаду СРСР. З новіших інформаційних війн, як приклад, можна взяти інформаційну війну Росії з Україною.

Подана інформація впливає на масову свідомість, на рішення і поведінку людей. Виділяють три рівня маніпулювання:

перший рівень – посилення існуючих у свідомості людей потрібних ідей, установок, мотивів, цінностей, норм;

другий рівень, пов'язаний з приватними малими змінами поглядів на ту чи іншу подію, процес, факт, що також впливає на емоційне і практичне ставлення до конкретного явища;

третій рівень – корінна, кардинальна зміна життєвих установок шляхом повідомлення об'єкту нових сенсаційних, незвичайних, драматичних, надзвичайно важливих для нього відомостей (даних) [7, с. 104].

З урахуванням цих рівнів можна сказати, що правильно подана інформація може контролювати специфічне прийняття рішення окремою людиною і певною групою в цілому. Для того щоб ефективніше впливати на свідомість людей, найчастіше засоби масової інформації використовують наступні техніки впливу на громадську думку: 1) подача величезної кіль-

кості матеріалу, щоб глядач не зрозумів суті проблеми; 2) спотворення картини, подання неповної частини ситуації; 3) подання неправдивої інформації; 4) подача інформації з особистими припущеннями і здогадками; 5) оприлюднення інформації якомога пізніше.

Якщо трактувати інформаційну війну не як допоміжну структуру загальної, класичної війни, а як механізм впливу на громадську думку, то можна сказати, що інформаційна війна виступає як сильний механізм впливу і маніпуляції суспільною свідомістю. Громадська думка один з важливих соціальних інститутів, який впливає на державний устрій в демократичних країнах. Так, наприклад, Б.А. Грушин, під громадською думкою розуміє соціальний інститут, який стійко й ефективно бере участь у здійсненні влади, один із визнаних, узаконених механізмів процесу прийняття рішень на всіх рівнях життя суспільства. Іншими словами, громадська думка – це форма вираження політичної волі, свідомості мас, яке реально «тисне» на органи управління (в тому числі і на виборах, у процесі референдумів) і, поряд з іншими соціально-політичними інститутами, бере участь у політичному процесі [5, с. 11]. В умілих руках політиків і лідерів інформація виступає як справжня зброя у маніпуляції масовою свідомістю людей, особливо в революційні періоди.

Громадська думка починає формуватися лише тоді, коли та чи інша суспільна проблема «дозріває», стає актуальною, викликає реальний обмін точками зору. Саме тут і починається процес формування громадської думки [5, с. 91]. Формування громадської думки відбувається з урахуванням наступних етапів та різновидів інформації: 1) індивідуальний і колективний досвід суб'єктів громадської думки; 2) інформація, що надходить до них про події та факти суспільного життя; 3) ідеологічні фільтри, через які ця інформація певним чином інтерпретується, входячи вже у видозміненій формі у громадську думку; 4) соціальні стереотипи, які надають собою стійкі, емоційно пофарбовані, спрощені моделі об'єктивної соціальної реальності, таким чином здійснюючи селекцію думок і позицій населення. Функціонувати ж громадська думка може як внутрішньо (тобто приховано, латентно) так і зовні (відкрито - вираження громадської думки словами чи діями). Громадська думка формується в процесі передачі інформації, і регулюється за допомогою постійного надання додаткової інформації [5, с. 51]. Але незважаючи на це, процес формування та функціонування її йде постійно, не може бути завершеним, а громадська думка остаточно сформованою, громадська думка завжди лише «зріз» безперервного потоку його функціонування.

Висновки. Інформаційні війни на їх нинішньому рівні вже стали частиною сьогоденних

реалій. У результаті відповідного висвітлення подій засобами масової інформації, через різні джерела у населення складається певне уявлення про ту чи іншу країну (яскравий приклад – зміна відношення росіян до українців після інформаційної війни на телебаченні). Таким чином, імідж країни продуктивно створюється мовними ЗМІ. Засоби масової інформації

мають значну кількість прийомів впливу на суспільну свідомість. Інформаційна війна виступає засобом для досягнення будь-якої мети сторони, яка веде цю війну. Як і будь-який засіб, інформаційна війна призначена для виконання певних функцій, а саме – для контролю громадською думкою та масовою свідомістю і їх певною корекцією.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Информационное оружие [Электронный ресурс] // Словарь чрезвычайных ситуаций. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/emergency/949> – Название с экрана.
2. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ukrstat.gov.ua> – Назва з екрана.
3. Информационные войны [Электронный ресурс] // Библиотека «пси-фактора». – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lybr62-1.htm> – Название с экрана.
4. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особых условиях: Монография [Текст] / А.В. Манойло. – М.: МИФИ, 2003. – 388 с.
5. Полторак В.А. Социология общественного мнения: Учебное пособие [Текст] / В.А. Полторак. – К.; Д.: Центр «Социополис»; Издательство «Арт-Пресс», 200. – 264 с.
6. Почепцов Г.Г. Информационные войны [Текст] / Г.Г. Почепцов. – М.: «Перл-бук», К.: «Ваклер», 2000. – 576 с.
7. Расторгуев С.П. Информационная война [Текст] / С.П. Расторгуев. – М: Радио и связь, 1999. – 416 с.
8. Салемгареева Л.С. СМИ и общественное сознание: влияние, проблемы, технологии манипулирования [Электронный ресурс] / Л.С. Салемгареева. – Режим доступа: <http://www.ipk.ru/index.php?id=1537> – Название с экрана.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2015

REFERENCES:

1. Informatsyonnoe oruzhie eto (Ynformatsyonnoe arms This) Regime to access:: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/emergency/949>
2. Derzhavna sluzhba statystyky (State Statistics Service) Regime to access:: <http://ukrstat.gov.ua>
3. Informatsyonnoe voyni (Clearing war) Regime to access:: <http://psyfactor.org/lybr62-1.htm>
4. *Manoilo A.V. Gosydarstvennaja informatsyonnaja politika v osobux uslovijax: monografija* (State-owned ynformatsyonnaya politics in osobuh conditions: Monohrafyya). М.: *MiFi*, 2003. - 388 p.
5. *Poltorak V.A. Sotsiologja obshestvennogo mnenja: uchebnoe posobie* (Sociology socio opinion: Uchebnoe posobie). - Kiev - *Dnepropetrovsk Center «sociopolis» - Publishing «Art Press»*, 200 - 264 p.
6. *Potseptsov G.G. Informatsyonnue voiny (Clearing War)*. - М.: «*Rerl-book*» К.: «*Vakaer*», 2000. - 576 p.
7. *Rastorguev S.P. Informatsyonnaja voina (Ynformatsyonnaya War)*. - Moscow: *Radio and communication*, 1999. - 416 P.
8. *Salimgareeva L.S. SMI I obshestvennoe soznanie: vlijanie, problem, tehnologii manipyirovanija* (Obschestvennoe media and consciouness: Effect, problems, technology manipulyrovanyya) Regime to access:: <http://www.ipk.ru/index.php?id=1537>

Стадник Альона Георгіївна - аспірант
Класичний приватний університет
Адреса: 69000, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
E-mail: a.g.stadnik@yandex.ru

Stadnyk Aliona Heorhijivna – postgraduate
Classical private university
Address: 70-b, Zhukovs`kogo Str., Zaporizhzhya, 69000
E-mail: a.g.stadnik@yandex.ru

ІСТОРИЯ

УДК 94(477.8) «1964/1991»

Індустріалізація західного регіону України: проблеми подолання екологічних наслідків

О.М. МАЛЯРЧУК

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ,
E-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com

Авторське резюме

У статті охарактеризовано наслідки процесу індустріалізації західного регіону Української РСР – масштабне будівництво промислових підприємств забезпечило робочими місцями активне населення краю, привело до розбудови інфраструктури населених пунктів і містечок, зміцнення соціальної сфери й стало позитивним чинником для розвитку західних областей України. Однак внаслідок зростання виробничих потужностей виснажувалися природні ресурси. Не було враховано здатність екосистеми до самовідновлення і самоочищення, що завдало руйнівного впливу природі та здоров'ю людей. Для урбанізованого західноукраїнського регіону спільним явищем стало повсюдне недостатньо контрольоване органами влади промислове забруднення атмосферного повітря, водних і земельних ресурсів. Популяризація природоохоронних знань і декларування про досягнення значних успіхів в офіційних документах не давала механізмів розв'язання екологічних проблем.

Подолання труднощів історичного минулого пов'язане з перебуванням України у складі СРСР. Провідне місце посіли екологічні проблеми. Незадовільний екологічний стан усєї території держави викликано не лише найбільшою у світі техногенною катастрофою – аварією на Чорнобильській атомній станції у квітні 1986 р., а й інтенсивною індустріалізацією та колективізацією. Повне перепрофілювання економіки і сільського господарства всередині минулого століття зумовило зростання техногенного впливу на довкілля. У другій половині ХХ ст. у західному регіоні України відбувся докорінний злам усталеного суспільно-політичного і соціально-економічного життя. Партійно-радянська влада протягом короткого часу здійснила «соціалістичні перетворення», а соціальний прогрес розглядали лише як засіб у досягненні поставленої мети. Низку проблем, що стосувалися охорони навколишнього середовища, безпеки життя населення, ігнорували.

Серед національних пріоритетів розбудови Української незалежної держави постає охорона навколишнього природного середовища, регулювання еколого-економічної діяльності, гарантування права своїх громадян на екологічну безпеку. Економічні та соціальні труднощі не повинні бути загрозою для регіону, зважаючи на закладені в попередні десятиріччя екологічні проблеми – хімічне виробництво, штучні водосховища, забруднення стічних вод, звалища небезпечних відходів промисловості (гексахлорбензол!), борщівник Сосновського та багато іншого.

Ключові слова: західний регіон, індустріалізація, природні ресурси, екологія, громадяни.

Industrialization of western region of Ukraine: problems of environmental consequences management

O.M. MALYARCHUK

Ivano-Frankivsk National technical university of oil and gas, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
E-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com

Abstract

The article focuses on the consequences of industrialization of the western region of the Ukrainian SSR – large-scale construction industry provided jobs for the active population of the region, led to the expansion of infrastructure of settlements and towns, strengthened social sphere and became a positive factor for the development of the western regions of Ukraine. However, due to the increased production capacity natural resources got depleted. The ability of ecosystems to self-healing and self-cleaning was not taken into account, which caused devastating impact on nature and human health. Uncontrolled industrial pollution of air, water and land resources became a common phenomenon for the urbanized western region. Promoting environmental knowledge and declaration of achievement of significant progress in official documents gave no mechanisms to solve environmental problems.

Overcoming the difficulties of the past is connected with the Ukraine had been being a part of the USSR. The leading place took environmental issues. Poor environmental condition of the whole country was not only caused by the world's largest man-made disaster on the Chernobyl nuclear plant in April 1986, but also intensive industrialization and collectivization. Full conversion of the economy and agriculture in the middle of the last century led to the growth of anthropogenic impact on the environment. A radical break steady of socio-political and socio-economic life took place in western Ukraine in the second half of the twentieth

century. Party-Soviet government in a short time made a «socialist transformation» and social progress was considered only as a means to achieve this goal. A number of issues concerning environmental protection, safety of life, were ignored.

Environmental protection, regulation of environmental and economic activities, guaranteeing rights of Ukrainian citizens to environmental safety is currently among the national priorities of the development of Ukrainian independent state. Economic and social difficulties should not be a threat to the region, taking into account inherent in the previous decades, environmental problems – chemicals, artificial reservoirs, sewage pollution, dumping of dangerous waste products (hexachlorobenzene!), Sosnowski cow parsnip and many others.

Keywords: western region, industrialization, natural resources, ecology, citizens.

Постановка проблеми. Індустріалізація західних областей Української РСР другої половини ХХ ст. створила могутній промисловий потенціал регіону, привела до різкого збільшення міського населення та розбудови інфраструктури сіл і міст. Союзні та республіканські галузеві міністерства були замовниками будівництва промислових підприємств, яким органи місцевої влади надавали повне сприяння та підтримку. Поряд із наявними населеними пунктами закладали нові міста і селища на територіях, що становили цінність для сировинної бази народного господарства СРСР. Найважливішими були інтереси країни, а не регіону, проблеми екології чи охорони здоров'я. У західноукраїнських областях постали економічні, екологічні, соціальні проблеми, витоки яких знаходять у радянській добі та вимагають свого негайного вирішення.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняними науковцями широко розкрито картину урбоекологічних процесів у західноукраїнському регіоні в другій половині ХХ ст. Це наукові праці М. Алексієвець [1], С. Васюти [2], О. Васюти [3], Ю. Гумена [4], О. Малярчука [5], Р. Чигура [6] та інших. Еколого-соціальну політику у процесі здійснення реформ в історичному контексті проаналізували Ю. Гумен, О. Малярчук, Р. Чигур та ін. Дослідники охарактеризували передумови погіршення екологічної ситуації в Україні, зокрема в західноукраїнських областях. Запропоновано тезу, що екологічний чинник – це головний фактор, що визначає буття людини, є домінантним, але одночасно підпорядкований самій людині (соціуму). Розкрито динаміку змін у правовому полі щодо дотримання екологічних вимог та рівень соціального спрямування під час реалізації земельної реформи.

У вивчення соціально-екологічних проблем зробив значний внесок український вчений С. Васюта. Дослідник запропонував метод вивчення екологічної проблематики шляхом створення міждисциплінарної системи аналізу кризових явищ. Вагома подія в становленні української історико-екологічної школи – вихід монографії «Радянський екоцид в Україні: історичні витоки та труднощі подолання». Розвиток екологічного руху проаналізовано у праці М. Алексієвець «Екологічний рух в Україні». Проаналізовано теоретико-методологічні принципи політологічних досліджень еколо-

гічних проблем у світлі новітніх розроблень екологічної безпеки держави в монографії О. Васюти «Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку». Проте ціла низка питань потребує подальших наукових досліджень.

Мета дослідження – висвітлити наслідки індустріалізації і колективізації західного регіону Української РСР, привернути увагу небайдужої громадськості до назрілих проблем екології західного регіону держави. Об'єкт дослідження – соціально-економічна політика партійно-радянської влади, предмет – особливості її реалізації в умовах західного регіону Української РСР.

Виклад основного матеріалу. Масштабна забудова території західних областей УРСР промисловими об'єктами як у післявоєнний період, так і в середині та другій половині ХХ ст. супроводжувалася досить часто без врахувань негативних наслідків на екологію та здоров'я людей. Громада міста чи селища жодного «впливу» на рішення влади не мала. Так, відповідно до постанови ЦК КПУ і РМ УРСР «Про заходи прискорення введення в дію нових потужностей з виробітку калійних добрив і забезпечення ними сільського господарства» від 9 березня 1960 р., Львівський раднаргосп та організація «Дніпрохімпроект» спроектували будівництво калійного комбінату в селищі Стебник за кілька кілометрів від «всесоюзної здравниці» Трускавця. Розбудову Калуського хіміко-металургійного комбінату розпочато відразу на околиці містечка, без врахувань рози вітрів, зате до уваги було взято наявні шляхи і гірську річку Лімницю з величезними запасами гальки та каменю. Розробка найбільших у Європі сірчаних покладів у Миколаївському районі Львівської області на початку 1950-х років базувалася лише на невідкладних потребах народного господарства СРСР у сірці та продуктах її перероблення. З цією метою побудували селище та збудували Роздольський гірничо-хімічний комбінат. Ці хімічні комплекси й стали на десятиліття найбільшими забруднювачами атмосферного повітря й водних ресурсів західного регіону України.

Згодом до них приєдналися десятки інших – цементно-гірничий комбінат у м. Миколаїв Львівської області, цементно-шиферний у с. Ямниця, що біля м. Івано-Франківська, виробниче об'єднання «Геофізприлад» з литтям чаву-

ну на застарілому обладнанні, «Львівсільмаш», Львівський лакофарбовий завод, завод «Реактив», Львівський хімічний завод, Жидачівський картонно-паперовий комбінат, фабрика «Буковина», сотні котелень комунальної сфери. Доповнювали картину екологічних забруднень промислові викиди сусідніх областей. Забруднення масивними викидами з неочищених стоків у водойми стали звичним явищем цукрових заводів, молокозаводів, м'ясокомбінатів, спиртзаводів, міських каналізацій, колгоспів, радгоспів, «Сільгоспхімія», «Сільгосптехнік» і т. д. За висновками тогочасних фахівців, будівництво очисних споруд на цих промислових об'єктах було «економічно недоцільним».

Нарощування індустріальних потужностей, розгортання нових виробничих площ (через затоплення сіл) сприяло розвитку водоемких галузей економіки. У відповідній технічній документації щодо впровадження в експлуатацію енергоблоку найбільшої в регіоні Бурштинської ДРЕС у січні 1965 р. йдеться про відсутність планування робіт на постійних водоочисних спорудах. Тимчасова станція загальною потужністю 500 м³ на добу не забезпечувала елементарних потреб у воді робітничого селища Бурштин та промислового майданчика. Навіть за таких суттєвих недоліків цей енергоблок у квітні 1965 р. було введено в експлуатацію, а згодом запущено і другий. Не кращою була ситуація і на Добротвірській ДРЕС, що на Львівщині. В річному звіті за 1969 р. керівництво станції зазначало відсутність на об'єкті очисних споруд для забрудненої мазутом води. Науковець Ю. Гумен детально простежує розвиток подій: «Гальмування даної проблеми керівники станції вбачали у відсутності належних рекомендацій та технічної документації щодо будівництва очисних споруд, які не надійшли від галузевих проектних інститутів – ЛьвівТЕП та ПівденьОРДРЕС... У 1968 р. керівники ДРЕС уклали договір з Львівським політехнічним інститутом для розробки рекомендацій відведення очисних стічних вод. Кінцеві терміни закінчення цих робіт були передбачені на кінець 1971 р. Стан забрудненості водних ресурсів на даному об'єкті визначити було нереально, оскільки такого обліку тоді ще не проводилося» [4, с. 99].

Загальна тенденція безвідповідальності й безгосподарності для керівництва промислових підприємств, а подекуди їхня бездарність ставали нормою життя. Промисловість стрімко нарощувала свою виробничу потужність. Забруднення річок і атмосферного повітря набувало стійкої динаміки зростання. Республіканські та союзні міністерства виявляли посилену увагу до регіону, результатом чого стало створення нових підприємств та розширення площ діючих. Як наслідок – збільшувався техногенний вплив на екологію. На багатьох підприємствах

встановлені водоочисні споруди не могли забезпечити необхідний ступінь очищення стічних вод. Обласні інспекції Держкомприроди при РМ УРСР неодноразово вказували керівникам підприємств на необхідність проведення реконструкції водоочисних споруд. Однак усі застереження природоохоронних органів вважалися другорядними, а тому виконувати їх особливо не поспішали. За даними Держводінспекції басейнів гірських рік та верхньої течії р. Дністра, загальне водовідведення на Буковині в 1972 р. становило 94425 тис. м³, тоді як, лише 54284 м³ забруднених стічних вод проходили часткове очищення. До того ж, на багатьох підприємствах водоочисні споруди працювали неефективно і потребували ремонту. За даними Держкомприроди УРСР, у 1977 р. у Чернівецькій області було 49,6 млн. м³ водовідведень і 1,2 млн. м³ стічних вод промислових підприємств та об'єктів комунальної сфери потрапило в річки й водойми без очищення. Це був найнижчий показник серед областей західного регіону України. Такий локальний успіх невеликої за промисловим потенціалом і розмірами області не означав, що такого результату досягнуто завдяки поліпшенню водоохоронної роботи [4, с. 153]. Немалу роль відіграло й уміння «правильно» прозвітувати.

Значне поширення на території Прикарпаття і Закарпаття мали зсуви ґрунту і весняні сходження снігових лавин, що завдавало значної шкоди й створювало небезпеку для життя людей. Це спонукало до постійного нагляду за загальним станом зсувних схилів і роботою над протизсувними спорудами. Щорічно на території західних областей проходили зливові дощі з градобоем, що завдавало великих збитків сільському, комунальному, водному господарству. Частим явищем були катастрофічні повені й паводки, що спричинило підтоплення житлових приміщень, пошкодження інженерних споруд, мостів [7, арк. 62, 68].

Держава вживала певних заходів щодо збереження неповторної природи Карпат, Полісся, Буковини, Поділля: організовувалися заказники, заповідники, товариства, природоохоронні організації тощо. Відповідно до постанови Ради Міністрів Української РСР № 568 «Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР» від 12 лютого 1968 р., організовано Карпатський державний заповідник загальною площею 12,7 тис. га (на території Закарпатської області – 6,9 тис. га та Івано-Франківської – 5,8 тис. га). За пропозицією комісії Верховної Ради Української РСР з охорони природи була створена дирекція заповідника у м. Рахів [8, арк. 32].

Не можна однозначно стверджувати, що в 1964–1991 рр. у лісовому господарстві регіону домінували тільки негативні тенденції, а товариства охорони природи були аморфни-

ми. Наприкінці 1960-х років популярною стала робота так званих народних університетів «Природа». Діяльність цих закладів вечірньої форми навчання для робітників, студентів та службовців набула поширення. В обласних центрах лекції читали інструктори міськомів КПУ, викладачі навчальних закладів, спеціалісти-фахівці. Проте популяризація природоохоронних знань через різноманітні освітньо-культурні заклади не давала механізмів з розв'язання екологічних проблем.

Зі створенням у 1967 р. Держкомприроди при РМ УРСР Українське товариство охорони природи УТОП увійшло до структурних підрозділів комітету. Голова УТОП – доктор біології, академік М. Воїтвенський став членом колегії Держкомприроди при РМ УРСР. Характерні риси радянської командно-адміністративної системи – панування бюрократичних відносин були притаманні й УТОП. Однак товариство проводило семінари, конференції, фінансувало видавництво природоохоронної атрибутики на листівках, марках, агітаційних стендах тощо. Обласні відділення товариства мали свої осередки в кожному місті та селищі. Природоохоронний рух республіки сприймав вирішення проблем крізь призму партійних ідеологічних настанов. У західному регіоні УРСР відділення УТОП разом з представниками обласних інспекцій працювали на добровільних засадах, брали участь у перевірках стану справ із природоохоронної роботи на підприємствах, займалися створенням «будинків природи», виданням літератури. Так, активісти Львівського відділення УТОП в 1972 р. видали книги «На зелених орбітах Львова», «Природа Львівської області», займалися активною культурною роботою.

Досить критичної точки зору дотримується науковець Р. Чигур. Так, у своєму дисертаційному дослідженні він узагальнює, що західний регіон, порівняно з іншими територіями України, багатий на численні лісові масиви. У 70–80-х рр. ХХ ст. на Закарпатті лісова площа займала половину території області, Тернопільщині – 170 тис. га, або 12 %, Львівщині – 300 тис. га, або 14,6 %. Проте ці багатства використовували нерационально. У регіоні негативно впливали на ліс, насамперед, лісокомбінати. За 60–70-ті роки було вирубано 74 тис. га – 56 % площі лісів, а насаджено тільки 18 тис. га. Це докорінно змінило структуру карпатських лісів, адже основні обсяги лісозаготівель припадали на Карпати – 85–90 % загального лісокористування в УРСР. Найбільш інтенсивне господарське використання тут проводилося в лісах другої групи: з кожного га щорічно вибиралось у середньому 2,9–3,1 м³ деревини, тобто приріст насаджень використовувався на 85–90 %. У лісах першої групи щорічно заготовляли близько 4,5 млн м³ деревини. У 80-х роках найвищим

рівнем інтенсивності лісозаготівлі в регіоні характеризувалися також Чернівецька і Тернопільська області. Це призвело до збільшення кількості лісосічних відходів у регіоні. У карпатських лісах їх щорічно нараховувалось близько 5 тис. т, які можна було залучати у повторне користування [6, с. 9–10]. За часів незалежності України домінує нова лісова політика, яка визнає пріоритетність екологічних функцій лісу, тоді як у досліджуваній період держава акцентувала на економіку.

У 1983 р. запаси деревини Української РСР склали 1 млрд м³ і зросли порівняно з 1960 р. на 300 млн м³. Лісгоспаги і лісокомбінати республіки виростили нові ліси на площі 2,5 млн. га, в тому числі Мінлісгоспу УРСР – 2,3 млн. га і по Мінліспрому УРСР – 0,2 млн. га. Втричі зросли обсяги промислового виробництва при скороченні на одну третину завозу лісоматеріалів із інших регіонів і майже удвічі – рубок головного користування. У лісових господарствах тривала робота зі створення системи захисту насаджень на землях колгоспів і радгоспів, водоохоронних смуг на берегах малих рік, а також збільшувалися об'єми робіт «по рубках догляду за лісом». На кожен гектар площі щорічно приростало 3,9 м³ деревини, що на 26 % більше, ніж у 1960 р. При розробленні лісосічного фонду використовувалося 95–98 % деревини [9, арк. 42].

Наприкінці 1970-х років екологічна ситуація ускладнювалась, стан атмосферного повітря в регіоні різко погіршився. Одним з головних винуватців цього було офіційно назване виробниче об'єднання «Хлорвініл», котре, за висновками природоохоронних органів, систематично не виконувало завдання ЦК КПРС і РМ СРСР щодо забезпечення очистки відпрацьованих газів відповідно до рівня, передбаченого санітарними нормами. За даними Калуської санепідемстанції, 44 % проб хлористого водню перевищували «гранично допустимі норми концентрації» санітарно-захисних та житлових зон. Основним джерелом надходження хлору в атмосферу був магнієвий завод, котрий щодоби викидав близько 2 т шкідливих речовин. У січні 1978 р. валовий викид шкідливих речовин в атмосферу складав близько 40 тонн/добу, в тому числі 18 тонн/добу пилу калімагнієзю, 3 тонни/добу дихлор етану, 2 тонни/добу хлору, 1 тонну/добу полівінілхлориду, 0,5 тонни/добу ценебу і т. д. [4, с. 190]. Автор цього дослідження пам'ятає, як наприкінці 1980-х років, як правило вночі у вітряну погоду, викидалися в атмосферу пари хлору. Бували й такі дні (маються на увазі не осінні тумани природного походження), коли вранці місто було повите густим туманом, який зависав над землею. Запах хлору перебивав усі інші, в людей сльозилися очі, душив кашель. Мешканці міста намагалися не виходити зайвий раз на вулицю і не відчиняти вікна у квартирах. Така інформація «осі-

дала» у різноманітних звітах, а під «штрафні санкції» підпадали другорядні підприємства. У зв'язку «із запиленістю», що в кілька разів перевищувала допустимі норми, і через відсутність санітарно-захисної зони поблизу розташованих жилих будинків обласнепідстанція накладала заборону на роботу Івано-Франківського і Рогатинського вапняних заводів. В офіційній технічній характеристиці зазначалося, що «потужності названих заводів колегією Міністерства промбудматеріалів УРСР списані й план виробництва їм не надавався. Печі перебували в аварійному стані через вертикальні тріщини». Перший заступник голови виконкому А. Кахно у своєму розпорядженні від 19 листопада 1976 р. пояснював, що «у зв'язку з тим, що Івано-Франківський і Рогатинський вапняні заводи є основними постачальниками вапна для будівельних організацій області, обльвиконком не може дати згоду на припинення їх роботи» [10, арк. 24–25].

У 1980-х роках екологічна ситуація в регіоні викликала стурбованість громадськості, різноманітних організацій та установ. Високий рівень концентрації підприємств хімічної промисловості, недосконалі технології зумовлювали критичне забруднення всіх компонентів біосфери. Головна водна артерія – р. Дністер забруднювалася стоками промислових підприємств та об'єктів комунального господарства. Велика кількість забруднень потрапляла з підприємств нафтопереробної та хімічної промисловості Львівської області, що розташовані у верхів'ях Дністра. Так, загалом в Івано-Франківській області із 96 робочих водоочисних споруд на промислових підприємствах та об'єктах комунальної сфери працювало 36. У результаті цього у водойми щодоби потрапляло 34 тис. кубометрів нечистот. На Вигодському лісокомбінаті, Надвірнянському нафтопереробному заводі, Болахівському шкірзаводі, Коломийському сирзаводі та м'ясокомбінаті ефективність роботи водоочисних споруд була вкрай низькою. Санітарний стан річок Бистриці Надвірнянської та Бистриці Солотвинської, Саджави, Сівки, Ворони й інших залишався незадовільним [11, арк. 17-18].

Все ж, небайдужа громадськість проводила певну роботу. Відповідно до розробленої на період до 2000 р. «Схеми комплексного використання водних і земельних ресурсів Івано-Франківської області», необхідно було впорядкувати 578,6 км малих річок на суму 84,2 млн. крб. Станом на 1 травня 1986 р. вже було впорядковано 497,2 км і затрачено 65,6 млн. крб. Програма «по залуженню прибережних водоохоронних смуг» (залужено 2003 га) і проведення їх «весняного залісення» (на площі 124 га) була виконана достроково [11, арк. 23]. Зосередження у регіоні «екологічно брудного» хімічного виробництва досягло критичної межі й

чекало свого подальшого вирішення. Екологічна ситуація погіршилася після вибуху в квітні 1986 р. четвертого енергоблоку на Чорнобильській атомній електростанції.

Орган рад секретарів партійних організацій і директорів «Прикарпатліс» та президії обкому профспілки робітників лісової, паперової і деревообробної промисловості «Лісовий комплекс» від 28 березня 1990 р. у рубриці «Екологія і виробництво» звертав увагу на те, що на екологічних мітингах громадян гнівно засуджували винуватців забруднення повітря й води. Однак, повертаючись на виробництво, самі ж продовжували те, проти чого протестували. Проте, якщо вникнути у ситуацію, то виявляється: кошти на охорону природи виділялися чималі, але вони майже повсюдно не освоювалися. Так, у 1988 р. Академія наук УРСР передала виробникам 235 різноманітних природоохоронних розробок, 1987 р. – 200 ресурсозберігаючих технологій. Проблема полягала в тому, що турбота про навколишнє середовище не мала під собою економічної основи. На виробництві діяли антиекологічні чинники – доплата за шкідливі умови, різноманітні пільги. Така «захищеність» переростала у свою протилежність. Потужності очисних агрегатів часом не відповідали виробничим потужностям підприємств, що впливало на продуктивність праці. Нічні зупинки агрегатів, їх «тимчасове» вимкнення давало економію електроенергії, впливало на загальний прибуток. Вирішення проблем упиралося у наполегливість і принциповість трудових колективів. За роботу технологічного устаткування чи очисних споруд відповідали конкретні особи. Рада трудового колективу могла спитати з них, не вибачаючи недбальства, порушення трудової дисципліни чи технологічного процесу. З початку 1991 р. впроваджувалася плата за завдану шкоду природі. За наднормативні викиди вона бралася в багатократному розмірі з госпрозрахункового прибутку, а не спеціальних фондів [12].

Однією з ключових проблем, залишених радянською командно-адміністративною системою, – хімічні гіганти з їх прихованими і неприхованими відходами виробництва. Показовим у цьому відношенні є м. Калуш. Так, з 17 до 25 березня 2011 р. у місті працювала група фахівців під керівництвом заступника директора Рахункової палати В. Форостяна. В офіційному висновку зазначається: «Надзвичайна екологічна ситуація у Калуському промисловому вузлі склалася внаслідок прийняття свого часу неправильних технічних, екологічних рішень щодо розміщення та експлуатації хімічних підприємств, а також варварського використання землі, корисних копалин, злочинного нехтування природоохоронним законодавством. Накопичення неви-

рішених проблем не просто загострилося до краю, а перезріло». Проблеми Калуша набули резонансу. В результаті спільних зусиль громадськості і влади незалежної України підписано Указ Президента № 145 від 10 лютого 2010 р., ухвалено постанову та Закон про визнання Калуша та сіл Кропивник і Сівка-Калуська Калуського району зоною надзвичайної екологічної ситуації. З державного бюджету було виділено майже півмільярда гривень на фінансування цілого комплексу заходів. Однак обсяги отруйних розсолів і загроза прориву Домбровського кар'єру постійно зростають, а також імовірність проникнення у водоносні шари і забруднення басейну р. Дністра, який є джерелом водопостачання багатьох населених пунктів України та Молдови. Зростає загроза і вірогідність проникнення токсичних відходів гексахлорбензолу (200 т отрути зберігалося на бетонному майданчику, частково її почали вивозити) в ґрунт, при підвищенні температури повітря збільшується концентрація розсіяваних шкідливих парів [13].

Окремої уваги заслуговує борщівник Сосновського, який розсіявся на величезних територіях і становить небезпеку для здоров'я людей і тварин. На початку 1970-х років його завезли з колгоспів Російської Федерації для покращення кормової бази тваринництва. «За насінням борщівника Сосновського, – згадує заступник голови колгоспу «Ленінським шляхом» сіл Нижній і Верхній Струтин Рожнятинського району Івано-Франківської області В. Пасічник (голова С. Рабуцький), – ми їхали в один із колгоспів Московської області. Ми завезли цю культуру одними з перших на Прикарпаття. Сівалкою посіяли перехресним способом у хороших місцях, доглядали. Урожайність борщівника у два рази більша, ніж

кукурудзи на зелений корм (400–500 ц/га). Він надзвичайно соковитий, при закладці силосу необхідно було давати у два рази більше соломи. Як кормова культура для тваринництва – взирець, рятував кормову базу – три урожаї на сезон. Для завершення відгодівлі бичків (останні три-чотири місяці), він був дуже вигідним. Інші господарства брали його у нас. Проте за кілька місяців вживання він дуже шкодив тваринам («падали на ноги»), а молоко було із запахом і не прокисало. Збирати його необхідно було до фази цвітіння, а потім ставав дуже небезпечним й для здоров'я людей (викликав важкі опіки на шкірі). Після його посівів три роки на ділянці землі нічого не росло. У скорім часі виявилась ще одна неприємна сторона чудо-культури – фантастична живучість. Його розмноження і поширення не піддаються контролю. Рослини швидко дичавіють, виростають щільними заростями на пасовищах, обабіч доріг, порушують екосистему. Вивести його практично неможливо, він перетворився на стихійне лихо. Це отруйна рослина-агресор. Пройшли роки – не стало громадського тваринництва, а він продовжує самовільно рости» [14].

Висновки. Таким чином, тенденції до безвідповідальності та безгосподарності спричинили погіршення загального стану водойм та завдали непоправної шкоди навколишньому середовищу. Основними джерелами забруднення стали промислові підприємства, колгоспи, установи комунального господарства. Складну проблему становило й накопичення відходів побутового походження, що нагромаджувалося у містах і селищах. Командно-адміністративна система господарювання – індустріалізація, хімізація та меліорація сільського господарства руйнували природу, заклали екологічні та техногенні катастрофи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алексієвць М. О. Екологічний рух в Україні [Текст] / М. О. Алексієвць. – Тернопіль : Лілея, 1999. 276 с.
2. Васюта С. І. Радянський екоцид в Україні : історичні витоки та труднощі подолання [Текст] / С. І. Васюта. – Тернопіль : СМП «Астон», 2000. – 536 с.
3. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку [Текст] / О. А. Васюта. – Тернопіль : Галдрук, 2001. – 600 с.
4. Гумен Ю. Є. Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр. : історичний аспект [Текст] / Ю. Є. Гумен. – Тернопіль : Вектор, 2008. – 264 с.
5. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села [Текст] / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 228 с.
6. Чигур Р. Ю. Соціально-екологічні процеси в Західному регіоні України 70 – 80-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» [Текст] / Р. Ю. Чигур. – Львів, 2003. – 22 с.
7. Держархів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. Р – 295, оп. 5, спр. 5788, арк. 171.
8. ДАІФО, П – 1, оп. 1, спр. 3814, арк. 100.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 25, спр. 2577, арк. 53.
10. ДАІФО, ф. Р – 295, оп. 5, спр. 4254, арк. 26.
11. ДАІФО, ф. Р – 295, оп. 5, спр. 5676, арк. 40.
12. Екологія і виробництво // Лісовий комплекс. – 28 березня 1990.
13. Калуш завис над прірвою // Західний Вісник. 6 травня 2011.
14. Пасічник Володимир – 1948 р. н., голова колгоспу «Карпати» с. Спас, Рожнятинський район, Івано-Франківська область // Архів автора.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015

REFERENCES:

1. *Aleksiiievets M.O.* Ekolohichniy rukh v Ukraini (The environmental movement in Ukraine). Ternopil: *Lileia*, 1999, 276 p.
2. *Vsiuta S.I.* Radianskyi ekotsyd v Ukraini: istorychni vytoky ta trudnoshchi podolannia (Soviet Genocide in Ukraine: historical origins and overcome difficulties). Ternopil: *SMP «Aston»*, 2000, 536 p.
3. *Vasiuta O.A.* Problemy ekolohichnoi stratehii Ukrainy v konteksti hlobalnoho rozvytku (Problems Environmental Strategy of Ukraine in the context of global development). Ternopil: *Haldruk*, 2001, 600 p.
4. *Humen Y.Y.* Urboekolohichni problemy Zakhidnoho rehionu Ukrainy 1960–1990 rr.: istorychnyi aspekt (Urboekolohichni problem of Western Ukraine 1960-1990 biennium.: Historical aspect). Ternopil: *Vektor*, 2008, 264 p.
5. *Malyarchuk O.M.* Totalitaryzm proty zakhidnoukrainskoho sela (Totalitarianism against western village). Ivano-Frankivsk: *Misto NV*, 2008, 228 p.
6. *Chyhur R.Y.* Sotsialno-ekolohichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrainy 70 – 80-kh rokiv XX st. (Social and ecological processes in Western Ukraine 70 - 80-th XX century). Lviv, 2003, 22 p.
7. Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (dali – DAIFO) (State Archives of Ivano-Frankivsk region (hereinafter - DAIFO)), f. R – 295, op. 5, spr. 5788, ark. 171.
8. DAIFO (State Archives of Ivano-Frankivsk region (hereinafter - DAIFO)), P – 1, op. 1, spr. 3814, ark. 100.
9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (Central State Archive of Public Organizations of Ukraine), f. 1, op. 25, spr. 2577, ark. 53.
10. DAIFO (State Archives of Ivano-Frankivsk region (hereinafter - DAIFO)), f. R – 295, op. 5, spr. 4254, ark. 26.
11. DAIFO (State Archives of Ivano-Frankivsk region (hereinafter - DAIFO)), f. R – 295, op. 5, spr. 5676, ark. 40.
12. Ekolohiia i vyrobnytstvo (Ecology and production) // *Lisovyi kompleks*. – 28 bereznia 1990.
13. Kalush zavys nad pririvoiu (Kalush hovered over the precipice) // *Zakhidnyi Visnyk*. 6 travnia 2011.
14. Pasichnyk Volodymyr – 1948 r. n., holova kolhospu «Karpaty» s. Spas, Rozhniativskiy raion, Ivano-Frankivska oblast Vladimir Pasechnik - 1948 BC., Head of the farm «Karpaty» p. Spas Rozhnyativ district, Ivano-Frankivsk region) // Arkhiv avtora.

Малярчук Олег Михайлович – кандидат історичних наук, доцент
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Адреса: 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15
E-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com

Malyarchuk Oleh Mykhailovych – PhD in historical science, associate professor
Ivano-Frankivsk National technical university of oil and gas
Address: 15, Karpatska Str., Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine
E-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com

УДК 94(100):32.001(470+571)«199»

**Російські «західники». Історія партії «Демократичний вибір Росії»
(1992 – 1999 роки)**

В.М. БАНАХ

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна,
E-mail: vasyi-banakh@meta.ua**Авторське резюме**

Дана стаття присвячена російським ліберально-демократичним ідеям, що стали панівними в перші роки розпаду СРСР. Прихильників тісних взаємовідносин із країнами ЄС та США, ринкових економічних перетворень, впровадження представницької демократії, свободи слова, друку, віросповідання тощо традиційно в російській суспільно-політичній думці називали «західниками». В публікації, на основі раніше неопублікованих архівних матеріалів та преси того часу, розглядається історія становлення, головні ідейні засади найбільш послідовної у відстоюванні прозахідного вектора розвитку пострадянської Росії – партії «Демократичний вибір Росії». Особливу увагу зосереджено на участі ДВР у парламентських виборах в Росії 1993, 1995 та 1999 років, ставленні ідеологів партії до Першої та Другої чеченських воєн, зовнішньополітичні погляди лідерів партії, особливо щодо інтеграційних процесів у межах Співдружності Незалежних Держав. Проаналізовано головні причини поразки провідних ліберально-демократичних сил в Росії впродовж 1990-х років, що привело у підсумку до згорання демократії та поступового впровадження у 2000-х роках авторитарного режиму В. Путіна.

Ключові слова: західники, ліберали, вибори, партія, Державна Дума, Росія.

**Russian «westerners». the history of the party «Democratic choice of Russia»
(1992 – 1999)**

V.M. BANACH

Lviv polytechnic national university, Lviv, Ukraine, E-mail: vasyi-banakh@meta.ua

Abstract

The article focused on the Russian liberal-democratic ideas which were widespread in the first years after collapse of the Soviet Union. Traditionally, in the Russian social and political thought supporters of the close relations with the EU and the US, the free market economic reforms, the representative democracy, freedom of speech, press, religion called «Westerners». This publication, based on previously unpublished archival materials and the press of those times, considered the history, the main ideological principles of most consistent in advocating pro-Western vector of development of post-Soviet Russia - the party «Democratic Choice of Russia». Particularly, attention is paid to the DCR participation in parliamentary elections in 1993, 1995 and 1999, the party's position to the first and second Chechen Wars, foreign policy views of the party leaders, especially on the integration processes within the Commonwealth of Independent States. In the article was also analyzed the main reasons for the defeat of the leading liberal-democratic forces in Russia during the 1990s, which led eventually to the collapse of democracy and the gradual introduction of the authoritarian regime of Vladimir Putin in the 2000s.

Keywords: Westerners, liberals, elections, party, the State Duma, Russia.

Постановка проблеми. Після розпаду в 1991 р. Радянського Союзу на політичній мапі світу постав новий суб'єкт міжнародних взаємин – Російська Федерація. Демократично обране керівництво нової держави задекларувало свою відданість вільному ринку, світоглядному й політичному розмаїттю, що означало якісно новий етап у розвитку держави. Політична система Російської Федерації базувалася на принципі поділу й рівноправності гілок влади, парламентаризмі й представницькій демократії, що мало стати передумовою прогресу в розвитку громадянського суспільства. Паралельно формуванням базових засад нової російської державності відбувався процес становлення ідейно-політичного плюралізму. В країні масово почали виникати й розвиватися політичні партії, рухи, громадські організації тощо, які у своїй діяльності намагалися визначити пріоритетні шляхи розвитку держави і суспіль-

ства, домогтися вирішального впливу на генезу суспільно-політичної думки.

З точки зору історичної перспективи кінець 1980-х – початок 1990-х років став для Росії черговою нагодою позбутися імперського тягара й стати на шлях повноправного демократичного розвитку. При цьому інтереси та добробут громадянина й особистості завжди залишаються на першому місці у порівнянні з інтересами держави й імперії, а відносини із колишніми пострадянськими республіками базуються на паритетній політико-економічній взаємодії, де важливою складовою залишається непорушність територіальної цілісності міждержавних кордонів.

Метою дослідження є на основі опублікованого й архівного джерельного матеріалу розкрити в контексті ідейних засад нового російського «західництва» діяльність і головні програмні засади найбільш послідовної лібе-

© В.М. Банах, 2016

рально-демократичної партії Росії 1990-х років «Демократичний вибір Росії».

Виклад основного матеріалу. Розпад тоталітарної Радянської імперії відродив у російській суспільно-політичній думці традиційний для неї ще із XIX століття ліберальний, прозахідний напрям, що став наприкінці 1980-х – початку 1990-х років пріоритетним у політичній практиці Росії. Російські «західники» початку 1990-х років чітко усвідомлювали факт відмінності Росії від Заходу, проте пов'язували таку відмінність насамперед відставанням своєї країни від передових держав Європи та США. Вони були переконані в наявності єдиного магістрального шляху розвитку людства, який асоціювався в них із Заходом й вважали західні політико-економічні інститути зразком для наслідування, неминучим для Росії й решти частини світу [21, с. 3–4]. Відомий російський письменник та дисидент Василій Аксьонов був переконаний у тому, що відродження Росії немислиме поза контекстом західної цивілізації. Для того, аби вижити чи просто запропонувати своїм дітям і нащадкам краще життя, стверджував він, ми повинні абсолютно усвідомити себе частиною європейсько-американського, християнського світу[1, с. 200].

Важливою передумовою прозахідного, ліберального поступу своєї країни адепти «західництва» вважали рішучу відмову від продовження попередньої імперської політики Росії. Так, Державний секретар Російської Федерації, перший заступник голови уряду в 1991 – 1992 роках Геннадій Бурбуліс у 1992 році заявляв про те, що «російський патріотизм доречний сьогодні не як жаль за святою чи проклятою Руссю, не як третій Рим, не як свій шлях у світовий простір, а лише як наше своєрідне освоєння світової цивілізації у всіх її засадничих демократичних цінностях»[3]. Інтелектуали Московського державного інституту міжнародних відносин (МГИМО), ідейно-концептуальні засади якого певною мірою впливали на формування зовнішньої політики Росії того часу, акцентуючи увагу на стратегічних завданнях політики Росії, наголошували, що «лише відмова від глобальної імперської політики та ідеологічного месіанства попереднього Союзу відкриває перспективу серйозних внутрішніх економічних реформ та є передумовою національного відродження Росії»[7, с. 13]. Відтак на зустрічі із лідерами семи провідних індустріальних демократій у Мюнхені влітку 1992 року тодішній російський президент Борис Єльцин (1931 – 2007) заявляв про «нову Росію як державу, яка базується на демократичних інститутах та нормах права»[10]. Міністр закордонних справ РФ в 1990 – 1996 роках Андрей Козирев у найбільш проблемних відносинах (з точки зору недавнього імперського минулого Росії) із колишніми радянськими республіками озвучував наступні базові принципи: Союз розвалився остаточно, колишні республіки стали суб'єктами міжнародного права, і для того, аби вийти у «цивілізоване співтовариство», Росія повинна будувати свої відносини із ними як з іноземними державами[8].

Російські «західники» стали найбільш активними прибічниками радикальних ліберальних реформ уряду Єгора Гайдара (1956 – 2009) та Б. Єльцина (так зв. «шокова терапія»), метою яких став перехід від планової до ринкової економіки, лібералізація цін, приватизація, реорганізація податкової системи тощо. Соціально-економічні негаразди, спричинені реформаторськими прорахунками, а також спротив реформам з боку консервативної частини російського політикуму, привели до політичної кризи осені 1993 року. Російські консерватори, серед яких було чимало відвертих реваншистських прокомуністичних та націонал-шовіністичних сил, частково об'єдналися у жовтні 1992 року в Фронт національного порятунку. У внутрішній політиці на II конгресі ФНП (липень 1993) стратегічною метою опозиції було проголошено ліквідацію посади президента і президентської вертикалі влади, а також перехід управління країною до З'їзду народних депутатів. У зовнішній політиці комуністів та націонал-патріотів єдиною негативною ставленням до розпаду СРСР й невизнання легітимності Біловезьких домовленостей[11, с. 88].

Безкомпромісність консерваторів-реваншистів (зосереджених у тодішньому парламенті Росії Верховній Раді РФ на чолі із Русланом Хасбулатовим) й західників-реформістів, які підтримували виконавчу гілку влади в особі президента Б. Єльцина, привела до збройного заколоту прибічників ВР РФ. Виступ було придушено 4 жовтня 1993 року внаслідок обстрілу та штурму проурядовими військами Білого дому – будівлі парламенту. Наслідком даних подій стали вибори 12 грудня 1993 року до нового законодавчого органу влади Росії – Державної Думи, а також затвердження у день виборів на референдумі нової Конституції Росії із гіпертрофованими президентськими повноваженнями.

Саме в таких суперечливих суспільно-політичних реаліях початку 1990-х років бере свій початок історія партії «Демократичний вибір Росії» – найбільш послідовної та безкомпромісної у відстоюванні ліберально-демократичних принципів у новітній історії Росії. Історія еволюції її ідейно-концептуальних засад, участі у виборчих перегонах 1993, 1995, 1999 років та причини поразки 2003 року – це історія відродження, піднесення та занепаду прозахідних ліберально-демократичних ідей в Росії та її поступове повернення до реваншистських, імперсько-авторитарних моделей правління впродовж наступних 2000-х років.

Блок партій «Вибір Росії» було створено на початку червня 1993 року з ініціативи Є. Гайдара, Г. Бурбуліса, А. Яковлева та П. Філіппова. До складу «Вибору Росії» увійшла низка дрібних та середніх партій демократично-ліберального спрямування, серед яких: рух «Демократична Росія» (лідер – Л. Пономарев), Всеросійська асоціація приватизаційних та приватних підприємств (лідери – Є. Гайдар, П. Філіппов), Ліга кооператорів та підприємців (лідер – В. Тіхонов), рух «Військові за демократію» (лідер – В. Смірнов) та ін. «Вибір Росії» виражав «інтереси всіх, хто на референдумі 25 квітня 1993 року підтримав прозахідний реформаторський курс президента Б. Єльцина». З моменту свого створення Блок «Вибір Росії» виступав за прийняття демократичної конституції та проведення на її основі парламентських виборів [2]. Загальна чисельність організацій, що складали блок «Вибір Росії», восени 1993 року оцінювалася в декілька десятків тисяч осіб. За словами лідера блоку Є. Гайдара, «Вибір Росії» являв собою тоді «конструкцію на рідкість аморфну, позбавлену організаційної цілісності» [6, с. 306].

У виборах до Держдуми 12 грудня 1993 року «Вибір Росії» брав участь в якості так званої «партії влади», солідаризуючись на той момент із реформаторськими зусиллями господаря Кремля Б. Єльцина. Результатом виборів для «Вибору Росії» стала підтримка 15,5 % голосів, а це 8 339 345 млн. росіян. Після приєднання до переможців за партійним списком (40 депутатів), переможців по одномандатних виборчих округах представницька чисельність фракції в Державній Думі зроста майже вдвічі, що дозволило їй стати найбільш потужною в новому законодавчому органі Росії. Це був максимальний успіх, досягнутий лібералами в процесі демократичних виборів. Весною 1994 року, прагнучи його закріпити, ліберали-західники здійснили зусилля зі створення на базі виборчого об'єднання нової ліберальної політичної партії. Літом цього ж року вона була створена. Нею став «Демократичний вибір Росії» (ДВР) [9, с. 588].

Програма ДВР декларувала пріоритет прав людини, економіку, базовану на приватній власності та вільній конкуренції, державну владу, обмежену законом тощо. Основним принципом національної політики партія проголошувала культурний плюралізм – визнання рівної цінності культурного спадку всіх народів [14, арк. 1, 14]. Лідер ДВР Є. Гайдар в одному із своїх численних виступів місце власної політичної сили на електоральному полі Росії визначив як правоцентристську партію, близьку до британських консерваторів та американських республіканців [15, арк. 24].

В одному з розділів програми 1994 року партія підкреслила свій протест щодо спроб

окремих політичних та суспільних сил Росії перетворити російську діаспору в колишніх радянських республіках на «п'яту колону». Разом з тим ДВР вважав за необхідне добиватися того, аби росіяни, які мешкають за межами Росії, мали в країнах проживання необхідні права та умови життя, що не пригнічують їхніх законних інтересів [14, арк. 25].

Партія Демократичний вибір Росії, враховуючи провідне становище Росії в СНД, виступала за використання російського впливу на те, аби держави Співдружності максимально швидко йшли шляхом розвитку економічних реформ та демократичних перетворень, утверджуючи та дотримуючись прав людини. Для ідеологів партії перспектива подальшого розвитку організації пов'язувалася з перетворенням її на цивілізоване співтовариство правових демократичних країн на зразок Європейського Союзу [17, арк. 7].

Отже, як засвідчують насамперед архівні матеріали та статті й виступи у пресі того часу ідеологів і лідерів партії, станом на середину 1990-х років саме ДВР та її лідер Є. Гайдар найбільш послідовно відстоювали ліберально-демократичні принципи подальшого розвитку Росії. Показовим стало те, що ДВР чи не єдина російська політична сила середини 1990-х років, яка у зовнішньополітичній доктрині Росії наголосувала на необхідності відмовитися від традиційної імперсько-месіанської парадигми, а саме – відмові від тиску на пострадянські республіки через спробу розглядати їх не як суверенні держави, а лише сферу впливу й геополітичних інтересів Російської Федерації.

Середина 1990-х років позначилася суттєвою кризою в середовищі нового російського «західництва». Недоліки радикальних ринкових перетворень, і як наслідок суттєве зубожіння населення й соціальні диспропорції, значно скоротили прихильників прозахідних ідей як у середовищі російської еліти, так і серед загалу громадян країни. Російські ліберальні сили, особливо близькі до влади, починають еволюцію своїх поглядів у бік традиційного російського державництва. Так, створений наприкінці травня 1995 року прокремлівський рух «Наш дім – Росія», який очолив голова Уряду РФ Віктор Черномірдин (1938 – 2010), декларував рішучу відмову від підтримки будь-яких «радикальних сил як правого, так і лівого спрямування, котрі прагнуть зруйнувати порядок та стабільність»; у програмі руху заявлялося про «завершення ліберального етапу реформування російської економіки» й «побудова змішаної соціально орієнтованої економічної системи». Зовнішньополітичний розділ програми «загравав» із великодержавними почуттями росіян, ведучи мову про те, що Росія «була, є й буде великою світовою державою», через це «розвиток тісної інтеграції країн СНД»

має відбуватися винятково під егідою Росії [5].

У контексті зазначених соціально-політичних й ідейних перемін, починаючи з літа 1994 року, партія Є. Гайдара поступово виходить з політичної ніші «партії влади». Так, спочатку ДВР перейшов до опозиції кабінету міністрів В. Черномирдіна, який було сформовано президентом та прем'єр-міністром на персональній основі. Поступове усунення з уряду радикал-ліберальних реформаторів (Є. Гайдар, Б. Федоров, С. Дубінін та С. Шохін) остаточно сприяло втраті ним іміджу радикал-реформаторського. Останньою краплею, яка змусила ДВР відверто дистанціюватися не лише від уряду В. Черномирдіна, але й від Б. Єльцина, стали події в Чечні.

В чеченському питанні фракція ДВР у Держдумі, хоч і неготова була визнати незалежність Чечні, проте активно закликала вести перемовини про припинення збройного протистояння, обміну полоненими, допомогу пораненим тощо, аби з плином часу створити передумови для вільних та справедливих виборів у республіці під міжнародним контролем [15, арк. 3, 4].

Третій (позачерговий) з'їзд ДВР, що відбувався в Москві 26 серпня 1995 року, прийняв рішення про входження партії у передвиборчий блок «Демократичний вибір Росії – Об'єднані демократи» (ДВР – ОД) [18, арк. 11]. Блок виступав за зменшення прямого втручання держави в суспільно-економічну діяльність, вважаючи, що це «звільнить простір для органічного розвитку». У соціальній політиці ДВР – ОД виступали проти зайвої державної опіки, покладаючи відповідальність за формування належного рівня життя на самих громадян [4]. У зовнішній політиці одним з магістральних шляхів було названо зміцнення політичного, економічного та військового співробітництва з демократичними країнами, насамперед це стосувалося Європейського Союзу й НАТО. «Ми будемо протистояти, – зазначалося у передвиборчій платформі об'єднання,

– будь-яким рецидивам імперської ідеології та мілітаристської свідомості» [20, арк. 37].

Вибори 17 грудня 1995 року підтвердили неготовність російського суспільства підтримати класичні, прозахідні ліберальні ідеї, що їх пропагував блок ДВР – ОД. Відтак із результатом 3,86% йому не вдалося потрапити до Державної Думи РФ. Естафета ліберальної ідеї й практики перейшла до об'єднання «правого центру» в особі «Яблока» та його лідера Григорія Явлінського [13, с. 28–29].

Під час думських виборів 19 грудня 1999 року ДВР – ОД входив до складу «Союзу правих сил» (СПС), який, завдяки підтримці військової кампанії в Чечні, отримав 8,52% голосів росіян. Друга чеченська війна 1999 року, як і попередня 1994 року, вкотре розділила російських «західників».

На відміну від одного із чільних представників СПС Анатолія Чубайса, керівник «Яблока» Г. Явлінський виступав за спроби налагодити процес ведення мирних переговорів з чеченськими військовими формуваннями. Жорсткій критиці позицію Г. Явлінського піддавав А. Чубайс, звинувачуючи його в зраді російських національних інтересів. Така ідейна позиція СПС призвела до того, що вперше за свою недовгу історію ліберали в Росії солідаризувалися з антизахідниками та державниками, які ставлять права держави вище від прав громадян [12].

Висновки. Загалом виборча кампанія 1999 року стала «лебединою піснею» всіх російських ліберально-демократичних, прозахідних партій. У Державну Думу після виборчої кампанії 2003 року не були обрані єдині представники російської демократії – рух «Яблоку» Г. Явлінського і Союз Правих Сил під керівництвом Б. Немцова, І. Хакамади і А. Чубайса. Зате переконливу і безперечну перемогу здобула пропрезидентська партія В. Путіна «Єдина Росія», яка отримала в результаті виборів у новому складі російського парламенту абсолютну більшість: понад 300 депутатських місць.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аксенов В. На полпути к Западу [Текст] / В. Аксенов // Континент. – 1993. – №77. – С. 199–204.
2. Битва за избирателей началась. Представляем партии и предвыборные блоки // Известия – 1993 – 13 октября
3. Бурбулис Г. У нас нет времени надеяться на чудо [Текст] // Комсомольская правда – 1992 – 21 января
4. Выборы-95: портрет претендента. Время и бремя реформаторов. Сделают ли российские избиратели выбор в пользу «Демократического выбора России – Объединенных демократов»? [Текст] / Аналитический центр «Известий» // Известия. – 1995. – 28 октября
5. Выборы-95: портрет претендента. Какой дом хочет построить Черномирдин [Текст] / Аналитический центр «Известий» // Известия – 1995 – 25 ноября
6. Гайдар Е. Дни поражений и побед [Текст] / Е. Т. Гайдар. – М. : Вагриус, 1996. – 366 с.
7. Загорский А., Злобин А., Солодовник С., Хрусталев М. Россия в новом мире [Текст] / А. Загорский, А. Злобин, С. Солодовник, М. Хрусталев // Международная жизнь – 1992 – № 5 – С. 5 – 13.
8. Красников Е. У Александра Руцкого – своя внешняя политика. По крайней мере по отношению к странам СНГ [Текст] / Евгений Красников // Независимая газета – 1992 – 21 мая
9. Политические партии России: история и современность [Текст] / ред. проф. А. И. Зевелева, проф. Ю. П. Свириденко, проф. В. В. Шелохаева. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000 – 631 с.

10. Рар А. «Атлантисты» против «евразийцев». Взгляд из Мюнхена на внешнюю политику России / Александр Рар [Текст] // Независимая газета – 1992 – 8 июля
11. Ряботяжев Н. В. Феномен «право-левой» коалиции в России: Фронт национального спасения [Текст] / Н. В. Ряботяжев // Полис. – 2004. – №4. – С. 81–92.
12. Телень Л. Путинский призыв [Текст] / Л. Телень // Московские новости. – 1999. – 21–27 декабря
13. Тимошенко В. И. Российские партии, движения и блоки на выборах в Государственную думу 17 декабря 1995 г.: опыт, проблемы, перспективы [Текст] / В. И. Тимошенко // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки – 1996 – №3 – С. 22 – 30.
14. Центральный архив общественно-политической истории г. Москвы (ЦАОПИМ), ф. 8716, оп. 1, спр. 4, арк. 27.
15. ЦАОПИМ, ф. 8716, оп. 2, спр. 13, арк. 34.
16. ЦАОПИМ, ф. 8716, оп. 2, спр. 14, арк. 16.
17. ЦАОПИМ, ф. 8716, оп. 1, спр. 33, арк. 61.
18. Цыганков П. А., Цыганков А. П. Между западничеством и национализмом: российский либерализм и международные отношения [Текст] / П. А. Цыганков, А. П. Цыганков // Вопросы философии – 2005 – №1 – С. 3 – 18.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015

REFERENCES:

1. Aksenov V. Na polputi k Zapadu (Halfway to the West). *Kontinent*, 1993, no. 77, pp. 199-204.
2. Bitva za izbiratelei nachalas'. Predstavliaem partii i predvybornye bloki (A battle began for electors. We present parties and pre-election blocks). *Izvestiia*, 1993, October 13.
3. Burbulis G. U nas net vremeni nadeiat'sia na chudo (We do not have time to hope on a miracle). *Komsomol'skaia pravda*, 1992, January 21.
4. Vybory-95: portret pretendenta. Vremia i bremia reformatorov. Sdelaiut li rossiiskie izbirateli vybor v pol'zu „Demokraticheskogo vybora Rossii – Ob'edinennykh demokratov»? (Elections-95: portrait of applicant. Time and burden of reformers. Whether the Russian electors will do a choice in a benefit «Democratic choice of Russia – Incorporated democrats»?). *Izvestiia*, 1995, October 28.
5. Vybory-95: portret pretendenta. Kakoi dom khochet postroit' Chernomyrdin (Elections-95: portrait of applicant. What house wants to build Chernomyrdin). *Izvestiia*, 1995, November 25.
6. Gaidar E. Dni porazhenii i pobed (Days of defeats and victories). Moskva, 1996, 366 p.
7. Zagorskii A., Zlobin A., Solodovnik S., Khrustalev M. Rossiia v novom mire (Russia is in the new world). *Mezhdunarodnaia zhizn'*, 1992, no. 5, pp. 5 – 13.
8. Krasnikov E. U Aleksandra Rutskogo – svoia vneshniaia politika. Po krainei mere po otnosheniiu k stranam SNG (At Alexander Rutskoi – its foreign policy. At least in relation to the countries of the CIS). *Nezavisimaia gazeta*, 1992, May 21.
9. Politicheskie partii Rossii: istoriia i sovremennost' (Political parties of Russia: history and contemporaneity). Moskva, 2000, 631 p.
10. Rar A. «Atlantisty» protiv «evraziitsev». Vzgliad iz Miunkhena na vneshniuiu politiku Rossii («Atlantisty» against «Eurasians». Look from Munich on the foreign policy of Russia). *Nezavisimaia gazeta*, 1992, July 8.
11. Riabotiazhev N. V. Fenomen «pravo-levoi» koalitsii v Rossii: Front natsional'nogo spaseniia (The phenomenon of the «however-left» coalition is in Russia: Front of national rescue). *Polis*, 2004, no. 4, pp. 81 – 92.
12. Telen' L. Putinskii prizyv (Putin's call). // *Moskovskie novosti*, 1999, December 21-27
13. Timoshenko V. I. Rossiiskie partii, dvizheniia i bloki na vyborakh v Gosudarstvennuiu dumu 17 dekabria 1995 g.: opyt, problemy, perspektivy (Russian parties, movements and blocs in the elections to the State Duma December 17, 1995 Mr. .: experience, problems, prospects). *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serii 12. Politicheskie nauki*, 1996, no. 3, pp. 22 – 30.
14. Tsentral'nyi arkhiv obshchestvenno-politicheskoi istorii g. Moskvy (Central Archive of the socio-political history of the city of Moscow), Moskva, no. of fund 8716, no. of description 1, case no. 4, amount of folias 27.
15. Tsentral'nyi arkhiv obshchestvenno-politicheskoi istorii g. Moskvy (Central Archive of the socio-political history of the city of Moscow), Moskva, no. of fund 8716, no. of description 2, case no. 13, amount of folias 34.
16. Tsentral'nyi arkhiv obshchestvenno-politicheskoi istorii g. Moskvy (Central Archive of the socio-political history of the city of Moscow), Moskva, no. of fund 8716, no. of description 2, case no. 14, amount of folias 16.
17. Tsentral'nyi arkhiv obshchestvenno-politicheskoi istorii g. Moskvy (Central Archive of the socio-political history of the city of Moscow), Moskva, no. of fund 8716, no. of description 1, case no. 33, amount of folias 61.
18. Tsygankov P. A., Tsygankov A. P. Mezhdunarodnye otnosheniia (Between a westernizer and nationalism: Russian liberalism and international relations). *Voprosy filosofii*, 2005, no. 1, pp. 3 – 18.

Банак Василь Михайлович – кандидат історичних наук, асистент
Національний університет «Львівська політехніка»
Адреса: 79013, м. Львів, вул. С.Бандери, 12
E-mail: vasyi-banakh@meta.ua

Banach Vasil Mychajlovyc – PhD in historical science, assistant
Lviv polytechnic national university
Address: 12, S.Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine
E-mail: vasyi-banakh@meta.ua

УДК 327.8

Особливості сучасної безпекової політики політичних партій Великобританії

Г.В. СТАЛОВЕРОВА

Національний університет водного господарства і природокористування, м. Рівне,
E-mail: ucucannasav@mail.ru

Авторське резюме

Підводяться підсумки безпекової політики британського коаліційного уряду Д. Кемерона (2010-2015); доведено, що політичним силам консерваторів та ліберал-демократів для проведення одностайного курсу у сфері нацбезпеки потрібно було йти на компроміси, а також аналізується проблематика безпекової стратегії на парламентських виборах 2015 р., зокрема, проводиться порівняльний аналіз положень сучасної безпекової стратегії провідних партій Великобританії. Передвиборча кампанія 2015 р. стимулювала активні дискусії з питань безпеки, а відповідні розділи були включені у передвиборчі маніфести усіх ведучих британських політичних партій. В умовах виникнення нових викликів та загроз, трансформації системи міжнародної безпеки, питання безпекової політики часто стають об'єктом уваги британської спільноти та експертів. Відсутність міжпартійного консенсусу по більшості положень безпекової стратегії Великобританії у ході передвиборчої кампанії 2015 р. роблять дискусії про перспективи британської безпекової політики ще більш актуальними.

У ході передвиборчої кампанії практично не по жодному аспекту безпекової проблематики не було міжпартійної єдності. Насамперед, лейбористи, ліберал-демократи, ШНП і партія «зелених» зробили заяву про готовність розвивати співробітництво з ЄС, а консерватори та ПНОК виявилися на боці євроскептиків. Думки партій розділилися також з питань проведення військових операцій за кордоном, фінансування й чисельності збройних сил.

Ключові слова: Великобританія, безпекова стратегія Великобританії, безпекова політика, ЄС, НАТО, політичні партії, парламентські вибори.

Features of modern security policy UK political parties

A.V. STALOVIEROVA

National university of water management and nature resources use, Rivne, Ukraine,
E-mail: ucucannasav@mail.ru

Abstract

The security policy of the British coalition government of D. Cameron (2010-2015) is summarized; it's been proved that political forces of Tory and Liberal Democrat should have compromised to carry out unanimous course in the scope of national security, and the problems of the security strategy on parliamentary elections in 2015 are analyzed, particularly the comparative analysis of the modern safety strategy of leading British parties is exercised. Under conditions of the appearance of new challenges and threats, transformation of international safety system, the questions of safety policy often become the object of attention of the British community and experts. The absence of cross-party consensus on most terms of safety strategy of the United Kingdom during the election campaign in 2015 makes the discussion about perspectives of the British safety policy still more urgent.

During the election campaign there was no unity on any aspect of security subject between parties. First of all, Labourists, Liberal Democrats, Scottish National Party and Green Party made a statement about readiness to develop cooperation with the EU and the Conservatives and the UK Independence Party were on the side of the Eurosceptics. The opinions of the parties were also divided on military operations abroad, financing and force level. In terms of one-party government and presence of majority in the House of Commons, the Conservatives have opportunities to realize their own vision of British safety policy.

Key words: UK, Great Britain, Cameron government, security, NATO, EU, political party .

Постановка проблеми. В умовах виникнення нових викликів та загроз, трансформації системи міжнародної безпеки, питання безпекової політики часто стають об'єктом уваги британської спільноти та експертів. Відсутність міжпартійного консенсусу по більшості положень безпекової стратегії Великобританії у ході передвиборчої кампанії 2015 р. роблять дискусії про перспективи британської безпекової політики ще більш актуальними.

Аналіз досліджень і публікацій. У політологічній площині проблематика сучасної без-

пекової політики провідних політичних партій Великобританії розглядалася авторитетними англійськими ученими Дж. Річардсом [12], Дж. Кіркопом [10], С. Біскопом [6], А. Котеєм [8]. В українській політологічній літературі практично відсутні спеціальні праці з даної проблематики.

Мету дослідження визначає характер і напрями еволюції позицій політичних партій Великобританії щодо політики у сфері безпеки в XXI столітті, аналіз принципів формування та визначення засобів реалізації політики цієї

країни в міжнародних організаціях. Відповідно до сформульованої мети вирішувалися наступні завдання: здійснення порівняльного аналізу сучасної безпекової політики провідних партій Великобританії, встановлення рівня їхнього взаємовпливу і взаємозалежності, виявлення їх впливу на формування громадської думки Великобританії.

Виклад основного матеріалу. У травні 2010 р. вперше після Другої світової війни в Великобританії був сформований коаліційний уряд, який очолив лідер консерваторів Д. Кемерон. Незважаючи на те, що коаліція торі та ліберал-демократів, має різні погляди на розв'язання внутрішньо- та зовнішньополітичних питань, цей уряд довів свою життєздатність. Хоча пріоритетного значення набули проблеми соціально-економічного розвитку та подолання наслідків світової фінансової кризи, питанням безпеки також надається велике значення.

Вже у жовтні 2010 р. на розгляд спільно уряд надав стратегію національної безпеки, яка повинна була не лише надати аналіз актуальних викликів та загроз, але й забезпечити тісний взаємозв'язок із зовнішньою та фінансово-економічною політикою Кабінету. Крім того, для координації політики в сфері безпеки була створена Рада національної безпеки.

Лейтмотивом нової безпекової політики стало скорочення витрат на оборону та військових сил у рамках подолання бюджетного дефіциту. Рівень військових витрат знизився з 2,5% ВВП в 2010 р. до 2,2 ВВП в 2014 р. [8, с.212], а чисельність військових була скорочена з 190 тис. в 2010 р. до 159 тис. в 2014 р. [5, с.123]. До 2020 р. уряд запланував подальше скорочення збройних сил до 142 тис. осіб [5, с.124].

З метою економії уряд відмовився від розробки і прийняття на озброєння ряду зразків нової бойової техніки, включаючи, наприклад, літаки дальньої морської розвідки й патрулювання «Німрод». Довгий час залишалося відкритим питання про будівництво відразу двох авіаносців на кшталт «Куїн Елізабет», які повинні прийти на зміну списаним у 2014 р. авіаносцям на кшталт «Інвінсібл». Однак, якщо б відмінили будівництво хоча б одного з нових авіаносців, то це б позначилося негативно на британській безпековій політиці, і врешті-решт було вирішено дотримуватися першочергових планів.

Проведення односпільного курсу у сфері безпеки ускладнювалося необхідністю досягнення компромісів між партнерами по коаліції, враховуючи, що погляди консерваторів та ліберал-демократів збігалися далеко не завжди, і ліберал-демократи вже з весни 2011 р. стали намагатися більш послідовно відстоювати свої позиції [3, с.22], хоча їх вплив був обмежений кількісною перевагою торі як у Кабі-

неті, так і в керівництві Міністерства оборони.

Головним каменем спотикання стало питання про заміну чотирьох підводних човнів типу «Венгард» - єдиних носіїв британської ядерної зброї, строк експлуатації яких закінчується у 2025-2030 рр. Відповідно до цього активна фаза будівництва нових ракетноносців потребує за попередніми оцінками 25-30 млрд. ф. ст. [15] (тобто більше 70% річного військового бюджету). Ліберал-демократи виступили проти рівноцінної заміни підводних човнів, пропонуючи потратити хоча б частину коштів на розвиток звичайних збройних сил, хоча будівництво лише трьох нових ракетноносців (замість чотирьох) не дозволить нести бойове чергування безперервно, з чим не могли погодитися консерватори. Партнери по коаліції так і не змогли прийти до згоди, і остаточне розв'язання цього питання було відкладене до 2016 р.

Іншим принципово важливим моментом стала проблема військово-політичного співробітництва з ЄС. Якщо консерватори традиційно надавали перевагу розвитку відносин з США і НАТО, то ліберал-демократи, не заперечуючи важливості трансатлантичного партнерства, навпаки, бачили в ЄС важливого союзника, у т.ч. у сфері безпеки. Домовитися партнерам так і не вдалося, і вибір був зроблений на користь двосторонніх відносин: 2 грудня 2010 р. була підписана англо-французька угода про співробітництво в галузі безпеки.

На відміну від концептуальних питань коаліція продемонструвала єдність з питань участі британських збройних сил в операціях за кордоном. Через 12 років війни в Афганістані, що обернулося для Лондона серйозними матеріальними витратами, було розпочато виведення британських військ з цієї країни: якщо в 2009-2012 рр. там знаходилося близько 9,5 тис. британських військовослужбовців [14], то вже до грудня 2014 р. війська були, в основному, виведені, а мандат Міжнародних сил сприяння безпеки завершений. У лютому 2015 р. в Афганістані залишалося менше 500 британських військових [14].

У 2011 р. Великобританія взяла активну участь в операції по забезпеченню безполітної зони над Лівією. Літаки Королівських ВПС виконали більше 2 тис. бойових вильотів, що склало 20% від загального числа країн, які брали участь в операції [11, 53]. Практика нанесення авіаударів без проведення наземної фази отримала подальше продовження у 2014 р., коли Лондон приєднався до військової операції проти бойовиків Ісламської держави Іраку і Леванту. За період з жовтня 2014 р. по березень 2015 р. британські літаки завдали більше 200 ударів по позиціях бойовиків ІГІЛ (6% від їх загального числа) [11, с.54].

У цілому успішний з військової точки зору досвід проведення операцій проти прибічників

М. Каддафі в 2011 р. і проти бойовиків ІГІЛ в 2014 р. наочно продемонстрував переваги авіаударів у порівнянні з наземними вторгненнями, котрі продовжували асоціюватися у багатьох британців з затяжними кампаніями в Іраку та Афганістані. Більш зважений підхід до участі у закордонних операціях переважав у палаті общин, коли вона у серпні 2013 р. висловилася проти військової участі у передбаченій на той момент військової операції в Сирії по скиненню легітимно обраного Б. Асада.

Хоча напередодні парламентських виборів, які відбулися 7 травня 2015 р., основна увага традиційно приділялася проблемам соціально-економічного розвитку, питання зовнішньої та безпекової політики також висвітлювалися досить широко. Хоча за п'ять років перебування при владі консерватори і ліберал-демократи зуміли розробити і приступити до здійснення нової безпекової політики, яка значною мірою відповідала сучасним реаліям, відбулися масштабні скорочення засобів на оборону та військовослужбовців. У результаті передвиборча кампанія 2015 р. стимулювала активні дискусії з питань безпеки, а відповідні розділи були включені у передвиборчі маніфести усіх ведучих британських політичних партій.

Основи безпекової політики Консервативної партії були викладені ще в стратегії національної безпеки 2010 р., так що торі лише актуалізували деякі їх положення. Консерватори пообіцяли зберегти рівень оборонних витрат на рівні не нижчому ніж 2% ВВП у відповідності з критеріями НАТО.

У галузі міжнародного військового співробітництва консерватори традиційно розглядали в якості основних союзників Британії НАТО, США, ЄС, а також Співдружність націй. При цьому у передвиборчому маніфесті повторювалася обіцянка Д. Кемерона провести в 2017 р. референдум про членство в ЄС. Особливо підкреслювалася необхідність довести до кінця операцію проти ІГІЛ, а також підтримувати територіальну цілісність України [9].

Передвиборчий маніфест консерваторів у галузі безпеки в багатьох аспектах повторював ключові положення прийнятих раніше. У той же час торі включили в неї питання про боротьбу з ІГІЛ і про конфлікт на Україні.

Розділи по зовнішній політиці і безпеці у передвиборчому маніфесті Лейбористської партії багато в чому перегукувалися з обіцянками консерваторів. Лейбористи виступили за розробку нового огляду безпеки і за збереження «мінімальних сил ядерного стримування, достатніх для постійного бойового чергування» [9]. З часів Т. Блера лейбористи завжди виступали за розширення співробітництва з ЄС, однак в цей раз навіть вони, орієнтуючись на зростання популярності євроскептиків, заявили про неготовність передавати нові повнова-

ження Брюсселю без проведення референдуму про членство Британії в ЄС. Разом з консерваторами Лейбористська партія підтримала операцію проти ІГІЛ і відкрито визнала можливість проведення військових операцій у майбутньому і підкреслила, що це можливо при необхідності правових основ і чіткого плану бойових дій та постконфліктного мирного будівництва.

Особливий підхід до політики в галузі безпеки завжди був характерний для Партії ліберальних демократів. Молодші партнери консерваторів по коаліції, вони послідовно виступали проти оновлення ядерного потенціалу на рівноцінній основі, продовжуючи цю лінію і в своєму передвиборчому маніфесті. Факт участі у роботі Д. Кемерона не завадив ліберал-демократам звернути особливу увагу на ряд недоліків його безпекової політики: зокрема, вони зацентрували увагу на нездатності уряду створити резерви в 30 тис. осіб, котрі, як спочатку припускалося, повинні були частково компенсувати скорочення збройних сил. Намагаючись завоювати симпатії якомога більшого числа виборців, ліберал-демократи виступили з пропозицією сформувати єдиний військовий кабінет, об'єднавши бюджети мініборони, спецслужб і підрозділів по забезпеченню кібербезпеки. Як і в 2010 р., ліберал-демократи стали партією, які пообіцяли заборонити експорт озброєнь в країни, що порушують права людини.

У сфері міжнародного військового співробітництва у передвиборчому маніфесті ліберал-демократів особливо підкреслювалася роль європейської оборонної інтеграції. Хоча вони і не були проти проведення референдуму про членство в ЄС у випадку передачі Брюсселю «значних повноважень» [14]. Ліберал-демократи, як і лейбористи заявили про можливість проведення військових операцій при наявності гуманітарних або правових підстав, а також присвятили окреме питання ситуації в Україні, охарактеризувавши Росію як країну «із все більш зростаючою агресією» [4].

Порівняно нова політична сила – Партія незалежності Об'єднаного Королівства (ПНОК) стала ледве чи не єдиною політичною силою, що виступила з гаслами суттєвого збільшення витрат на безпеку, незважаючи на фінансові труднощі. Крім того, ПНОК обіцяла зберегти ядерний потенціал, а також забезпечити будівництво двох нових авіаносців. У галузі зовнішньої політики і міжнародного військового співробітництва передбачалася опора на країни «англосфери», вихід з ЄС і згортання європейської інтеграції у сфері безпеки [14]. Стосовно України, то ПНОК виступила за дипломатичне розв'язання українського питання.

Іншою впливовою політичною силою стала Шотландська національна партія (ШНП),

незважаючи на поразку прихильників незалежності Шотландії на проведеному у вересні 2014 р. референдумі. Як і на референдумі з питання про незалежність, ШНП виступила за без'ядерний статус Шотландії. Крім того, у передвиборчому маніфесті ШНП особлива увага приділялася збереженню членства в ЄС і розвитку співробітництва з Брюсселем, а також проблемам безпеки в Арктичному регіоні [13].

У передвиборчому маніфесті Партії «зелених» проблематика безпеки займала другорядне значення. Лейтмотивом передвиборчої кампанії «зелених» у сфері безпеки стало ядерне роззброєння і підписання відповідної міжнародної угоди [13]. У сфері зовнішньої політики партія «зелених» виступила за збереження членства в ЄС (але при проведенні референдуму), опору на ООН.

На парламентських виборах 2015 р. аж до оголошення їх результатів зберігалася інтрига: консерватори і лейбористи йшли практично впритул, а опитування громадської думки свідчили про високу ймовірність формування нової коаліції, або уряду меншості. По результатах підрахунку голосів виборів за консерваторів проголосували 36,9% виборців, за лейбористів – 30,4%, за Партію незалежності Об'єднаного Королівства – 12,6%, за ліберал-демократів – 7,9%, за Шотландську національну партію – 4,7%, за партію «зелених» – 3,8% британців. Однак через особливості британської виборчої системи картина розподілу між партіями депутатських мандатів виявилася дещо іншою: із 650 місць у палаті обшин консерватори отримали 331 місце, лейбористи – 232, ШНП – 56, ліберал-демократи – 8, ПНОК і партія «зелених» – лише по одному місцю [14]. Отже, консерватори на чолі з Д. Кемероном зуміли завоювати в палаті обшин абсолютну більшість і, відповідно, отримали можливість сформувати однопартійний уряд. У декілька разів зуміла збільшити своє представництво в парламенті ШЕП, тоді як найбільшою поразки зазнали ліберал-демократи, загубивши 48 депутатських місць. Хоча другий, на цей раз однопартійний кабінет на чолі з Д. Кемероном був сформований недавно, можна більш-менш упевнено говорити про продовження ним колишньої безпекової політики. Свої посади зберегли міністр

закордонних справ Ф. Хеммонд та міністр оборони М. Феллон. Але можна говорити і про те, що консерватори оновлять стратегію національної безпеки з метою максимальної активізації її змісту. Зокрема, у розділи, присвячені викликам і загрозам, можуть додати положення, пов'язані з ризиками безпеки, які виходять з Росії.

Деякому коригуванню можуть бути піддані плани по скороченню чисельності та фінансування збройних сил. Наявність парламентської більшості і формування однопартійного уряду дозволить консерваторам проводити більш послідовну політику в галузі безпеки.

Що стосується зовнішньополітичних аспектів безпекової стратегії Великобританії, то консерватори продовжать традиційний курс по орієнтації на військово-політичне співробітництво з США і НАТО.

Слід зазначити, що проведення Великобританією середніх або великих наземних операцій є вкрай мало ймовірним: у Британії ще дуже свіжі спогади про затяжні кампанії в Іраку та Афганістані. Відмова палати общин санкціонувати в 2013 р. британську участь у запланованій військовій операції проти Дамаска стало сигналом про небажання британського суспільства брати участь у військових операціях. Крім цього, скорочення збройних сил не могли не послабити їх експедиційні можливості.

Висновок. Отже, передвиборча кампанія 2015 р. стимулювала активні дискусії з питань безпеки, а відповідні розділи були включені у передвиборчі маніфести усіх ведучих британських політичних партій.

У ході передвиборчої кампанії практично не по жодному аспекту безпекової проблематики не було міжпартійної єдності. Насамперед, лейбористи, ліберал-демократи, ШНП і партія «зелених» зробили заяву про готовність розвивати співробітництво з ЄС, а консерватори та ПНОК виявилися на боці євроскептиків. Думки партій розділилися також з питань проведення військових операцій за кордоном, фінансування й чисельності збройних сил.

В умовах однопартійного уряду і наявності більшості в палаті общин перед консерваторами відкриваються широкі можливості по реалізації власного бачення безпекової політики Великобританії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дилеммы Британии. Поиск путей развития / под ред. А. А. Громыко, Е. В. Ананьевой. - М.: Весь мир, 2014. - 459 с.
2. Коалиционное правительство Великобритании - год после выборов: доклады Института Европы / под ред. А. А. Громыко, Е. В. Ананьевой. - М.: Русский сувенир, 2011. - 179 с.
3. Яковенко Н.Л. «Особливі відносини» як визначальний фактор британської ролі в Північноатлантичному альянсі / Актуальні проблеми міжнародних відносин, 2012. – Вип. 3 (Частина 1). – С. 12-23.
4. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf
5. Armed Forces Redundancies. Standard Note SN/0591 // House of Commons Library: L., 2014.

6. Biscop S. The UK and European Defence: Leading or Leaving? // *International Affairs*, 2012. - Vol. 88. - P. 1297-1313.
7. Chalmers H. Towards the UK's Nuclear Century // *The RUSI Journal*. 2013. - № 6.
8. Cottey A. Security in 21st Century Europe. L.: Palgrave Macmillan, 2013. - 310 p.
9. Invitation to Join the Government of Britain [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conservatives.com/~media/files/activist%20centre/press%20and%20policy/manifestos/manifesto2010>
10. Kirkup J. Navy Chief: Britain Cannot Keep up Its Role in Libya Air War Due to Cuts // *The Telegraph*, 2011. - 20 June.
11. Military Operations in Libya. Standard Note SN/IA/5909 // House of Commons Library. - L., 2011.
12. Richards J. A Guide to National Security. Threats, Responses, and Strategies. - Oxford: Oxford University Press, 2012. - 182 p.
13. Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191634.pdf
14. SIPRI Military Expenditure Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database
15. Troop Numbers and Contributions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isaf.nato.int/troop-numbers-and-contrib>

Стаття надійшла до редакції 28.12.2015

REFERENCES:

1. Dilemmyi Britanii. Poisk putey razvitiya (Dilemmas Britain. Search of ways). - М.: *Ves mir*, 2014. - 459 p.
2. Koalitsionnoe pravitelstvo Velikobritanii - god posle vyiborov: dokladyi Instituta Evropyi (Britain's coalition government - a year after the election: reports of the Institute of Europe). - М.: *Russkiy souvenir*, 2011. - 179 p.
3. *Yakovenko N.L.* «Osoblyvi vidnosyny» yak vyznachal'nyy faktor brytans'koyi roli v Pivnichnoatlantychnomu al'yansi («Special relationship» as a determinant of the British role in the North Atlantic Alliance) / *Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 2012. – Вып. 3 (Part 1). – P. 12-23.
4. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy [Electronic resource]. – Access mode: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf
5. Armed Forces Redundancies. Standard Note SN/0591 // House of Commons Library: L., 2014.
6. Biscop S. The UK and European Defence: Leading or Leaving? // *International Affairs*, 2012. - Vol. 88. - P. 1297-1313.
7. Chalmers H. Towards the UK's Nuclear Century // *The RUSI Journal*. 2013. - № 6.
8. Cottey A. Security in 21st Century Europe. L.: Palgrave Macmillan, 2013. - 310 p.
9. Invitation to Join the Government of Britain [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.conservatives.com/~media/files/activist%20centre/press%20and%20policy/manifestos/manifesto2010>
10. Kirkup J. Navy Chief: Britain Cannot Keep up Its Role in Libya Air War Due to Cuts // *The Telegraph*, 2011. - 20 June.
11. Military Operations in Libya. Standard Note SN/IA/5909 // House of Commons Library. - L., 2011.
12. Richards J. A Guide to National Security. Threats, Responses, and Strategies. - Oxford: Oxford University Press, 2012. - 182 p.
13. Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review [Electronic resource]. – Access mode: https://www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191634.pdf
14. SIPRI Military Expenditure Database [Electronic resource]. – Access mode: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database
15. Troop Numbers and Contributions [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.isaf.nato.int/troop-numbers-and-contrib>

Сталовєрова Ганна Вячеславівна – кандидат історичних наук, доцент
Національний університет водного господарства і природокористування
Адреса: 33000, м. Рівне, вул. Соборна, 15
E-mail: ucucannasav@mail.ru

Stalovierova Anna Viacheslavivna – PhD in historical science, associate professor
National university of water management and nature resources use
Address: 15, Soborna, Rivne, 33000, Ukraine
E-mail: ucucannasav@mail.ru

УМОВИ ПРИЙМАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО ДРУКУ

1. Технічні вимоги. Статті приймаються на електронному носії або електронною поштою: almagrani@i.ua. Обсяг – від 9 до 18 сторінок комп'ютерного набору. Статті, більші за обсягом, можуть бути прийняті до розгляду на підставі рішення редколегії. Вимоги до параметрів тексту: формат аркуша – А4 (210x297 мм), верхнє поле – 2,5 см, нижнє – 2,5 см, лівє – 2 см, правє – 2 см, розмір символу (кегель) – 14, інтервал – 1,5. Сторінки нумерувати непотрібно. До статті наводиться УДК (у лівому верхньому куті). Вставлені до тексту графіки, схеми і малюнки просимо подавати в чорно-білому варіанті в окремих файлах (для малюнків формат tiff, для схем графіків та таблиць MS Excel 97). Імпортовані в Word ілюстрації не можуть бути використані для подальшої роботи.

2. Довідка про автора включає в себе: прізвище, ім'я, по батькові, посаду, наукове звання та ступінь, контактний телефон, електронну та поштову адреси, повну офіційну назву наукового закладу та його адресу. Ця інформація надається окремо українською, російською, англійською мовами. Звертаємо увагу на необхідність вказати не довільний переклад, а загальноприйнятую або офіційну назву наукового закладу англійською мовою.

3. Вимоги до структури статті. Статті приймаються однією з трьох мов – українською, російською, англійською. Назва статті подається українською, російською, англійською мовами. Редколегія альманаху рекомендує наступні розділи статті: постановка проблеми; аналіз досліджень і публікацій; мета дослідження; виклад основного матеріалу; висновки.

Назви цих розділів просимо виділяти напівжирним шрифтом.

4. Авторське резюме є обов'язковою частиною публікації і подається до неї українською, російською, англійською мовами («Авторское резюме», «Abstract»). Обсяг резюме - 150 - 300 слів. У ньому стисло наводяться зміст основного матеріалу статті та 7 - 8 ключових слів («ключевые слова», «keywords»).

5. Список літератури подається в кінці статті (розмір символу (кегель) – 12, інтервал – 1) за алфавітом (спочатку українською та російською, потім зарубіжною). Список літератури повинен включати не менше 7 посилань, бажано, щоб частина їх була видана не раніше як 5 років тому.

Список літератури оформляється у двох варіантах.

5.1. Відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклади складання списку літератури наведено на сайті Книжкової палати України (<http://www.ukrbook.net/dstu.htm>).

5.2. Відповідно до вимог міжнародних науково-метричних реферативних баз даних «References», а саме:

5.2.1. Видання українською та російською мовами надаються наступним чином:

- прізвища та ініціали всіх авторів публікації пишуться латиницею (транслітерація) та виділяються курсивним шрифтом;

- назва публікації пишеться латиницею (транслітерація);

- у дужках наводиться назва публікації в перекладі англійською мовою;

- назва видання (журналу, збірки статей, наукових праць, матеріалів конференцій) пишеться латиницею (транслітерація) та виділяється курсивним шрифтом;

- вихідні дані (місто - для книжкових видань, том (vol.), рік, номер (no.), сторінки (pp., p.) - в англійському варіанті.

5.2.2. Видання іноземними мовами вказуються мовою оригіналу без змін (як вони визначені у виданні).

Список літератури повинен включати не менше 7 посилань, частина яких була видана не раніше як 5 років тому. «Там само» – не допускається.

6. Посилання на список літератури.

Посилання в тексті позначається цифрою в квадратних дужках відповідно до номера у списку літератури, наприклад [5] чи [8; 10]. Якщо в тексті вжито цитату, необхідно, окрім посилання на джерело, зазначити сторінку, наприклад [1, с. 54], де 1 – порядковий номер у списку літератури, 54 – номер сторінки; [7, арк.67], де 7 – порядковий номер у списку літератури, 67 – номер аркуша архівної справи.

7. Публікації статей здійснюються за результатами внутрішнього та зовнішнього рецензування. Авторі, які не мають наукового ступеня, супроводжують свої наукові статті рецензією наукового керівника – кандидата/доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку. Для науковців, які мають вчений ступінь, такої умови не висувається. Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редакційна колегія наукового видання залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам та тематиці журналу.

8. Публікації здійснюються на платній основі після затвердження статті членами редакційної колегії.

9. Детальна інформація щодо умов публікації та приклади оформлення статей на сайті Видавництва www.grani.org.ua.

РЕДАКЦІЯ ПРИЙМАЄ ДО ДРУКУ СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ ТА НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ
З ГАЛУЗЕЙ НАУК:
ФІЛОСОФІЯ, ІСТОРІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ

Адреса: вул. Чкалова, 25, м. Дніпропетровськ, Україна, 49000 (з 9.00 до 18.00)

Тел.: +38(056)744-42-39, 744-38-35

almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

REQUIREMENTS FOR ACCEPTANCE OF MATERIALS FOR PRINT

1. Technical requirements. Articles are accepted in electronic form or by electronic mail almagrani@i.ua. Wordage is from 9 to 18 pages of computer typing. The requirements for the text format - A4 (210x297 mm), top edge - 2,5 cm, bottom edge - 2,5 cm, left edge - 2 cm, right edge - 2 cm, the size of the symbol (body size) - 14, the interval - 1.5. Page numbering is not necessary. The article should have UDC (in the upper left corner). Please give graphs, diagrams and drawings (inserted into the text) in black white version in separate files (format tif is for the pictures, MS Excel 97 is for diagrams, graphs and tables). Illustrations, imported into Word, cannot be used for further work.

2. Information about the author includes: full name, job position, academic rank and degree, telephone number, email, postal address, full official title of scientific institution and its address. This information is provided separately in language of the article and in English. We draw your attention to the need of specifying not a free translation but officially accepted scientific title of the institution in English language.

3. Requirements to the article structure. The articles are accepted in one of three languages - ukrainian, Russian and English. Title of the article should be given in original language and in English. Editorial staff of the almanac recommends the next structure of the article (problem definition, analysis of the research and publications, the purpose of the research, the main material, conclusions).

Please highlight the titles of these sections in semi-bold type.

4. The abstract is a mandatory part of the publication and added to it in Ukrainian, Russian and English («Avtorskoe summary», «Abstract»). The size of the abstract is 150 - 300 words. The basic content of the article and 7-8 keywords are presented in this part.

5. Bibliography is given at the end of the article (symbol size (body size) – 12, the interval - 1) in alphabetical order (first ukrainian and Russian, then foreign). Bibliography must include at least 7 references; it is desirable that some of them were issued not earlier than 5 years ago.

Bibliography is made in two versions.

5.1. According to DSTU GOST 7.1:2006 «The System of Standards on Information, Librarianship and Publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules.» Examples of making a list of references are given on the website of the Book Chamber of Ukraine (<http://www.ukrbook.net/dstu.htm>).

5.2. According to the rules of the International Scientific Metric Abstract Database SciVerse Scopus «References», namely:

5.2.1 Publication of Ukrainian and Russian are available as follows:

- surnames and initials of all the authors of publications are written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;

- the title of the publication is written in Latin (transliteration);

- the title of the publication is written in brackets in English;

- the title of the publication (magazine, collection of articles, research papers, conference proceedings) is written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;

- basic data (city of the publisher, volume (vol.), year, number (no.), pages (pp., p.) is written in English.

5.2.2. Publication foreign languages specified in the original language intact (as defined in the publication).

References should include at least 7 references, some of which was published not earlier than 5 years ago. «Ibid» - is not allowed.

6. References.

References in the text are denoted the number in the square brackets according to the number in bibliography, for example [5] or [8; 10]. If the text uses a quote, you need except for the reference to the source, to point out the page, such as [1, p. 54], where 1 is a serial number in the bibliography, 54 is a page number; [7, sheet 67], where 7 is a serial number in the bibliography, 67 is a sheet number in the archives.

7. The publication of articles is made after internal and external reviews. Authors who have no academic degree, research papers accompanying the scientific supervisor - PhD / Doctor of science degree for publication or extract of the minutes of the recommendation of the Department of the article for publication. For researchers who have an advanced degree such conditions are not required.

The authors are responsible for the content, the accuracy of the facts, quotes, numbers and names. The editors reserve the right for a little change and reduction, as well as literary fix articles (with preservation of the main conclusions and style of the author).

8. They are published for a fee after the approval of the members of the editorial board article.

9. Detailed information about the conditions of publication and examples of articles submission is on the site of Publishing Office www.grani.org.ua

**EDITORIAL BODY TAKES FOR PRINTING ARTICLES, REVIEWS AND SCIENTIFIC REPORTS IN
SUCH FIELDS OF SCIENCE AS:
PHILOSOPHY, HISTORY, SOCIOLOGY, POLITOLOGY**

Address: 25, Chkalova Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000 (from 9.00 till 18.00)

Tel. : +38 (056)744-42-39, 744-38-35

almagrani@i.ua, www.grani.org.ua